

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Ali Djalali
Collection

a gift of:

Veis Djalali

Parnian Djalali Kummer

Hasan F. Djalali

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

PERSIAN HISTORICAL TEXTS, Vol. IV

MUḤAMMAD ʿAWFÍ'S
LUBÁBU 'L-ALBÁB
(PART I)

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A.

AND

MÍRZÁ MUḤAMMAD IBN ʿABDU 'L-WAHHÁB
OF QAZWÍN.

.

.

.

.

[illegible]

PART I OF
THE
LUBĀBU 'L-ALBĀB
OF
MUḤAMMAD 'AWFĪ

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN, WITH INDICES,
PERSIAN AND ENGLISH PREFACES, AND
NOTES, CRITICAL AND HISTORICAL, IN PERSIAN,

BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A., etc.
*Sir Thomas Adams' Professor of Arabic and Fellow of Pembroke College
in the University of Cambridge,*

AND

MĪRZĀ MUHAMMAD
IBN 'ABDU 'L-WAHHĀB-I-QAZWĪNĪ.

LONDON:
46, Great Russell Street,
LUZAC & Co.

LEIDE:
LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE
ci-devant
E. J. BRILL.

1906.

~~~~~
PRINTED BY E. J. BRILL. — LEYDEN (Holland).

PREFACE.

In this fourth volume of my Persian Historical Texts I complete the publication of the most ancient systematic work on the Persian poets known to exist, the *Lubábu 'l-Albáb* of Muḥammad 'Awfí, composed in the first quarter of the seventh century of the *hijra* (thirteenth century of our era), of which the second half, forming the second volume of the series, was published by me three years ago. Why the second part of this work was published before the first is a matter fully explained in the Preface prefixed to that volume, of which I shall not repeat the substance, assuming that all who read this will have access to that also.

Although the enquiries instituted by myself and my friend and collaborator Mírzá Muḥammad of Qazwín have failed to trace the manuscript presumably used by Ridá-qulí Khán in the compilation of his *Majma'u 'sh-Shu'arâ*¹, the Mírzá in the course of his researches in the Library of the British Museum discovered what practically constitutes a third codex of the work in the shape of a book entitled the *Bazm-arâ* (OR. 3389). This book was ostensibly compiled in the reign of Jalálu 'd-Dín Akbar Sháh, the celebrated Emperor of India, in the year A.H. 1000 (= A.D. 1591—2), by Sayyid 'Alí b. Maḥmúd al-Ḥusaynî. In reality it is for the most

---

1) See p. iv (ج) of the Persian Preface.

part a mere copy of 'Awfī's work, transcribed without acknowledgement by the unscrupulous Sayyid, who contented himself with abridging certain parts, and omitting what he had difficulty in understanding, as well as all mention of 'Awfī's name, and all references to times, places, persons and events which might furnish some indication of the true authorship of the work. Not only, in speaking of his predecessors in this field, does he confine himself to the mention of Dawlatsháh, Sám Mírzá, and other modern biographers, but in cases where 'Awfī uses such expressions as "I heard from So-and-so", "So-and-so told me in Níshápúr", and the like, he substitutes, "a certain historian relates", or some similar expression. Hardly anywhere does he improve on 'Awfī's text, and indeed so closely does he copy even the errors of the two extant codices of the *Lubáb* that Mírzá Muḥammad thinks it very probable that one of these two manuscripts was actually the original on which he worked. A more shameless case of plagiarism it would be hard to find, but at least it has practically supplied us with a third copy of 'Awfī's work, and since Mírzá Muḥammad discovered it in January, 1905, he has collated it in all doubtful passages, as abundantly appears from the frequent references which he makes to it in the Notes ¹).

Not only has the text of this volume had the advantage of Mírzá Muḥammad's careful revision throughout, but it owes to him also, besides the critical and historical notes above mentioned and the Persian Preface, an illuminating biography of the author, chiefly compiled from data furnished by himself in this work and in that vast collection of stories and anecdotes entitled *Ṣawāmi'u 'l-Hikáyát wa Lawāmi'u 'r-Riwáyát*.

---

¹) See pp. v—vi (٩—١٠) of the Persian Preface. About 5 sheets (80 pages) of the text had been passed for press when Mírzá Muḥammad made this discovery.

In the Persian Preface Mírzá Muḥammad, after speaking of his own share in the preparation of this volume for publication, and of his discovery of the *Bazm-árá*, expresses a doubt whether any older biography of poets than this exists or ever existed in Persian. To two other earlier works, one of which, the *Chahár Maqála* ("Four Discourses"), is extant, while the other, the *Manáqibu 'sh-Shu'ará*, is known to us only by name, I had elsewhere ascribed this character; but, as Mírzá Muḥammad points out, the first is rather a collection of anecdotes, some of which refer to poets, than a systematic biography, although it furnishes us with some of the most valuable and authentic information which we possess about certain of the older poets; while the second, for reasons set forth by the Mírzá, was probably similar in character.

Coming now to the *Lubábu 'l-Albáb* itself, the Mírzá severely criticizes the author's negligence in omitting almost all dates and biographical particulars — matters which must have been in many cases within his knowledge, and in most cases easily ascertainable at the time when he wrote, and the omission of which is in no way atoned for by the elaborate but tasteless word-plays wherein he loves to indulge —, and also his lack of judgement in the choice of verses, even the best poets being often represented by their most mediocre productions. From the historical point of view, on the other hand, he does full justice to the unique value and importance of 'Awfí's work, without which, as he says, we should be ignorant of the very names of many, or even most, of the earliest Persian poets.

The date at which the *Lubábu 'l-Albáb* was composed is next discussed, and is shown to have been in all probability A.H. 618 (= A.D. 1221—2), since the previous year (A.H. 617) is twice mentioned on p. 115 in such a way as to imply that it was a past year at the time of writing, while

Yamínu 'd-Dawla Bahrámsháh b. Táju 'd-Dín Harb, who ruled over Sístán from A.H. 616 until A.H. 618 (A.D. 1219—1222), is spoken of on p. 50 as still reigning over that province. Finally, certain grammatical peculiarities, common, in most cases, to Persian works of this date, are briefly noticed.

Mírzá Muḥammad next passes to the biography of the author, whose full name appears to have been Núru'd-Dín Muḥammad b. Muḥammad b. Yahya b. Ṭáhir b. 'Uthmán al-'Awfí al-Bukharí al-Ḥanafí. Brief notices of him are given in the *Ta'rikh-i-Guzida* of Ḥamdu'lláh Mustawfí, the *Ḥabíbu 's-Siyar* of Khwándamír, the *Ta'rikh-i-Firishta*, and the *Majma'u 'l-Fuṣahá* of Ridá-qulí Khán, but in the main we are dependent on such pieces of information as are incidentally given by the author himself in his own works, the sum of which is briefly as follows.

He claimed descent from one of the most eminent "Companions" of the Prophet, 'Abdu 'r-Raḥmán b. 'Awf, from whom he derived his *nisba*, or cognomen, of "al-'Awfí". His grandfather, Abú Ṭáhir Yahyá b. Ṭáhir, was an eminent traditionist and man of learning in Transoxiana. His maternal uncle, Majdu 'd-Dín Muḥammad b. Diyá'u 'd-Dín 'Adnán as-Surkhakatí (whose biography is given on pp. 179—181 of this volume), was in the service of Qilij Tamgháj Khán Ibráhím b. al-Ḥusayn, the last but one of the Khániyya dynasty of Transoxiana. He himself was born and passed his youth in Bukhará, but later travelled widely in search of knowledge through Khurásán, Transoxiana and parts of India, visiting Samarqand, Khwárazm (Khiva), Merv, Herát, Níshápúr, Isfizár, Isfará'in, Shahr-i-Naw, Sístán, Farah, Ghazna, Lahore, Dihlí (Delhi), etc., and making acquaintance with many princes, amírs and men of letters and learning, one of the most notable of whom was the eminent Ṣúfí Shaykh Majdu 'd-Dín al-Baghdádí, the disciple of the martyred Shaykh Najmu 'd-Dín Kubrá.

Mírzá Muḥammad traces 'Awfī's wanderings in detail. He visited Samarqand in A.H. 597 (A.D. 1200—1), and was patronised by the Crown-Prince Qilij Arslán Kháqán Nuṣratu 'd-Dín 'Uthmán b. Ibráhīm. In A.H. 600 he was in Khurásán, first at Nasá, then (in A.H. 603) at Níshápúr, then (in A.H. 607) at Isfizár. In A.H. 607, alarmed, probably, by the impending Mongol invasion, he passed into India, and attached himself to Náṣiru 'd-Dín Qubácha, originally a slave of Shihábu 'd-Dín (or Mu'izzu 'd-Dín) Ghúrí, who reigned over Sind and Multán from A.H. 602 until A.H. 625 (= A.D. 1205—1228), and in whose service 'Awfī remained at any rate from A.H. 617 until this prince, having suffered defeat at the hands of Sultán Shamsu 'd-Dín Íltatmish, destroyed himself on the eve of Saturday, the 19th of Jumáda II, A.H. 625 (May 26, A.D. 1228). 'Awfī, who had at this date completed the *Lubábu 'l-Albáb*, and was engaged on the *Ḥawámi'u 'l-Hikáyát*, passed with other men of learning into the service of the conqueror, to whose *wazír*, Nidhámu 'l-Mulk Muḥammad b. Abí Sa'd al-Junaydí, he dedicated the latter work, which was apparently completed about the year A.H. 630 (A.D. 1232—3). This work, manuscripts of which are comparatively common, is much more celebrated than the *Lubáb*, and it is in connection with it only that 'Awfī's name is recorded by all the older biographers. Besides these two works, 'Awfī published a Persian version of at-Tanúkhí's *al-Faraj ba'da 'sh-Shidda*, another well-known collection of anecdotes, of which he made copious use in compiling his *Ḥawámi'u 'l-Hikáyát*.

So much for Mírzá Muḥammad's Persian Preface. Of his notes I need say little: they speak for themselves, and will be appreciated by every competent student alike for the wealth of material which they embody, the wide reading of rare manuscripts and books which they display, and the critical acumen which they manifest throughout. In all these

respects, to wit, the accuracy of the text, the introductory matter, and the critical notes, this volume, thanks to the profound learning and indefatigable industry of Mírzá Muḥammad, is, I feel convinced, immeasurably superior to the other. In one respect, however, it is, I will not say inferior, but less formally complete; for I have decided, after mature consideration, to omit the variants. My chief reasons for this step, which, as I am well aware, is likely to meet with some disapproval from many of those whose opinion I most value, are: — (1) the large amount of time and labour (and that labour of the most uninteresting and distasteful kind) involved in drawing up either a complete or a selected list of variants; (2) the fact that neither of the manuscripts on which the text is based is of so high an antiquity or of so scholarly and accurate a character as to merit so much consideration; (3) the fact that most of the more important variants are already mentioned in Mírzá Muḥammad's notes; and (4) that in many cases the difficulty has been not to select the better reading but to read a word or a sentence at all, owing to worm-holes or water-stains in one or other manuscript. Notwithstanding all these reasons, I confess that I am by no means sure that I have done right in omitting the variants, for unquestionably a text with variants is better than one without; but one has also to bear in mind that the amount of work which can be done in a life-time is limited, a fact that comes more clearly into sight as the years advance; and I feel that the time which would be required to compile a list of the variants can be more usefully expended on other work, already too long postponed, which I have in view.

One word in conclusion. Thanks to the establishment of the Gibb Memorial Trust, it seems unlikely that, for many years to come, any valuable Arabic, Persian or Turkish text need remain unpublished for want of funds, if a competent

editor can be found. This being so, the *raison d'être* of this Series of mine no longer exists, and I intend to close it with the next volume, the fifth of the Series, which will contain the second half of Mr. R. A. Nicholson's edition of the *Tadhkiratu 'l-Awliyá* of Shaykh Farídu 'd-Dín 'Aṭṭár.

EDWARD G. BROWNE.

CAMBRIDGE, October 19, 1906.

لباب الألباب، ٩، ٢٩٠، ٢٩٤، ٢٢٥، ٢٤٤، ٢٥٥، ٢٥٦،
لغات اسدى، ٢٠٥،

مجالس المؤمنين (للقاضى نور الله الششتري)، ٢٤٩،
مجلس آراى شهابى (لجمال الدين محمد بن نصير)، ١١٧،
مجمع البحرين (لشمس الدين محمد السجزي)، ٢٥١،
مجمع الفصحا (لرضاقليجان)، ٢٨٨،
مرزبان نامه (للسعد الراونى)، ٢٤٤،
مروج الذهب (للمسعودى)، ٢٩٢،
المعجم فى معاير اشعار العجم (لشمس الدين محمد بن القيس)، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٨،
المعلقات السبع، ٧،
مقامات الحريرى، ٢٤٤،

مقامات حميدى، ١٩٨، ١٩٩، ٢١٢، ٢٤٤،
منية الراجى فى جوهر التاجى، (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،

نصاب الصبيان، ٢٥٢،
نفحات الأنس (للجامى)، ٢٥٠،
نفيذ نامه اسراء روم، ٧٧، ٢٠٩—٢١٧،

وسيلة العفاة الى اكفى الكفاة (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
وفيات الأعيان (لابن خلكان)، ٢٨٨،

بنية الدهر (للتعالى)، ١٠، ٢٩، ٢٢، ٦٢، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٠٩،
ببنى، تاريخ — (للعنبي)، ٢٤، ٦٢، ١٤٢، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٢٢،

طبقات الشعراء ، ١٠ ،

طبقات ناصري ، ٢٨٨ ، ٢٦٢ ، ٢٦٢ ،

طرب نامه (للباخري) ، ٧٠ ،

عبرات الكتبة (لمنجد الدين الجويني) ، ٧٨ ، (و الصمغ عتبة الكتبة او
غنية الكتبة ، ص ٢٧٤)

عين المعاني في تفسير السبع المثاني (لمحمد بن طيفور السجاوندي) ، ٢٦٢ ،

غرر و سير (للثعالبي) ، ٢٨١ ، ٢٩٢ ،

فائق الزمخشري ، ١٧٠ ،

الفهرست (لابن النديم) ، ٢٩٠ ،

قدح المعنى في مدح المعنى (لحميد الدين البلخي) ، ١٩٩ ، ٢٤٤ ،
قرائن شمس المعالي ، ٢٩٧ ،

قرآن ، ٧ ، ٨ ، ١٢ ، ١٥ ، ١٨ ، ٤٢ ، ٢١٩ ، ٢٢٩ ،

قصه يوسف (لرکن الدين مسعود بن محمد امام زاده) ، ١٨٢ ،

کارنامه (لشرف الدين محمد الفراهي) ، ٢٥٩ ،

کامل التواريخ (لابن الأثير) ، ٢٨٨ ، ٢٤٤ ،

کتاب الأغاني ، ٢٩٠ ، ٢٠٩ ،

کشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون ، ٢٨٨ ،

کلبه و دمنه (لنصر الله بن عبد الحميد) ، ٩٢ ، ٢٠٧ ،

کمال البلاغة (للأمير قابوس بن وشمگیر) ، ٢١ ، ٢٩٧ ،

راحة الصدور (لابي بكر الراوندى)، ٢٤٩، رجوع كن به تاريخ السلجوقية،
 راى [جهان] آراى (لنجر الدين محمد النيسابورى)، ٢٨١، ٢٦٢،
 رسالة الاستغاثة الى الأخوان الثلاثة (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
 الرسالة الحبسية (لبهاء الدين البغدادى)، ٢٣٠،
 رقية القلم (لمنتجب الدين المجوبى)، ٧٨،
 روضات الجنات فى اوصاف مدينة هراة (لمعين الدين الأسفرارى)، ٢٢٧،
 روضة الرضا فى مدح أبى الرضا (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
 رياض الشعراء (لعليلى خان الداغستانى المختص بواله)، ٢٢١، ٢٥٨، ٢٥٩،
 رياض العارفين (لرضاقلخان)، ٢٥٠،

زبور، ٢٥٠،

زند، ٨٢،

زيج گوشبار، ٢٤١،

زينة الزمان (لشمس الدين الأندخودى)، ١٠، ٢٠٨، ٢٩٠،

سبع المثانى، ٧،

سفينة الأولياء (لمحمد دارا شكوه)، ٢٥٠،

سمع الظهير فى جمع الظهير (لظهير الدين السمرقندى)، ٩١،

سندباد نامه (له او لشمس الدين الدقائى)، ٩١، ٢١٢، ٢٠١، ٢١٨،

٢٤٧، ٢١٩،

سيرة جلال الدين منكبرنى (لمحمد بن احمد النسوى)، ٢٠٤، ٢٣٥، ٢٥١،

شاهنامه فردوسى، ٢٤،

صحيفة الأقبال (لنجر الدين محمد النيسابورى)، ٢٨١،

ثمار القلوب (للثعالبي)، ۲۲۲، ۲۲۴،

جامع التواريخ (لرشيد الدين فضل الله الوزير)، ۲۸۸،

جامع صغير (للشيباني)، ۲۵۲،

جوامع الحكايات (للعوفي)، ۲۰۱، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۲۷، ۲۲۹،

جهان آرا (للقاضي احمد الغفاري)، ۲۸۸، ۲۰۱،

جهان گشاي (لعطا ملك الجويني)، ۲۸۸، ۲۲۸، ۲۲۱، ۲۲۸،

چهار مقاله، ۲۰۷، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۴۴،

حبيب السیر، ۲۰۹،

حنين الأوطان (لشمس الدين الدقاق)، ۲۱۲،

حنين المستجير الى حضرة المجير (لحميد الدين البلخي)، ۱۹۹،

ابن حوقل، جغرافي - ، ۲۵۱،

خالصة الحقائق (لابي القاسم محمود بن احمد الفارياي)، ۲۲۶،

خواصّ اشياء (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ۲۲۷،

دستور الوزراء (لغياث الدين خواند امير)، ۲۰۶، ۲۰۹، ۲۲۹،

دُمية القصر (للباخري)، ۱۰، ۶۶، ۶۸، ۲۰۸، ۲۴۰، ۲۴۱،

ديوان شرف الدين شفروه، ۲۵۶،

ذخائر ثمار، ذخائر نثار (لمجد الدين احمد السجاوندي)، ۲۸۲، ۲۶۲،

الذخيرة البرهانية، ذخيرة الفتاوى (لبرهان الدين محمود بن احمد البخاري)،

۲۲۴،

- تأريخ بيهقي، ٢٩٤، ٢٩٦، ٢٩٧، ٢٠٦،
 تأريخ تركستان، (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٢٧،
 تأريخ خوارزمشاهي (للسيد صدر الدين التيسابوري)، ١٤٢، ١٤٣،
 تأريخ سلاجقة كرمان (لمحمد بن ابراهيم)، ٢٠٤،
 تأريخ السلجوقية الموسوم براحة الصدور (لأبي بكر الراوندي)، ٢٤٩،
 تأريخ السلجوقية (لعماد الدين الكاتب مختصر البنداري)، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧،
 ٢٢٢، ٢٥٥،
 تأريخ سلاطين غور (لنور الدين مباركشاه المروروذي)، ٢٢٧،
 تأريخ سلطان سكندر، رجوع كن به تأريخ خوارزمشاهي،
 تأريخ طبرستان (لابن اسفنديار)، ٢٩٧،
 تأريخ فرشته، ٢٨٩، ٢٩٠،
 تأريخ عزيز، ٢٩٤، ٢٠٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥٤، ٢٥٨، ٢٦٠،
 تأريخ ملوك خانيه (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٠١، ٢٢٧، رجوع كن
 به تأريخ تركستان،
 تأريخ ناصري، ٢٧، ٢٩٦، رجوع كن به تأريخ بيهقي،
 تأويلات اهل السنة (لأبي منصور الماتريدي)، ١٨، ٢٩٢،
 نخبة سامي (لسام ميزرا بن شاه اسمعيل الصفوي)، ٢٩٠،
 نخبة المؤمنين، ٢٤٢،
 تذكرة نقي الدين كاشاني، ٢٢٣، ٢٥٦، ٢٥٨،
 تذكرة دولتشاه، ٢٩٠، ٢٥٥، ٢٦١،
 تذكرة الأولياء (للعطار)، ٢٤٩،
 ترجمة حال قاضي منهاج سراج صاحب طبقات ناصري (لضياء الدين احمد
 المتخلص بنير)، ٢٦٢،
 التوسل الى التوسل (لبهاء الدين الكاتب البغدادي)، ١٢٩، ٢٢٩،
 تهذيب اللغة (للأزهري)، ٢١١، ٢٤٦،

(فائت الفهرست)

بهرایج، ۱۱۴، ۱۱۵،
غزنه (غزنین)، ۳۰۰،

فهرست الكتب،

- آنشكه آذر، ۳۵۶، ۳۵۸،
آثار الوزراء (لسيف الدين العفيلی)، ۳۰۶، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۳۹،
الأحسن في شعر علي بن الحسن [الباخرزی]، ۶۹،
استغاثت نامه (لمحمود بن ابی توبة)، ۷۵،
اصطخری، جغرافی - ، ۳۵۱،
اعراض الرئاسة في اغراض السياسة (لظهير الدين السمرقندی)، ۹۱، ۳۱۹،
الأنساب (للسمعانی)، ۳۹۱، ۳۹۲،
انسان عين المعانی (لمجد الدين احمد التيجانوی)، ۳۸۲، ۳۶۲،
بختيار نامه (لشمس الدين الدفائق)، ۳۱۲،
برهان فاطع، ۳۹۳، ۳۴۱،
بزم آرای (للسید علی بن محمود الحسينی)، ۳۸۸، ۳۹۰، ۳۹۴،
بصائر مبینی { (لمنیر الدين محمد التيسابوری)، ۳۸۱، ۳۶۲،
البصائر في التفسير
ناج العروس، ۳۹۲،
تاریخ بخارا (للترنجی)، ۳۲۳، ۳۲۴،
تاریخ بیهق (لابی الحسن علی بن زید بن محمد الأوسی المعروف بابن
فندق)، ۳۹۶،

مكة، ١٧، ١٨،

ملاحده، ٤٩، ٢٢٩، ٢٥٢، ٢٦١،

موصل، ٢٥٥،

ميافارقين، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،

مينا (نزدبك نسا)، ٢٤٤،

نخشب، ١٨٢، ٢٠٠،

نسا، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٤٠، ٢٤٢، ٢٤٤، ٢٥٠،

نظاميه، مدرسة - ، ٢٥٥،

نیشاپور، ٤٢، ٧٨، ١١٢، ١٢١، ١٤٢، ١٤٢، ١٤٩، ١٥٦، ٢١٠،

٢١٩، ٢٢٨، ٢٥٠، ٢٦٩، ٢٩٦، ٢٠٧، ٢٢٩، ٢٢٠، ٢٤٠،

٢٤١، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١،

نيمروز، ١٢٢، ١٦٤، ٢٥٢،

وخش، ٢٠٤،

هرات (هرى)، ٢٤، ٥٠، ٢٤٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٨٠، ٢٢١،

هندو، ٤، ٩٠، ١٨٥، ٢٥٢، ٢٦٩،

هندوستان، ١٦، ١٨، ٢٤، ٢٦، ٢٤، ٢٩، ٥٦، ٦٥، ٧٢، ٧٢، ٧٤،

١١٢، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٨، ١٧٩، ١٨٨، ٢٨٤، ٢١٦،

٢٢١، ٢٢٥، ٢٢٠،

باجوج، ١٨٧، ٢٤٠،

بانگي، ٢٢١،

يثر (المدينة)، ٢٧٨، ٢١٥،

يغما، ١٤١، ٢٤٥،

يمن، ١٦، ٥٧، ٦٩، ٢٤٢،

کرمان، ۶۵، ۱۴۶، ۴.۴،
 کعبہ، ۷، ۷۳،
 کوبان، ۱۴۳،
 کوثر، ۴، ۸۵، ۱۴۴،
 کوی بالوی، مسجد - ، ۲۱۲،

گرجستان، ۴.۷،

لاہور، ۲۴۲، ۲۴۹، رجوع کن بہ لوہور،
 لوہور، ۷۱، ۷۲، ۱.۶، ۲۴۲، ۲۸۱، ۲۸۴،
 لہوکر (غزنین)، ۴۶۲،

مائیت، مائیت، ۲۹۲،

مأجوج، ۴۴.،

ماچین، ۴۱۶،

مادین، ۴.۴،

مازندران، ۶۵، ۲۴.،

ماوراء النہر، ۲۲، ۶۵، ۶۶، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۸۲، ۲۱.،

۴.۱، ۴.۲، ۴.۴، ۴.۵، ۴۱۴، ۴۱۶، ۴۱۸، ۴۲۲، ۴۳.،

۴۲۲، ۴۳۴، ۴۳۹، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۵۴، ۴۵۴،

مرغینان، ۵۲، ۵۵،

مرو، ۲۱، ۴۰، ۱۷۶، ۲.۹، ۲۱۱، ۴۳.، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۵۴،

مشہد (طوس)، ۷۹، ۲.۹،

مصر، ۹۶، ۱.۶، ۱۸۲، ۲۵۷، ۴۱۶،

مغول، ۴.۱، ۴.۲، ۴.۴، ۴۲۲، ۴۳۵، ۴۳۹، ۴۵.، ۴۵۱،

مکران، ۵۹، ۱۱۴، ۴.۴، ۴۶۲،

غور، ١١٢، ١٢٩، ١٣٣، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٢١، رجوع کن به غوریان
در فهرست اول،

فاراب، ٢٥٩،

فارس، ١٩، ٢٠، ٥٩،

فارسی (زبان)، ٢١، ٢١٨،

فرخار، ٦٨،

فرس، ١٩، ٢٠، رجوع کن به عجم،

فرغانه، ١٨٩، ٢٥١،

فره، ٢٥٢، ٢٥٩، ٢٠٢، ٢٥٢،

فیروز کوه، ٤٨، ٤٩، ١١٢، ١٢٢، ١٢٥، ١٣٤، ١٤٨، ٢٠٢، ٢٤١،

فاهره، ٢٦٢،

فراخطا، ٢٠٥، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٢، ٢٥٢،

قَرْلُق، ٢٢٢،

قسطنطینیه، ٢١٧،

قَطَوَان، ٢٢٢،

قندهار، ٨٢، ١٢٧، ٢٥٤،

قَنُوج، ٢٥، ١١٤،

قهنسان، ٢٥٢، ٢٥٢،

قبروان، ٨٢،

کاریز، ٢٠٩،

کاشان (ماوراء النهر)، ٥٢، ٢٠٥، ٢٢٩،

کاشغر، ٤٨،

کَرَکُوبِه، ٢٠٩،

طراز، ۹۵، ۱۱۲، ۲۶۵، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۴۱،

طوبی، ۸۵،

طور، جبل - ، ۵۴، ۲۰۱، ۲۲۶،

طوس، ۷۹، ۲۰۹، ۲۲۱، ۲۵۹،

عاد، بنو - ، ۱۹،

عبرانی (زبان)، ۱۸،

عجم، ۹، ۱۰، ۱۱، ۲۰، ۶۳، ۷۲، ۹۶، ۱۶۳، ۱۸۳، ۲۷۵، ۲۱۶،

۲۴۹، ۲۵۵،

عدن، ۵۸،

عراق، ۱۱، ۲۴، ۴۱، ۶۶، ۱۶۴، ۲۶۵، ۲۶۹، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶،

۲۷۷، ۲۷۸، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۲۴، ۲۴۵، ۲۵۶، ۲۶۰،

عراقین، ۶۵،

عرب، ۷، ۸، ۱۰، ۱۶، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۴۵، ۷۲، ۹۶، ۱۷۸، ۱۸۳،

۲۱۵، ۲۱۶، ۲۲۳، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۳۷، ۲۴۰، ۲۴۹، ۲۵۵،

عربستان، ۱۶،

عسکر [مکرم]، ۱۳۴،

عمان، ۵۹، ۱۳۶،

عمد، خانقاہ - (لوہور)، ۷۱،

عمیدی، خانقاہ - (لوہور)، ۲۰۸،

غانفر، ۱۶۰،

غُر، ۴۰، ۱۷۹، ۲۰۰، ۲۴۵، ۲۴۹،

غزنہ (غزنین)، ۲۵، ۲۶، ۲۸، ۳۹، ۶۵، ۹۶، ۱۱۰، ۱۱۶، ۱۶۴،

۱۸۷، ۲۸۱، ۲۸۳، ۲۲۶، ۲۶۲،

٢١١، ٢٨٤، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٢٢، ٢٢٣، ٢٢٤،

٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٤٦، ٢٤٨،

سُبتن، ٢٥٨،

سند، ٦٥، ٢١٦، ٢٢١، ٢٣٠،

سند، آب —، ٢٨٩،

سجئون، ٢٢١، ٢٥١،

سبستان، ٤٩، ١١٢، ١٢٠، ١٢٢، ٢٤٦، ٢٥١، ٢٢١، ٢٢٨، ٢٥٢،

٢٦٢، رجوع كن به سجستان،

سبستان { ١١٢، ٢٢١،
سيوستان

شادباخ، ٢٤٨،

شاش، ٢٥١،

شام، ١١، ٦٦، ٢٧٨، ٢١٥، ٢١٦،

شبتفان (٩)، ٤٣،

شبرقان (٩)، ٤٣،

شُشتر، ١٨٤، ٢٨٥،

شَقَرْدِه، شَقَر (اصفهان)، ٢٥٩،

شهرستانه خوارزم، ٢٢٦،

شهر نو، شهرك نو، ٥١، ٢٠٤،

شيبان، ٦٢،

صنبن، ٢٨٩،

طبرستان ٢٩٥،

طخارستان، ٢٢١،

روذك، ۲۹۱،

روم، ۴۴، ۵۷، ۶۶، ۷۷، ۱۱۸، ۱۷۹، ۲۵۴، ۲۸۵، ۴۰۹، ۴۱۴،
۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷،

روی، ۲۹، ۲۵۰،

ری، ۱۶۸، ۲۷۶، ۲۷۸، ۲۹۶، ۴۵۴، ۴۶۰، ۴۶۱،

زابه / زاوه، ۴۵۰،

زنجان، ۲۹۵،

زنگ، ۲۴۵،

زنگبار، ۲۴۴، ۲۷۹،

زواره، ۴۴۱،

زوزن، ۴۰۴،

ساوه، ۴۵۸،

سبزوار، ۱۴۴،

سجاوند (غزنین)، ۴۶۲،

سجستان، ۵۰، ۶۵، ۱۱۴، ۴۰۴، ۴۰۹، ۴۴۰،

سدّ باجوج و مأجوج، ۴۴۰،

سرپل یا سرپل وزیران (بخارا)، ۱۹، ۱۸۰، ۲۱۱، ۴۴۸،

سرخس، ۱۱۲، ۱۴۵، ۲۹۶، ۴۴۱،

سُرْخَكْت، ۱۷۹، ۴۴۷، ۴۴۸،

سرد و آبدار، کتابخانه - (سمرقند)، ۴۸،

سرنديي، کتابخانه - (بخارا)، ۷۰،

سمرقند، ۴۸، ۴۲، ۴۴، ۱۶۵، ۱۷۱، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۵، ۲۱۰،

ختن، ۵۷، ۲۰۷، ۲۴۲، ۲۶۲،

خجند، ۲۵۴،

خراسان، ۲۲، ۴۴، ۴۳، ۴۶، ۶۳، ۶۵، ۶۶، ۹۶، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۴،

۱۴۲، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۵۱، ۱۵۴، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۲، ۱۶۴،

۱۸۲، ۱۹۸، ۲۰۱، ۲۰۴، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۵۰، ۲۷۷، ۲۸۶،

۲۹۱، ۲۹۵، ۳۱۵، ۳۲۰، ۳۲۶، ۳۴۵، ۳۵۰،

خزر، بحر - ، ۲۰۴،

خطا، ۴۰، ۹۵، ۱۱۱، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۰۰، ۲۰۲، ۲۵۲، ۲۵۸، ۲۶۲،

۳۳۵، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۴، ۳۴۵،

خطی (نیزه های -)، ۵۶،

خفایق، ۱۰۲،

خَلِصَاء، ۱،

خوارزم، ۲۶، ۲۷، ۴۰، ۴۳، ۶۵، ۱۴۲، ۱۴۸، ۱۵۱، ۲۰۹، ۲۲۰،

۲۳۵، ۲۳۶، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۲۱، ۲۲۹، ۲۳۵، ۲۴۹، ۳۵۰،

خورنق، ۱۴۵،

خوزستان، ۱۴۴،

دجله، ۱۸۳،

دستگرد، ۱۵۲، ۲۳۱،

دوغاباد (نیشابور)، { ۲۴۰ - ۲۴۱،
دوغاباد

دهلی، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۶، ۲۳۲،

دیه ملوک، ۱۷۱،

رُنج، ۲۰۰،

توران، ۵۴، ۲۷۵،

ٹود، ۲۱۹،

ٹھلان، ۲۱۴،

جاجنگر، ۱۱۴، ۱۱۴،

جبال، ۱۱۷، ۱۶۲، ۱۶۴، ۲۸۱،

جبال، ملوک - ، ۶،

جرجان، ۷۸، ۲۹۵، ۲۰۲،

جرم، بنو - ، ۱۹،

جزائر، ۶۶،

جند، ۱۴۹،

جودی، جبل - ، ۲۷۱،

جوزجان، ۲۵،

جوین، ۲۲۸،

جیپال، ۴۴،

جیمون، ۲۴۲، ۲۰۹، ۴۱۴، ۴۱۶،

چین، ۶۸، ۷۴، ۸۶، ۱۸۲، ۱۹۶، ۲۰۷، ۲۵۰،

حجاز، ۱۴، ۴۴،

حلوان، ۲۹۵،

خاتون، مدرسہ - (نیشاپور)، ۲۹۶،

خبوشان، ۱۴۴،

بُست (سجستان)، ۶۴، ۲۸۷، ۴۴۰،

بُست { (نیشابور) ۴۴۰، ۴۴۱،
بُست

بصره، ۱۲۶،

بغداد، ۱۸۳، ۴۳۵، ۴۵۰، ۴۵۵، ۴۶۲،

بغدادك (خوارزم)، ۴۴۹،

بلاساغون، ۱۱۱،

بلخ، ۱۹۸، ۲۰۱، ۴۴۱، ۴۴۳، ۴۴۵،

بلخشان، ۲۰۵،

بلغار، ۴۶۰،

بنارس، ۱۱۴، ۱۱۶،

پارس، ۱۱۳، رجوع کن به فارس،

پروه (اصفهان)، ۴۵۹،

پهلوی، زبان —، ۴۱۸،

ناتار، ۱۶۶، ۱۸۹، ۲۰۲،

نازی، ۲۵۰، رجوع کن به عرب،

نرشیز، ۴۹،

نرك، ۱۱، ۴۴، ۴۰، ۵۲، ۸۶، ۸۸، ۱۷۲، ۱۷۹، ۱۸۷، ۲۴۸، ۲۵۲،

۲۷۳، ۲۷۵، ۴۱۶، ۴۲۲،

نرکستان ۶۵، ۴۱۶، ۴۲۱، ۴۴۹،

نرکان، ۱۷۹،

نکیناباد، ۲۸۱، ۲۸۷، ۴۰۰،

نمران (غور)، ۴۰۴، ۴۰۴،

اردلان گٹ، ۲۵۱،

ارم، ۱۲۷،

ارمن، ۴۱،

اُزْبَک، ۲۲۱،

اسیچاب، ۲۲۱،

استراباد، ۲.۴،

اسفراین، ۱۴۳، ۱۴۷، ۱۵۱،

اسفزار، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۵۵، ۱۵۹،

اسکندرانى، جامهٔ —، ۲۵۰،

اشک، کوه —، ۲.۲،

اصفهان، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۹،

الموت، ۲۶۱،

اندخود، ۲.۲،

اوش، ۱۸۸،

ایران، ۵۴، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۴۵، ۲۵۷، ۲۵۹،

باتکرو (قلعه)، ۷۵، ۷۷، ۲.۹،

بامیان، ۲۲۲، ۲.۴، ۲.۶، ۲۲۱،

بحسک (?)، ۲۵۳،

بخارا، ۱۹، ۲۳، ۷۰، ۱۱۲، ۱۴۴، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۸۳، ۱۹۰، ۲۱۱،

۲۱۲، ۲۲۲، ۲۹۳، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۸،

۲۲۹، ۲۴۴،

بداؤن، ۱۱۴،

بدخشان، ۲۵، ۲۵۸،

برم (?)، ۲۴۶،

- یزدادی، أبو الحسن علی بن محمد - ، ۲۹۷،
 یزدگرد بزه‌گر، ۱۸۰،
 یزید بن معاویه، ۱۷۹،
 یعرب بن فحطان، ۱۸،
 یعقوب، ۸۴، ۱۰۷، ۱۴۴، ۲۱۶،
 بلدز، ملک تاج الدین - ، ۱۱۴،
 بین الدولة محمود، ۲۲، ۲۳-۲۵، ۳۳، ۶۳، ۲۹۳، ۳۰۶، رجوع کن
 به محمود بن سبکتگین،
 بین الدین بهرام شاه (ملک سیستان)، ۵۰، ۳۰۴، ۳۵۲،
 بنال (کنیزک مؤید الملك)، ۶۸،
 یوسف، ۴۴، ۵۷، ۷۴، ۷۷، ۸۴، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۸۲،
 ۲۰۱، ۲۱۶، ۲۷۳،
 یوسف بن محمد الدربندی، ۱۰۶-۱۰۸،
 یوسف بن نصر الکاتب، جمال الدین أبو المحاسن - ، ۹۶-۱۰۱،

فهرست الأماكن و القبائل،

- آبه، ۳۵۸،
 آمد، ۷۷، ۳۱۰، ۳۱۶، ۳۱۷،
 آموی، ۱۷۶، ۳۳۶،
 ابنخاز، ۶۹ (والصحيح المحان، رجوع کن بص ۳۰۷)، ۳۱۵،
 ازان، ۴۱،
 ارثنگ (ارژنگ) مانی، ۷۳، ۱۴۵،

نظامی عروضی سمرقندی، ۱۴، ۲۹۵، ۲۹۹، ۲۲۱، ۲۴۴،

نعمان (ابو حنیفة)، ۲۰۹،

أبو نواس، ۷۶، ۱۹۹، ۲۹۱،

نوح بن منصور سامانی، ۲۲، ۲۱۸،

نوح بن نصر سامانی، ۲۲، ۲۲۴،

نور الدین محمد عوفی، رجوع کن به عوفی، محمد بن محمد - ،

نور الله ششتری، قاضی - ، ۲۴۹،

نوشیروان، ۱۲،

نیر، رجوع کن به ضیاء الدین احمد،

وامق، ۲۰۱،

وزّان، صدر الدین (محمد بن -)، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۶۰-۲۶۱،

وطواط، رشید الدین - ، رجوع کن به رشید الدین محمد بن عبد الجلیل،

ولولجی، شمس الدین -- ، ۴۲،

هابیل، ۱۷، ۱۸،

هاروث، ۱۰۴،

هامان، ۲۱۹،

هبة الله، ابو نصر الفارسی، ۷۱-۷۲، ۲۰۷-۲۰۸، رجوع کن به

قوام الملك،

هندوخان (بن مکشاه بن نکش)، ۴۲، ۲۰۱،

بحی بن طاهر بن عثمان العوفی، رجوع کن به شرف الدین،

بحی بن محمد بن بحی، رجوع کن به محی الدین، (والصّحیح محمد بن بحی،

رجوع کن بص ۲۴۹)

- ابن النديم (صاحب الفهرست)، ٢٩٠،
 نصر بن احمد ساماني، ٢٢، ٢٩٢، ٢٩٥،
 نصر السموري، ظهير الدين - ، ١٢٢-١٢٧،
 نصر الله بن عبد الحميد، ٩٢-٩٣، ٢٠٧،
 ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوي، ٢٢٤،
 أبو النصر العنبي، رجوع كن به عُنبي،
 ابو نصر فارابي، ٢٥٩،
 ابو نصر فراهي (بدر الدين محمود) صاحب نصاب، ٢٥٢،
 أبو نصر هبة الله الفارسي، نظام الدين - ، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،
 رجوع كن به قوام الملك،
 نصرة الدين قلم ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،
 نصرة الدين كبود جامه، ٥١-٥٢، ٢٠٤،
 نصرة الدين بن محمد انز (صاحب زوزن)، ٢٠٤،
 نصير الدين اسفزاری، ١٨٨،
 نصير الدين طوسي، ٢٥٩،
 نصير الدين ابو القاسم محمود بن المظفر بن أبي توبة، ٧٥-٧٧، ٢٠٩،
 نصير الملك، صدر كبير ملك النواب - ، ٦٩،
 نظام الدين الحجامي الكاتب، ١٤٩-١٥١، ٢٢١،
 نظام الدين محمد بن عمر [بن] مسعود، ١٧٥-١٧٨، ٢٢٦،
 نظام الدين أبو نصر، رجوع كن به ابو نصر هبة الله الفارسي،
 نظام الملك، رجوع كن به نصير الدين محمود،
 نظام الملك شمس الدين مسعود بن علي هروي، ٢٢٩،
 نظام الملك صدر الدين (محمد بن محمد) وزير سمرقند، ٢٠٥، ٢٤٦،
 نظام الملك ابو علي الحسن بن علي بن اسحق (الطوسي)، ١٧، ٦٥-٦٧،
 ٢٠٦-٢٠٧، ٢٤٦، ٢٥٤،

أبو موسى الأشعري، ٤، ٢٨٩.

مؤيد، ملك - ، (٩) ٤١،

مؤيد (آي ايه)، ملك - ، ٢٢٨، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٢٧، ٢٢٩،

مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذی،

مؤيد الملك أبو بكر بن نظام الملك، ٦٧-٦٨،

مذهب الدين، رجوع كن به منصور بن علي الاسفزاری،

مهلّب بن ابی صفرة، ٢٥٤،

میانجق (از امراء نکش خوارزمشاه)، ٢٦٠.

ميمون بن مهران، ١٧،

ناصر، آل - ، ٩، ٢٢، ٢٩٦، رجوع كن به غزنویان،

ناصر، شمس الملك امير - ، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،

ناصر الدين، ٢٥٥،

ناصر الدين سبکتگین، ٦٤، ٢٩٦،

ناصر الدين عثمان بن حرب السجزي، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٢٠٢، ٢٢٧-٢٢٨،

ناصر الدين قباچه، ١١٥، ١١٦، ٢٨٩، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٠،

ناصر الدين بن قطب الدين سرخسی، ٢١١،

ناصر الدين ملکشاه بن نکش، ٢٠١،

الناصر لدين الله (الخليفة)، ١١٦، ١٢١، ٢٢٥، ٢٢٥، ٢٦٢،

الناصرين، ١١٦، ٢٢٥،

ناکوک، رجوع كن به أبو العلا عطاء بن يعقوب،

نجم الدين کُبرى، ٢٢٠، ٢٤٩،

نجم وراق، ٢١٩،

نجيب الدين الأبيوردی، ١٤٧،

نجيب الملك شرف الخواص أبو طاهر المطهر، ٢٨٥،

منتجب الدین بدیع انابك الخوئی^(۱) ۷۸ - ۸۰،

منتجب الدین بن مؤید الدین الترمذی، ۱۱۰،

المنتصر، الامیر - ، ۲۹۲،

منجیک، ۲۹۵،

منصور، قاضی - ، رجوع کن به شمس الدین منصور بن محمود،

منصور بن علی الأسفزاری، ۱۵۸ - ۱۵۹،

منصور بن محمد عاصی، رجوع کن به عاصی،

منصور بن محمود الأوزجندی، رجوع کن به شمس الدین،

منصور بن نوح بن منصور سامانی، ۲۲ - ۲۳، (و الصّحیح المنتصر، رجوع

کن به ص ۲۹۲)

منصور بن نوح بن نصر سامانی، ۲۲،

أبو منصور [احمد بن ابی الحارث محمد] فریغونی، ۲۵، (و الصّحیح أبو

نصر، ص ۲۹۴)،

أبو منصور ازهری، رجوع کن به ازهری،

أبو منصور الثعالبی، ۱۰، ۲۳،

أبو منصور محمد بن عبد الجبار، رجوع کن به عتبی، (و الصّحیح أبو النصر:

رجوع کن به ص ۲۹۲)،

أبو منصور [محمد بن محمد] مانریدی، ۱۸، ۲۹۲،

منگلی بیگ، ۱۴۲، ۲۲۹ - ۲۳۰، ۲۴۸، ۲۴۹،

منهاج الدین عثمان بن سراج الدین الجوزجانی (صاحب طبقات ناصری)،

قاضی - ، ۲۸۹، ۲۰۲، ۲۶۲، ۲۶۳،

منهاج سراج، رجوع کن به منهاج الدین عثمان،

موسی (کلم الله)، ۵۴، ۷۴، ۹۸، ۹۹، ۱۰۷، ۱۲۵، ۲۰۱، ۲۲۶، ۲۴۲،

(۱) و الصّحیح الجوبینی، و وی خال جدّ پدر عطا ملک جوبینی است بنصریح خود او در

جهانگشای در تاریخ انسر خوارزمشاه،

- أبو المعالي، رجوع كن به حسن نكين، ٢٠٥،
 ابن المعتز، ١٠، ١٦٢،
 معز الدين سنجر، رجوع كن به سنجر،
 معز الدين غوري، سلطان -، رجوع كن به شهاب الدين، (هردولقب يك
 شخص است)،
 معزیه، ملکه -، ٢٠٤،
 معن زائد، ١١١، ٢٥٥،
 معين الدين اسفزاری، ٢٢٧،
 معين الدين اصم، ٢٠٩،
 معين الملك الحسين بن علي الاظم، ٧٧-٧٨، ٢٠٩، (والصحيح معين الدين)،
 مغول، سلاطين و دولت -، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤،
 ابو المفاخر رازی، ٢٦١،
 ابن مقل، ١١٥، ٢٢٢، ٢٢٤،
 ابن مقلّة، ٤٤، ١٢٢،
 ملك الاسلام، ٢٢٥،
 ملك الأطباء، رجوع كن به مجد الدين محمد بن عدنان،
 ملك الأطباء جلال الدين مسعود (بن محمد بن عدنان)، ٤٤، ١٨٠،
 ملك الجبال (لقب)، ٢٢١،
 ملكشاه بن الپ ارسلان سلجوقي، ٢٢-٢٤، ٦٦، ١٤٦، ٢١٧،
 ملكشاه بن نكش، ٢٠١،
 ملكشاه بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقي، ٢٥٥،
 ملك الشعراء (شرف الدين شفروه)، ٢٥٨،
 ملك النواب نصير الملك، ٦٩،
 أبو الملوك، ٢٢٠، رجوع كن به خسرو ملك،
 مليح سربلي، ١٨٠،

- محمود بن عبد اللطيف النجدي، جمال الدين - ، ٢٥٥ ،
 محمود بن عبد اللطيف النجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥ ،
 محمود، آل - ، ٢٠٠ ، رجوع كن به ناصر، آل - ،
 محي الدين يحيى بن محمد بن يحيى التيسابوري، الامام - ، ٢٢٩ - ٢٢٠ ،
 (و الصريح محي الدين محمد بن يحيى ص ٢٤٩ ،)
 مريم ، ٢٦٩ ،
 مسعود بن ابراهيم، رجوع كن به علاء الدولة،
 مسعود بن دولتيار، ١٧٨ ، ٢٢٧ ،
 مسعود سعد سلمان، ٢٠٧ ، ٢٠٨ ، ٢٢٠ ،
 مسعود بن علي هروي، نظام الملك شمس الدين - ، ٢٢٩ ،
 مسعود بن محمد امام زاده، ركن الدين - ، ١٨١ - ١٨٢ ، ٢٢٩ ،
 مسعود بن محمد، سلطان - ، ١٥٢ ، ٢٢١ ، ٢٥٥ ،
 مسعود بن محمد بن عدنان، رجوع كن به جلال الدين وملك الاطباء،
 مسعود بن محمد بن علي الأندخودي، رجوع كن به علاء الدين،
 مسعود بن محمود غزنوي، ٢٠٦ ، ٢٠٨ ،
 مسعود بن ابي اليمن الكرمانى، ٥٩ - ٦٠ ،
 مسيح، رجوع كن به عيسى،
 مظفر، آل - ، (چغانيان)، ٢٩٥ ،
 مظفر، آل - ، (فارس)، ٢٦٠ ،
 أبو المظفر ابراهيم، سلطان رضى - ، رجوع كن به ابراهيم،
 أبو المظفر انسر، رجوع كن به انسر،
 أبو المظفر ارسلان بن طغرل، رجوع كن به ارسلان بن طغرل،
 أبو المظفر طاهر بن الفضل بن محمد محتاج چغانى، ٢٧ - ٢٩ ، ٢٩٥ ،
 أبو المظفر بن محمد بن ثابت النجدي، ٢٥٤ ،
 معاذ بن مسلم، ٢٢٤ ، ٢٢٥ ،

- محمد بن المظفر، رجوع کن به مبارز الدین،
 محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،
 محمد بن ملکشاہ سلجوقی، ۲۹۴، ۲۶۱،
 محمد منوکه النّسوی، ۱۵۸-۱۵۶،
 محمد بن المنہاج اللّوہوری، رجوع کن به سراج الدین،
 محمد بن المؤید البغدادی، رجوع کن به بہاء الدین،
 محمد بن اَبی نصر بن اَبی شہید الغزنوی، ۲۸۴-۲۸۴،
 محمد بن نصیر، افتخار الملک جمال الدین -، ۱۱۷-۱۲۰، ۱۲۱،
 محمد بن نصیر السجزی، شمس الدین -، ۲۵۱-۲۵۲،
 محمد بن نوشتگین خوارزمشاہ، ۲۲۸،
 محمد بن الوزان، رجوع کن به صدر الدین،
 محمد بن ہام، شہاب الدین فخر الکتاب -، ۱۵۴-۱۵۶،
 محمد بن بحی النّسابوری، بحی الدین -، ۲۲۹-۲۳۰، ۲۴۹،
 ابو محمد خازن، ۱۲، ۲۰۹،
 ابو محمد دوغبادی، ۲۴۰،
 ابو محمد بن یمین الدّولۃ محمود غزنوی، ۲۵-۲۷، (والضّحیح ابو احمد
 محمد، ص ۲۹۴)،
 محمدی (ملت)، ۲،
 محمود بن ابی بکر بن الحسین الفراهی، ابو نصر -، (صاحب نصاب)، ۴۵۲،
 محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی، ابو القاسم -، ۲۲۶،
 محمود (بن احمد) النّسابوری، امام بیان الحق -، ۲۸۱،
 محمود بن البشار الہروی، ۲۴۸-۲۵۰،
 محمود بن اَبی نوبہ، رجوع کن بہ نظام الملک،
 محمود بن سبکنگین غزنوی، یمین الدولہ -، ۱۴، ۲۲، ۲۳-۲۵، ۲۴،
 ۶۳، ۲۹۲، ۲۰۶، ۲۴۰،

محمد بن عبد الجبار، رجوع كن به عتي،
 محمد بن عبد العزيز رجوع كن به سيف الدين صدر جهان،
 محمد بن عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به برهان الدين،
 محمد بن عبد الله السرخسكي، ابو بكر - ، ٢٢٨، رجوع كن به مجد الاثبه
 سرخسكي،

محمد بن عبد اللطيف النجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥،
 محمد بن عبد الملك المجراني، رجوع كن به خطير الدين،
 محمد بن عدنان سرخسكي، ٤٤، ١٧٩-١٨١، ٢٠١، ٢٢٧، ٢٢٨، رجوع
 كن به مجد الدين،

محمد بن علي الاصفهاني المعروف بالمجواد، ٢٥٥،
 محمد بن علي الظهيري السمرقندي، رجوع كن به ظهير الدين،
 محمد بن علي الكاشاني، شمس الدين - ، ١٨٢-١٨٧، ٢٤٠،
 محمد بن عمر الرازي، الامام فخر الدين - ، ٢٢٢، ٢٤٠،
 محمد بن عمر الكركوتي، ٧٧،
 محمد بن عمر [بن] مسعود، نظام الدين - ، (از آل برهان)، ١٧٥-
 ١٧٨، ٢٢٦،

محمد محتاج، ٢٧، ٢٩٥، رجوع كن به محمد بن مظفر،
 محمد بن محمد عوفي، رجوع كن به عوفي،
 محمد بن محمد الفراهي، ٤٩، ٢٥٩-٢٦٢، ٢٠٢، رجوع كن به شرف الدين،
 محمد بن محمد الماتريدي، ابو منصور - ، ١٨، ٢٩٢،
 محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١-٢٨٢،
 محمد بن محمود الاسفزاری، ٢٦٢-٢٦٥،
 محمد بن محمود الزابي، ٢٢٥-٢٢٩،
 محمد بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقي، ٢٥٥،

محمد بن احمد بن طلحة، ابو منصور الازهرى ۲۴۶، رجوع كن به ازهرى،
محمد بن احمد النيسابورى، ۲۶۲،

محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازة، برهان الدين، صدر جهان - ،
۲۴۵،

محمد اسعد صدر جهان، تاج الدين، شرف الملك - ، ۲۱۶،
محمد (و الصحيح محمود) اندخودى، شمس الدين - ، رجوع به شمس الدين
محمود اندخودى،

محمد الاوشى، بهاء الدين - ، ۱۸۹-۱۹۰،
محمد بن ايلدگر، اتابك، جهان پهلوان، شمس الدين - ، ۲۵۶، ۲۵۷،
۲۵۸،

محمد بن البديع النسوى، ۲۴۰-۲۴۳،
محمد بن ابي بكر النسفى، شرف الدين، حسام الاثنية - ، ۱۶۴-۱۶۹،
۲۴۰،

محمد بن نكش خوارزمشاه، رجوع كن به علاء الدين اسكندر ثانى،
محمد بن ثابت المنجندى، ابو بكر - ، ۲۵۴،
محمد بن حسن، تاج الملك شرف الدين، عمدة الوزراء، ۶۹،
محمد بن رشيد، رجوع كن به شهاب الدين محمد،
محمد بن زقر بن عمر، ۲۲۲، ۲۲۴،
محمد بن سام، سلطان - ، رجوع كن به غياث الدين،
محمد (بن سلطان محمود غزنوى)، سيف الدولة، ابو احمد، ۲۵-۲۷،
۲۹۴،

محمد شفرو، رجوع كن به شرف الدين محمد شفرو،
محمد بن الطغان الكرمانى، ۲۷۹-۲۸۱،
محمد بن طيفور السجاوندى، ۲۶۲،

- مازه، بنی - ، ٢٢٢-٢٢٦ ،
 ماكان بن كاكی، ٢٩٥ ،
 المأمون، ٢١ ،
 مانی، ٧٣ ، ١٨٤ ،
 مبارز الدین محمد بن المظفر (مؤسس سلسلة آل مظفر در فارس)، ٢٦٠ ،
 مبارك شاه بن الحسين المروروزی، فخر الدین - ، ١٢٤ ١٢٥-١٢٢ ،
 ١٢٤ ، ١٢٦ ، ٢٢٧ ،
 المتنبي، ٢٢٦ ،
 مجد الأئمة سرخكت، ١٧٩ ، ٢٢٨ ،
 مجد الدین احمد بن محمد أبي بديل السجاوندی، ٢٨٢-٢٨٤ ، ٢٦٢ ،
 مجد الدین بغدادی، شیخ - ، رجوع كن به مجد الدین شرف بن المؤید،
 مجد الدین شرف الكتاب بن رشید العزیزی، ١٥٩-١٦٤ ،
 مجد الدین شرف بن المؤید البغدادی، ٢٢٠-٢٢١ ، ٢٤٢ ، ٢٤٩-٢٥٠ ،
 مجد الدین محمد بن ضياء الدین عدنان السرخكتی، شرف الزمان، ملك
 الاطباء، - ، ٤٤ ، ١٧٩-١٨١ ، ٢٠١ ، ٢٢٧ ، ٢٢٨ ،
 مجد الدین بن محمد بن عبد الملك المجرجانی، ٢٢٢ ،
 مجد الدین محمود السرخكتی، ١٧٩ ،
 مجد الدین النسوی، القاضي - ، ٢٤٤-٢٤٥ ،
 مجد الملك بهاء الدین، رجوع كن به علی بن احمد المجامی،
 مجلدي جرجانی، أبو شریف أحمد [بن] علی - ، ١٢ ،
 مجنون، ١٨٢ ، ٢١٨ ،
 مجیر الدین، ٢١٠ ، ٢١١ ،
 ابو المحاسن، جمال الدین - ، رجوع كن به جمال الدین يوسف بن نصر،
 محمد رسول الله، ٧ ، ١٢ ، ١٢ ، ١٦ ، ١٨ ، ٤٩ ، ٥٤ ، ٧٢ ١٨٧ ، ٢٠٠ ،
 ٢١٧ ، ٢٤٩ ، ٢٠٨ ، ٢١٥ ، ٢١٧ ، ٢٥٤ ، ٢٥٧ ،

- کافرك (کافی خراسان)، ۴۶،
کافی خراسان (کافرك)، ۴۶،
کبود جامه، نصرة الدين - ، ۵۱-۵۲، ۴۰۴،
کج نگیں، ۴۵،
کسری، ۱۰۶، ۲۴۵،
کَلیم الله، رجوع کن به موسی،
کمال الدین پیغو ملک، رجوع کن به پیغو ملک،
کمال الدین جمال الکتاب کمالی البخاری، ۸۶-۹۱،
کمال الدین زیاد الاصفهانی، ۲۷۴-۲۷۵،
کمال الدین نصر الله، رجوع کن به فرقدی،
کمالی بخاری، رجوع کن به کمال الدین،
کمال مفرئ سمرقندی، ۱۸۸،
کَمِیت، ۲۲۴، ۲۲۵،
کوچک خان تار، ۲۲۲،
کوشکی، حکیم - ، ۲۰۰، ۲۴۴، ۲۴۵،
کبکاوس بن قابوس بن وشمگیر، ۲۰-۲۱،
گلستان (کبیرک سلطان محمود غزنوی)، ۲۴،
گورخان، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۴۵،
گوشیار، ۲۴۱،
لغان، ۸۶،
لیث، آل - ، رجوع کن به صفاریان،
لیلی، ۱۸۳،
مانریدی، ابو منصور محمد بن محمد - ، ۱۸، ۲۹۲،

ابو القسم على بن الحسن بن أبي طيب الباخري، ١٠، ٢٤، ٦٨-٧١، ٢٠٧،

ابو القسم الفارابي، رجوع كن به محمود بن احمد،

فافي، رجوع كن به تاج الدين وحيد،

قباچه، ناصر الدين - ، ٢٨٩،

قباد ١٠٦،

قتيبة بن مسلم، ٢٢٢،

ابن قتيبة، ١٠،

قحطان، ١٨،

قراختايان، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٢،

قزل ارسلان، ٤١،

قسيم امير المؤمنين، ٢٢٥،

قطب الدين انسر، رجوع كن به انسر،

قطب الدين، رجوع كن به ابيك،

قطب الدين سرخسي، ١٨٠، ٢١٠-٢١١، ٢٢٨،

قطب الدين شاه محمود، رجوع كن به شاه محمود،

قطب الدين (ملك شهيد)، رجوع كن به ابيك،

قلم ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،

قلم طمغا جخان، رجوع كن به ابراهيم بن الحسين،

قلم طمغاج، رجوع كن به حسن بن علي بن عبد المؤمن،

قمر الدين ملك اموي، ١٧٦،

قوام الملك، ١١٢،

قوام الملك نظام الدين ابو نصر هبة الله الفارسي، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،

قبصر روم، ٢٤، ٧٧، ٨٥، ١٠٦، ١١٩، ١٨٧، ٢٢٥، ٢٤٥،

-
- فراهی، ۲۵۲، رجوع کن به شرف الدین محمد،
 ابو الفرج اصفهانی، ۲۵۹،
 فرخی، ۲۲۰،
 فردوسی، ۲۴،
 فرزاق، ۲۲۵،
 فرقدی، کمال الدین نصرالله -، ۲۱۹،
 فرید الدین الجاجری، ۲۲۲-۲۲۵،
 فرید، عزیز الدین -، ۱۵۱،
 فرید الدین الکنب، ۱۵۲-۱۵۴، ۲۲۱،
 فرید کافی، ۱۲۰-۱۲۵، ۲۴۲،
 فرید الدین محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،
 فریدون، ۹۵،
 فریغون، آل -، ۲۵، ۲۹۴،
 فصیح العجم، رجوع کن به سراج الدین،
 فضل بن احمد، ابو العباس -، ۶۲، ۲۰۶،
 فضل الله شفروه، رجوع کن به شرف الدین محمد شفروه،
 الفضل بن محمد الاندجانی (المجرجانی)، قاضی النضاة أبو بشر -، ۲۱،
 ۲۹۷،
 ابو الفضل بیہقی، ۲۹۶،
 فغنور (چین)، ۲۴، ۸۵، ۲۲۵، ۲۲۷،
 ابو الفوارس شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،
 قابوس بن وشمگیر، شمس المعالی -، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۲۹۷،
 قابیل، ۱۷،
 ابو التّسم احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکُفّاة،

غزنويان، ٩، ٢٩٦، ٢٠٠، ٢٢٠، رجوع كن به ناصر، آل - ،
غسان، ١٢،

غوريان، ٢٨-٢٩، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢١،
غياث الدين محمد بن سام غوري، (سلطان سعيد)، ٥١، ١٢١، ١٢٢،
١٢٦، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢١، ٢٦٢،

غياث الدين محمود بن غياث الدين غوري، ٢٠٤، ٢٢٧،

ابو الفتح البستي، ٦٤-٦٥،

ابو الفتح عبد الكريم بن أحمد الحائلي الهروي، ٢٤-٢٥،

فخر الدين الخطاط الهروي، ٢٤٦-٢٤٨،

فخر الدين شرف القضاة الدمراحي، ٢٨٦-٢٨٧،

فخر الدين عبد العزيز الكوفي، الإمام - ، ٢٢٨، ٢٤٨، ٢٤٩،

فخر الدين [بن] عزيز [الدين] فريد، ١٥١-١٥٢،

فخر الدين عمدة الوزراء، ٢١٢، ٢٤٧،

فخر الدين مبارك شاه بن الحسين المروزي، ١٢٤، ١٢٥-١٢٦، ١٢٤،
١٢٦، ٢٢٧،

فخر الدين محمد بن محمود بن احمد التيسابوري، ٢٨١-٢٨٢، ٢٦٢،

فخر الدين محمد الزرخالي السرخسي، ٢١٨-٢١٩،

فخر الدين محمد بن عمر الرازي، الإمام - ، ٢٢٢، ٢٤٠، ٢٥٠،

فخر الدين مسعود بن أبي اليمن الكرمانلي، ٥٩-٦٠،

فخر الدين يهود (?) بن حامد دالي، ١٤٩، ١٥٠،

فخر الرؤساء، رجوع كن به ناج الدين الآبي،

فخر الكتاب، رجوع كن به فريد الدين الكاتب،

فخر المذكورين، رجوع كن به علاء الدين الأوزجندی،

فخر الملك مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذي،

- عمر بن اسحق الواشي، ٢٨٥-٢٨٦،
 عمر بن الخطاب، ١٦١،
 عمر بن محمد البسطامي، رجوع كن به ضياء الدين،
 عمر بن محمد الخرمابادي، ٢٠١-٢٠٢،
 عمر بن محمود البلخي، رجوع كن به حميد الدين،
 عمر بن مسعود [بن] احمد بن عبد العزيز بن مازة، تاج الدين -، برهان
 الاسلام، ١٦٩-١٧٤، ١٧٧، ٢٢٠، ٢٢٥، ٢٤٨،
 عمران، ١٠٧،
 عمران، آل -، ٤،
 عميد، بهاء الدين امير -، ٤٤، ٤٥،
 عميد، خواجه - ابو الفوارس فناوزي، ٢١٨،
 عميد، ملك - رجوع كن به ابيك، قطب الدين،
 ابن العميد، ٧٥، ٩٢،
 عنبري، شرف الدين -، ١٥٥،
 عنصري، ١٤، ١٨٧، ٢٩٢، ٢٤٠،
 العوفي، ابو طاهر يحيى (جد مؤلف ابن كتاب)، رجوع كن به شرف الدين،
 عوفي، محمد بن محمد - (مؤلف ابن كتاب)، ١، ٨، ١٥٩، ٢٨٩، ٢٩٠،
 ٢٩٨، ٢٠٢، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٨-٢٢٠، ٢٢٥-٢٢٨، ٢٥٦،
 ٢٥٩، ٢٦٠،
 عياضي، عبد الرحيم سرخسي، ٧١، ٢٠٧،
 عيسى المسيح، ١٠، ١١، ٥٧، ٧٤، ١٥٧، ١٦٢، ١٧٩، ١٨٢، ٢٢٠،
 ٢٦٧، ٢٧١،
 عين الملك، الحسين بن ابي بكر الأشعري، فخر الدين، ١، ٢، ٤، ٥،
 ١٤، ١٥، ١٦، ١٧، ٢٧، ٦٢، ٦٣، ١١١، ١٦٢، ٢٨٩،

- على بن احمد الجاجي، مجد الملك، بهاء الدين - ، ١١٢-١١٧، ٢٢٢،
 على بن الياس الاغاجي البخاري، ابو الحسن - ، ٢١-٢٣،
 على بن الحسن بن أبي طيب الباخري، رئيس شهيد - ، ١٠، ٢٤،
 ٦٨-٧١، ٢٠٧،
 على [بن] حسن كاتب، ٢٦،
 علي بن ابي الحسن الرندي، جلال الدين - ، ٢٢٩،
 على روزبه الشيباني، رجوع كن به اختيار الدين،
 على بن أبي طالب امير المؤمنين، ٢٢، ٤٤، ٨٥، ١٦١، ١٩٦،
 على بن عبد الله بن حمدان، سيف الدولة ابو الحسن - ، ٢٧، ٢٢٦،
 على بن العلاء البستي، ٢٤١،
 على بن عمر الحمودي، رجوع كن به حميد الدين،
 على لاهوري، جمال الدين - ، ١٢١،
 على بن محمود الحسيني، سيد - (صاحب بزم آرا)، ٢٩٠،
 على بن موسى الرضا ٧٩، ٢١٠،
 ابو على احمد بن المظفر چغانى ٢٧، ٢٩٥،
 ابو على الحسن بن على بن اسحق، رجوع كن به نظام الملك،
 علبشاه بن تكش، ملك تاج الدين، ٤٨-٤٩، ٢٠٢،
 عماد الدين، ١٤٢،
 عماد الدين دبير (خوارزمي)، ٢٦،
 عماد الدين زنگي، ٢٤٠، ٢٥١،
 عماد الدين الكاتب الاصفهاني، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧، ٢٢٢، ٢٥٥،
 عماد الدين، ملك - ، ١٥٧،
 عماد الدين مؤيد بن احمد الاسفرايني، ١٤٧-١٤٨،
 عمادى (شاعر)، ٩٩،
 عمر نوقاني، ١٦٨،

- عزیز الدین رافعی، ۱۵۱،
 عزیز الدین فرید، ۱۵۱،
 العزیزی، مجد الدین بن رشید -، ۱۵۹-۱۶۴،
 عطا ملک جوینی، ۲۲۲، ۲۲۸، ۲۳۹،
 عطاء بن یعقوب الکانب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸، رجوع کن
 به ابو العلاء،
 عطار، شیخ فرید الدین -، ۲۹۵، ۲۴۹،
 علاء الدولة مسعود بن ابرهیم، ۹۴، ۹۵،
 علاء الدین اسکندر ثانی محمد بن نکش خوارزمشاه، ۴۲-۴۴، ۱۱۲،
 ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۷، ۲۰۲، ۲۵۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴،
 ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۳۵، ۲۴۵، ۲۵۰، ۲۵۲،
 علاء الدین مسعود بن محمد بن علی الاندخودی، ۲۰۷-۲۰۸،
 علاء الدین الاوزجندی المعروف بزیادت، ۱۸۹-۱۹۰،
 علاء الدین نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه، رجوع کن به نکش،
 علاء الدین ملک الشرق^(۱)، ۱۱۵، ۲۲۲،
 علاء الدین شیخ الاسلام الحارثی، ۲۰۹-۲۱۰،
 علاء الدین انسز بن محمد خوارزمشاه، ۳۵-۳۸، ۸۱، ۸۵، رجوع کن
 به انسز،
 علاء الدین الخواری، ۲۷۵-۲۷۶،
 علاء الدین غوری، سلطان -، رجوع کن به الحسین بن الحسین،
 علاء الملك شرف الدین میرک، ۱۴۸-۱۴۹، ۲۳۰،
 علاء الملك ضیاء الدین، رجوع کن به ابو بکر [بن] احمد الجامعی،
 ابو العلاء عطاء بن یعقوب الکانب المعروف بناکوک، ۷۲-۷۵، ۲۰۸،
-
- (۱) مقصود علاء الدین بهرامشاه پسر ناصر الدین قباچه است و در تعلیقات سهو
 شده است (ص ۲۲۲)

- عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به فخر الدين،
عبد الكريم بن احمد الحانئ الهروي، ٢٤-٢٥،
عبد الله بن شفروه، ظهير الدين -، ٢٧٣-٢٧٤، ٢٥٩،
عبد الله بن عباس، ١٧،
عبد اللطيف بن محمد بن ثابت النخدي، ٢٥٤،
عبد اللطيف بن محمد بن عبد اللطيف النخدي، صدر الدين -، ٢٦٥-
٢٦٦، ٢٦٧، ٢٥٥،
عبد المجيد، رشيد الدين تاج الأدباء، ٥٠،
عبد المطلب، ١٢،
عبد الملك شافعي (قاضي القضاة اوجايتو)، خواجه -، ٢٢٦،
عبد الملك بن مروان، ٢٢٢،
عبد الملك بن نوح بن منصور ساماني، ٢٢، ٢٩٢،
عبد الملك بن نوح بن نصر ساماني، ٢٢،
عبد المؤمن شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،
ابو عبيد، ٢٢٢،
العُتبي، ابو منصور [ابوالنصر] محمد بن عبد الجبار -، ٢٤ ٦٢، ١٤٢،
عثمان بن ابراهيم قلع ارسلان خاقان، نصرة الدين -، ٤٤-٤٦، ١٧١،
١٧٢، ٢٢٢، ٢٥٨، ٢٠٢، ٢٢٦، ٢٤٨،
عثمان بن حرب السجزي، ناصر الدين -، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٢٠٢، ٢٢٧-
٢٢٨،
عثمان بن عفان (خليفه)، ٤٤، ٢٠١،
عدنان، رجوع كن به ضياء الدين،
عذرا، ٢٠١،
عراقي شاعر، ٢٦١،
عزيز الاسلام، ٢٢٥،

طمغاجخان رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،
طیان ژاژخا، ۵۵، ۲۰۵،

ظهر الدین تاج الکتاب السرخسی، ۱۲۷-۱۲۹،
ظهر الدین شفروه، رجوع کن به ظهر الدین عبد الله بن شفروه،
ظهر الدین عبد الله بن شفروه، ۲۷۳-۲۷۴، ۲۵۹، ۲۶۰،
ظهر الدین (و الصّحیح بهاء الدین) محمد بن علی الکاتب السمرقندی الظهیری
۹۱-۹۲، ۲۰۱، ۲۱۸-۲۱۹،
ظهر الدین نصر سموری، ۱۲۰، ۱۲۳-۱۲۷،
ظهر الدین ولی النسوی، ۲۴۳-۲۴۴،
ظهر الدین فاریابی، ۱۱، ۲۵۵،
ظهیری، رجوع کن به ظهر الدین محمد بن علی،

عاصی، ابو سعید منصور [بن] محمد -، ۱۴، ۲۹۱،
عالم الدین کرمانی، ۵۹،
عایشه، ۱۲،

ابن عبّاد، اسمعیل - الصّاحب، رجوع کن به اسمعیل،
عبّاس مروزی، ۲۱،

ابو العباس الابیوردی، جمال العرب، ۱۴۷، ۲۰۰، ۲۲۰،
ابو العباس فضل بن احمد اسفراینی، ۶۲، ۲۰۶،
عبّاسیان (خلفاء)، ۲۱، ۲۴۲،
عبّاسیان (غوریّه)، ۲۸، ۲۹۹،
عبد الحمید، ۷۵،

عبد العزیز، سیف الدین -، ۲۲۶،
عبد العزیز بن عمر بن سیّد السّادات، صدر جهان -، ۱۷۹، ۱۸۰،
۲۱۱، ۲۲۳-۲۲۴، ۲۲۸، ۲۴۶،

صدر الدين النيسابوري، ١٤٢-١٤٤،

صدر الدين محمد بن الوزان، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٦٠-٢٦١،

صناريان، ٩، ٢١، رجوع كن به ليث، آل -،

صفي الدين يزدي، ٢٧٨-٢٧٩،

ضياء الدين احمد المتخلص بنير، ٢٦٢،

ضياء الدين الدوغابادي، ١٩٠،

ضياء الدين عدنان السرخكتي ١٧٩،

ضياء الدين، رجوع كن به علاء الملك،

ضياء الدين عمر بن محمد البسطاي ٢٢١،

ضياء الدين محمد بن أبي نصر بن أبي شهيد الغزنوي، ٢٨٢-٢٨٤،

طاهر، آل -، ٩، ٢١،

طاهر بن الفضل بن محمد [بن] محتاج چغاني، ٢٧-٢٩، ٢٩٧،

ابو طاهر الخاتوني، ٢١٧، ٢٢٠، ٢٦١،

ابو طاهر المطهر نجيب الملك شرف الخواص، ٢٨٥،

ابو طاهر مجي العوفي، رجوع كن به شرف الدين،

طرفة العبدى، ١٢،

طغاخان مرغينان، ٥٥،

طغانشه بن المؤيد (آى ابيه)، ٤٦-٤٨، ٢٢٨، ٢٧٨، ٢٠٢، ٢٢٩، ٢٦١،

طغان شاه بن الب ارسلان، ابو الفوارس -، ٢١٨،

طغرل بن ارسلان، ركن الدين -، (آخرين سلجوقيه عراق)، ٤١-٤٢،

٢٠٠، ٢٥٦، ٢٥٧، ٢٦٠،

طغرل بيگ، ركن الدين -، ٦٨، ٦٩،

طلحه، ٦،

- شهاب الدین محمد بن رشید الرئیس، ۱۰۲-۱۰۵،
 شهاب الدین مسعود، ۴۰، ۲۲۰،
 شهید، سلطان -، رجوع کن به ایک و شهاب الدین غوری،
 شهید، ملک -، رجوع کن به ایک،
 الشیبانی، رجوع کن به اختیار الدین،
 شیت، ۱۸،
 شیخ الاسلام، رجوع کن به زکی الدین بن احمد اللهوری،
 شیرگیر، انوشکین (صاحب آبه و ساوه)، امیر -، ۲۵۸،
 الصابی (صاحب کتاب التاج)، ۲۵، ۶۲، ۸۹، ۱۶۲، ۱۹۹، ۲۰۸،
 الصاحب اسمعیل بن عبّاد، رجوع کن به اسمعیل،
 صاحب «نشکند»، ۱۶۸،
 صاعد الخبوشانی، رجوع کن به زین الدین،
 صدر جهان، (لقب اشخاص مختلفه)، ۱۰۸، ۱۶۴، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۲،
 ۱۸۴، ۱۸۶، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۲۸، ۲۳۵، ۲۳۹، ۲۴۸، رجوع کن
 به عبد العزیز، سیف الدین، محمد اسعد، محمد بن احمد،
 صدر جهنم، ۲۳۵،
 صدر شهید، رجوع کن به حسام الدین عمر،
 صدر الدین، ۱۴۵،
 صدر الدین، وزیر سمرقند، رجوع کن به نظام الملک،
 صدر الدین المجدی، ۱۴۹،
 صدر الدین المنجدی (عبد اللطیف بن محمد)، ۲۶۵-۲۶۶، ۲۶۷، ۲۵۵،
 صدر الدین المنجدی (محمد بن عبد اللطیف)، ۲۵۵،
 صدر الدین المنجدی (محمود بن عبد اللطیف)، ۲۵۵،
 صدر الدین عمر بن محمد الخرمابادی، ۲۰۱-۲۰۲،

شمس الدين محمد بن فخر الدين مسعود، رجوع كن به شمس الدين ملك
الجبال،

شمس الدين محمد بن محمود الزاوي، ٢٢٥-٢٢٩،

شمس الدين محمد بن نصير السجزي، ٢٥١-٢٥٢،

شمس الدين محمود البلخي، ٢٠٠-٢٠١،

شمس الدين محمود بن مسعود الأندخودي، ١٠، ٢٠٨-٢٠٩، ٢٩٠،

شمس الدين مسعود هروي، وزير نكش، ١٢٩، ٢٢٩،

شمس الدين ملك الجبال، ١١٠، ٢٢١،

شمس الدين منصور بن محمود الأوزجندی، القاضي -، ١٢٢، ١٩٤-١٩٨،

شمس الدين النسوي، القاضي -، ٢٤٢،

شمس الدين الولوالجي ٤٢،

شمس قيس، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٨،

شمس الكفاة ابو القسم احمد بن الحسن، ٦٢-٦٤،

شمس المعالي قابوس بن وشمكير، ٢٩، ٢٠، ٢١، ٢٩٧،

شمس الملك امير ناصر، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،

شمسي اعرج، حكيم -، ١٧٤، ٢٢٧،

شنسبانيه، ملوك -، ٢٢١،

شولك، ١٢٠،

شهاب الدين اديب صابر، رجوع كن به اديب صابر بن اسمعيل،

شهاب الدين (ابو سعد بن عمر) خيوفي، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٩، ٢٧٨،

٢٥٠-٢٥١،

شهاب الدين شرف الملك الاستينائي، ١٠٩-١١٠،

شهاب الدين غوري (سلطان شهيد)، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٧،

٢٢١، ٢٤٦،

شهاب الدين فخر الكتاب محمد بن هام، ١٥٤-١٥٦،

- شرف الواعظین، رجوع کن به شمس الدّین محمد الدقایق،
 شرح، ۱۹۸،
 ابو شریف احمد بن علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،
 شفره، ۲۵۸-۲۵۹،
 شمس الدّین التّمش، ۱۱۴، ۲۸۹، ۲۲۲، ۲۲۰،
 شمس الدّین الباقلائی البلیخی، ۲۰۵-۲۰۶،
 شمس الدّین تاج الأفاضل محمد منوکه النّسوی، ۱۵۶-۱۵۸،
 شمس الدّین تاج السّادة، رجوع کن به محمد بن علی الکاشانی،
 شمس الدّین خاله ۲۰۶، ۲۴۶،
 شمس الدّین حاجی محه (؟) البُستی، ۲۸۷،
 شمس الدّین. داعی الحسینی النّسفی، ۱۸۲-۱۸۳،
 شمس الدّین رضی، ۱۱۲،
 شمس الدّین سراج الدّولة (از امراء خطا)، ۱۹۸، ۲۴۲،
 شمس الدّین صدر جهان محمد بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ، ۲۲۲،
 ۲۲۳،
 شمس الدّین طبسی، ۲۰۶، ۲۴۱، ۲۴۶،
 شمس الدّین عبید. ۲۰۶، ۲۴۶،
 شمس الدّین علی بن نصیر الدّین ابی القاسم محمود، ۲۰۹،
 شمس الدّین (قاضی مینا)، ۲۴۴،
 شمس الدّین محمد (والصّحیح محمود) اندخودی، رجوع کن به شمس الدّین
 محمود اندخودی،
 شمس الدّین محمد بن ایلدگر، رجوع کن به محمد بن ایلدگر،
 شمس الدّین محمد الدقایق، ۲۱۲-۲۱۵، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۴۷،
 شمس الدّین محمد، سلطان -، ۲۰۴،
 شمس الدّین محمد بن الطّغان الکرمانی، ۲۷۹-۲۸۱،

سيف الدين صدر جهان محمد [بن] عبد العزيز، ١٨٠، ١٨٣ (٩)، ١٨٤، ١٨٦، ٢٢٨، ٢٢٥،

سيف الدين العفيل، ٢٠٩، ٢٢٩، رجوع كن به آثار الوزراء،

شافعي، امام - ، ٢١٢

شافعية، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٦١،

شاه شجاع، جلال الدين ابو الفوارس - ، ٢٦٠،

شاه محمود بن محمد بن المظفر، قطب الدين - ، ٢٦٠،

شيلي ١٧٩، ٢٢٢،

شرف، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،

شرف بن المؤيد، رجوع كن به مجد الدين بغدادى،

شرف الدين احمد دماوندى، ٢٨٤-٢٨٥،

شرف الدين حسام، رجوع كن به محمد بن ابي بكر النسفى،

شرف الدين شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،

شرف الدين ابو طاهر مجيب بن طاهر بن عثمان العوفى، ١٧٨-١٧٩،

شرف الدين، رجوع كن به ناج الملك،

شرف الدين عنبرى، ١٥٥،

شرف الدين محمد شفروه، ٢٦٨-٢٧٢، ٢٥٦-٢٥٩،

شرف الدين محمد (يا احمد) بن محمد الفراهى، ٤٩، ٢٥٩-٢٦٢،

٢٠٢، ٢٥٢، ٢٠٢،

شرف الدين ميرك، علاء الملك - ، ١٤٨-١٤٩،

شرف الدين النسفى، حسام الاثنية، رجوع كن به محمد بن ابي بكر،

شرف الزمان مجد الدين عدنان، رجوع كن به مجد الدين محمد،

شرف (فاضى) محمد بن عمر الكركوتى، ٧٧،

شرف الملك ناج الدين، رجوع كن به محمد اسعد،

- سکندر، سلطان - ، رجوع کن به علاء الدین اسکندر ثانی،
ابن سلام (صاحب طبقات الشعراء)، ۱. ۲۹۰،
سلجوق، آل - ، ۹، ۲۳-۲۴، ۶۵، ۲۹۴، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۵۴،
۴۵۶، ۴۵۸، ۴۶۰،
سلطان‌شاه بن ایل ارسلان خوارزمشاه، ۲۳۱، ۴۳۰،
سلی، ۱۴،
سلیمان بن داود، ۲، ۴، ۴۲، ۴۴، ۸۶، ۱۲۵، ۱۴۶، ۱۸۷، ۲۴۲،
۲۷۷، ۴۴۲،
سلیمان شاه بن محمد السلجوقی، رجوع کن به جلال الدین سلیمان،
سناء الدین ارقم فارسی، ۵۹،
سنجر، معز الدین أبو الحارث، سلطان سعید - ، ۹، ۲۷، ۴۹، ۴۰،
۶، ۷۷، ۷۹، ۸۶، ۹۰، ۲۰۰، ۲۸۱، ۴۰۰، ۴۰۲، ۴۰۵،
۴۰۶، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۴، ۴۳۲، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۶۲،
سنجر، (غلام)، ۴۶،
سنجر شاه بن طغان‌شاه بن مؤید آی ابه، ۴۲۹،
سنقر طویل (شحنة اصفهان)، ۴۵۵،
سوری، سلطان - ، ۴۸، ۴۰۰،
سوزنی، ۴۴۲،
سهراب، ۴۱۷،
سیف الدولة أبو الحسن علی بن عبد الله بن حمدان، ۲۷، ۴۲۶،
سیف الدولة ابو احمد محمد بن محمود غزنوی، امیر - ، ۲۵-۲۷،
(والصحيح جلال الدولة او عماد الدولة، ص ۲۹۴)،
سیف الدین، رجوع کن به عبد العزیز،
سیف الدین غوری خسرو جبال، ۱۲۶، ۱۲۸، ۴۲۷،

ژاژخا، ۴۰۵، رجوع کن به طیان ژاژخا،

ساسان، آل - ، ۱۴،

سام، رجوع کن به بهاء الدین،

سام نریم، ۷۲، ۱۰۶،

سامان، آل - ، ۹، ۱۳، ۱۴، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۹۳، ۲۹۵، ۴۰۱، ۴۱۸،

سامری، ۸۶، ۱۸۷، ۴۴۳،

سبکنگین، آل - ، رجوع کن به ناصر، آل - ،

سبکنگین، ناصر الدین - ، ۶۴، ۲۹۶، ۴۰۶،

سحبان وائل، ۹۴، ۱۶۳، ۴۰۵،

سراج الدولة شمس الدین (از امراء خطا)، ۱۹۸، ۴۴۳،

سراج الدولة، رجوع کن به خسرو ملک،

سراج الدین محمد بن المنهاج اللهوری فصیح العجم، ۲۸۴، ۴۶۲-۴۶۳،

سراج منهاج، رجوع کن به سراج الدین محمد،

سُربانی (زبان)، ۱۸، ۲۹۳،

السعد الوراوینی، ۴۴۴،

سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری، ۱۹۰-۱۹۴،

سعد الدین اسعد نجار سمرقندی، ۴۳۷،

سعد الدین مجد الاسلام مسعود، ۲۰۴، ۴۰۵،

سعد الدین مسعود بن المنتجب، ۷۹،

سعید، سلطان - ، رجوع کن به سنجر و غیاث الدین غوری،

ابو سعید منصور [بن] محمد عاصی، ۱۴، ۲۹۱،

سکندر (ذو القرنین)، ۱۱، ۴۹، ۶۸، ۸۴، ۹۵، ۱۸۷، ۴۰۲، ۴۷۷،

۴۴۳، ۴۴۰،

رکن الدّین ارسلان بن طغرل، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،
 رکن (زکّی) الدّین، شیخ الاسلام - ، رجوع کن به زکّی الدّین،
 رکن الدّین طغرل بن ارسلان، رجوع کن به طغرل بن ارسلان،
 رکن الدّین طغرل بیگ، ۶۸، رجوع کن به طغرل،

رکن الدّین فیروزشاه، ۲۸۹، ۲۹۰،

رکن الدّین کبود جامه، ۴۰۴،

رکن الدّین کرمانی، ۴۶۰،

رکن الدّین مسعود بن محمّد امام زاده، ۱۸۱-۱۸۲، ۴۴۹،

رودکی، ۱۴، ۱۴، ۲۹۱، ۴۴۴،

روزبه، ۴۰۵، رجوع کن به اختیار الدّین،

روستم، ۱۴۴، رجوع کن به رستم زال،

زال، ۵۴، ۷۲، ۲۶۱،

زاهد (مطربه)، ۵۰،

زردشتیان، ۱۸۴،

زکّی الدّین بن احمد اللّوهوری، شیخ الاسلام - ، ۴۴، ۹۶، ۱۰۲،

۲۴۸، ۴۵۱، ۴۵۲،

زلیخا، ۲۰۱،

زمخشری، ۱۷۰،

زنکی، ۴، ۱۲، ۶۹، ۲۵۰، ۲۵۴،

زنکی، رجوع کن به عماد الدّین،

زیادت، علاء الدّین اوزجندی، ۱۸۹-۱۹۰،

زین الدّین السّجزی، ۲۵۲-۲۵۹،

زین الدّین صاعد الخبوشانی، ۱۴۴-۱۴۵،

زینب، ۱۴،

ذو الرثمه، ۹۶،

ذو الفقار، ۲۰۵، ۲۰۷،

ذو القرنین، ۱۱، ۲۰۲، رجوع کن به سکندر،

رافعی، عزیز الدین -، ۱۵۱،

رانه، ۲۲۵، ۲۲۶،

رانه بنارس، ۱۱۶،

رای هند، ۴۴، ۱۲۵، ۲۲۶،

رخش (اسپ رستم)، ۲۷۰،

رستم زال، ۱۹، ۴۲، ۴۳، ۵۴، ۱۰۶، ۱۲۴، ۱۸۸، ۲۱۷،

ابو الرشد رشید بن محتاج، ۲۲۰،

رشید الدین تاج الادباء عبد المجید، ۵۰،

رشید الدین تاجر، ۱۲۴،

رشید الدین فضل الله الوزير، ۲۸۸، ۲۲۹،

رشید الدین محمد بن عبد الجلیل البلخی المعروف بوطواط، ۲۶، ۲۷،

۸-۸۶، ۹۸(۹)، ۱۹۹،

رشید الدین محمد بن محمود الاسفراری، ۲۶۲-۲۶۵،

رشیدی (سمرقندی)، ۱۱، ۹۸(۹)،

رضا، الامام علی -، ۷۹،

رضوان، ۲۷۱،

رضی، سلطان -، رجوع کن به ابراهیم غزنوی،

رضی الدین شرف الملك ابو الرضا، ۱۹۹، ۲۴۴،

رضی الدین مستوفی، ۱۱۲،

رضی الدین نیشاپوری، ۲۱۹-۲۲۸، ۲۴۷-۲۴۸،

رکن، شاعر آل مظفر، ۲۶۰،

- خجندیان، خاندان - ، ۲۶۶-۲۶۷ ، ۲۵۴-۲۵۶ ،
 خدا بند (اوجایتو)، ۲۲۶ ،
 ابن خرداذبه، ۲۹۲ ،
 خسرو پرویز، ۲۰ ، ۴۲ ،
 خسرو شاه، ۹۳ ، ۲۰۰ ،
 خسرو ملك، سراج الدولة، تاج الدین، ابو الملوك، ۹۳ ، ۹۶ ، ۹۷ ،
 ۱۰۰ ، ۱۰۲ ، ۱۰۴ ، ۱۰۶ ،
 خضر، ۱۱ ،
 خطیر الدین محمد بن عبد الملك المجرانی، ۲۲۲ ،
 ابن خلدون، ۲۰۱ ،
 ابن خلكان، ۲۲۵ ،
 خلیفه، حاجی - ، ۲۱۹ ،
 خواجه جهان، ۶۲ ،
 خوارزمشاهیان، ۲۵-۲۸ ، ۴۰ ، ۴۴ ، ۱۴۲ ، ۲۴۰ ، ۲۷۸ ، ۲۲۲ ، ۲۲۸ ،
 خوارزی، أبو بكر - ، ۲۹ ،
 خواند امیر، ۲۲۹ ، رجوع کن به دستور الوزراء،
 داؤد، ۴ ، ۱۶۸ ،
 دُرّ ینیم خاتون، ۱۶۵ ،
 دقابی، رجوع کن به شمس الدین محمد،
 دقینی، ۲۱ ،
 دكله، انابك، ۵۹ ،
 دولتشاه (صاحب تذکره)، ۲۹۰ ، ۲۵۵ ، ۲۶۱ ،
 ابن ذکا، ۱۰۲ ،

- ٢٨٩ - ٢٩٠، رجوع كن به عين الملك و بهاء الملك،
 الحسين بن علي الأصم الكاتب، رجوع كن به معين الملك (الدين)،
 الحسين بن علي بن أبي طالب، الامام - ، ٧١، ٢٤٢،
 الحسين بن مهران، ٢٥،
 حمد الله مستوفى، ٢٤٩، ٢٦٠،
 حميد الدين الجوهري، ٢١٢، ٢١٤، ٢٤٧،
 حميد الدين احمد بن الحسين المستوفى الكشائي، ١٠٨ - ١٠٩،
 حميد الدين السجزي، ١٨٨،
 حميد الدين طيب، ١٧٩،
 حميد الدين علي بن عمر المهودي، ٢٠٢ - ٢٠٥،
 حميد الدين (ابو بكر) عمر بن محمود المهودي البلخي، قاضي القضاة - ،
 ١٩٨ - ٢٠٠، ٢٤٢ - ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥،
 حميد قهندزي، ١١٦،
 حنيفة، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٥٤،
 حنفي، ملت - ، ٢٠،
 ابو حنيفة، ٢٢٨، ٢٤٩،
 حيدر، رجوع كن به علي بن أبي طالب،
 خازن، ابو محمد - ، ١٢، ٢٩١،
 خاقان ترك، ٢٤، ٥٥، ١١٩، ٢٩٢،
 خاقاني، ١٦٨، ١٦٩، ٢٤٩، ٢٥٥،
 خالد بن عبد الله القسري، ٢٢٤،
 خان، ١٢٥ . ١٠٦،
 خان خانان، ٩٥،
 خانيه، ملوك - ، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢١٨، ٢٤٨،

- حاتم الطائي، ١١١، ١٤٤، ١٥٠، ٢٥٠، ٢٥٥،
الحامّي الهروي، ٢٤-٢٥،
ابو الحارث، معزّ الدين - سنجر، رجوع كن به سنجر،
الحارثي، علاء الدين شيخ الاسلام - : ٢٠٩-٢١٠،
الحجاج بن يوسف، ٢٢٢،
حرب السجزي، ملك تاج الدين - ، ٤٩، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٦٢،
حري، ٢٤٤،
حسام الأئمة، رجوع كن به محمد بن أبي بكر النسفي،
حسام الدين حسن بن علي، پيغو ملك، ٥٥، ٥٧،
حسام الدين علي، ٢٢١،
حسام الدين عمر بن عبد العزيز بن مازة (صدر شهيد)، ١٧٩، ٢٢٢،
٢٣٤، ٢٣٨،
حسان بن ثابت، ١٢، ٩١، ٩٤، ٢١٧، ٢٨٢، ٢٨٤، ٢٠٥، ٢٥٧،
حسن بن علي پيغو ملك، رجوع كن به حسام الدين،
حسن، سيد - ، ٥٩،
الحسن بن علي بن اسحق، ابو علي - ، رجوع كن به نظام الملك،
الحسن بن علي بن ابي طالب، الامام - ، ٢٤٢،
ابو الحسن علي بن الياس الاغاجي البخاري، ٢١-٢٢،
الحسن بن علي بن عبد المؤمن المعروف بحسن نكين، ابو المعالي قلج
طماج - ، ٢٠٥،
حسن نكين، (عين سابق است)،
ابو الحسن علي بن عبد الله بن حمدان، امير سيف الدولة - ، ٢٧، ٢٢٦،
الحسين بن الحسين الغوري، سلطان علاء الدين - ، ٢٨-٢٩، ٢٩٩،
٢٠٠، ٢٠٥، ٢٢٥، ٢٢٧،
الحسين (الحسن) بن شرف الملك أبي بكر الاشعري، ٢، ٦، ١٧، ٦٢،

جلال الدین سلیمان شاه بن سلطان محمد السلجوقی، ۲۹-۴۰،
 جلال الدین شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،
 جلال الدین علی بن ابی الحسن الرتدی، ۲۲۹،
 جلال الدین فضل الله الخوارى، ۲۷۶-۲۷۸،
 جلال الدین قلم طمغاجخان، رجوع کن به ابراهیم بن الحسین،
 جلال الدین ملک الاطباء مسعود بن محمد بن عدنان السرخکتی، ۴۴،
 ۱۸.

جمال الدین الازهرى المروزى، ۲۱۵-۲۱۸،
 جمال الدین افتخار الملك، رجوع کن به محمد بن نصیر،
 جمال الدین الجواد الأصمهانى (محمد بن علی)، ۲۵۵،
 جمال الدین بن صدر الدین المنجندى، ۲۶۶-۲۶۸، ۲۵۶،
 جمال الدین المنجندى (محمود بن عبد اللطیف)، ۲۵۵،
 جمال الدین رشید دیر، ۴۵،
 جمال الدین علی لاهورى، ۱۲۱،
 جمال الدین ابو المحاسن يوسف بن نصر الکاتب، ۹۶-۱۰۱،
 جمال العرب، رجوع کن به ابو العباس الایوردی،
 جمال الفلاسفة، رجوع کن به يوسف بن محمد الدربندی،
 جم، جمشید، ۴۲، ۶۱، ۹۱، ۲۰۷،
 جتئی بیا، ۲۳۰،
 جنید بغدادی، ۱۷۹، ۲۳۲،
 جهان بهلوان، رجوع کن به محمد بن ایلدگز،

چغانیان، ۲۷، ۱۴۸، ۲۹۵،
 چنگگیز خان، ۲۳۹،

تاینگو، ۱۱۲، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۰، ۲۴۱،

ابو نراب، ۱۵۰، رجوع کن به علی بن ابی طالب،

ترکان خاتون (ملکه ترکان)، ۴۲، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۲۲، ۲۳۵،

تغاربگ کاشغری، ۲۰۹،

تقی الدین کاشی، ۲۲۲، ۲۵۶، ۲۵۸،

نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه علاء الدین، ۴۰-۴۱، ۵۲، ۱۴۰،

۲۷۶، ۲۰۰، ۲۰۴، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۲۰، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۶۰، ۲۶۱،

ابو نعام، ۹۶،

نمران شاه، رجوع کن به ناج الدین نمران،

نیم بن مقبل، ۱۱۵، ۲۲۲،

نینگو، رجوع کن به تاینگو،

الثعالی، ابو منصور -، ۱۰، ۲۲، ۲۹۲، ۲۲۲، ۲۲۴،

ثقة الدین جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،

جبریل، ۱۸۷،

ابو جبلة، ۲۰، ۲۹۲، رجوع کن به بهرام گور،

جُحی، ۵۵،

جریر، ۲۲۵،

ابو جعفر عمر بن اسحق الواشی، ۲۸۴-۲۸۶،

جغری خان بن حسن نکین، ۲۲۲، ۲۲۲،

جلال الدولة، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،

جلال الدین، رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،

جلال الدین المنجندی، ۲۵۶، (و الصغیر جمال الدین، ص ۲۵۶)،

جلال الدین خوارزمی، ۲۲۹،

یضاوی (صاحب التفسیر)، ۲۲۷،

بیہقی، ۲۹۵، ۲۹۶،

پرویز، خسرو - ، ۲۰،

پهلوان محمد، رجوع کن به محمد بن ابلدگز،

پیغو ملک، کمال الدین - ، ۵۲-۵۹، ۲۰۴، ۲۰۵،

پیوند (معشوق باخرزی)، ۶۹، رجوع کن به ص ۲۰۷،

تاج الدولة خسروشاه، رجوع کن به خسروشاه،

تاج الاسلام، رجوع کن به احمد بن عبد العزيز، ۲۳۴،

تاج الدین الابی، ۱۴۵-۱۴۷،

تاج الدین نمران (نمرانشاه)، ملک - ، ۴۶، ۴۷، ۵۰، ۵۱، ۱۲۷، ۱۲۸،

۲۰۴-۲۰۴،

تاج الدین حرب السجری، ملک - ، ۴۹، ۲۰۴، ۲۵۲، ۲۶۲،

تاج الدین حسن (برادر عین الملک)، رجوع کن به بهاء الملک،

تاج الدین، رجوع کن به خسرو ملک،

تاج الدین شرف الملک، رجوع کن به محمد اسعد،

تاج الدین بن شهاب الدین خبونی، ۲۵۱،

تاج الدین، رجوع کن به عمر بن مسعود،

تاج الدین وحید قافی، ۱۴۲،

تاج الدین بلدز، ملک - ، ۱۱۴، ۱۲۶، ۲۵۲،

تاج الرؤساء، رجوع کن بباخرزی،

تاج الکتاب السرخسی، رجوع کن به ظہیر الدین،

تاج الملک، شرف الدین محمد بن حسن، ۶۹،

نارای، ۲۳۸،

- ابو بکر خجندی، رجوع کن به محمد بن ثابت،
 ابو بکر خوارزمی، ۲۹،
 ابو بکر السرخسکی، رجوع کن به محمد بن عبد الله،
 ابو بکر عمر الترمذی، ۱۱۰،
 ابو بکر مبشر، امیر حاجب، ۱۱۶،
 ابو بکر محمد بن جعفر النرشخی، ۲۳۳،
 ابو بکر محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،
 ابو بکر بن نظام الملك، رجوع کن به مؤید الملك،
 بلخارث بن کعب، ۲۹۴،
 البلعی، ابو الفضل - ، ۲۹۱، ۲۳۲،
 بلور، ملک - ، ۲۶۳، ۲۵۳،
 ابن البواب، ۴۴، ۱۲۲،
 بهاء الدین سام، ۶۱، ۶۲، ۲۰۴، (سه پادشاه از غوری به باین اسم موسوم
 بودند)، ۲۰۵،
 بهاء الدین امیر عمید، ۴۴، ۴۵،
 بهاء الدین، رجوع کن به علی بن احمد المجامعی،
 بهاء الدین محمد الاوشی، ۱۸۸-۱۸۹،
 بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری، رجوع کن به ظهیر
 الدین محمد بن علی،
 بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی، ۱۳۹-۱۴۲، ۲۲۸، ۲۳۰، ۲۴۹،
 بهاء الملك حسن (برادر عین الملك)، ۶، ۲۸۹-۲۹۰،
 بهرامشاه (غزنوی)، ۹۴، ۲۸۱، ۲۳۶،
 بهرامشاه، بین الدین - ملک سیستان، رجوع کن به بین الدین،
 بهرام گور، ۱۹، ۲۰، ۲۹۲،
 بیان الحق، رجوع کن به محمود بن احمد النیسابوری،

بدیع انابك الخوئی، منتجب الدین - ، ٧٨ - ٨٠، (و الصّحیح الجوّینی، رجوع
کن به منتجب الدین)

براهیم، رجوع کن به ابرهیم،

برمک، آل - ، ١١١،

البرهان، ٢٢٨،

برهان الاسلام ناج الدین، رجوع که به عمر بن مسعود [بن] احمد،

برهان، آل - ، ١٦٩، ٢٢٢ - ٢٢٦، ٢٢٧،

برهان الدین الاردلانی، ٢٤٥ - ٢٤٦،

برهان الدین عبد العزیز بن مازہ، ٢٢٢،

برهان الدین عبد العزیز بن عمر، ٢٢٢ - ٢٢٤، رجوع کن به عبد

العزیز بن عمر،

برهان الدین محمد بن احمد بن عبد العزیز بن مازہ، ٢٢٥،

برهان الدین محمد بن عبد العزیز الکوفی، ٢٢٨ - ٢٢٩، ٢٤٨ - ٢٤٩،

برهان الدین محمود بن احمد بن عبد العزیز بن مازہ، ٢٢٤،

بزرجمهر قسم بن ابرهیم ابو منصور القاینی، ٢٢،

البُستی، ابو الفتح - ، ٦٤ - ٦٥،

ابو بشر الفضل بن محمد الاندجانی، ٢١ (و الصّحیح المجرجانی، ص ٢٩٧)،

ابو البقاء، ٢٢٧،

ابو بکر (الصّدیق)، ٤٥،

ابو بکر [بن] احمد الجاجی، - ضیاء الدین علاء الملک، ١١١ - ١١٢،

١٥٩، ١٦١، ٢٥٠، ٢٢٢، ٢٥٢،

ابو بکر الأشعری، (پدر عین الملک)، ٦٢،

ابو بکر بستی، قاضی - ، ٢٤١،

ابو بکر حمید الدین بلخی، رجوع کن به حمید الدین،

امویہ، خلفاء - ، ۲۵۴،

اندخودی، رجوع کن بشمس الدین محمود،

انوری، ۲۰۵، ۲۴۲، ۲۴۴،

انوشروان، رجوع کن به نوشیروان،

انوشنکین، امیر شیرگیر (صاحب آبه وساوه)، ۲۵۸،

اوجایتو (خدا بند)، سلطان - ، ۲۲۶،

اهوازی، ۱۹۹،

ایاس، ۶۹۸،

ایبک، قطب الدین - (ملک شهید و عمید، سلطان شهید)، ۱۱۲ -

۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۸۸، ۲۰۲، ۲۲۲، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۴۹،

ایزدیار، احمد بن محمد - ، ۱۲۰ - ۱۲۵، رجوع کن به فرید کافی،

ایبک خان، ۲۹۳،

ایبک خانیه، ملوک - ، ۲۰۱،

ایناج (مدرسه - در نیشاپور)، ۱۴۹،

الباخرزی، رئیس شهید ابو القاسم علی بن الحسن - ، ۱۰، ۲۴، ۶۸ -

۷۱، ۲۰۷، ۲۴۰،

باربد، ۲۰، ۱۴،

باقل، ۱۶۳، ۲۸۲،

بایزید بسطامی، ۱۷۹،

البحتری، ۹۶،

بدرالدین سید الکتاب، ۱۰۹،

بدرالدین محمود فراهی، ابو نصر - ، رجوع کن به ابو نصر فراهی،

بدرالدین بن نورالدین المروی، ۲۵۰ - ۲۵۱،

- اسعد نجار سمرقندی، سعد الدین - ، ۲۲۷،
 ابن اسفندیار، ۲۹۷،
 اسکندر، رجوع کن به سکندر،
 اسکندر ثانی، رجوع کن به علاء الدین محمد بن نکش خوارزمشاه،
 اسمعیل بن احمد السامانی، ۲۲، ۲۹۱، ۲۹۲،
 اسمعیل بن نوح السامانی، ۲۹۲،
 اسمعیل بن عباد الصاحب، ۱۱، ۱۷، ۳۴، ۶۳، ۷۵، ۸۵، ۸۹، ۹۲،
 ۱۶۳، ۲۰۸، ۲۹۱، ۳۰۹،
 اسمعیلیه، مذهب - ، ۲۵۴
 اسفندیار، ۱۹، ۱۳۰، ۲۱۷،
 ابو الأشد، ۴۵،
 اشعری، ۲، ۶۳،
 اعشی، ۷۳،
 اغاجی، رجوع کن به ابو الحسن علی، (رجوع کنید ایضاً به ص ۲۹۷)،
 افتخار جهان، ۲۳۵،
 افتخار الملك، رجوع کن به فرید الدین الجاجری،
 افتخار الملك جمال الدین، رجوع کن به محمد بن نصیر،
 افراسیاب، آل - ، ۳۰۱،
 افلاطون، ۱۷۵، ۱۸۳،
 اقلیدس، ۱۷۵،
 الب ارسلان سلجوقی، ۶۵،
 البنکین ۲۳۴،
 الب غازی، ۱۵۹، ۲۳۱،
 الشمس، شمس الدین - : ۲۸۹،
 امامیه، مذهب - ، ۳۳۶،

- احمد، (از امراء خطا)، ۱۹۶، ۲۴۲،
- احمد بن اسمعیل سامانی، ۲۲،
- احمد باوردی، رجوع کن به نجیب الدین ابیوردی،
- احمد جلال الدین، سلطان -، ۵۴،
- احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکفاة ابو القسم،
- احمد بن المحسن المستوفی الکشائی، رجوع کن به حمید الدین،
- احمد خان بن خضر خان، ۲۰۵،
- احمد بن عبد العزیز، ۲۲۴،
- احمد [بن] علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،
- احمد غفاری، قاضی - (صاحب جهان آرای)، ۲۰۱،
- احمد بن محمد ایزدبار، رجوع کن به فرید کافی،
- احمد بن محمد سجاوندی، رجوع کن به مجد الدین،
- احمد بن مظفر چغانی، امیر ابو علی -، ۲۷،
- ابو احمد، محمد بن محمود غزنوی، رجوع کن به محمد و سيف الدولة،
- اختیار الدین علی [بن] روزبه الشیبانی، ۶۰-۶۲، ۱۵۵، ۲۰۵،
- الادریسی، ابو سعد - الحافظ، ۲۹۱،
- ادیب صابر بن اسمعیل، ۸۰، ۸۲، ۸۶،
- ارسلان خان نصرة الدین شاه، رجوع کن به عثمان بن ابراهیم،
- ارسلان خان عثمان، ایضاً،
- ارسلان بن طغرل سلجوقی، جلال الدولة، رکن الدین، ابو المظفر -،
- ۲۶۹، ۲۴۸، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۶۰،
- ارسلان بن مسعود بن ابراهیم، ۲۰۷،
- ارقم، سناء الدین - الفارسی، ۵۹،
- ازرقی، ۲۱۸،
- ازهری، ابو منصور محمد بن احمد، ۲۱۱، ۲۲۲، ۲۴۶،

در اعداد صفحات که بدانها حواله داده شده هر عددی که قبل از
ص ۲۸۸ است از اصل کتاب است و هر عددی که بعد
از آن است از تعلیقات است

فهرست الرجال،

- ادم (ابو البشر)، ۶، ۱۷، ۱۸، ۲۴، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷، ۱،
آزر (پدر حضرت ابرهیم)، ۶۲، ۷۳، ۸۶، ۹۴، ۱۸۴، ۲۶۹،
آصف، ۳، ۴، ۵، ۱۶۳،
آی، در ترکیب اسماء ترکیه، ۲۰۲،
آی ابه، ۲۰۲، ۲۲۷، ۲۲۹،
ابرهیم (خلیل الله)، ۴۲، ۶۲، ۷۴،
ابرهیم غزنوی، ابو المظفر، سلطان رضی - ، ۷۱، ۷۳، ۷۴، ۲۹۶،
۲۰۸، ۲۲۰،
ابرهیم بن الحسین، سلطان جلال الدین قلیچ طمغاچخان، ۴۲، ۴۴، ۹۱،
۱۶۶، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۸۰، ۲۰۰-۲۰۱، ۲۱۸، ۲۱۹،
۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۴۶، ۲۴۸،
ابلیس، ۷۳، ۲۹۲،
ابه، در ترکیب اسماء ترکیه، ۲۰۲،
انابك، ۵۹، ۷۸، ۲۵۶، رجوع کن به دكله، بدیع، منتخب الدین، محمد
بن ابلدگز،
انابك شیرگیر، ۲۵۸،
ابن الاثیر، ۲۸۸، ۲۴۴،
انسز بن محمد خوارزمشاه، علاء الدین یا قطب الدین - ، ۲۵-۲۸،
۸۱، ۸۵،

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۷۱	۱	ملوك	ملوك
۱۷۵	۱۷	زَانِ	زَانِ
۱۹۵	۱۲	نورِ	نورِ
۲۰۷	۱۰	بنا	بنا
«	۱۸	آداب	از آب
۲۱۲	۸	تکبیل	تکبیل
۲۱۴	۱۷	زبان	زبان
«	۱۹	کلی	کلی
۲۱۹	۱	عِبْرَتِی	عِبْرَتِی
۲۲۰	۱۶	فَاَنْقَلَبْتُ	فَاَنْقَلَبْتُ
۲۶۵	۸	المُحْجَنْدِی	المُحْجَنْدِی
۲۷۱	۱۹	بیانش	بیانش
۲۷۷	۴، ۵	قطعه	قصیده
۲۹۹	۲۵	کردم	کردیم
۳۰۰	۱۹	— س ۱۹	ص ۴۱ س ۱۹
۳۰۹	۲۰	حانب	جانب
۳۱۴	۲	رینهار	زینهار
۳۱۸	۴	۳۰۱	۳۰۰
«	۲۵	مرتبه	مرتبه

در ص ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۸۶ در عنوان سر صحیفه «افاضل عراق» باید تبدیل شود به «افاضل غزنین و لوهور»

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۹۷	۱۵-۱۸	(رجوع بحاشیه ذیل ۱)	
«	۲۴	بخسبد	بخسبد
۹۸	۲۴	کوهی	گوئی
۹۹	۲۰	سخن	سخنی
۱۰۱	۱۱	بکشاد	بگشاد
«	۲۰	واو	واو
۱۰۲	۵	رکن	زکّی
۱۰۳	۶	انشش	انشش ؟
«	۷	پرکار	پرگار
۱۰۴	۳	جهان	؟
۱۰۷	۷	رنجور	رنجور و
۱۰۹	۱۸	ی باشد	من باشد
«	«	درم نه (اوّل)	دِرَمَنَه
۱۱۲	۲	سیستان	سیستان
۱۱۷	۱۳	بَسِیرُ	فَسَارُ
۱۲۱	۱۴	جائی	جاهی
۱۲۵	۲۱	کشاده	گشاده
۱۳۰	۱۸	اِبن	ابن
۱۴۱	۱۴	چرخ	خرج
۱۴۴	۱۳	منوّر	منثور
۱۵۷	۷	شاخ	شام ؟

۱ تصحیح این موضع سهواً در تعلیقات درج نشده است، ترتیب این چهار سطر این قسم است (۱) از صبح آخ (۲) چون دید آخ (۳) خسرو ملک آخ (۴) مهرست آخ

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۷۸	۲۱	عبرات الکتبه	عَتَبَةُ الْکَتَبَةِ (یا) غُنْیَةُ الْکَتَبَةِ ^۱
«	۲۲	از جمله	جمله
۷۹	۱۱	کشاده	گشاده
۸۰	۸	تکلیفی	تکلفی
«	۹	... مابتوفی	یا تنوفی
«	«	پیند،	پیند
۸۱	۹	ز بجنشش	یجنشش
۸۲	۸	نریر	بزیر
۸۷	۱۰	شکر	شکر
«	۲۰	مصفا	مصفی
۸۸	۹	و آن	آن
«	۱۲	و آن	آن
۸۹	۱۶	نجات دانست	؟
۹۰	۵	زنخیر	زنخیر
«	۱۹	رَحِم	رَحِم
۹۱	۲۲	الظفیر	الظہیر
۹۲	۱۲	ائمه	؟
۹۴	۲۲	غبر	عبر
۹۶	۱۶	بو نمام	بو نمام
«	۱۷	ذو الرمه	ذو الرمه
۹۷	۲	ماهی	ماهی
«	۱۱	ننیز	ننیز

۱ اسم این کتاب چهر دو وجه بطور تردید در دیباچهٔ مرزبان نامه للسعد الوراویفی برده شده است

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۵۹	۱۴	دکله	دکله صحیح
۶۱	۱۱	بر شه	به پشت
«	۲۲	بداند	پذیرد
۶۲	۲	آذر	آزر
۶۳	۲	حسین	حسین
«	۹	المحسن	المحسن [المیمندی]
۶۴	۱۴	بکشاد	بکشاد
۶۵	۲	فوت	قوت
۶۶	۸	کشاد	گشاد
۶۸	۴	طَرْف	ظَرْف
«	۷	ابی طیب	ابی الطیب
۶۹	۱	انجاز	الحان
۷۲	۱۲	عطا	عطاء
«	۱۶	[خَطِیب]	لِسَان
۷۴	۵	خط	خطا
«	۲۲	[حضرش] قدیم	ساحتش ندیم
۷۵	۲۲	بکشاد	بکشاد
۷۶	۱۸	دونار	دونار
۷۷	۱	شرف	شرف الدین ؟
«	۸	معین الملك	معین الدین
«	۱۷	اسمید	آمد
«	۲۰	معین الملك	معین الدین
۷۸	۱۲	گبذ	گبذ
«	۲۰	نضیف	نصیف

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۴۵	۷	کفایت	کفایت صحیح
«	۱۳	افتاده	افتاد
۴۶	۱	سنجور	سنجر
«	۴	محمد	(زاید است)
۴۷	۱۶	بکشادند	بگشادند
۴۹	۲۳	فرهی	فراهی
«	۲۴	حزب	حرب
۵۰	۲۰	بخدمت باری	بخدمت باری
۵۱	۷	المعظم	الملك المعظم
«	۹	نومراقبش	?
«	۱۰	موائف	مؤلف
«	۲۳	تنک	تنگ
«	«	آورد	آوردند
۵۲	۱	قوت	قوّت (فی الموضعین)
۵۴	۱۰	بازی دو	باری وری
«	۲۰	عدو	عدوی
«	۲۳	پس	پس از
۵۵	۲	پیل	پتک
«	۴	صبحان	طبّان
«	۱۲	بکشاد	بگشاد
۵۶	۵	خطی	خطی
«	۲۰	یشست	بشست
۵۸	۱۳	تبغ	نبغ
۵۹	۸	بوی	روی

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲۲	۲۱	ننگ	نُنگ
۲۳	۱۵	پسته	پسته
«	۱۶	کشاده	کشاده
«	۲۱	میکائیل	میکائیل [بن]
۲۴	۲۲	[و]	[و خواص]
۲۵	۷	خرم	خرم
«	۲۲	سینه	سینه
«	«	لولو	لولو
۲۶	۱	شرف	شُرف
«	«	شُرف	شرف
«	۵	مزمن	مرتّب
«	۹	ناسازگار	ناسازگار
«	۱۲	بنائی	نبائی
«	۱۳	نار دانه‌ها	ناودانه‌ها
«	۱۴	پر زرد	بر زرد
«	۱۹	و قوله	قوله
«	۲۲	خورد	؟
۲۸	۱۹	بارزو	بَارزو
۲۹	۱	باربگر	بازبگر
۴۰	۱۷	ارسلان	ایل ارسلان
۴۱	۱۱	[بادام]	بادا [م]
۴۲	۶	..... ف	و لطف
۴۳	۱۹	دامت	دام
«	۲۲	فوت	فوت

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲۷	۶	کشاده	گشاده
«	۱۲	..... وافر	و هنری وافر
«	۲۱	عبد الله احمد	عبد الله حمدان
«	۲۴	(رجوع بتعلیقات)	
۲۸	۱-۲	(رجوع بتعلیقات)	
«	۹	جام و	جام
«	۱۰	مطرب خور	مطرف خز
«	۱۲	ایض	اخضر
«	۱۵	ناریکی	پارگی
«	۲۴	سب	شب
۲۹	۱	خود	(زاید است)
«	۶	گوبی	گوئی
«	۱۵	زکا	ذکا
۳۰	۶	بیارم	نیارم
۳۱	۲	کشاده	گشاده
«	۴	کشادند	گشادند
«	۵	اندجانی	الجزجانی
«	۶	الأُمُور (۲)	الْأَمِيرُ
«	۷	(رجوع بتعلیقات)	
«	۲۰	کشاده	گشاده
۳۲	۴	بربط	بربط
«	۱۷، ۶	اقتصاب	اقتصاب
«	۱۰	محنت	محنتی
«	۱۴	گفته	گفته

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲۲	۵	در	(زاید است)
«	۸	نبرداری	نپردازی
«	۲۰	نُمایش	نمایش
۲۴	۱	ناقد	نافذ
«	۱۱	ابو منصور	ابو النصر
«	۱۲	حور	حور را
«	۲۰	و فوات	ورقات
۲۵	۴	کشای	گشای
«	۵	نشستم	نشستم
«	۷	کَرّای	گَرّای
«	۸	کشادم	گشادم
«	۱۰	ابو محمد	ابو [احمد] محمد
«	۱۵	تَزَعْرَع	تَرَعْرَع
«	۱۸	خِدر	خِدر
«	«	ابو منصور	ابو نصر
«	۲۲	فا [مت یسر]	؟
۲۶	۸	نُشَارَكُ	نُشَارَكُ
«	۹	فَابِنَا	سَابِنَا (با) فَابِنَا
«	۱۱	بِسْبَانِ	(رجوع بتعلیقات)
«	۱۴	دُنْبَا	دُنْبَا
«	«	صَرَّة	صَرَّة
«	۲۲	بیت	دو بیت
۲۷	۱	مرا بیتو جان	من بی تو بجان
«	۲	خاکی و	خاکی و

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۸	۸	وَوَجْهٌ	فَوَجْهٌ
«	۱۱	نَسَج	نَسِج
۱۸	۱۶	عَالَم	عَلَم
«	۲۲	بِوِاسَات	بِوِثَانَات
۱۹	۲	آن	آب
«	۷	ماند	می ماند
«	۱۶	ذکی عظیم	عظیم ذکی
«	۲۲	شد آمد	آمد
۲۰	۱۰	نَظَرْتُ	فَضَضْتُ
«	۱۱	کُلُّوْ	کُلُّهَا
«	«	لَا	لَا
«	«	خای	خام
«	۱۴	گور و	گور
«	۲۴	نَسْضَاجِ فَايِلِي	نَسَاجِ فِضَايِلِي
۲۱	۲	کَشَائِي	گَشَائِي
«	۲	اَنْبَاز	۲
«	۱۵	تا	با
«	۲۴	بَسِيط	بَسْط
۲۲	۱۸	اِسْمَعِيلِي و	اِسْمَعِيلِي و
«	«	اَحْمَدِي و	اَحْمَدِي و
«	۱۹	مَنْصُور	الْمَنْتَصِر [اِسْمَعِيل]
«	۲۰	آخِرِينَ	آخِرِ اَيْن
«	«	مَنْصُور	مَنْتَصِر
۲۲	۱	قَوْلُهُ تَعَالَى	(زاید است)

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۳	۲۴	احمد	احمد
۱۴	۴	منصور	منصور
«	۱۴	قرین	قرینی (۹)
«	۱۶	بِمُلْکِهِ	بِمَالِهِ
«	۱۹	انداز	اندازی
«	۲۰	مخبر	محن
«	«	خدمت گاریش	خدمتگاریش
۱۵	۲	خواطر	خاطر
«	۲	نیر	نیر
«	۱۲	از طریق لغت	(جزء عنوان است)
«	۲۰	شوق	شرف
«	۲۱	که اشرف	اشرف
«	۲۲	شیوه	شیوه
«	۲۳	در مطلق	بر مطلق
۱۶	۱	بَفْهَوْنَ	تَفْهَوْنَ
«	۱	یفهون	تفهون
«	۲	فلذات	فلزات
«	۲۰	برین	بدین
«	۲۱	نامه	نامه
۱۷	۲	این	آن
«	۲	این	آن
۱۷	۴	بهواه	بهوی
«	۱۲	صنفت	صنعت
۱۸	۵	خوش آب	خوشاب

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۸	۱۱	دل شان	دلشان
«	«	مُعان	مَعان
«	۱۴	لَا لی	لَا لی
«	۱۹	شهو	شبه
«	۲۲	مکارم	[مجمع] مکارم
۱۰	۷	سلام	سلام
«	۸	الحسین بن علی	علی بن الحسن
«	۹	محمّد	محمود
«	۱۰	نیافتاده است	نیفتاده است
«	۱۴	عالی را	عالی
«	۱۹	فشاد	فساد
۱۱	۲	بیت	رباعی
«	۸	کشاده	گشاده
«	«	(سقطی است، رجوع بتعلیقات)	
۱۲	۲	زنگی	زنگی
«	۴	ذُرُسْتِ	دُرُسْتِ
«	۱۴	نا	یا
«	«	بمولسات حبیبی	بموانات حسبی
«	۱۶	کشاد	گشاد
«	۲۱	مَسْ	مَسْ
۱۳	۷	تَزَوِّدِ	تَزَوِّدِ
«	۹	تَزَوِّدِ	تَزَوِّدِ
۱۳	۱۱	نکشاده	نگشاده
«	۲۰	الرّوْذِکِی	الرّوْذِکِی

صحیح	غلط	سطر	صفحه
شِعْرِش	شَعْر	۲۵	۲
معالی	معانی	۷	۴
عَنوَل	عَنوَل او	۹	«
بصیر	نصیر	۲۲	۵
الحسن	الحسین	۷	۶
مرتبت	منصب	۹	«
کشند	کشید	۱۱	«
گَکِیر	لَکِیر	۱۴	«
آمینا	امینا	۱۷	«
مناکب [آب]	مناکب	۲۰	«
شَاد رَوَان	شادروان (۱)	۲۲	«
شَادَزَوَان	شادروان (۲)	«	«
منقسم	مستقیم	۲۲	«
سخن	ادبیات	۲	۷
گشاده و فراخ	کشاده فراخ	۲	«
بیر	نیز	«	«
ضرر	ضرب	۹	«
نخور	بحور	۱۸	«
بر آن	در آن	۲۲	«
پیش	بیش	۲	۸
بازرگانان [لائی شعر]	بازرگانان	«	«
و جواز	جواز	۶	«
دو صنف اند	دو صنف	۹	«
(زاید است)	اصحاب قلم	«	«

غلط نامه

از عموم مطالعه کنندگان مستدعی است که ابتدا کتاب را تصحیح کنند پس از آن مطالعه فرمایند

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱	۱۲	میکشاد	میگشاد
«	۱۵	ی کشیده	ی کشید
۲	۴	خانون	؟
«	«	بشاد روان	بشادروان
«	۵	سرهنگان	و سرهنگان
«	۶	ومن	من
«	۹	گردند،	گردند
«	۱۲	سوزش	سوش
«	۱۵	نست چنین	نست [جهد کن که] چنین
«	۱۸	درد خند	دزد خند
«	۲۰	مجلس کوره	محبس کوره
۳	۴	میبردند	میبردند
«	»	کشایند	گشایند
«	۵	قوت از ساده	از قوت باده
«	۱۰	آن	آب
«	۱۴	سلطان	سلطان [نشان]

و کُرت دوم از جانب سلطان غیاث الدین غوری و درین مرتبه
 در اثناء راه در حدود مکران وفات نمود ما بین سنه ۵۹۰ –
 ۶۰۰ (ترجمه حال قاضی منهاج سراج مستخرج از طبقات ناصری
 تألیف ضیاء الدین احمد المتخلص بنیر Or. 1887, ff. 1b, 6b)، –
 س ۲۱ الواشی (۹)

نہت التعلیقات

ص ۲۸۱ س ۱۴ بصائر مبینی، تفسیری است فارسی، حَجَّ (۲: ۵۵) در تحت اسم «البصائر فی التفسیر» تاریخ تألیف آنرا در سنه ۵۷۷ ی نویسد و آن سهواست ظاهراً چه صاحب ترجمه در سالی که سلطان سنجر بغزنه آمد یعنی در سنه ۵۲۹ از مشایخ کبار محترم بوده است و بعید است که تا سنه ۵۷۷ یعنی ۴۸ سال دیگر در حیات باشد و آنکھی بعد از ۴۸ سال تفسیری کیر تألیف نماید، - س ۱۴ این کتاب نیز فارسی است و هَف (f. 281b) اسم آنرا رای جهان آرای ی نویسد و حَجَّ (۲: ۲۴۲) نام مصنف آنرا محمد بن احمد النیشابوری،

س ۲۸۲ س ۴ سَجَّوَنَد از مضافات نومان لُوکِر غزنین است (هَف f. 101a)، - س ۹ انسان عین المعانی، رجوع کنید به حَجَّ (۴: ۲۸۴) که اسم مصنف این تفسیر را محمد بن طینور سجاوندی نوشته و گوید اصل کتاب موسوم است به عین المعانی فی تفسیر السبع المثانی و انسان عین المعانی مختصر آن است در هر صورت تفسیر عین المعانی در کتابخانه قاهره موجود است (بروکلمن، تاریخ علوم ادبیة عرب ۱: ۴۰۸)، - س ۱۱ ذخایر ثمار، رجوع کنید به حَجَّ (۲: ۲۲۶) که اسم کتاب را ذخائر ثمار می نویسد و اسم مصنف آنرا مرددا احمد بن محمد یا محمد بن طینور المتوفی فی حدود سنه ۵۶۰،

ص ۲۸۴ س ۶ الأمام سراج الدین محمد بن منهاج الدین عثمان بن ابراهیم ابن الأمام عبد الخالق الجوزجانی الاصل [اللوهوری المولد] وی پدر قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان صاحب تاریخ معروف بطبقات ناصری است [و او را باختصار سراج منهاج گویند چنانکه صاحب طبقات ناصری را منهاج سراج] سراج الدین محمد مذکور دو مرتبه بسفارت بغداد بتزد خلیفه الناصر لدین الله نامزد گردید بك مرتبه از جانب ملك تاج الدین حرب از ملوك سیستان

شافعیه ری و در نزد سلطان نکش عظیم مقرب بود و در سنه ۵۹۵ که نکش بغزو ملاحه الموت اشتغال داشت امام صدر الدین مذکور بر دست ملاحه کشته شد (ثر ۱۲ : ۱۰۰).

ص ۲۷۷ س ۴، ۵ قطعه، صحیح قصیده است، دولتشاه در ترجمه ابو المفاخر رازی نقلاً عن ابی طاهر الخاتونی قطعه بهمین وزن و قافیه بنام ابو المفاخری نویسد خطاب بسطان محمد سلجوقی (سنه ۴۹۸-۵۱۱) در وقتی که بری نزول کرده بود و عساکر او در مزارع ری خرابی میکردند و بیت هشتم و یازدهم ازین قصیده با اندک تصرفی از ابو المفاخر رازی است و اگر سرقت نباشد توارد غریبی است، - س ۱۷ و زان، یعنی صدر الدین و زان، - س ۲۰-۲۱ این بیت با اندک تصرفی از ابو المفاخر رازی است (دولتشاه، طبع پرفسر برون ص ۷۷):

شاها سپاه نو که چو مور اند و چون ملخ
بر گرد دخل و دانه دهقان نشسته است

ص ۲۷۸ س ۱-۲ این بیت تقریباً عین بیت ابو المفاخر رازی است (دولتشاه، ایضاً):

باران عدل بار که این خاک سالهاست
تا بر امید و عهد باران نشسته است

- س ۲۴ طغان شاه، ابن مؤید آی ابه (سنه ۵۶۹-۵۸۱)،

ص ۲۷۹ س ۶-۱۰ عراقی غزلی مشهور دارد بر همین وزن و قافیه مطلع آن اینست:

نخستین باده کاند در جام کردند * ز چشم مست ساقی وام کردند
و ظاهراً در جواب همین غزل است و بیت دوم با اندک تصرفی در غزل عراقی است:

بعالم هر کجا رنج و بلا بود * بهم کردند و عشقش نام کردند،

ص ۲۶۹ س ۹ جلال الدوله، این لقب برای ارسلان بن طغرل جائی یافت نشد،

ص ۲۷۲ س ۱۵ دیوانی را که ایته (نمره ۹۲۴ از فهرست نسخ فارسی دیوان هند) بظہیر الدین شفروہ نسبت میدہد پس از تتبع معلوم شد کہ اصلاً ازو نیست بلکه دیوان یکی از شعراء آل مظفر است کہ تخلص بہ «رکن» میکند و غالب قصاید او در مدح سه نفر از ملوک آل مظفر است اول مبارز الدین محمد بن المظفر بن منصور بن حاجی مؤسس سلسلہ آل مظفر (سنہ ۷۱۸-۷۵۹)، دوم پسر او جلال الدین ابو الفوارس شاه شجاع (سنہ ۷۵۹-۷۸۶)، سوم پسر دیگر او قطب الدین شاه محمود بن محمد بن المظفر (سنہ ۷۵۹-۷۷۶)، و این شاعر علی الظاہر باید رکن الدین بن رفیع الدین کرمانی باشد کہ معاصر حمد اللہ مستوفی بوده است (تاریخ گزیدہ Add. 22,693, f 240b)، باری معلوم شد کہ ایتہ فقط بعنوان اول کتاب کہ بغلط دیوان ظہیر الدین شفروہ نوشته است نظر کردہ و اصل کتاب را هیچ تتبع ننمودہ است،

ص ۲۷۵ س ۵-۸ از قافیہ آوردن «جایش» با افزایش و آسایش معلوم میشود کہ ما قبل ضمیر «ش» مکسور است در فصیح کلام، - س ۱۱ مقصود ازین کلام متکلف معلوم نشد،

ص ۲۷۶ س ۲۲ بر در ری الخ، سلطان نکش خوارزمشاه سه مرتبہ بری آمد یکی در سنہ ۵۸۸ کہ بدون محاربہ سخت ری را بگرفت و معاودت نمود، دیگر در سنہ ۵۹۰ کہ طغرل سلجوقی را بظاہر ری بکشت و دولت سلجوقیہ را منقرض نمود، دیگر در سنہ ۵۹۵ کہ بقصد قہر میانجی از امراء او کہ ہوای استبداد در سر او پیدا شد بود بعراق آمد، معلوم نیست کہ مقصود عوفی کدام یک ازین سه مرتبہ است، - س ۲۳-۲۴ امام صدر الدین محمد بن الوزان رئیس

اما ضبط حرکات آن ازین دو هیئت نباید بیرون باشد شُفْرَوَه (بضمّین و سکون راء) با شَفْرَوَه (بفتحین و سکون راء) و از لفظ ادباء ایران هر دو هیئت مسموع شده، اما مقصود ازین کلمه ظاهراً شَفْرَوَه نام یکی از اجداد صاحب ترجمه است^۱ بدلیل اینکه در ص ۲۷۳ نام پسر عمّ او اینطور برده شده است «ظهِیر الدّین عبد الله بن شَفْرَوَه» ولی آیا این چه علمی است و از چه لغتی است معلوم نیست، ریاض الشعراء (Add. 16,729, f. 227a) این کلمه را شَفْرَدَه (با شین معجمه و قاف و راء و دال مهملین و هاء) خوانده و میگوید وی از شَفْر است و شَفْر دهی است از مضافات اصفهان که او را پَرَوَه گویند و این قول از چندین راه باطل است اولاً تعبیر عوفی از پسر عمّ او بعدد الله بن شَفْرَوَه، ثانیاً مخالفت آن با نسخ صحاح قدیمه و با تلفظ عموم ادباء ایران، ثالثاً واضح است که هاء دِه هاء معروف است نه هاء مخفیّه پس بایستی در نسبت بآن موضع شَفْر دهی گفته شود، و نوّم اضافه نرود چه اضافه اسم شخص بموضع منسوب الیه مانند ابو نصرِ فاراب و نصیر الدّین طوس و ابو الفرج اصفهان و امثال ذلك غیر معهود است^۲، رابعاً اگر شَفْر خود نام دهی است. الحاق لفظ «دِه» بعد از آن لغو است، باری این قول مطلقاً باطل است،

۱ پس شرف الدّین شَفْرَوَه و محمّد شَفْرَوَه و ظهِیر الدّین شَفْرَوَه برسم معمول زبان پارسی از قبیل اضافه باسم جدّ است (ص ۲۹۵)،^۲ م ف جمع بین قولین کرده باین معنی که این کلمه را بوجه صحیح شَفْرَوَه نوشنه ولی در تفسیر آن آنچه ریاض الشعراء در باب شَفْر دهی گفته او به شَفْرَوَه راجع کرده و می نویسد که «شَفْرَوَه نام دهی است باصفهان که آنرا پَرَوَه گویند» و این قول بمراتب فاسدتر از قول ریاض الشعراء است چه ممکن است که شَفْر نام قریه باشد در اصفهان و شَفْرَوَه را ریاض الشعراء سهواً یا عمداً شَفْر دهی خوانده و آنرا منسوب باین قریه فرض نموده باشد ولی از اینکه شَفْر نام دهی است در اصفهان که آنرا پَرَوَه گویند بر نی آید که شَفْرَوَه نیز نام دهی است در اصفهان که آنرا پَرَوَه گویند و الله اعلم بالصواب،

مفخر ملك محمد كه ز بئن نظرش
ملك را خاك زر و خار همه خرما شد

(f. 129b)

و نیز معلوم میشود در اشعار «شرف» تخلصی نموده، در مقطع غزلی گوید:

بشتاب كه محنت فراقست . در خون شرف شتاب دارد^۱
در آنشكه و رياض الشعرا و مَف مذکور است كه انابك شیرگیر
شرف الدین شفروه را بلقب ملك الشعراء مفخر ساخت و معلوم
نشد انابك شیرگیر کیست و چنین کسی كه بتواند معاصر شرف
الدین شفروه باشد در تاریخ معروف نیست بلی امیر شیرگیر
انوشته‌کن صاحب آبه و ساوه از امراء سلجوقیه بوده است ولی او
در سنه ۵۲۵ مقتول شد و از زمان او تا عصر شرف الدین شفروه
تفاوت بسیار است،

اما لفظ شفروه كه در اصح نسخ تذكره تقی الدین کاشانی^۲ و در
چندین موضع از المعجم فی معایر اشعار العجم لشمس قیس (Or. 2814)
كه نسخه قدیم بسیار مصحح مضبوطی است و در تاریخ گزیده
(Add. 22,693, f. 241a) كه آن نیز نسخه قدیم مصححی است شفروه
(با شین و فاء و راء مهمله و واو و هاء) نوشته شده است ولی
نه ضبط حرکات این کلمه بطور یقین معلوم است نه مقصود از آن،

۱ این يك كلمه را هم اگرچه ربطی بترجمه حال شرف الدین ندارد میگوئیم، در یکی
از قصاید او كلمه «تُئِن» مخفف تومان بهین معنی معمول حالیه یعنی مقدار
معینی از پول (اگرچه مقدار آن معلوم نیست چه بوده) استعمال شده است، در
خطاب بممدوح گوید:

يك فصبه دهی صد تُئِن اگر بودت * هزار گنج دهی تا بصد تُئِن چه رسد
و بر فرض صحت نسبت این استعمال خالی از غرابت نیست،

۲ فهرست اسپرنگر ص ۱۷ نمره ۲۵،

و چون غالب فصاید شرف الدّین شفروه در مدح اوست و در مدح ارسلان و طغرل یکی دو قصیده بیش ندارد معلوم میشود که از مخصوصان او بوده نه از مدّاحان ارسلان و طغرل چنانکه بعضی از تذکرها نوشته اند و چون تمام امور سلطنت در کفّ اقتدار پهلوان محمد بوده و ارسلان و طغرل جز اسی نداشته اند شعراء نیز مدح پادشاه حقیقی را می نموده اند و پادشاه صوری نمی پرداخته اند با آنکه جرأت نداشته اند که او را باوصاف سلطنت و جهانگیری و شجاعت و حزم و استبداد که تمام منافی میل پادشاهان حقیقی بوده است توصیف نمایند، باری دوسه بیت در مدح شمس الدّین محمد (پهلوان) در اینجا ثبت شد :

بس که در خاک گهر ربخت هول پنداری
دست خورشید فلک مرتبه شمس الدّین است
عنصر جود محمد که چو گوهر در تیغ
هنر اندر گهر نامورش تعیین است

ایضاً (f. 113a)

زین پس آزار دل زار من ابدوست مجوی
چون تولا بجناب ملک ایران کرد
شمس دین آن ملک عالم عادل که خدای
خاک و زر در نظر همت او یکسان کرد .....
نام و آئین محمد بتو بخشید خدای
پس مرا در شرف مدح تو چون حسان کرد

ایضاً (f. 122a-b)

شمس دین و دول آن فخر سلاطین جهان
که سلاطین جهانرا در او مأوی شد

۸- جمال الدین بن صدر الدین مذکور (لباب ۱: ۲۶۶-۲۶۸،

هف ۲۶۸، f. 263b که سهواً جلال الدین نوشته است)،

ص ۲۶۸ س ۲۲ شرف الدین محمد^۱ (یا عبد المؤمن^۲ یا فضل الله^۳)

شُفَرُو اصفهانی از شعراء بزرگ قرن ششم هجری و وفاتش در حدود

سنه ۶۰۰ بوده است، از تتبع دیوان او اطلاعاتی معتد بها بدست

نیامد چه هم مختصر است و هم بامور شخصی خود کمتر اشاره میکند

ولی فی الجمله معلوم میشود که مدح سه نفر از ملوک عصر خود را

نموده است، اول ابو المظفر رکن الدین ارسلان بن طغرل بن

محمد بن ملکشاه سلجوقی (سنه ۵۵۵-۵۷۱) و فقط یک قصیده در

مدح وی در دیوان او (نسخه بَم Or, 2846, III) یافت شد که

عوفی غالب ابیات آنرا ذکر میکند مگر بیت تخلص بمدح را:

دلاور غمزه مردم شکارش • بعینه تیغ سلطان می نماید

خداوند ارسلانشه آنکه دستش • برادی ابر نیشان می نماید

دوم رکن الدین طغرل بن ارسلان مذکور آخرین سلجوقیه عراق

(سنه ۵۷۱-۵۹۰) و در مدح او نیز فقط یک قصیده در دیوان

او یافت شد که دو بیت آن این است:

پیش سلطانند در فرمانبری • آدمی و وحش و هم دیو و پری

طغرل آن کز هفت سلطان دارد او • تاج و تخت و افسر و انگشتی

سوم کسی است که او را باین القاب غالباً نام می برد «فخر سلاطین

جهان ملک ایران شمس الدین محمد» و این شخص هیچ کس دیگر

نمیتواند باشد جز اتابک جهان پهلوان شمس الدین محمد بن اتابک

ایلدگز که از سنه ۵۶۸-۵۸۲ سلطنت نمود یعنی معنی سلطنت با

او بود و اسم آن با ارسلان بن طغرل و طغرل بن ارسلان

۱ لباب ۱: ۲۶۸، هف ۲۶۸، f. 264، ۲ فهرست اسپرنگر (Sprenger) ص ۱۷

نمره ۲۵ نقلاً عن نفی الدین الکاشانی، ۳ آنشکه آذر طبع بهی ص ۱۸۴،

- ۴- صدر الدین محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که در سنه ۵۴۲ هـ اصفهان را تسلیم محمد و ملکشاہ پسران محمود بن محمد بن ملکشاہ سلجوقی نمود لهذا سلطان مسعود بن محمد برو خشمناک گشته ناچار او و برادرش جمال الدین آتی الذکر از اصفهان بیرون رفته بخدمت جمال الدین جواد^۱ وزیر موصل و کریم معروف پناه بردند (تاریخ السلجوقیه لعماد الدین الکانک ص ۲۱۹-۲۲۱)،
- ۵- جمال الدین محمود بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که با برادرش صدر الدین محمد مذکور بخدمت جمال الدین جواد پیوستند، پس از مدتی سلطان مسعود از ایشان راضی شد خلعت و شریف برای ایشان فرستاد و ایشان باصفهان مراجعت کردند عماد الدین کاتب میگوید در سنه ۵۴۲ هـ در بغداد او را دیدم و با هم بطرف اصفهان مراجعت نمودیم (تاریخ السلجوقیه ایضاً)،
- ۶- صدر الدین محمود بن عبد اللطیف بن محمد بن ثابت انجندی که مدتی در بغداد ناظر مدرسه نظامیه بود و بعد از آن بریاست شافعیه در اصفهان منصوب گردید و در سنه ۵۹۲ سنفر طویل شحه اصفهان بسبب عداوتی که بین ایشان بود او را بکشت،
- ۷- صدر الدین عبد اللطیف بن محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی المتوفی سنه ۵۸۰ هـ از اعظم رؤساء اصفهان و از فضلاء و ادباء معروف او را بعربی و پارسی اشعار خوب است، ظهیر الدین فاریابی را در حق او هجوی است که در تذکره دولتشاه مذکور است (لباب ۱: ۲۶۵-۲۶۶، ثر ۱۱: ۲۱۰، ۲۲۶، دولتشاه ص ۱۱۲-۱۱۴، هف f. 836b)

۱ جمال الدین ابو جعفر محمد بن علی الأصفهانی المعروف بالمجواد المتوفی سنه ۵۵۹ از مشاهیر اجواد عالم و ثالث حاتم طائی و معن بن زائده و ممدوح شعراء عرب و عجم است و خافانی را در مدح او قصیده ابست غراء (خل ۲: ۹۵-۹۷)،

باشد، - س ۱۰ چو مار(۹)، و فی الأصل چنار(۹)، -
س ۱۱-۱۲ این بیت صفت سوسن است نه سرو و شاید سقطی
در بین باشد،

ص ۲۶۵ س ۸، رجوع کنید بحاشیه بعد،

ص ۲۶۶ س ۲۴ خاندان خجندیان، خاندان خجندیان در اصفهان رؤساء
شافعیه بودند و غالباً ما بین ایشان و حنفیه نزاع دست میداد
و بقتل و غارت میرسید و هر دفعه یکی از محلات اصفهان خراب
و زیر و زبر میشد، علاوه بر ریاست دینی غالب اوقات ریاست
بلدی نیز در تصرف ایشان بود و ایشانرا با ملوک سلجوقیه وقایعی
است که در کتب تاریخ ثبت است، این طایفه اصلاً از شهر
خُجَند از بلاد ما وراء النهر میباشند و نسب ایشان بهلب بن ابی
صفرة از امراء معروف امویه می پیوندد (ثر ۱۰: ۲۵۲) و اساسی
چند تن ازین خاندان از کتب متفرقه التقاط شد:

۱- الامام ابو بکر محمد بن ثابت الخجندی اولین کسی که

ازین طایفه مشهور شد است وی در مرو اقامت داشت و نظام
الملک بمجلس وعظ او میرفت سخن وی اورا خوش آمد اورا
باصفهان آورد و تدریس مدرسه که در اصفهان بنا نموده بود باو
تفویض نمود و ابو بکر مذکور را در اصفهان جاه و مکتبی عظیم
دست داد و نظام الملک همواره زیارت او رفتی (ثر ۱۰: ۲۵۲)،

۲- ابو المظفر [بن محمد بن ثابت] الخجندی که در سنه ۴۹۶

در ری در حین وعظ بر دست مردی علوی کشته شد (ثر، ایضاً،

تاریخ گزیده (Add. 22,693. f. 235a)،

۳- عبد اللطیف بن [محمد بن ثابت] الخجندی که صاحب

ریاستی عظیم بود در اصفهان و در سنه ۵۲۴ بدست اسماعیلیه
کشته شد (ثر ۱۰: ۴۶۴)،

هایون و فرخنده بر اهل گیتی
 مبارک رخ شاه فرخ نهاد است
 شه نیروزی و در عهد ملکوت
 نجسته هنوز اول بامداد است
 ازین حرب کاندلر قهستان نمودی
 جهانی پر از عدل و انصاف و داد است
 چنان کز نوشاد است حرب محمد
 روان محمد ازین حرب شاد است^۱
 بمان در جهان تا جهانرا طراوت
 ز آب و ز نار و ز خاک و ز باد است
 نماند فراموش بر باد خسرو
 نیاز فراهی اگر هیچ باد است

و نباید صاحب ترجمه را به ابو نصر بدر الدین محمود (یا مسعود)
 ابن ابی بکر بن الحسین بن جعفر الفراهی (حج ۶: ۲۴۶) صاحب
 نصاب الصبیان که معاصر بکدیگر^۲ و از اهل يك شهر بوده اند
 اشتباه نمود چنانکه جها (f. 70b) نموده و این قطعه را بصاحب
 نصاب نسبت داده چه از ملاحظه لقب و اسم و نسب هر دو
 جای اشتباه نمی ماند، - س ۱۴ اگرچه از فهرست اما النح، ربط
 بین شرط و جزا معلوم نشد،

ص ۲۶۳ س ۱۴ ملك بلور، ظاهراً از ملوك الطوائف ما وراء النهر
 است در تحت سلطنت قرا خطا،

ص ۲۶۴ س ۹ سه صفت، شاید آزادگی و راستی و همیشه سبزی مراد

^۱ این بیت را مصنف در ص ۴۹ ذکر کرد، و در آنجا بجای حرب سهواً «حزب»
 نوشته شد،
^۲ زیرا که ابو نصر فراهی صاحب نصاب در سنه ۶۱۲ جامع
 صغیر شیبانی را بنظم در آورده است (حج ۲: ۵۵۹) و صاحب ترجمه نیز بعد از
 سنه ۶۱۲ در حیات بوده است،

ص ۲۴۹ س ۵ آن فلك زهد، متکلم درین موقع خود شیخ زکی است و تعبیر از خود باین لفظ غریب است،

ص ۲۵۰ س ۱۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، و در بـ آ «وین طرفه که صاحبیست آن برد هم» (۹)، - س ۱۶ چو اسکندر انرا معین و وزیر، علاء الملك جامعی از وزراء سلطان محمد خوارزمشاه ملقب باسکندر ثانی بوده است (ص ۱۱۱-۱۱۲)، - س ۱۷-۱۸ معنی این دو بیت معلوم نشد،

ص ۲۵۲ س ۲ ازین تمجید معلوم میشود که یکی از علامات فضل آن بوده است که کلام شخص چندان معتد باشد که عطار از ادراك آن عاجز آید!، - س ۱۱ بعد، ركبك تر ازین قصیده هم خود اوست معلوم است کسی که بر خود التزام کند که در يك قصیده ۷۱ بیتی در هر مصراع کلمه «چشم و روی» را تکرار کند یعنی ۱۴۲ مرتبه این دو کلمه را بلا فاصله استعمال کند تا چه درجه سماجت و استنشاع بار خواهد آورد چنانکه می بینید،

ص ۲۵۴ س ۷ من روی بر زمین و دو چشم اندر آسمان، تصور این هیئت مشکل است!

ص ۲۵۶ س ۶ جمع حور بر حوران ركبك است چه حور خود جمع است، ص ۲۵۷ س ۷-۱۰ این دو بیت معنی مناسبی ندارد،

ص ۲۵۹ س ۲-۴ این رباعی باید لغز باشد بنام چیزی (۹) - س ۱۴ این شاعر در طب (Add. 6.189, f. 118a) باسم ملك الکلام امام شرف الدین احمد فراهی مذکور است و او را در تهنیت ملك غازی بین الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب از ملوک سیستان (۶۱۱-۶۱۲) بغزو ملاحده قهستان قطعه ایست پس معلوم میشود که صاحب ترجمه بعد از سنه ۶۱۲ در حیات بوده است،
قطعه این است

الدین خبونی آن مقدار زر گرفتند که چون پشته ما بین او و سردار مغول حایل شد بعد از آن او را با پسرش تاج الدین یکشند (سیره جلال الدین منکبرنی ص ۴۸-۵۲)،

ص ۲۴۰ س ۲ عماد الدین زنگی (۹)

ص ۲۴۱ س ۸ اصل مثل یداک آوگنا و فوک نفخ است و کله جیتداز خود شاعر است برای استقامت وزن،

ص ۲۴۲ پترخ، لغتی است در پترق و از کتب لغت فوت شده است، - س ۲۴ خرقه کردن کنایه از دریدن جامه است مانند فبا کردن،

ص ۲۴۳ س ۱۵ در جواب شعر آخ رجوع کنید به ص ۲۲۹

ص ۲۴۵ س ۴ ابهام است ما بین سپیدی یعنی سپید چشمی کنایه از بی شری و سپیدی یعنی سپیدی موی کنایه از پیری و همچنین ابهام است ما بین برنائی یعنی جوانی و بر نائی یعنی بر نیائی، - س ۱۴ بسر لالائی، لالا گیاهی است کم قیمت که در طب بکار برند و فی الأصل «جو شعر لالائی» و آن بهتر است یعنی مانند شعری که زنان برای سرگرمی و خوابانیدن اطفال میخوانند و معلوم است که آن چگونه شعری است، س ۱۷ الاردلانی، معلوم نیست منسوب بچیت اردلان کث یکی از شهرهای شاش است در ماوراء نهر سیحون از اقلیم فرغانه (اصطخری ص ۲۲۹، ۲۴۵، ابن حوقل ص ۲۸۵، ۴۰۴) ولی این فصل در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۱۷ جاندار بمعنی سلاحدار است، - س ۱۷-۱۸ یکی ازین دو قافیه و ظاهراً قافیه اول باید غلط باشد چه تکرار قافیه باین نزدیکی جایز نیست، - س ۲۳ صنوة الزهاد و قدوة العباد شیخ الاسلام زکی الدین بن احمد اللوهوری (۱: ۲۴، ۹۲، ۱۰۲، درین موضع اخیر سهواً بجای زکی «رکن» نوشته شده)،

بغداد معروف و الله اعلم بحقیقة الحال، وفات او را باختلاف در سنه ۶۰۶ و ۶۰۷ و ۶۱۲ و ۶۱۶ نوشته اند و اخیر اضعف الأقوال (رجوع کنید بتاریخ گزیده ص ۴۹۲ و Add. 22,693, f. 230a، نجات الأنس جای ص ۴۸۷-۴۹۲، هف f. 404a-b سفینه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98a، ریاض العارفین Or. 3563, f. 49b)، ص ۲۲۳ س ۲ این قصیده در مدح امام فخر رازی نیست بلکه در مدح امام شهاب الدین خیوفی از مشاهیر علماء خوارزم است چنانکه از خود قصیده معلوم میشود (برای ترجمه حال او رجوع کنید بآخر همین صفحه)،

ص ۲۲۴ س ۴ مراد کلمه «شهاب» است چه لقب ممدوح شهاب الدین است و چون شهاب قاتل شیاطین است دشمنان وی را نشیبه بشیاطین نموده،

ص ۲۲۵ س ۱۹ الزابی، بآ، و فی الأصل الذابی، و احتمال قوی میرود که زابه لغتی باشد در زاوه که از رسایق نیشابور است و این فصل نیز در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۲۸ س ۲۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، بآ ندارد هر عبارت با شعری که قدری غموض داشته فوراً و انداخته و جان خود را خلاص میکرده است،

ص ۲۲۹ س ۸ شهاب الدین ابو سعد بن عمر الخیوفی از اعظم فقهائ شافعیه و تدریس پنج مدرسه در خوارزم بدو مفوض بود و او را در نزد سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه تقریبی عظیم بود و در جلایل امور سلطان با وی مشورت نمودی و ملوک اطراف بر در او صف کشیدندی در اوایل خروج مغول وی از خوارزم مهاجرت نموده با اموال و نفایس و کتب خود بنساز بلاد خراسان آمد و در سنه ۶۱۸ که عساکر مغول نسارا فتح نمودند ابتدا از شهاب

بقصاص برهان الدین بر موجب فتاوی ائمه منگلی بک را بامام فخر الدین عبد العزیز کوفی داد تا بقصاص پسر اورا بکشت» (جه II. 92a-93a بنصرف بسیر)، - س ۹-۱۰ «سلطان قطب الدین ایبک را در اول حال که از ترکستان بیاوردند بشهر نیشابور افتاد قاضی القضاة فخر الدین عبد العزیز کوفی که از اولاد امام اعظم ابو حنیفه کوفی رضه بود و حاکم ممالک نیشابور و مضافات آن اورا بخريد و تربیت کرد» الخ (طب ص ۱۲۸ بنصرف بسیر)، ص ۲۲۹ س ۴، صحیح اسقاط «یحیی بن» است کما فی بآ و هف و هو امام الاثمة یحیی الدین محمد بن یحیی النیشابوری از اجله فنا و کبار علماء اسلام، در فتنه غز بواسطه اینکه فتوی بر وجوب محاربه ایشان داده بود وقتی که غزان بر نیشابور استیلا یافتند دهان اورا با خاک بیاگدند تا هلاک گردید (سنه ۵۵۰) و شعراء عرب و عجم را در باره او مرثی عالی است و مرثی خاقانی مشهور است (نارنج السلجوقیه لابی بکر الراوندی المسی براحه الصدور تلخیص و ترجمه پرفسر برون J.R.A.S, 1902, p. 854، ثر ۱۱: ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۳، خل ۲: ۵۹۰ که قتل اورا در سنه ۵۴۸ ی نویسد و ظاهراً سهواست، جامع f. 249b، نارنج گزیده ص ۲۶۸، مجالس المؤمنین قاضی نور الله ششتی Add. 23,541, f. 324b، هف f 223b)،

ص ۲۲۰ س ۹ شیخ مجد الدین بغدادی از مشاهیر عرفاء و از اجله اصحاب شیخ نجم الدین کبری و ترجمه حال او در غالب تذکریهای اولیا مسطور است و هموست که شیخ عطّار در مقدمه تذکره الاولیاء میگوید بکروز پیش امام مجد الدین خوارزمی در آمدم اورا دیدم که میگربست الخ حمد الله مستوفی در نارنج گزیده گوید که او برادر بهاء الدین بغدادی کاتب سلطان نکش خوارزمشاه (ص ۱۴۹-۱۴۲) میباشد و هر دو از بغدادك خوارزم اند نه از

از میان برود یا رفته باشد، م ف (۱: ۲۲۱-۲۲۲) و هف
(ff. 224b-227a) منتخبانی از دیوان او میدهند و از آن بالصراحة
معلوم میشود که از مداحان ملوک خانیه سمرقند قلع طمغاجان ابراهیم
بن الحسین و پسرش نصره الدین قلع ارسلان خان عثمان مقتول
در سنه ۶۰۹ بوده است و هف نیز تصریح باین امر میکند، م ف
ارسلان خان را بارسلان بن طغرل سلجوقی اشتباه کرده،
ص ۲۲۰ س ۱۱ برهان اسلام، رجوع کنید به ص ۲۲۵ عدد ۱۲،
ص ۲۲۲ س ۶ (۹) - س ۱۲-۱۴ (۹)

ص ۲۲۴ س ۲ گِرد نامه، بکسر اوّل دعائی است که بر اطراف کاغذ
پاره نویسند و نام غلام و کنیزکی که گریخته باشد در میان آن
مرقوم دارند و در خاک دفن کنند البته آن گریخته بجائی نتواند
رفت، یعنی نقش سکه هر دینار نعویذی است برای گرد آوردن
اهل هنر یعنی ممدوح بافسون دینار و درهم ایشان را از هر فجی
عمیق بدور خود گرد میآورد، - س ۱۵ باء گوئی در وزن زیاد
است پس باید آنرا مختلصا تلّظ نمود و در تقطیع کلیّه ساقط
ساخت، - س ۲۲ نکند، بسکون کاف استعمال غریبی است،

ص ۲۲۸ س ۷ «امام برهان الدین ابو سعید [محمد بن] الامام فخر الدین
عبد العزیز الکوفی در خدمت سلطان نکش خوارزمشاه بود و او
از علماء کبار و از فحول ائمه روزگار بود و نزدیک سلاطین
وقت عظیم موقر و قضاء و شیخ الأسلاوی [نیشابور] بدو منوّض
بود و بعد از مصالحه سلطان نکش با منگلی بك (رجوع کنید به ص
۲۲۹-۲۳۰) و مراجعت نکش از حصار شادباخ امام برهان الدین
مذکور بشادباخ آمد منگلی بك او را بگرفت و بکشت (سنه ۵۸۲)
سلطان نکش در ۴ محرم سنه ۵۸۲ باز بظاهر شادباخ نزول کرد
و محاربت سخت آغاز نهاد و در ۷ ربیع الأوّل در شهر رفت و

ص ۲۱۲ س ۲ نار دَقْ، دَق نوعی از پارچه قیمتی است، - س ۶
سندباد را اَنَخ، سهواست ظاهراً، رجوع کنید به ص ۲۱۸-۲۱۹،
۱۸ فخر الدین، بر فرض صحت نسخه مصنف سهو واضح کرده است که
این قصیده را در مدح فخر الدین وزیر میداند چه تخلص آن صریح
است بمدح حمید الدین جوهری مستوفی که ترجمه اش در ج ۲ ص
۲۰۸-۲۰۹ مذکور است و منشأ سهو گویا لفظ «فخر زمانه» است
درین قصیده،

ص ۲۱۵ س ۱۱ ببعد، این قصیده و قصیده بعد را هَف (f. 161 a-b) بنام
شمس الدین دقایق مَقْتَم الذکر می نویسد،

ص ۲۱۶ س ۱۲ طلایه، بمعنی مقدمه الجیش محَرَفِ طلایع جمع طلبعه است
و تحریف غریبی است،

ص ۲۱۷ س ۵ سپید کار، ظاهراً بمعنی بی حیا و بی شرم و شوخ چشم
است چنانکه باین معنی چشم سپید و سپید چشم نیز گویند،
شاهدی دیگر:

ترا ز دهر سیه کاسه کار برناید • نو با سپیدی این روزگار برنایی
(ص ۲۴۵: ۲)

ص ۲۱۸ س ۱۰ الزرخالی (؟) - س ۲۲ بلوائی غلط است (از شاعر نه
از ناسخ) زیرا که بلوی منصور است و مَدْر منصور منصور بر سماع
است و قیاسی نیست،

ص ۲۱۹ س ۱۰ مولائی، همان غلط، - س ۱۴ مکم پنبه، پنبه کردن
بمعنی گریزانیدن و پراکنده ساختن است، - س ۲۳ اشعار رضی
الدین نیشابوری در نهایت عذوبت و سلاست است و او را باید
در طبقه اول از قصیده سرایان شمرد، مَف (۱: ۲۴۱) گوید
دیوانش قریب به ۴۰۰۰ بیت بنظر رسید افسوس که در هیچ يك
از فهرس کتابخانه‌های معروف اروپا یافت نشد خوف آن است که

دیگر بهمین وزن و قافیه در مدح همین سلطان در ج ۲ ص ۴۴۱ -
۴۴۴ مندرج است،

ص ۲۰۴ س ۱۶ اَبِک السُّلْطَانِ، اَبِک را از آنجهت سلطانی گویند که از
غلامان خاصه سلطان معز الدین (شهاب الدین) غوری بوده است
و لهذا اَوْرَا اَبِک معزی نیز گویند،

ص ۲۰۵ س ۲۰ نظام الملک، صدر الدین محمد بن محمد وزیر سمرقند
که در ج ۲ ص ۲۰۷ ذکرى ازو شده است و شمس طبسی را در
مدح او قصاید است و چون ورود مصنف بسمرقند در سنه ۵۹۷
در سلطنت قلع طمغاجان ابراهیم بوده است (ص ۴۴) واضح است
که نظام الملک وزیر قلع طمغاجان بوده است (در فهرست ج ۲
بنظام الملک طوسی اشتباه شده است)،

ص ۲۰۶ س ۲ شمس الدین طبسی، رجوع کنید به ج ۲ ص ۲۰۷ - ۲۱۱،
- س ۴ شمس الدین عبید (۹)، شمس الدین خاله، رجوع کنید
به ج ۲ ص ۲۸۲ - ۲۸۳، - س ۱۱ گر، جرب، - س ۱۴ سبلت
کردن، شاید بمعنی رنجاندن و جفا کردن باشد در کتب لغت
یافت نمیشود،

ص ۲۱۰ س ۱۱ دَق، گدائی و دربوزه (برهان)،

ص ۲۱۱ س ۱ تهذیب ازهری، تهذیب اللغة از مشاهیر کتب لغت
للأمام ابی منصور محمد بن احمد بن طلحة الأزهری اللغوی الهروی
المتوفی سنة ۲۷۰ (خل ۱: ۶۳۵، ح ۲: ۴۷۹)، - س ۷ عبد
العزیز، رجوع کنید به ص ۲۲۳ عدد ۴، - س ۸ از اینجا آنح،
علت این سؤال آنست که ترتیب تهذیب ازهری بر حروف معجم
نیست بلکه بر مخارج حروف است از حلقی ناشفوی و از ع شروع
کرده به ی ختم می نماید (ح ۲: ۴۷۹، دیباچه قاموس لاین ص ۱۲)،
- س ۱۷ فضلیات، رجوع کنید به ص ۴۴۴،

بتمامها متعلق بقتله غز است که در سنه ۵۴۸ شروع شد و قاضی حمید الدین اینجا از زبان کوشکی باز هجو امراء سنجری را می‌نماید و از مصراع اول فی الجمله استنباط میشود که حمیدی این قطعه را بعد از وفات کوشکی گفته است پس ممکن نیست اشاره بخروج خطا و انهزام سنجر از گور خان باشد که در سنه ۵۲۶ یعنی ۱۲ سال قبل از قتل غز واقع شد و صحیح آنست که قطعه حمیدی نیز در باب قتل غز است چه آن مدتی مدید طول کشید و خراسان در آن واقعه خراب شد و انگهی قطعه حمیدی خود صریح است در اشاره بقتله غز اولاً تصریح باسم غز در آن شده است ثانیاً «ز پیش کافر کفران نعمت آورده» فقط صفت غز میتواند بود که ابتدا رعیت سلطان بودند بعد برو شوریدند نه خطا که هیچ وقت نعمت خوار سنجر نبودند تا کفران نعمت نمایند، - س ۱۲ حکیم کوشکی، از شعراء عهد سنجر بوده است و مخصوصاً معروف است بواسطه قطعات هجوی که در باره امراء سنجر و فرار ایشان از پیش لشکر غز گفته است، دو قطعه از آنها در همین کتاب مذکور است (ج ۲: ۱۷۴) و در یکی از آنها میگوید «ماند در بلخ من اسیر غزان»، دو قطعه دیگر در هف (f. 251a)، يك قطعه دیگر در م ف (۲: ۴۸۸)، - س ۱۶ سپاه سیاه پوش، معلوم میشود شعار غز لباس سیاه بوده است،

ص ۲۰۱ س ۶ آنچه، بر حسب ترکیب نحوی این کلمه چه باشد؟

ص ۲۰۲ س ۶ مُقْرِیان، از اینجا فی الجمله معلوم میشود که مقریان کسانی اند که در پیش منبر و اعظ نشسته گاه گاه خوانندگی نمایند و مجلس را گرم کنند چنانکه هنوز در ایران معمول است، و نیز مقری کسی را گویند که پیشاپیش جنازه خوانندگی کند (قاموس دزی)، - س ۹ سلطان سکندر، علاء الدین محمد خوارزمشاه، قصیده

ص ۱۹۹. س ۲ فضلیات، چنانکه از مورد استعمال آن معلوم میشود بمعنی علوم ادبیه است که اطلاع بر آنها برای فقیه موجب فضل است و جهل بدانها نیز مضرّ نیست در مقابل «شرعیات» از قبیل فقه و اصول و حدیث که در نظر فقیه مقصود بالأصله است، دو شاهد دیگر برای این کلمه درین کتاب یافت میشود، در ص ۲۱۱ گوید «و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و بفضلیات کس التفات نکردی» و در ص ۲۱۸ گوید «در فضلیات از استفادت بمقام افادت رسیده و در فقه و نظرگوی از اقران ربوده»، - س ۶ مقامات، قدیمترین کتابی که نام مقامات حمیدی در آن برده شده است چهار مقاله نظامی عروضی است (ترجمه پرفسر برون ص ۲۵) که در حدود سنه ۵۵۰ یعنی تقریباً در همان سال تألیف مقامات تألیف شده است، بعد از آن در دیباچه مرزبان نامه للتعهد الراوینی که ما بین سنه ۶۰۷-۶۱۲ تألیف شده است^۱ نام مقامات حمیدی را با تمجید بسیار میبرد، بعد از آن همین کتاب یعنی لباب الألباب (سنه ۶۱۷)، بعد از آن ابن الأثیر (۲۰۷: ۱۱) در حوادث سنه ۵۵۹ بعد از ذکر وفات او گوید «وله مقامات بالفارسیه علی نمط مقامات الحریری بالعربیّه»، و انوری را در مدح مقامات حمیدی ایات نائیه مشهور است، - س ۷ ببعد، نام هیچ کدام ازین مصنفات جز مقامات در حنّ برده نشده است، - س ۸-۹ قدح المعنی فی مدح المعنی (۹)، - س ۱۶-۱۷ رضی الدین الخ، معلوم نشد کبست، ص ۲۰۰ س ۱-۲ (۹) - س ۱۱ از خطائیان، ظاهراً مصنف و متابعت او سایر تذکره نویسان را درینجا سهوی بزرگ افتاده است زیرا که این مسأله مسلم است که اهاجی حکیم کوشکی در حق امراء سنجر

^۱ ربو، ذیل فهرست نسخ فارسیه بام ص ۲۴۹

آن را مَفّ (۱: ۱۹۸) نقل میکند و انوری را در حقّ او مدایح بسیار است و او نیز در حقّ انوری احسان و او را نگاهداری می نموده است و حکایت خطاه حکم انوری در نجوم و قصد اهالی بلخ در باره وی و نجات دادن قاضی حمید الدّین او را از آن ورطه مشهوراست، از جمله مدایح انوری در باب او این قطعه مشهوراست .

بحمد و ثنا چون کنم رای نظمی . نه دشوار گویم نه آسان فرستم
و لیکن بعالی جناب حمیدی . اگر وحی باشد هراسان فرستم
ز فضل و هنر چیست کان نیست او را . بگو تا مرا گر بود آن فرستم
همی شرم دارم که پای ملخ را . سوئے بارگاه سلیمان فرستم
همی ترسم از ریشخند ریاحین . که خار مغیلان به بستان فرستم
سخن هست فرزندی جانم ولیکن . خلف می نیاید مگر جان فرستم
نه شعرست سحرست از آن می نیارم . که نزدیک موسی عمران فرستم
کسی را که نوباوه وحی دارد . بقایای وسواس شیطان فرستم^۱
و نیز گوید از جمله قصیده معروف:

مسند قاضی القضاة شرف و غرب افراشته
آنکه هست از مسندش عباسیان را برتری
آنکه پیش کلك و نطقش آند و سحر آنکه حلال
صد چو من هستند چون گوساله پیش سامری
آب و آتش را اگر در مجلس حاضر کنند
از میان هر دو بر دارد شکوهش داوری
گو حمید الدّین اگر خواهی که وقتی در دو لفظ
مطلقا هرج آن حمید است از صفتها بشمری
در زمان او هنر نشکفت اگر قیمت گرفت
گوهرست آری هنر او پادشاه گوهری

۱ برای بقیه این ابیات و قطعه قاضی حمید الدّین در جواب آن رجوع کنید به مَفّ (f. 175a-b).

آن تمام است، - س ۸ مینو بمعنی عالم علوی و بهشت و بمعنی فلك نیز نوشته اند و معنی اخیر اینجا مراد است، - ۱۴ طَرُقُو، باین هیئت در کتب لغت یافت نمیشود و املاء معروف این کلمه تَرَعُوسْت بمعنی نوعی از بافتۀ ابریشم سرخ رنگ، و کُرنه بمعنی پیراهن و قباست و هردو اینجا مناسب است، - س ۱۸ خِیْرُو بکسر خاء گلی است که فرهنگها باختلاف خطی و همیشه بهار و خبازی نوشته اند و صحیح قول تحفة المؤمنین است که گل شب بوست و خیری معرّب آن است، - س ۱۲ نارستان ۹،

ص ۱۹۶ س ۱۲ احمد، باید این شخص از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، - س ۱۵ سَرَاغُجْ گیسو پوش زنان است و آن کیسه ایست دراز که زنان گیسوی خود را در آن نهند، - س ۱۸-۱۹ مطلع این قصیده با قصیده فرید کافی (ص ۱۲۲) یکی است و مصنف در آنجا بدین توارد اشارتی نموده است،

ص ۱۹۷ س ۱۶، - س ۱۷-۱۸ فَمَع بر وزن عنب قیف است و آن لوله ایست مخروط شکل برای داخل کردن مایعات در ظروف تنگ دهانه،

ص ۱۹۸ س ۱۲ بو الکلام، کنیه زاغ است بمناسبت کثرت بانگ و فریاد او، در کتب لغت یافت نشد، - س ۱۷ شمس دین، وی نیز باید از امراء مسلم ما وراء النهر باشد از جانب خطا، ملوک خطا رسم مخصوصی داشتند بعد از تسلط بر ما وراء النهر ملوک و امراء آنجا را منقرض نساختند بلکه ایشان را بر جای خویش باقی داشته فقط بگرفتن خراج و نصب شحنة از خود در دربار ایشان قانع بودند، - س ۲۱-۲۲ از مشاهیر فضلا و کتاب است کنیه او ابو بکر و وفات او در سنه ۵۵۹ و اقع شد (ثر ۱۱: ۲۰۷، ح ۵۷: ۶) و او را مثنوی است در سفر نامه مرو که قطعه از

و آن از بلوک معروف نیشابور است مشتمل بر قرای بسیار (یاقوت) و بآگوید «دوغاباد قصبه ایست از اعمال زواره» و زواره از رسانیق نیشابور است (یاقوت)،

ص ۱۹۴ س ۱۹ بخطا، یعنی قرا خطائیان ما وراء النهر، - س ۲۲ تینگو، مراد یا هان ناینگو طراز است (ص ۱۱۲، ۲۲۱) یا کسی دیگر از سرداران خطا که نامش یا لقبش تاینگو بوده است، و این اول قصیده ایست که از مردی مسلم بزبان پارسی در مدح امراء خطا دیده شده است و شمس طبسی را قصیده ایست بر همین وزن و همین قافیه (ج ۲: ۲۰۹ - ۲۱۰)، و گویا در جواب همین قصیده است،

ص ۱۹۵ س ۴ صراحی که هیئت بکله عربی نماید در کتب لغت عربی و فارسی یافت نشد جز در فرهنگ جانسن که آنرا فارسی دانسته در هر حال معنی آن معروف است که تنگ شراب خوری است ولی مناسبت این معنی با این بیت

بر خیز که برخاست پیاله یکی پای

بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو

چیست؟ در صورتیکه هر کدام از تنگ و پیاله را يك پای یش نیست، برهان در لغت تلوك گوید «تلوك صراحی است که آنرا بصورت شیر و گاو و سایر حیوانات ساخته باشند و بدان شراب خورند و ظاهراً مراد در اینجا همین قسم صراحی است و مناسبت

نیشابور ذکر میکند ثانیاً در طبقات شعراء خود نیشابور دو نفر دیگر را می‌شمارد بام قاضی ابو بکر بُسنی و علون بن العلاء البُسنی ثالثاً شهادت بآ که در متن مذکور است، پس باید فرض نمود که نسخه دمیة القصر غلط است و باید بُشت باشد بشین معجمه یا آنکه بُشت معرّب بُشت است (منتوی از یاقوت فوت شده است) و فرض دوم ارجح است چه در دو نسخه بَم از دمیة القصر که هر دو در کمال صحت است در جمیع مواضع بُشت با سین مهمله مسطور است،

ص ۱۸۷ س ۱۱ مرگ، مقصود از مرگ (بر فرض صحت نسخه) کشتن و هلاک گردانیدن دشمن است و شمس الدین کاشانی درین قصیده در مضامین و قوافی نظر بقصیده عنصری داشته است که مطلعش این است «ای جهان را دیدن روی تو فال مشتری الخ» چنانکه خود در آخر قصیده اشاره میکند و عنصری درین مورد یعنی در در تلخیص بسد یا جوج و مأجوج قصد خود را روشن تر ادا نموده آنجا که میگوید در مدح سلطان محمود:

گر سکندر بر گذار لشکر یا جوج بر
کرد سد آهین آن بود دستان آوری
سد تو شمشیر نست اندر مبارک دست تو
کو سکندر گویا تا سد مردان بنگری

ص ۱۸۸ س ۷-۸ نو موی نباید الخ، معنی این عبارت معلوم نشد، -
س ۱۵ شعر، گویا بفتح شین مراد است، - س ۲۱ قطب الدنیا
و الدین، یعنی ای یک، طب ص ۱۴۸ یک رباعی دیگر ازو در مدح
قطب الدین ای یک نقل میکند،

ص ۱۸۹ س ۱۱ چون این قصیده در جواب قصیده شرف الدین حسام
است (ص ۱۶۵) و ردیف آن «نشکند» میباشد عذر خواسته
است که از «نشکند» ردیف نساختم تا قصیده شرف الدین حسام را
که اولین قافیه اش «طره بهنجار» است بشکند،

ص ۱۹۰ س ۱۰ دوغباد قصبه ایست از محال نیشابور، در کتب جغرافی
عرب یافت نشد ولی در دیمه القصر در طبقات شعراء نواحی
نیشابور در ترجمه ابو محمد دوغبادی (Add. 9994, f. 142b) گوید
دوغباد قریه ایست از ناحیه بُست و واضح است که مقصود
بُست سجستان نیست^۱ بلکه بُست در اینجا لغتی است در بُست

^۱ اولاً بدلیل اینکه باخرزی ابو محمد دوغبادی را در ضمن طبقات شعراء نواحی

ص ۱۸۱ س ۸-۹ احتمال سقطی بین مصراعین میرود زیرا که مصراع
ثانی اخت مصراع اوّل نیست، - س ۱۸ امام فقیه رکن الدّین
امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النّهر است و در فتح بخارا در
سنه ۶۱۷^۱ او باپسرش بدست عساکر مغول کشته شدند (ثر ۱۲:
۳۴، طَب (Add. 26,189, f. 130b)، در جه بعد از حکایت دخول
عساکر مغول در مسجد جامع بخارا و صعود چنگیز خان بر منبر و
خالی نمودن صندوقهای قرآن زیر پای اسبان و آخور ساختن آنها و
قیام کبار علماء و ائمه و مشایخ بمحافظت ستوران و خدمت اصطبل
میگوید «درین حالت امیر امام جلال الدّین علی بن ابی الحسن الرّندی
که مقتّم و مقتدای سادات ما وراء النّهر بود روی بامام عالم رکن
الدّین امام زاده که از افاضل علماء عالم بود آورد و گفت مولانا
این چه حالت است گفت خلوش باش باد بی نیازی خداوند
است که میوزد سامان سخن گفتن نیست»، و مصنّف در جوامع
المحکایات (Add. 16,862, f. 172b) او را از مشایخ خویش می شمرد،
ص ۱۸۲ س ۲ درین و اقعۀ هابله الخ، مقصود خروج مغول است و
ازینجا صریحاً معلوم میشود که تألیف کتاب (یا لا اقلّ این موضع از
کتاب) بعد از سنه ۶۱۷ که سنه فتح بخارا و شهادت امام رکن
الدّین است بوده یا در اواخر همان سال،
ص ۱۸۳ س ۱۱ خرگوش لب، یعنی کسی که لب بالائین او خلقة شکافته
باشد مانند لب خرگوش، از فرهنگها فوت شده است، - س ۲۲
الکاشانی، کاشان ما وراء النّهر،

۱ ثر ۱۲: ۲۲۹ فتح بخارا در ۴ ذی الحجه سنه ۶۱۶ و طَب (Add. 26,189, f. 130b) در عبد اضحی از سنه مذکوره می نویسند و جه (f. 8a) و جامع (f. 508a) در اوایل سنه ۶۱۷، و واضح است که در امثال ابن وقایع قول عدا ملک جوینی و رشید الدّین وزیر بر هر کس مقدم است،

میکند، - س ۱۴ مجد الاثمه سُرخکت، بفرینه اینکه عوفی میگوید
 صدر شهید حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت قریب یقین
 است که وی هموست که یاقوت در ذیل سرخکت میگوید «و منها
 الأمام ابو بکر محمد بن عبد الله السرخکتی من مناظری البرهان
 بخارا و حضومه و توفی بمرقند فی ذی الحجه سنة ۵۱۸»، -
 س ۱۴-۱۵ صدر شهید حسام الدین، رجوع کنید به ص ۲۲۲
 عدد ۲، - س ۲۲ صدر جهان عبد العزیز، رجوع کنید به ص
 ۲۲۲ عدد ۴،

ص ۱۸۰ س ۲ سرپلی، سرپل یا سرپل وزیران چنانکه از جهانگشا در
 حکایت خروج تارایی معلوم میشود قریه ایست از نواحی بخارا بکتر
 از سه فرسنگ یا از ارباض بخارا است - س ۴ قطب الدین
 سرخسی، رجوع کنید به ص ۲۱۰-۲۱۱، - س ۱۰ نسبت کدو،
 یعنی در سرعت نمو و انبساط، - س ۱۵ سیف الملة و الدین، ص
 ۲۲۵ عدد ۱۱، - س ۱۶ آن صدر، یعنی پدر او صدر جهان
 عبد العزیز، - س ۲۰ گران خوار، شکم پرست و بسیار خوار،
 - س ۲۲ پسر او، یعنی پسر مجد الدین محمد بن عدنان، رجوع
 کنید به ص ۴۴، - س ۲۲ سلطان ابراهیم یعنی قلع طمغاج خان
 ابراهیم بن الحسین (ص ۴۲، ۴۰۱)، - س ۲۴ درینجا معنی حقیقی
 حقه بازی مراد است و آن بازی است معروف که چند مهره را
 در زیر چند حقه سرنگون پنهان کنند و بنوبت گاه همه مهره را
 در زیر يك حقه جمع کنند و گاه هر کدام را زیر يك حقه بچابکی
 و خفت تمام چنانکه ناظر بر کیفیت عمل وقوف نیابد، و حقه ظرفی
 است کوچک شیه به پیاله فوه خوری، و این معنی از غالب
 فرهنگها فوت شده است و فقط متعرض معنی مجازی آن که طراری
 و عیاری است شده اند،

اصلاً مشتمل مستعمل نیست و اتم اشعار عرب در آن مستس است،
ص ۱۷۲ س ۹ - ۱۰ در جلد دوم ص ۲۸۴ ابن رباعی بسعد الدین
اسعد بنجار سمرقندی نسبت داده شده است،

ص ۱۷۴ س ۱۱ حکیم شمس اعرج، رجوع کنید بجلد دوم ص ۲۸۴ - ۲۸۵،
ص ۱۷۶ س ۵ میبانی، در اصل ی شافی، ظاهراً میبانی (بر فرض صحت
نسخه) مضارع قیاسی است از یافتن چون ی بافی از یافتن، می
شافی نیز مضارع جعلی است از ... و مقصود از لعل آن جسم
مخروطی است که ساخت و در صندوقه زرین زن پدر نهاد و
گویا سرخ رنگ بوده است برای نمای جامع نشیبه،

ص ۱۷۸ س ۱ مسعود دولتیار، از شعراء و موالی آل برهان است
(ج ۲: ۲۸۷)، - س ۱۰ این ترجمه و ما بعد آنرا در ب آ ندارد
زیرا که یکی جدّ عوفی است و دیگری خال او لهذا با قصد ب آ
که تمام کتاب را میخواسته است بخود نسبت دهد منافات داشته و
اینقدر هم قوه تصرف نداشته است که کلمه جدّ و خال را حذف
کند و باقی را نقل نماید، - س ۱۲ بقیه اثبه، يقال فلان من
بقیه النّوم او بقیه النّوم یعنی او بهترین ایشان است (قاموس لاین
نقلاً عن ابی البقاء و الیضاوی)،

ص ۱۷۹ س ۹ سُرخگت شهر کوچکی است نزدیک سمرقند (یاقوت) و ملک
الأطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن عدنان در سلك خدمت
سلطان قلع طمغاج خان ابراهیم بن الحسین مغرط و از اطباء خاصه
او بوده است و آنچه محقق است نا سنه ۵۹۷ که عوفی بسمرقند
رفته بود در حیات بوده است (ج ۱: ۴۴، ج ۲: ۲۷۸) و کتاب
تاریخ ترکستان در تاریخ ملوک خانیّه تألیف اوست (ص ۲۰۱) و
نیز از تألیفات او کتابی است در «خواصّ اشیاء» که قطعه از آن را
مصنّف در جوامع المحکّبات (Add. 16,862, f. 378a) نقل بمعنی

پسرش قلع ارسلان خان عثمان مقتول در سنه ۶۰۹ و او یکی از اساتید عوفی است^۱ (ص ۱۶۹-۱۷۴)،

۱۲- پسر او نظام الدین محمد بن عمر که عوفی در وقتی که از خراسان بخارا میرفته است (در حدود سنه ۶۰۰) چند روزی در آموی در خدمت او بسر برده است،

این است علی العجالة آنچه از افراد این خاندان بدست آورده‌ایم، جها (f. 162b) گوید «خواجه عبد الملك شافعی قاضی القضاة مالك سلطان اولجايتو خدا بندرا با صدر جهان بخاری حنفی که عازم حج بود در باب مذهب مباحثه دست داد و تتبع یکدیگر میکردند و همین باعث انتقال سلطان بمذهب امامیه شد الخ» از لقب این شخص یعنی صدر جهان و از نسبت مکان یعنی بخاری و مذهب یعنی حنفی قریب یقین میشود که وی نیز از آل برهان بوده است و معلوم میشود که این خاندان تا زمان سلطنت اولجايتو (سنه ۷۰۴-۷۱۶) بر جای و بریاست حنفیه باقی بوده اند و بعد از آن از حال ایشان چیزی معلوم نیست،

ص ۱۷۰ س ۱۰-۱۴ غرضش این است که وقتی دسته تبغی از دندان ماهی بمخدمت طمغاج خان هدیه فرستاد و عذر اینکه فقط دسته تبغ فرستاده نه دسته با تبغ باین نامه خواست، - س ۱۵ بحر عربست، مصنف را درینجا سهوی واضح دست داده که رمل مشن سالم را از بحور عرب دانسته است و حال آنکه بحر رمل در عرب

---

۱ شاید هو باشد که ابو القاسم محمود بن احمد بن ابی الحسن الفارابی المتوفی سنه ۶۰۷ کتاب خالصه الحقائق را در اخلاق و حکم در سنه ۵۹۷ بنام او تألیف کرده است (O. Loth)، فهرست نسخ عربی دیوان هند نمره ۶۲۳ و ۶۲۴، حج ۲: ۱۲۸) در عهد یکی از پادشاهان سمرقند ابراهیم نام (سعی خلیل خلاق البزایا) و واضح است که قلع طمغاج خان ابراهیم بن الحسین مراد است چه در همین سنه بعینها یعنی ۵۹۷ پادشاه سمرقند او بوده است بنصریح عوفی (ص ۴۴)،

۷- ۱۰- عم برهن تثنی محمد معروف صدر جهان
بن احمد بن عبد العزیز بن مازہ و بردرش قحار جهان و دو
پسرش مٹ الاسلام و عزیز الاسلام. صدر جهان مذکور از جمله
نظم موش عصر بود و وی خود حکومت بخاری نمود و بخصائیان
ناج میگذرد. در سنه ۶۰۲ ز رء حج بغداد رفت در وقت ورود
خدی شایان زو نمودند و چون در عرض رء با حجاج خوش
رفتاری نمود در وقت رجوع از حج مقدم زوراً در بغداد چندان
وقوع نگذردند و حجاج زور صدر جهنم لقب دادند (ثر ۱۲):
۱۷- ۱۱۷۱ و در سنه ۶۱۲ یا ۶۱۴ که سلطان علاء الدین محمد
خوارزمشاه بقصد عرق و محاربه با خیفه الناصر لدین تہ نصیم
عزم داده بود رعایت حرماً قبل از حرکت بعراق صدر جهان با
برادر و دو پسرش را از بخارا بخوارزم انتقال داد از خوف اینکه
مبادا در غیاب او اسباب فتنه و فساد شوند و ایشان همچنان در
خوارزم بودند تا بوقت آنکه ترکان خاتون مادر خوارزمشاه از
خوف لشکر مغول مصمم گردید که از خوارزم فرار نماید (سنه ۶۱۶)
قبل از حرکت از خوارزم از برای فراغت خاطر و اطمینان بال
صدر جهان و برادر و دو پسرش را با سایر ملوک اطراف که در
دربار خوارزمشاه بودند ناماً بکشت (سیره جلال الدین منکبرنی
لمحمد بن احمد النسوی ص ۲۲-۲۴، ۲۹)

۱۱- صدر جهان سیف الدین محمد بن عبد العزیز بن عمر
بن عبد العزیز بن مازہ که عوفی میگوید اکنون باقی است
(ص ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۸۶) پس معلوم میشود که تا حدود سنه ۶۱۷
(که سال تألیف لباب الألباب است) در حیات بوده،

۱۲- برهان الاسلام ناج الدین عمر بن مسعود بن احمد بن
عبد العزیز بن مازہ معاصر قلی طمغاچ خان ابراهیم بن المحسن و

بن جعفر النرشخی را در سنه ۵۷۴ بنام او اختصار و اصلاح نمود
(تاریخ بخارا^۱، Or. 2777, ff. 1a—3a، جوامع الحکایات، Add. 16,862،

f. 113a، لباب ج ۱: ۱۷۹، ۲۱۱، ج ۲: ۲۸۵)

۵- برادر او تاج الاسلام احمد بن عبد العزيز بن مازہ که
گور خان بعد از کشتن برادرش صدر شهید حسام الدین عمرو را
مستشار و ناظر بر البتگین حاکم بخارا فرمود تا هر کاری که البتگین
کند باشارت و رای تاج الاسلام باشد (چهار مقاله ترجمه پرفسر
برون ص ۴۹)

۶- امام برهان الدین محمود بن احمد بن عبد العزيز بن
مازہ صاحب کتاب ذخیره الفتاوی مشهور به الذخیره البرهانیة که
جامع است فتاوی صدر شهید حسام الدین را با فتاوی خود او
(حج ۲: ۲۲۸ که سهواً عبد العزيز بن عمر بن مازہ نوشته است)

سرفند او را بگرفت و خواست که برنجاند و گفت اگرچه بدین خیانت مسنوج
کشتن است اما چون دانشمند است و غریب او را سی چوب بزنند صدر جهان
گفت اگر پادشاه هر چوبی را بهزار [دینار زر] سرخ بفروشد خزانه را توفیری تمام
باشد و دانشمند غریب را آبروی نرفته باشد پس سی هزار دینار بداد و آن دانشمند را
از آن ورطه بیرون آورد و این واقعه در ماوراء النهر مشهور است و هم از وی
آنکه روزی در راهی میرفت بازرگانی را یکی از شمنگان مالی سته بود و آن بیچاره
مظلوم از کس داد نمی یافت روزی قصه بصدر جهان رفع کرد فرمود که ای شیخ
چند درد سر دهی آن مرد گفت چون سر تویی درد کجا برم مولانا این سخن
بغایت خوش آمد بفرمود سرهنگان را تا برفند و آن مال بنکلیف بستند و بوی
رسانیدند و از بزرگی شنیدم که او را درین حادثه ده هزار دینار سرخ زیادت
خرج شد ایزد تعالی نسیم روح رضوان بروضه مبارک او و خاندان او برساناد»

۱ اصل تاریخ بخارا را نرشخی در سنه ۴۲۲ بنام نوح بن نصر سامانی بهربی تألیف
نموده است و در سنه ۵۲۲ ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوی آنرا بزبان
پارسی ترجمه و اختصار نمود و در سنه ۵۷۴ محمد بن زفر بن عمر ثانی آنرا بنام
برهان الدین مذکور اختصار و اصلاح کرد و این اصلاح اخیر است که در بام
موجود است،

شاه جهان^۱ بصدر جهان شاد و خرم است
 جاوید باد شاه بشادی و خرمی
 سلطان علم و دینی و دنیا هم آن نست
 چون نیکخواه دولت شاه معظمی
 در مدح تو بصورت تضمین ادا کنم
 یلک بیت رودکی را در حق بلعی
 «صدر جهان جهان هم تار یک شب شدست
 از بهر ما سپیده صادق می دی»
 از حشمت تو بی رخص و خندق و سلاح
 سد سکندر است بخارا نر محکم
 حق گئی گذاشتی که بخارای چون بهشت
 ویران شدی بجمله مستی جهشی
 شمس حسام برهان دانی که نوکشی
 درد بخاریان را درمان و مرهمی آنخ
 (تذکره تقی الدین کاشانی Or. 2506, f. 367 a)،

۴- پسر دیگر او صدر الصدور صدر جهان برهان الدین
 عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ که از اعظم رؤساء
 و از مشاهیر خاندان برهان است و عوفی دریغا و در جوامع
 المحکایات همه جا ازو به «سلطان دستار داران جهان» تعبیر
 میکند^۲ و اوست که محمد بن زفر بن عمر تاریخ بخارا لای بکر محمد

^۱ یعنی جفری خان بن حسن تگین ظاهراً

^۲ دو حکایت که مضاف در جوامع المحکایات در باب او می نویسد دریغا نقل
 میکنیم «صدر صدور جهان عبد العزیز بن عمر که سلطان دستار داران جهان بود
 و در بخارا صاحب حکم و نافذ امر بود و بناء دولت خاندان برهان را بعلم و بذل
 و ریاست و سیاست اساس او نهاد و حال او در بزرگی بدرجه بود که وقتی
 دانشمندی از متعلمان غریب که بتعلم بمرقند آمده بود خیانتی بزرگ کرد سلطان

استری نیکو و مهری زر فرستاد» (المعجم لشمس قیس Or. 2814, f. 166a)،
 - س ۲۴ آل برهان، آل برهان که ایشان را بنی مازہ نیز گویند از
 خانوادہای جلیل الشان و شریف بودند در بخارا و ریاست شعبہ
 حنفیہ کہ مذهب عامہ ماوراء النہر است آبا عن جدّ بعہد ایشان
 موکول بودہ است و در اواخر دولت قراخانیان در ما وراء
 النہر ایشان از جملہ ملوک بخارا محسوب می شدند و بقرا خطا باج
 میگذارند، چون ذکر این خاندان در تاریخ بسیار می آید ما
 چند تن از ایشان را کہ از مواضع مختلفہ جمع کردہ ایم در اینجا ایراد
 می نمائیم:

۱- امام برهان الدین عبد العزیز بن مازہ بخاری حنفی کہ
 ظاہراً اولین کسی است کہ ازین خاندان شہرت نمودہ و آل
 برهان ہمہ باو منسوب اند،

۲- پسر او الامام الشہید حسام الدین عمر بن عبد العزیز بن
 مازہ کہ از مشاہیر فقہاء ما وراء النہر بود و در سنہ ۵۲۶ در
 جنگ قَطْوَان کہ در حوالی سمرقند ما بین سلطان سنجر و گور
 خان خطائی روی داد و ہزیمت فاحش بر سنجر افتاد امام حسام
 الدین مذکور بدست گور خان کشتہ شد (تاریخ السلجوقیۃ لعاد
 الدین الکانب ص ۲۷۸، ثر ۱۱: ۵۷، چہار مقالہ ترجمہ پرفسر
 برون ص ۴۸، و سایر مؤرخین در تاریخ سنجر)،

۳- پسر او امام [شمس الدین صدر جهان] محمد بن عمر بن
 عبد العزیز بن مازہ کہ رئیس بخارا بود و در سنہ ۵۵۹ غارت
 ترکان قزلقر را بر بخارا بلطائف الحیل بتعویق افکند تا جغری خان
 بن حسن نگین کہ از جانب خطا والی سمرقند و بخارا بود برسید
 و شرّ ایشان را دفع نمود (ثر ۱۱: ۲۰۵) و سوزنی شاعر معروف را
 در حق او مدایح بسیار است از جملہ در اشارت بہمین واقعہ گوید:

ص ۱۵۰ س ۲۲ نبر سه پر، گویا گیاهی است که سه برگ دارد مانند تیغ چون گندنا و زنبق، م ف (۱: ۶۲۵) بجای این مصراع دارد
شمشیر گندنا چه محلّ دارد و چه قدر
ولی این از نصرفات خود اوست نه اصل متن،

ص ۱۵۱ س ۸ نامزد شد، نام او در جهانگشا مکرر مذکور است باین القاب «منشی ملک فخر الملک نظام الدین ابو المعالی فرید کاتب جای» و تا سنه ۶۱۷ در حیات بوده است (جه ff. 39a, 118a و غیرها)،

ص ۱۵۲ س ۲ دستگرد، دستگرد نام چندین قریه است در مرو و طوس و سرخس و بلخ، معلوم نیست مقصود اینجا کدام است، - س ۴ حبه انگور کاشتی؟، - س ۱۹ سلیم، یعنی مارگزیده، - س ۲۰ - ۲۱ در هر خانه آبخ، در خانه اول کلمه «دست و پای» را التزام نموده است و در خانه دوم «شب و روز» و در خانه سوم «جان و دل» و در خانه چهارم «آفتاب و سایه» را،

ص ۱۵۲ س ۹ مسعود بن محمد، ظاهراً مقصود مسعود بن محمد بن ملکشاه سلجوقی است (سنه ۵۲۹-۵۴۷)

ص ۱۵۹ س ۹ آلب غازی، ملک ناصر الدین آلب غازی خواهرزاده سلطانان غیاث الدین و شهاب الدین غوری، از اعظم امراء غوریّه بود و در غالب حروب با سلطان غیاث الدین حاضر بوده است و در اواخر از جانب سلطان شهاب الدین والی هرات گردید و در سنه ۶۰۰ در وقتی که سلطان محمد خوارزمشاه بمحاصره هرات اشتغال داشت فجأةً وفات نمود (ثر ۱۲: ۱۲۱، جه f. 155a-b، طب Add. 26,189, ff. 150a, 163b)،

ص ۱۶۹ س ۴ مهر زر، درست معنی آن معلوم نشد، گویا کیسه مخنوی است محتوی بر زر و دینار، «بعد از چند روز تشریفی خوب و

بالآخره فرار بر صلح شد سلطان نکش باز گشت و حاجب کبیر شهاب الدین مسعود و بهاء الدین کاتب بغدادی (صاحب ترجمه) را برای انعام امر صلح بنزدیک منگلی بیک فرستاد منگلی بیک ایشان را مقید نموده بنزد سلطان‌شاه برادر نکش مبرو فرستاد و ایشان همچنان محبوس بودند تا در سنه ۵۸۵ که ما بین نکش و سلطان‌شاه صلح افتاد سلطان‌شاه ایشان را بنزدیک نکش فرستاد (ثر ۱۱: ۲۴۹، ج ۱۰۹a، f. 109a، ج ۱۰۹a، f. 109a)، - س ۴ و آن نامه مشهور است، این نامه باسم «الرسالة الحبسیّة» در کتابخانه لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۷۲)،

ص ۱۴۴ س ۲۱ انتقال کرد، چون محاربه سلطان محمد خوارزمشاه با نابنگو طراز و فتح ما وراء النهر در سنه ۶۰۷ بوده است (رجوع به ص ۲۲۱-۲۲۲) پس وفات صاحب ترجمه نیز در همان سال است، ص ۱۴۷ س ۹۶، - س ۲۲ ابو العباس ایوردی، مقصود محمد بن احمد بن محمد الأمویّ الأیوردی المتوفی سنة ۵۰۷ شاعر مشهور عرب است ولی کنیه او ابو المظفر است نه ابو العباس و ابو العباس کنیه چهار نفر از آباء اوست (ثر ۱۰: ۸۴، ۱۹۲-۱۹۳، خل ۲: ۱۶-۱۸ که سنه وفات او را ۵۵۷ نوشته است و آن غلط طبع است)،

ص ۱۴۸ س ۱۷ ابن هان علاء الملك است که جنتی بیای نخشی در حق او مدایح دارد (ج ۲: ۲۹۴-۲۹۵)،

ص ۱۴۹ س ۹ در نیشابور بود، اقامت مصنف در بلاد خراسان در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (ج ۲: ۲۴۵) و قبل از آن در ما وراء النهر بوده است (ج ۱: ۴۴) و بعد از آن در هندوستان و سند در خدمت ناصر الدین قباچه و شمس الدین التمش (ج ۱: ۱۱۵، ۲۸۹)

تا بآخر خدمت کرده است و این خارج از عادت است، -
 س ۹-۱۰ التوسل الی التوسل، دو نسخه ازین کتاب در کتابخانه
 لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۶۹-۱۷۲)، -
 س ۱۶ شمس الدوله و الدین الخ مقصود نظام الملك شمس الدین
 مسعود بن علی هروی وزیر سلطان نکش خوارزمشاه است که در
 سنه ۵۹۶ ملاحظه اورا در خوارزم کارد زده بکشتند (ثر ۱۲: ۱۰۴،
 ج ۱۰۱b، ff. 34b، آثار الوزراء لسيف الدین العفلی Or. 4107, f. 121a،
 دستور الوزراء لخواند میر Or. 234, f. 114a که لقب اورا سعد
 الدین می نویسد)،

ص ۱۴۰ س ۷ علاء دولت و دین، مقصود علاء الدین نکش خوارزمشاه
 است،

ص ۱۴۱ س ۶ برسید، س ۱۸ برسد، ازین دو موضع بخوبی معلوم
 میشود که فعل «رسیدن» بمعنی تمام شدن و بآخر رسیدن نیز
 استعمال شده است، مقصود از بیت اول آن است که درین فصل
 تابستان که شبها باندازه کوتاه است که تا نام آنرا ببری تمام میشود
 الخ و از بیت دوم آنکه دغای بخت و جفای سپهر هم تمام خواهد
 شد و برین حال نخواهد ماند ترا خوش باد الخ، و این معنی
 برای «رسیدن» از فرهنگها فوت شده است،

ص ۱۴۲ س ۱-۲ منگلی بیک که ابن الاثیر اورا منگلی نگین می نویسد از
 غلامان مؤید آی ابه و اتابک سنجر شاه بن طغانشاه بن مؤید آی
 ابه بود، بعد از فوت طغانشاه و جلوس سنجر شاه در سنه ۵۸۱
 منگلی بیک برو استیلا یافت و دست نعدی بر اموال و دماء مردم
 بگشود لهذا سلطان نکش خوارزمشاه در سنه ۵۸۲ از خوارزم به
 نیشابور آمد مدت دو ماه سنجر شاه و منگلی بیک را محاصره نمود

۱ ج ۹ در بعضی مواضع لقب اورا صدر الدین می نویسد از جمله f. 99a،

الدّین حرب از ملوک سیستان (ص ۴۹، ۲۰۲)،

ص ۱۲۴ س ۲ و ص ۱۲۶ س ۱۷ دریغی، ازین دو بیت بخوبی معلوم میشود که «دریغی» یا «دریغ» بمعنی اسب یا اسب لاغر و ضعیف میباشد و این معنی برای دریغ از فرهنگها فوت شده است، ص ۱۲۸ س ۱۲ قوتت ده، کذا فی الأصل وبّ آ، و این استعمال غربی است یعنی استعمال «ده» بمعنی «دهد» یا «دهاد» و در مَف (۱: ۲۲۰) اینطور دارد «دهدت قوتی خدای جهان» و واضح است که این از تصرفات خود اوست،

ص ۱۲۹ س ۶ بهاء الدّین محمد بغدادی^۱ چنانکه از جهانگشا مستفاد میشود منشی علاء الدّین نکش خوارزمشاه بوده است، سنه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است تا سنه ۵۸۸ در حیات بوده و در آنسال در جَوین با بهاء الدّین محمد بن علی جد پدر عطا ملک جوینی صاحب جهانگشا در حضور خوارزمشاه نکش مناظره نموده است (جه ۹۴b، هف ۳۷a)، و بتابعیت او مَف (۱: ۱۷۲) وفات او را در سنه ۵۴۵ نوشته اند و این سهو بزرگی است چه خود جلوس نکش در سنه ۵۶۸ بوده است، نیز هف او را کاتب محمد خوارزمشاه دانسته بدون تعیین و ابته (Ethé) در فهرست نسخ فارسی دیوان هند (ستون ۲۸۴) محمد خوارزمشاه را محمد بن نوشتگین اولین خوارزمشاهیان فرض نموده است و این نیز سهوی است بزرگ چه سلطنت محمد بن نوشتگین ۴۹۱-۵۲۱ است و اگر بهاء الدّین کاتب او بوده است و تا سنه ۵۸۸ هم که بنصریح جه در حیات بوده است پس بنا برین او قریب ۹۰ سال بوظیفه انشاء اشتغال داشته و تقریباً تمام سلسله خوارزمشاهیان را از اول

^۱ در تاریخ گریه Add. 22,693, f. 230a میگوید که او برادر شیخ مجد الدّین بغدادی عارف مشهور است و خواهد آمد،

ص ۱۲۱ ملک مؤید، یعنی آی ابه (سنه ۵۵۲-۵۶۹)،

ص ۱۲۲ کین، در نسخ قدیمه تا قرن هفتم همه جا کاین (که این) را «کین» و کاندِر (که اندر) را «کندر» نوشته اند، - س ۲۱ [خواهد] افتاد، کلمه خواهد زیاد است مقصود همان قصیده (یا قطعه) فوق است که مطلعش این است

آمد بپام عاشق مجبور مستهام الخ،

- س ۲۴ آورده خواهد شد، رجوع کنید به ص ۱۹۶-۱۹۸،

ص ۱۲۵ س ۱۷ فخر الدین مبارکشاه از کبار رجال و از اجله صدور بود و در دربار سلاطین غوریّه مانند سلطان علاء الدین و پسرش سیف الدین و سلطان اعظم غیاث الدین و شهاب الدین بغایت مقرب بوده است و در فصاحت و شعر و سخا و اکرام وفود و قضاء حاجات ناس ضرب المثل بوده، تاریخ سلاطین غور را بشیوه مثنوی در بحر متقارب بنظم آورده است و قطعه از آن را معین الدین اسفزاری در کتاب روضات الجنّات فی اوصاف مدینه هراة (Or. 4106, f. 133b) نقل میکند و معلوم نیست که اصل آن باقی است یا از میان رفته است، وفات او در شوال سنه ۶۰۲ هـ ماه بعد از قتل سلطان شهاب الدین واقع شد (ثر ۱۲: ۱۰۱)، ۱۶۱ که نام پدر او را حسن مینویسد، طب ۲۸، ۲۹، ۸۱

ص ۱۲۶ س ۴-۵ اصناف اضیاف الخ، ابن الاثیر میگوید در منزل او کتابخانه و شطرنج بود علما کتاب مطالعه میکردند و جهال شطرنج می باختند، - س ۸ ملک سیف الدین، پسر سلطان علاء الدین غوری (سنه ۵۵۶-۵۵۸)،

ص ۱۲۹ س ۲۲ و ص ۱۲۰ س ۱۱ مفیم، این کلمه درین دو موضع بمعنی همیشه و دائماً استعمال شده است،

ص ۱۲۲ س ۵ شه ناصر الدین: امیر ناصر الدین عثمان بن ملک تاج

شده است در قطعه که بعد از غلبه بر بهرامشاه و سوختن غزنین
انشا نمود و دو بیت از آن این است

بهرامشه بکینه من چون کمان کشید
کندم بکینه از کمر او کمانه را
پشتی خصم گرچه همه رای و رانه بود
کردم بگزر خرد سر رای و رانه را
(طَب ۵۹)

— س ۲۴ بیت دوم رباعی این است (ب آ)

روزی صد ره چو آب گردد خورشید
از شرم کف دست تو در بخشیدن

ص ۱۱۷ س ۸ بحال جای ؟، — ایضا س ۸ ملوک جبال، یعنی ملوک غور
(رجوع به ص ۲۲۱)، — س ۱۰ سلطان سعید یعنی سلطان غیاث
الدین غوری بفرینه ص ۱۲۱: ۲، ۱۲۶: ۵، و در طَب نیز غالبا از
سلطان غیاث الدین غوری به سلطان سعید تعبیر میکند و از برادر
او سلطان شهاب الدین غوری به سلطان شهید، — س ۱۲ یَسِیرُ،
صحیح فسار است، و این بیت از قصیده معروف متنبی است که
مطلع آن این است

لِکُلِّ أَمْرٍ مِنْ دَهْرِ مَا نَعُودَا
وَ عَادَةُ سَيْفِ الدَّوْلَةِ الطَّعْنُ فِي الْعَدَى

— س ۲۲ گل اگر چه پیاده بود، گل پیاده هر گلی را گویند که
آنها درختی نباشد چون نرگس و لاله و نحو آن، — س ۲۴ سلطان
شهید، رجوع بحاشیه س ۱۰،

ص ۱۱۸ س ۱۱ دید گفتم، که دید و گفتم؟

ص ۱۲۰ س ۱۴—۱۵ مقصود ازین بیت معلوم نشد، ب آ مصراع اول را
اینطور دارد «هجران نو کرد تیره از سر آم» ،

و ازین تعبیر کسی که علامه دزی را شناسد چنین استنباط میکند که اوّلاً دزی درجه کبیت شاعراً بین شعراء عرب فی شناخته است و ثانیاً چنان گمان میکرده است که کبیت و فرزدق و جریر و امثالهم مانند ما از روی صحایف و کتب تلقی علوم و آداب می نموده اند لهذا بر کبیت تصحیف شده قدح را قدح خوانده است، علاوه بر اینها تغلیط کبیت مستلزم تغلیط ابو الفرج اصفهانی است در کتاب اغانی (۱۵: ۱۲۰) و تغلیط تمام سلسله روایات از کبیت تا ابو الفرج و تغلیط ابن خلکان و غیرهم، باری بسیار جرأت و سرعت در حکم میخواند برای اینکه شعراء قرن اوّل اسلام را تخطئه نمایند،

ص ۱۱۶ س ۲ النّاصِرینِ الْإِمَامَ وَ قَسِیمَهُ، مقصود از ناصرین یکی امام الناصر لدین الله عباسی است که در آنوقت یعنی در سنه ۶۱۷ خلیفه بوده است (سنه ۵۷۵-۶۲۲) و چنانکه رسم بوده است سلاطین اطراف بنام خلیفه وقت خطبه میخوانده اند، و دیگر ناصر الدین قباچه است و چون وی از غلامان غوریّه بود و سلاطین غور را ب لقب «قسیم امیر المؤمنین» یاد میکرده اند لهذا از او به «قَسِیمَهُ» تعبیر نموده است و سایر مالیک و غلامان غوریّه را نیز که سالهای دراز در اطراف هندوستان ملکرانی نمودند بهمین لقب میخوانده اند (برای علّت نسبی ملوک غور باین لقب رجوع کنید به طب ص ۲۷-۲۸) و بالأخره این را نیز باید در نظر داشت که مقتضای اعراب جرّ الامام و قَسِیمَهُ است تا بدل یا عطف بیان از النّاصِرین باشند و لکن بجهت مراعات سجع با «سَقِیمَهُ» باید آندورا منصوب خواند بتقدیر آغنی، - س ۴ وَ الْهُرْدُ أَبْقَلُوا، این جمله هیچ مناسبتی با سیاق کلام ندارد، - س ۱۹ صد رانه، رانه ظاهراً همان «رانا» ست که بلغت هندی لقب شاهزادگان و راجگان است، و این کلمه در شعر علاء الدین غوری نیز استعمال

و کُتبت شاعر معروف نیز این کلمه را در شعر خود استعمال کرده است وقتی که خالد بن عبد الله قسری حاکم عراق اورا محبوس نموده بود و کتبت باشاره معاذ بن مسلم هراء از حبس گریخته بتزد مسلمة بن عبد الملك میرود و این دو بیت را میگوید (دو مرتبه لفظ قَدْح را استعمال کرده):

خَرَجْتُ خُرُوجَ الْقَدَحِ قَدْحِ ابْنِ مُقْبِلٍ
إِلَيْكَ عَلَى نِكَ الْفَازِهِ وَالْأَزْلِ
عَلَى نِيَابِ الْغَانِيَاتِ وَتَحْتَهَا
عَزِيمَةُ رَأْيٍ أَشْبَهَتْ سَلَةَ النَّصْلِ

(خل ۲: ۱۴۱) مقصود ازین تطویل آن است که هر (Hammer) در منتخباتی که از ترجمه ثمار القلوب ثعالی نموده است (Z.D.M.G. t. VI, pp. 50-51) قَدْح را قَدْح بفتحین خوانده و اشعار سابق الذکر ابن مقبل را بسیار بعید از صواب ترجمه نموده است و بعد ازو دُزِی (Dozy) نیز در «ذیل قوامیس عربی» و در Lettre à M. Fleischer, p. 163 بدون رجوع باصل کتاب ثعالی و اصل اشعار ابن مقبل که در کمال وضوح در وصف نیر است نه جام استناداً بترجمه هر این کلمه را قَدْح بفتحین خوانده و مضمح کتاب نفع الطیب را که درین عبارت «لِيَجُوزَ قِصَابُ السِّنِّ وَ يَفُوزَ بِقَدْحِ ابْنِ مُقْبِلٍ» (ج ۲: ۱۰۹) قَدْح خوانده نخطئه میکند و ازین بالاتر قدم گذارده کتبت شاعر فحل عرب را نیز نسبت بغلط میدهد باین عبارت که Un poète cité par Ibn Khallican est tombé dans la même erreur,

میرود بواسطه مالیدن و زیر و روی کردن با دستها گویا پهن شده است، و آن نیر وقتی که به نیرهای دیگر میخورد از میان غمی یعنی داهیه پوشیده یعنی اجتماع سهام دیگر بیرون میآید در صورتی که چشمهایی که مردم دستهای خود را بالای آن نهاده اند تا نیک نماشا کنند باو می نگرند و از فوز او تعجب می نمایند، — برای تفسیر بیت ثانی رجوع کنید به لسان العرب در غم و كف ف،

— س ۱۲، ۱۶ سنه سبع عشرة و ستمایه، معلوم میشود که تألیف کتاب بعد از سنه ۶۱۷ یا در اوایل همان سال بوده است و حال آنکه از ص ۴۲ س ۱۹ که از مادر سلطان محمد حواریزمشاه به «خداوند ملکه ترکان دام ملکها» نعیری نماید استنباط میشود که تألیف کتاب قبل از سنه ۶۱۶ بوده است (رجوع کنید به ص ۲۰۱-۲۰۲) و ناچار این تنافی را برین حمل باید نمود که تألیف کتاب در سنوات مختلفه واقع شده است، — س ۲۵ کَفَحِ ابْنِ مُقْبِلٍ، قَدَحِ بَكْسَرِ قَافٍ و سکون دال بمعنی تیر قار است (نوعی مخصوص از قار با اسهام که در میان عرب رسم بوده است و اینجا موقع تفصیل آن نیست) و نیم بن مُقْبِلِ شاعری است جاهلی و وی منهک در قار بود و همیشه وصف قَدَحِ خویش را در اشعار می نمود باینکه دائماً در قار فائز است و از سایر اقداح گرو می برد (شرح بیبی طبع قاهره ۱: ۲۲۱) لهذا قَدَحِ ابن مُقْبِلِ مثل شده است در حسن اثر و نجاح بمطلوب، ثعالی در کتاب ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب (Add. 9558, f. 48b) گوید «قَدَحِ ابنِ مقبل یضرب مثلاً فی حسن الأثر و یروی انّ عبد الملك بن مروان کتب الی الحجاج ما ان آری لك مثلاً الا قَدَحِ ابنِ مقبل فلم یعرف معناه فاغتم لذلك حتی دخل الیه قتیبة بن مسلم و کان راویة للشعر حافظاً له عالماً به فسأله عنه فقال ابشر ایها الأمير قد مدحك اما سمعت قول ابن مقبل یصف قَدَحاً له

غَدَاً وَهُوَ مَجْدُولٌ وَ رَاحَ کَانَهُ
مِنْ أَلَمَسٍ وَ التَّقْلِبِ بِالْکَفِّ أَفْطَحُ
خُرُوجٍ مِنْ أَلَمَسٍ إِذَا صَكَ صَكَّةً
بَدَا وَ أَلَمَسٌ أَلَمَسِکِنَّةٌ تَلْعُ

۱ یعنی آن تیر قبل از شروع در بازی باریک و نازک است و وقتی که در بازی

سنه ۶۰۷ با فرا خطائیان نمود در طراز و ایشان را شکست فاحش داد و دولت فرا خطائیان کفار را که هشتاد و اند سال بود بر ممالك اسلامیه ما وراء النهر سلطنت می نمودند و جمیع ملوک مسلمین ما وراء النهر و سلاطین خوارزمشاهیه باج گذار ایشان بودند اندکی بعد ازین جنگ باستعانت کوچک خان تار منقرض نمود (ثر ۱۲: ۱۷۱-۱۷۹، ۱، طب ۲۲۹، جه ۱۱۴b-۱۱۸a، f. 135a، جها) ص ۱۱۴ س ۱ قطب الحق و الدین، مقصود قطب الدین ایبک است، مدت حکمرانی او از فتح دهلی بدست وی ۵۸۸-۶۰۷، و مدت سلطنتش با چتر و سکه بعد از فوت سلطان شهاب الدین غوری ۶۰۲-۶۰۷، - س ۱۸ این شخص پسر علاء الملک صاحب ترجمه سابق است،

ص ۱۱۴ س ۱۰ شمس الدین، یعنی التیش، ایضاً س ۱۰ ظفر یافت، این واقعه در سنه ۶۱۲ بود، - س ۱۷ امیر دادی، یعنی ریاست و میر داد بمعنی رئیس یا رئیس قضاة است (فرهنگ جانسن)، ص ۱۱۵ س ۴ قطب الدنیا و الدین، یعنی ایبک، - س ۵-۶ ملک ملوک الشرق، بقرینه چند سطر بعد مراد ناصر الدین قباچه (۶۰۲-۶۲۵) است و اینکه میگوید بطریق ارث الخ بجهت این است که دو دختر قطب الدین ایبک متعاقب در حباله ناصر الدین قباچه بودند (طب ۱۴۱-۱۴۲) و معلوم نشد چرا از ناصر الدین قباچه به «علاء» الحق و الدین تعبیر میکند نه «ناصر»،

۱ ثر ۱۲: ۱۷۷ محاربه خوارزمشاه را با تابنگو در سنه ۶۰۶ می نویسد و جه در سنه ۶۰۷ و شک نیست که در هر امری که متعلق بدولت خوارزمشاهیه باشد قول عطا ملک جوینی که آباء و اجداد او از ملازمان خوارزمشاهیه بودند و خود وی و برادر و احفاد ایشان از وزراء و عمال مغول بودند که جانشینان خوارزمشاهیه اند مقدم است بر قول ابن الاثیر که در بین النهرین اقامت داشته و هیچ رابطه با خوارزمشاهیان و با ابران نداشته،

است، - س ۲۱ پرده خود، ب آ پرده او، و این انساب است،
ص ۱۱۰ س ۱۵-۱۶ شمس الدین ملک الجبال، مقصود شمس الدین محمد
بن فخر الدین مسعود دوم از ملوک شنسبانیّه بامیان است و وی
برادر حسام الدین علی است که نظامی عروضی چهار مقاله را بنام
او تألیف نموده است، سنه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است
تا سنه ۵۸۶ در حیات بوده است زیرا در همین سال که سلطان شاه
ابن ایل ارسلان خوارزمشاه با سلطانان غیاث الدین و معز الدین
(= شهاب الدین) غوری جنگ کردند شمس الدین محمد مذکور
اشکر بامیان و طخارستان را بخدمت دو سلطان غوری آورد (ثر
۱۲: ۲۸، طب ۵۲) و ملک الجبال لقی است که عموماً بر ملوک
غور اطلاق میکنند چه غور ولایتی کوهستانی است،

ص ۱۱۲ س ۲ سیستان، سهواست و صحیح سیستان است که لغتی است
در سیوستان و آن ولایتی است مشهور از سند متصل بهند اولاً
بدلیل رباعی بعد ثانیاً بدلیل اینکه در ریاض الشعراء (Add.
16,729, f. 13a) نقلاً عن العوفی در همین موضع سیوستان نوشته، -
س ۹ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه (رجوع به ص ۲۰۱)،
ایضاً س ۹ طراز، شهری بوده در اقصی ثغور ترکستان آنسوی
سیحون نزدیک اسمیجاب و سابقاً شهری با نام بوده است و آنرا
یانگی نیز میخوانده اند ولی الحال بواسطه عبور جنود از یک خراب
است و مردم طراز اکثر مسلمان بوده اند (باقوت وهف f. 454a)،
ایضاً س ۹ تاینکو، از امراء بزرگ قرا خطائیان بود و در مصاف
آتی الذکر سردار عساکر قرا خطا بود و بدست خوارزمشاه اسیر
گردید و بعد از مراجعت خوارزمشاه بخوارزم بفرمود تا او را
بکشند و در آب انداختند (جه f. 118a)، - س ۱۰ مقصود
ازین مصاف جنگ عظیمی است که سلطان محمد خوارزمشاه در

قافیه در مدح همین مسعود بن ابراهیم که مطلعش این است :

تم انر رنج گرانبار مکن گو نکم
جگرم چون دلم افکار مکن گو نکم

ص ۹۶ س ۲۱ قصیده بسیط؟

ص ۹۷ س ۱ بعد، تمام ایات این قصیده یکی مصرع و یکی مفتی است بطوریکه هشت رباعی مستقل از آن بیرون آید، و ظاهراً مراد از اینکه کس پیش از وی برین منوال نگفته است همین است و الا قبل از او بر وزن رباعی قصاید و مقطعات بسیار گفته اند از جمله ابو طاهر خاتونی و فرخی (رجوع کنید به المعجم فی معایر اشعار العجم لشمس قیس Or. 2814 f. 51a)،

ص ۹۸ س ۵ لعب، کذا فی الأصل و بآ(۹)

ص ۱۰۰ س ۲۳-۲۴ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۲ س ۱ این شخص قریب یقین است که پسر ابو الرشد رشید بن محتاج خاصه سلطان ابراهیم غزنوی است که مسعود سعد سلمان را در مدح او قصاید غرّاء است، - س ۱۲ ابو الملوك، چگونه اورا ابو الملوك میخواند و حال آنکه وی خاتم الملوك و آخرین خاندان غزنویه است؟

ص ۱۰۴ س ۲۲-۲۳ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۸ س ۴، ۱۴-۱۵ معلوم نشد این شمس الملك ناصر از چه دودمان و کدام سلسله است، - س ۱۷ واقعه، کدام واقعه؟

ص ۱۰۹ س ۱۸ مصرع اوّل مغلوط است و صحیح این است «بمخور عود من باشد درمنه» و درمنه گیاهی است بی قدر (بآ و فرهنگ ناصری که همین بیت را با استشهاد آورده است)، - س ۲۰ این بیت را در فرهنگ رشیدی در لغت آذرَم به شرف شفروه نسبت داده است و آن سهواست و منشأ اشتباه اشتراك لقب «شرف»

بعید است چه اگر ما بین ظهیری سمرقندی و دقایقی مروزی زمانی
طویل فاصله میبود هر آینه این احتمال معقول بود ولی هر دو
معاصر یکدیگر بوده اند و بسیار مستبعد است که دو نفر در زمان
واحد متصدی تهذیب و اصلاح يك كتاب واحد بعینه گردند، و
دلیل بر اینکه ظهیری سمرقندی و دقایقی مروزی معاصر بوده اند
آن است که ظهیری صاحب دیوان انشاء قلع طمغاج خان بوده است
(لباب ۱: ۹۱) و کتاب 'سندباد نامه' را نیز بنصریح خود در دیباچه
قلع طمغاج خان تقدیم کرده است و عوفی نیز معاصر قلع طمغاج
خان بوده (ایضا ۱: ۴۴) پس ظهیری سمرقندی و عوفی معاصر
بوده اند، و از طرف دیگر عوفی میگوید دقایقی مروزی را دیده است
و در مجلس تذکیر او حاضر شد (۱: ۲۱۲) پس نتیجه این میشود
که ظهیری سمرقندی و دقایقی مروزی تحقیقاً یا تقریباً معاصر بوده
اند، بنابراین بنظر چنان می آید که عوفی در نسبت اصلاح سندباد
بدقایقی مروزی سهو کرده است و دو اصلاح از سندباد نبوده
بلکه فقط همین نسخه ظهیری سمرقندی را که اکنون موجود است در
نظر داشته، و حاجی خلیفه نیز (گویا بهمین جهت یعنی بسبب
تناقض بین دو قول عوفی) مردّد بوده است چه سندباد را گاه
بظهیری کاتب نسبت میدهد و گاه بدقایقی مروزی، - س ۲۰
اعراض الریاسة، يك نسخه ازین کتاب باسم اعراض السیاسة فی
اغراض الریاسة در کتابخانه لیدن موجود است (فهرست کتابخانه
لیدن ۱۴: ۲، حخ ۱: ۲۶۸)، - س ۲۲ الظفیر، این کلمه هیچ
معنی ندارد و صحیح الظاهر است (حخ ۲: ۶۱۹)

ص ۹۲ س ۱۴ ب آ بجای این عنوان دارد «کمال الدین نصر الله
الفرقدی»

ص ۹۵ س ۱۸ ببعد، مسعود سعد سلمان قصیده دارد بر همین وزن و

– م ۱۲ ظهیر الدین، گویا سهو است از ناسخ یا مصنف چه لقب او بتصریح خودش بهاء الدین است چنانکه بیاید، – م ۱۷ قلم طمغاج خان، ما قبل آخرین از ملوک خانیة ما وراء النهر (ص ۴۱ و ۲۰۱)، – م ۱۸ سندباد، يك نسخه ازین کتاب در بَم موجود است Or. 255 (ربو، فهرست نسخ فارسی بَم ص ۷۴۸) و در دیباچه آن مؤلف اسم خود را بدین طریق مذکور داشته است «بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری الکاتب السمرقندی» و کتاب را بقلم طمغاج خان مذکور تقدیم میکند و بعد از آن گوید چون عبارت این کتاب که خواجه عمید ابو الفوارس فناوی بفرمان نوح بن منصور سامانی از پهلوی بفارسی ترجمه کرده است خالی از تزئین فصاحت بود و نزدیک بود که از صفحه ایام محو شود من آنرا بحلیه عبارت مزین ساختم الخ، پس ازین مقدمه گوئیم مصنف در ترجمه شمس الدین محمد الدقایی مروزی ص ۲۱۲ اصلاح و انشاء سندباد را باو نسبت میدهد و درینجا بظهیری سمرقندی و جمع بین این دو قول باین است که گوئیم عوفی در یکی ازین دو موضع سهو کرده یا آنکه دو نسخه از سندباد بوده یکی از ظهیری سمرقندی و دیگر از دقایی مروزی^۱ و احتمال دوم

۱ یعنی دو نسخه نثر و الا آنچه در نظر است دو مرتبه سندباد بنظم آورده شده است، يك مرتبه ازرقی شاعر معروف در اواسط قرن پنجم هجری آنرا بنظم آورده چنانکه در ضمن قصیده در مدح ابو الفوارس طغانشاه بن الب ارسلان سلجوقی میگوید (دیوان ازرقی Or. 3713, f. 25b)

شهریارا بنده اندر مدحت فرمان تو * گر تواند کرد بنیاید ز معنی ساحری
 هر که بیند شهریارا بندهای سندباد * نیک داند کاندرو دشوار باشد شاعری
 من معانیهای او را باور دانش کنم * گر کند بخت تو شاها خاطر مرا باوری
 و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، و مرتبه دیگر در سنه ۷۷۶ و ناظم آن معلوم نیست و این نسخه در دیوان هند موجود است (ایته، فهرست دیوان هند نمرة ۱۲۲۶)،

چنانك دریاها و کوهها از سم ستوران در حرکت آید و
وحوش را در صحرا و طبررا در هوا از کثرت ایشان جای نماید
و دار الملك جهاننداری بعد ازین بقسطنطنیه فرمائیم تا داند^b
و هیچ آفرین را از لشکر روم از خرد و بزرگ زند نمایم و جمله
روم از قیصریان و سپاهیان خالی فرمائیم و بتأیید یزدانی و فر
الهی بعد ازین ملت محمدی و شعائر اسلام را مسجد و منبر در
قلب روم سازند و بعزت و جلال و عظمت ایزد تعالی و بجان و
سر آن پیشوا رسل و منقر بشر، محمد مصطفی صلعم و بروان
سلطان شهید ملکشاه که آن اسیران اگر برین جمله که فرمودیم
باو طان و بلاد خویش نرسانند و يك كودك باز گیرند هر چه
بر لفظ مبارك راندم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آرم و
ایشان را نکال و عبرت عالمیان گردانیم و در آمد و میافارقین^d
هیچ جای مقام نسازیم الا بقسطنطنیه^e،

ص ۷۸ س ۱۰-۱۱ عماد الدین کاتب در تاریخ سلجوقیه ص ۱۰۶ این
دو بیت را نسبت بابو طاهر خاتونی میدهد،
ص ۸۴ س ۲۱ مجاور، محض ضرورت شعر مجاور را با صنوبر و گوهر قافیه
آورده و باید آنرا بفتح واو خواند،
ص ۸۹ س ۸ این و آن درین مصراع اشاره بچیت^۹
ص ۹۱ س ۲ بعد ازین بیت یعنی دیگر سقط شد و آن این است (م ف ا: ۴۸۷):
اول علاج آنکه بیرم دل از شراب
يك چیز دیگر آنکه بیرم زبان خویش

(a) ECBA آیند. (b) EB تا دارند و برند. (c) A مخبر سید، B مخبر بشر،
C منقر بشر، E مخبر و پیشوای بشر. (d) A ایه و ما فارقین، B ایه و در
مسافات، C و مارا عدد ما تا فارقین. (e) جمله اخبر را D و E ندارد.

مصر و مضافات بفرزندان اعز^a و ثواب کار دیده که هر يك در خدمت و بندگی آثار و خصال ستوده داشته اند باز گذاشته ایم و ضبط آن بلاد تا در روم ایشان را فرموده و هیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتر رسیده چون درین وقت نامه اسیران اسلامیان آن اقلیم بما رسید سراپرده^ه ما روی سوی مشرق داشت و از جیحون عبره فرموده بودیم که پادشاه ما وراء النهر و ترکستان که نائب ما بود از دنیا کناره کرده و رعایاء آن ملک تا ماچین^ه مهمل مانده و محتاج رحمت و عاطفت ما گشته تا ملک آن دیار را ترتیبی فرمائیم و بنائی بسازیم و آن پادشاهی و ملک بوی^ا نسلیم کنیم چون استغاثت نامه اسیران بخواندیم حالی بفرمودیم تا دهلیز سراپرده^ه مارا بسوی روم زدند و عزم جزم کردیم که بر آن سمت رانیم و هیچ جای مقام نکنیم الا بآمد و میافارقین^ه و بعزت اسلام و افریدگار و پروردگار جل و علا که اگر ملک المسیح عظیم الروم جمله اسیران را به نیکوترین وجهی باز نگرداند و نمانت آنچه از ولایت اسلام برده اند باز نرساند و عذر تهوّر و پریشانی نخواهد فرمان دهیم تا در ممالك ما از در روم تا ترکستان و هندوستان و شام^د و دیار عرب هرکجا آفریده^ه باشد بر ملت مسیح و دین ترسای جمله را بتیغ قهر بگذرانند و هر دّیری و معبدی و کلیسائی که در کلّ بلاد است با زمین راست کنند و پست گردانند و پایگاه ستوران و مزبله سازند و بفرمائیم تا از مشرق و مغرب و بر و بحر و سند و هند و ترك و عجم لشکرها گران بر آن سمت روان گردانند

آنجا، E و دار الملك و باب الحجاز، (a) فقط B و C. (b) DEB ازچین تا بماچین، C تاچین و ماچین. (c) A الا باسد و مفارقین، B تا بدار الملك آمد و مارمین، C تا بدار الملك روم آمد و میان فارقین، D الا باسد و میافارقین، E تا بدار الملك اسد و مافارقین. (d) ECBA می افزانید «وشامات».

آمده است و دست نعدی^a برگشاده و جمعی اسلامیان را اسیر برده و بنیغ گذرانیده و اموال ایشان بغارت برده و تاراج فرموده و بغرور شیطان فریفته شد و در عواقب آن باز نا اندیشیده و در غایله^b آن نظر ناکرده هانا که برو پوشیده نمانده است که در عهد سید المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق آشکارا کرد، جمله عالم ازین حدیث بیگانه بودند چون ایزد تعالی دین و ملت را نصرت داد در مدت نزدیک آثار آن بهمه جای رسید و مشرق و مغرب گشاده شد و در نوبت خلفاء راشدین رضی الله عنهم آثار آن در دیار روم و انجازه مشاهده کردند و دست برد اهل اسلام دیدند و قهر و مخدولی خویش اگرچه بکرات لشکر ساخته اند و مقاومت نموده مشاهده نموده که بهر نوبت تاریخی است آن اقلیم را بربندون لَیْطَفُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَ اللَّهُ مُنِمْ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ و در عهد مبارک پدر ما که جهاننداری نوبت او بود و در عهد اسلاف ما که سلاطین روزگار و پادشاهان وقت بودند رسید بدیشان آنچه رسید و هنوز اثر آرایش خونهای رومیان و ارمنیه و سقلاب بر قبضه شمشیر و سنانها نیزه لشکر و بندگان مجلس ما باقی است، لله الحمد و المنة که امروز جهاننداری و پادشاهی زیادت از آن است و آن لشکرها بر قرار و آن تیغها افراشته و از شرق عالم تا بغرب در حکم و فرمان ما و هر اقلیمی را بفرزندی و نائی تفویض فرموده ایم و بحکم آنک از هفت اقلیم جهان معموره^d اقلیم چهارم خراسان است دارالملک خود آنجا ساختیم^e و عراق و دیار عرب و شام و ولایت مغرب و مملکت

(a) B تغلب. (b) A عالی، C غایله، B ماقبل. (c) جمیع نسخ می افزایند «و». (d) فقط B. (e) جمله آخر فقط در D است و باقی نسخ مضطرب است، A دار الملک شرق رباب الحار، B و دار الملک الحار، C و دار الملک بئرب و ارباب

بیچارگان^a نپرداخته است فریاد از سلطان سنجر المستغاث^h بالله
از سلطان سنجر زینهار رینهار فریاد فریاده اسلام را رونقی نمانده
است و کار عالم و عالمیان بیکبار پریشان گشته است و از نوشانوش
شاه^d دلهاء مردم^e بجوش آمده است ما بیچارگان و بینوایان این
امام عالم را فرستادیم که در سر شهامتی دارد و در طبع حراستی^f
و در جبلت غیرتی و الغیره من الایمان بخدمت بارگاه اعلیٰ مقدس
اعظم ضاعف الله جلاله نا حال ما بیچارگان بروی و رای سلطان
وقت عرضه دارد اگر فریاد رسد فریاد رسندش¹ و اگر داد دهد
داد دهندش و اگر خوار گیرد خوار گیرندش و بعظمت خداوند
و کبریا و جلال او که بهر موئی که در اعضاء تو^g [ست] هزار
هزار خواهی یافت از ما بیچارگان آویخته داد خواه در مظالم اکبر¹
خدای عادل از میل و محابا بوم لا ینفع مال ولا بنون الا من
آتی الله بقلب سلیم، باقی رای عالی سلطانی برتر،

چون این نامه بر سلطان سنجر عرضه داشتند سلطان عزم ما وراء
النهر داشت و بر لب رود جیحون لشکرگاه کرده بود بفرمود نا
نامه نویسند بتزدیک ملک روم بنهیدیدی هرچه تمامتر و عزم کرد
که بطرف روم حرکت فرماید معین اصم² که صاحب دیوان انشاء
بود نامه نوشت بدین ترتیب،

نامه سلطان سنجر بملک روم از انشاء معین اصم

بسمع ما چنان رسانیدند که ملک المسیح^h عظیم الروم بیلاد اسلام

(a) A باین مویه، B این تعذبت، C باین لعبت، E با این تقریب.

(b) D المستعان. (c) جمیع نسخ می افزایند «اگر». (d) فقط در C. (e) فقط

در D. (f) C صرافتی. (g) فقط در D. (h) D المشایح.

¹ یعنی در روز جزا. ² در عبارت تقدیم و تأخیر و سوء تألفی است.

ضعیف و قوی درویش و توانگر قصه شکایت: بآه سحری^a آمیخته
و بخون چشم رنگ داده بمحضرت الوهیت بدان بارگاه بی نیازی
و فرسینم و از خوارکاری^b آن پادشاه روزگار فرمانده روی زمین
سنجر بن ملکشاه با این سوزی که در هر نفسی عالی^c درگیرد
بان سخت^d گیر می نالیم و بدان بیدارِ لَا تَأْخُذْهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ
از خواب سلطان وقت گله میکنیم ناله از عرش در گذشت با رب
مظلومان در گوش فلک^e گوشوار گشت و پرده آسمان از دود
دلها سیاه شد و صاحب قران در خراسان بر تخت پادشاهی نن
آسان نشسته اگر رای سلطانی اعظمی عظم الله شأنه اقتضا کند [و]
نامل فرماید درین آیت قوله تعالى وَ الْفَجْرِ وَ لَيَالٍ عَشْرٍ وَ الشَّعْرِ
وَ الْوُثْرِ الی قوله إِنَّ رَبَّكَ لَبَالِغُ الرِّصَادِ داند که حضرت الهی را
بکسی در نباید^f و عهد نامه ازل را نقض پیرامن نگردد و ملوک
گذشته را قواعد و قوانین و خزاین و ذخایر و عدد و عدت
جهانگیری و آثار خوب^g ایشان درین آیت بیان فرموده است
آخر سلطان وقت این آیت خوانده است که غیرت و عزت^h
همراه ایشان خواهد بودⁱ و کمال اقبالش را صفت لابد منه^j خواهد
شد آخره: التفتا خاطر کجا شفقت کجا اسلام کجا التَّعْظِيمُ لِأَمْرِ اللَّهِ
وَ الشَّفَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللَّهِ مگر بسمع عزیز نرسیده است تا لاجرم از
باد^k باده ناب و ناله چنگ و رباب و غرور شیطان باحوال

(a) DA سرد، B سنجر. (b) A جوار کاهی، B جوار کاه، E حوار کاه.
(c) جمیع نسخ «عالم». (d) EBA سخط. (e) DA ملک. (f) EB خوب الترام،
C خواب التزام. (g) A عرت عرت، B عزت، E غیرت عزت. (h) کذا!؟
(i) فقط در D. (j) BA یاد.

ا کلمه معمول «روی در بایستی» یعنی مجامله و ملاحظه و مهاده ازین فعل
مشتق است. ^۱ یعنی زوال.

سلجوق را واسطه سعادت و تاج گوهر شاهی را در شب افروز است
چرا علم کفر در دیار اسلام بر افراشته اند و منجوق کفر سر بعیوق
نا پاکی رسانید و آن دیاری که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد
و منابر مزین بود ملوث^a خنازیر و معدن فضاخ شد مگر پادشاه
این خبر نشنوده است که کُلُّکُمْ رَاعٍ وَ کُلُّکُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
بخدای که عالم را آفریدگار است و همرا مرجع و مآب بدوست که
هر اولی را نهایتی خواهد بود و هر لذتی را شدتی رای عالی خداوندی
سلطانی اعلی الله شأنه بخاطر جهان آرای نگرش^b کند که ملوک
سالف که نوبت ملک^c باهتمام^d جانب او جز بگذشتن ایشان
نرسید^۱ در نوبت جهانداری چنین خواری نکردند و فرداء باز
پسین را اندیشه داشتند^e يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ آيِهِ
وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ^f در عهد
سلطنت سلطان اگر در ساحت دیار ممالك عمرها الله بالأقبال از
دست جور ظالی معنی یا ضعیفی يك شب ناخوش خسبد بجلال
باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان
مواخذت بود قوله تعالی وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا
ظُلْمَ نَفْسٍ شَيْئًا وَ إِنْ كَانَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَى
بِنَا حَاسِبِينَ ما بیچارگان و ستم رسیدگان اسیران روم از مخدرات
و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزار^g جانور^h عالم و جاهل

(a) فقط در، D و در باقی نسخ «بلوث»، در هر حال مَلَوْتُ صحیح نیست و باید
مَلَوْتُ اسم مکان از باب تفعل باشد. (b) A نکرش، B بکوش، D بکرس E
کوش. (c) B فلك. (d) C باتمام. (e) E نداشتند. (f) جمع نسخ جز
D می افزایند «را چگوید». (g) B صد هزار، E C زیادت از صد هزار،
(h) B خانون و ناریک، C مرد و خانون ترك و تاجیک، E خانون و تاجیک.
^۱ یعنی نوبت ملک بنو جز بگذشتن ملوک سالف نرسید و این کنایه است از اینکه
نوبت ملک از تو نیز بدیگران خواهد رسید.

فریاد نامه اسیران روم بخدمت سلطان سنجر

قال الله سبحانه و تعالى و قوله الحق لئن شكرتم لأزيدنكم و لئن كفرتم إن عذابي لشديد از حضرت صمدیت عزت آلاء و تقدست اسماؤه خطاب برین جمله صادر شده است که شکر گزارید و شکر گزاری بندگان متفاوت است بیچاره که حظ او از عالم منصور بر خورش و پوشش باشد بقدر استعداد خود شکر تواند کرد^a و شخصی که زمام امور جمهور در دست او باشد و در وجود او ثبات و نظام ربع مسکون و در هستی او اقامت جهان و جهانیان اگر شکر آن نعمت نگذارد إن عذابی لشديد و چون تفویض زمام امر و نهی عالم دولت سلجوق را ادام الله جلالها میسر شد در عهد جهاننداری بر تخت مملکت و سریر عظمت تهذیب احوال عالمیان و ترتیب امور جهاننداری فرمودند و از عواطف انعام سبحانی جلّت قدرته و از کرم باری عز اسمه شرم داشتند خطه اسلام را از ضلالت کفر ناستردن^ه و مواد اهل فساد و اهل شرک را محسوم ناگردانیدن و عزت اسلام و عظمت ملک از ملوک^د عالم باز ناخواستن و ایشان را مالیده نداشتن و درین عهد که پادشاه روزگار معزالدنیای و الدین ذو القرنین الثانی سنجر بن ملکشاه اعز الله انصاره و ضاعف اقتداره نظام افزای دین و دولت است و ناج جهاننداری و تخت عالم آرائی بعظمت و سلطنت او آراسته و مفتخر است کار بخلاف آن است که پیش ازین بود، چون خداوند عالم پادشاه مشرق و مغرب که نا جهان است جهاندار باد عقد دولت

(a) فقط در D، و باقی نسخ غیر مفهوم است. (b) BA باشیدن، E ناستدن،

C مایسترون. (c) A ملک و ملوک، B ملک را ملوک، C ملک کران ملوک،

E ملوک.

درین موضع آن هر دو نامه را نقل نمائیم، برای تصحیح متن آن چهار نسخه از جوامع المحکایات و يك نسخه از آثار الوزراء بکار برده شده است ازین قرار:

۱ - جوامع المحکایات نسخه بَم Or. 235, ff. 246b-248a

۲ - جوامع المحکایات نسخه بَم Add. 16,862 ff. 175a-176b

۳ - جوامع المحکایات نسخه دیوان هند،

D = N° LIX, f. 134 فهرست پرفسر برون

E = ۴ - جوامع المحکایات نسخه ملکی پرفسر برون

C = ۵ - آثار الوزراء نسخه بَم Or. 4107 ff. 111a-114b

و فقط متعرض اختلاف قرائات مهم که مغیر معنی است شد ایم،

حکایت، آورده اند که در ایام سلطنت سنجر رحمة الله علیه وقتی ملك روم بولایت اسلام ناخن آورد و بحد آمد و میافارقین^a لشکر کشید و تمامت آن ولایت را خراب کرد و قرب پنجاه هزار مسلمان از زن و مرد اسیر برد و مسلمانان بدست ایشان گرفتار شدند و لشکرها که بدان سرحد بودند اسنعداد^b مقاومت ملك روم نداشتند در میان آن اسیران امای بود یگانه آن بیچارگان بتزدیک وی آمدند و از وی در آن معنی رائی^c خواستند آن امام گفت صلاح در آن بود که فریاد نامه نویسم بتزدیک سلطان سنجر باشد که کار ما از وی گشاده شود پس یکی را از علماء و دانشمندان نامزد کردند و استغاثت^d نامه نوشتند بدین ترتیب که این جایگاه ثبت افتاده است

(a) B دو ماوار، D آمد. (b) B مجال. (c) B مدد. (d) BA اسنعداد.

س ۱۶ خَطِیب، نصیج قیاسی است و صحیح لِسَان است و این بیت از قصیده ایست از ابو محمد خازن در مدح صاحب بن عبّاد (بنیمة الدّهر ۳: ۲)، - س ۲۱ برای بقیة ابیات رجوع کنید بکتاب الأغانی (۸: ۱۵)، - س ۲۴ عطاء، نام خود شاعر است،

ص ۷۵ س ۱۲ نصیر الدّین ابو القاسم محمود بن المظفر بن ابی نوبه از مشاهیر وزراء سلطان سنجر و از فضلاء وزراء بود، در سنه ۵۲۱ متقلّد وزارت گردید و در سنه ۵۲۶ معزول شد و وی با پسرش شمس الدّین علی در حبس وفات یافتند، سنه وفاتش معلوم نشد (تاریخ السلجوقیة لعماد الدّین الکانک ص ۲۶۸ - ۲۷۰، آثار الوزراء لسیف الدّین العفلی Or. 4107, ff. 116a-117b دستور الوزراء، بخواندمیر Or. 834, ff. 100b-103a)، - س ۲۲ بَايَنكُرُو قلعة حصينة على شطّ جیحون (یاقوت ۱: ۴۵۲)

ص ۷۶ س ۱ دولت معزی، یعنی سنجری،

ص ۷۷ س ۱ الکرکوثی، کرکوبه مدینه من نواحی سجستان (یاقوت ۴: ۲۶۲)، - س ۸ و ۲۰ معین الملک، سهواست و صحیح معین الدّین است کما فی الاصل و بآ در موضع دوم، و معین الدّین اصمّ صاحب دیوان انشاء سلطان سنجر بود، رجوع کنید نیز به آثار الوزراء Or. 4107, ff. 110a-111a و دستور الوزراء Or. 834, ff. 97b و حیب السیر طبع بمبئی ص ۱۰۱ از جزو چهارم از جلد دوم، - س ۱۵ عین نفیر نامه اسراء روم را با جواب آن از جانب سلطان سنجر از انشاء معین الدّین اصمّ مصنّف این کتاب نور الدّین محمد عوفی در کتاب جوامع الحکایات و لوامع الرّوایات در باب هجدهم از قسم اوّل ذکر میکند و همچنین سیف الدّین العفلی در کتاب آثار الوزراء در ترجمه تغار بك کاشغری از وزراء سنجر و آن بلا شك منقول از جوامع الحکایات است و بی مناسبت نیست که

بونصر فارسی ملکا جان بتو سپرد
 زیرا سزای مجلس عالی جز آن نداشت
 جان داد در هوات که باقیست باد جان
 اندر خور نثار جز آن پاک جان نداشت
 شصت و سه بود عمرش چون عمر مصطفی
 افزون ازین مقامی اندر جهان نداشت

الی آخر القصیدة (رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان مستخرج از روزنامه انجمن هابونی آسیائی سنه ۶-۱۹۰۵ ص ۴۹)، - س ۱۵
 سلطان رضی ابراهیم، یعنی سلطان ظهیر الدولة رضی الدین ابو المظفر ابراهیم بن مسعود بن محمود (سنه ۴۵۰-۴۹۲) و هر جا که سلطان رضی مطلق گوید مقصود هموست، - س ۱۶ عمده، ب آ عمیدی و ابن بهتر است

ص ۷۲ س ۱۱ فرزند، این کلمه نباید صحیح باشد چه بنا بر قول عوفی خود ابو نصر همان روز که وزیر گشت بمرض موت بیمار گردید نه فرزندش، - س ۱۲ ترجمه عطاء بن یعقوب در دیمه النصر باخرزی مذکور است (Add. 22,374 f 187a) و مسعود سعد سلمان را در حق او مدایح و مرثیاتی است، در خطاب باو گوید:

عطاء یعقوب ای روشن از نو عالم علم
 نو آفتابی و ما ذره را هی مانیم الخ
 و در مرثیه او گوید:

از وفات عطاء بن یعقوب . تازه تر شد وقاحت عالم الخ
 و نیز گوید:

عطاء یعقوب انر مرگ نو هراسیدم
 شدی و پیش نبودم زمرگ هیچ هراس الخ
 (رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان، ایضاً ص ۸۲-۸۳)، -

بزرگ سهوی کاین فاعده ندانستند
که تیغ زنگ بر آرد چو بی نیام شود
هزار سال بیاید که نا خردمندی
میان اهل کفایت نظام نامر شود»

(جامع f 892b)

ص ۶۹ س ۱ ابخاز، صحیح «الحان» است و مقصود از والی الحان خواننده و مغنی است، هف ازین عبارت چنین فهمیده است که نام معشوق او ماه بوده و الحان را ابخاز خوانده و ما نیز بتابعیت او بغلط تصحیح کردیم ولی بلا شك ابخاز غلط است اولاً بجهت اینکه هر دو نسخه اصل و ب آ متفقاً «الحان» دارند، دیگر آنکه خل میگوید که باخرزی به نیشابور در مجلس انس گشته شد و بسیار بعید است که والی ابخاز (یعنی گرجستان که هم نصاری اند) با بعد مسافت و مخالفت مذهب و نژاد با باخرزی طریق منادمت پیش گیرد و همیشه با هم در نیشابور در مجالس انس حاضر شوند این بسیار مضحک است، و آنکه نام «پیوند» خود شاهی است برآنکه نمیتواند مراد والی ابخاز باشد، - س ۸ ثمان، خل ۱: ۴۵۵ سبع دارد،

ص ۷۱ س ۶ عیاضی، عبد الرحیم سرخی (م ف ۱: ۲۵۴)، - س ۱۲ این همان ابو نصر پاری است که مسعود سعد سلمان در حق او مدایح بسیار دارد و در چهار مقاله نیز نام او مذکور است (ترجمه پرفسر برون ص ۷۴ حاشیه ۱ که در آنجا بنصر الله بن عبد الحمید صاحب کلبله و دمنه اشتهاه شده است) و از یکی از قصاید مسعود سعد معلوم میگردد که وفات ابو نصر فارسی در سلطنت ارسلان ابن مسعود بن ابراهیم یعنی بین سنه ۵۰۹ - ۵۱۱ بوده است، در خطاب بسطان ارسلان میگوید:

الذین سام بن شمس الذین محمد از ملوک بامیان (از حدود سنه ۵۹۰-۶۰۲)، و بقرینه اینکه صاحب ترجمه معاصر سلطان سنجر بوده است واضح است که مقصود در اینجا اول است

ص ۶۲ س ۱۹-۲۰ ابو العباس الفضل بن احمد الأسفراینی المتوفی سنه ۴۰۴ از وزراء سبکتگین و سلطان محمود (شرح یمینی طبع قاهره ص ۱۵۶-۱۶۵، تاریخ گریه ص ۸۴، آثار الوزراء لسيف الذین العقبی Or. 4107, ff. 72b-73b، دستور الوزراء لغیاث الذین خواند امیر Or. 234, ff. 69b-70b)، - س ۲۲-۲۳ ترجمه حال و اشعار او در بنیمة الدهر یافت نشد، - س ۲۲ یمینی، شرح یمینی طبع قاهره ص ۱۶۶-۱۷۲، (رجوع کنید نیز بتاریخ بیہقی که تقریباً صفحه از ذکر او خالی نیست، ثر ۹: ۲۸۳، ۲۹۴، آثار الوزراء ff. 73b-89b، دستور الوزراء ff. 70b-71b) و وفات او در سلطنت مسعود در سنه ۴۲۴ واقع شد،

ص ۶۴ س ۱-۲ بواسطه کثرت تصحیف نسخ تصحیح این سه بیت ممکن نشد، بوداعنا در اصل و ب آ شبیه است به بذراعنا، مصراع چهارم بدون شك اینطور است کما فی ب آ . أَحْسَنُ بِهِ مِنْ زِبْنَةٍ وَ لِبَاسٍ . باقی ماند نصبه در مصراع اول و متجزاً در مصراع پنجم که معلوم نشد تصحیف چیست،

ص ۶۵ س ۱۶ «و سید اجل (?) را در مرثیه نظام الملك و حال قاصدان او چهار بیت آمده:

عجب مدار که از کشتن نظام الملك
سفید روی مرآت سیاه فام شود
عجب در آن که روا داشتند کشتن او
بدان امید که شان شاه و ملک رام شود

حدود سنه ۵۲۰-۶۰۶) منقسم شد بودند بملوک صغار بسیار و هر ناحیه کوچکی در دست یکی از ایشان بود از جانب قرا خطا، بآکال الدین پیغو ملک، - س ۲۴ کاشان، مقصود کاشان ماوراء النهر است

ص ۵۴ س ۲ احمد، از ملوک الطوائف ما وراء النهر است و شاید احمد خان بن خضر خان (از حدود سنه ۴۷۲-۴۸۸) مراد باشد (ثر ۱: ۱۱۲، ۱۶۵/۶، جها f 132a)

ص ۵۵ س ۴ صبحان، صحیح طبیان است کما فی الأصل و بآ، و طبیان شاعری است از متقدمین و در السنه شعراء معروف است به ژاژ خای (م ف ۱: ۲۲۸/۹)، خود گوید (لغات اسدی ص ۱۱۱):

شعر ژاژ از دهان من شکر است • شعر نیک از دهان نو پینو
انوری گوید (دیوان انوری Or. 3713, f. 63b):

طبع حسان مصطفائی کو • نا ثنای غم زدای آرد
ز آنکه مقبول مصطفی نشود • آنچه طبیان ژاژ خای آرد

- س ۱۰ احتمال قوی میرود که مقصود قلی طمغاج ابو المعالی الحسن بن علی بن عبد المؤمن المعروف به حسن نگین از خانیّه ما وراء النهر باشد که از سنه ۵۲۴-۵۲۶ از جانب سلطان سنجر حکمران سمرقند و آن نواحی بود (ثر ۱۱: ۵۵، جها f 134a)، - س ۱۶ پر محن، بآ، تیره مغز

ص ۶۰ س ۱۵ نام صاحب ترجمه علی است و روزبه نام پدر اوست
ظاهراً (ص ۶۱: ۱۸، ص ۱۵۵: ۱۲)

ص ۶۱ س ۷ و ص ۶۲ س ۷، در خاندان غوریّه سه پادشاه بوده اند هر سه موسوم به بهاء الدین سام یکی بهاء الدین سام بن عز الدین حسین برادر سلطان علاء الدین غوری (سنه ۵۴۴-۵۴۵)، دوم بهاء الدین سام بن غیاث الدین محمود (سنه ۶۰۷)، سوم بهاء

آن ولایت بوده است (ص ۱۸۴) و دختر او ملکه معزیه زوجه غیاث الدین محمود بن غیاث الدین غوری و مادر سلطانان بهاء الدین سام و شمس الدین محمد است، و سابق رسم بوده است که اسم والی ولایتی و ملک ناحیتی را با اسم آن موضع اضافه میکردند و در طب این نوع اضافه فراوان است مانند ملک ناصر الدین محمد مالدین، ملکشاہ و خش، شمس الدین محمد بامیان، ملک تاج الدین نمران، ملک تاج الدین مکران و غیرهم، و در لباب نیز جز درین موضع که نمران شاه نوشته در باقی مواضع بطریق اضافه استعمال کرده است (ص ۴۶: ۱۰، ۴۷: ۲۲)

ص ۵۱ س ۷ کبود جامه نام حشی است که در میانه استرabad و خوارزم و نشسته اند و شهری داشتند موسوم بشهر نو (م ف ۱: ۵۷) و نصرة الدین پادشاه آن طایفه بوده است و بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه کشته شد^۱ (در حدود سنه ۶۰۰) لهذا برادر زاده اش رکن الدین کبود جامه در وقت خروج مغول بکین عم بدیشان پیوست و وقتی که علاء الدین محمد خوارزمشاه از مقابل لشکر مغول فرار میکرد و بالاخره در قریه در کنار بحر خزر پناه بسته بود رکن الدین مذکور با جماعتی از مغول ناگهان بر سر او بتاختند سلطان فوراً در کشتی نشسته فرار نمود ایشان کشتی او را تیر باران نمودند ولی بخود او نرسیدند (سیره جلال الدین منکبرنی للنسوی ص ۴۶)

ص ۵۲ س ۲۲ پیغو ملک، ظاهراً از ملوک الطوائف خانیة ماوراء النهر است چه ایشان بعد از استیلاء قراخانیان در ماوراء النهر (از

۱ م ف ۱ (۵۷: ۱) او را به اتابک نصرة الدین بن محمد انر صاحب زوزن که از جانب تکش خوارزمشاه حکمران کرمان بوده است اشنابه نموده، رجوع کنید بتاریخ سلاجقه کرمان ل محمد بن ابراهیم (ص ۱۷۰-۱۷۶)

کدورتی که از برادرش سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه داشت در سنه ۶۰۶ بفیروزکوه پای تخت غوریّه رفت و در سنه ۶۰۷ در آنجا کشته شد (طَب ص ۹۰-۹۵، ج ۱۱۹b-120a) که سهواً نسع و ستمابه دارد بجای سبع، ثر ۱۲: ۱۷۶ که سهواً در سنه ۶۰۵ می نویسد)

ص ۴۹ س ۱۸ در آن عهد، در کدام عهد؟ - س ۲۲ طَب (Add. 26,189 f 118a) این فتح و تهتیت باین قطعه را بملك بین الدین بهرامشاه بن ناج الدین حرب برادر ناصر الدین عثمان نسبت میدهد، و این مخالفت غریب است زیرا که عوفی و منهاج سراج هر دو معاصر این پادشاهان بوده اند و هردو بسجستان رفته اند عوفی در عهد ناج الدین حرب و منهاج سراج يك مرتبه در سنه ۶۱۲ در اول جلوس بهرامشاه و چند مرتبه دیگر بعد از آن، برای بقیه ایات این قطعه رجوع کنید به طَب (ایضاً)، - س ۲۲ فرهی، صحیح فراهی است اگرچه منسوب به قره است ولی در نسبت فراهی گویند، و هو الامام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی (ص ۲۵۹)، - س ۲۴ حزب، صحیح حرب است که نام ملك ناج الدین مذکور است

ص ۵۰ س ۲ ولی عهد او، یعنی ولی عهد ملك ناج الدین حرب زیرا که ابتدا ولی عهد او ناصر الدین عثمان بود و او هم در حیات پدر در گذشت پس از او پسر دیگرش بین الدین بهرامشاه را ولی عهد نمود (طَب Add. 26,189 f 117b)، - س ۲-۳ که این ساعت مالک سجستان در ضبط اوست، مدت حکمرانی بهرامشاه ۶۱۲-۶۱۸ بوده است پس تألیف کتاب بین این دو سنه بوده،

- س ۱۲ نمران ولایتی است از غور در شعاب کوه اشک که یکی از جبال خسته غوراست (طَب ص ۴۹) و منهاج الدین نمران از جانب سلاطین غوریّه خصوصاً سلطان غیاث الدین غوری حکمران

سلطان محمد خوارزمشاه است، از دعاء به دام ملکها معلوم میشود که ترکان خاتون هنوز در شوکت و جلال معروف خود باقی بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۶ است که سال فرار ترکان خاتون از خوارزم و ابتداء انتفاض دولت ایشان است و در سال بعد یعنی ۶۱۷ اسیر لشکر مغول گردید ص ۴۴ س ۲ نصره الدین قلم ارسلان عثمان آخرین ملوک خانیّه ما وراء النهر است و جلوس او در حدود سنه ۶۰۰ است^۱ و در سنه ۶۰۹ سلطان محمد خوارزمشاه او را با اقارب او بکشت و خاندان خانیّه را در ما وراء النهر منقرض نمود (ثر ۱۲: ۱۷۸، جه ff. 137a—139a، جها f. 134b) و ازین است که عوفی ازو بشهید تعبیری نماید و معلوم میشود که تألیف این موضع از کتاب بعد از سنه ۶۰۹ است

ص ۴۵ س ۲ که پیش از آنکه بگوئی، معنی این عبارت معلوم نشد ص ۴۶ س ۴ محمد المؤید، غلط است و صحیح اسقاط محمد است چه اسم پدر طغانشاه باتفاق مؤرخین آی ابه^۲ بوده است و لقبش مؤید و هیچکس نام او را محمد ننوشته است، ص ۴۸ س ۱۸ گرگان، یعنی جرجان، ناج الدین علیشاه بن تکش بعثت

۱ علی التحقیق مابین سنه ۵۹۷-۶۰۱، زیرا که در سنه ۵۹۷ عوفی در سمرقند او را دیده در حالی که ولی عهد بوده است و در سنه ۶۰۱ که سلطان شهاب الدین غوری با قرا خطائیان در اندخود جنگ کرد و بعد با ایشان صلح نمود واسطه صلح همین عثمان خاقان بوده است در حالی که پادشاه بود (طب Add. 26,189 f 162b)
 ۲ آی ابه لفظی است ترکی مرکب از آی یعنی ماه و ابه؟ و هر يك ازین دو کلمه علیحدّه در اعلام ترکی دیگر یافت میشود مانند آبنگین (آی نگین) و آبدغدی (آی دغدی، آی تُغدی) و قُنْدُغ ابه و ارسلان ابه و بك ابه، رجوع کنید بفهرست تاریخ سلجوقیه لعماد الدین الکاتب و فهرست ابن الأثیر و غیرها، و جها (f 108b) سهواً این اسم را آبنه خوانند و میگویند که چون آبنه سلطان (منجر) پیش او میبود به مؤید آبنه اشتهار یافت

از سامانیّه و قبل از مغول قریب ۲۲۰ سال است از حدود سنه ۴۸۰ تا سنه ۶۰۹ که بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه منقرض شدند و هیچ تاریخ مستغنی برای این سلسله الحال موجود نیست و آنان که شذراتی ناقص و مبهم در تاریخ ایشان نوشته اند مانند ابن الاثیر و ابن خلدون و قاضی احمد غفاری در جهان آرا و راورتی در ترجمه طب بانگلیسی و هورث در روزنامه انجمن هایونی آسیائی و غیرهم هیچکدام ذکری ازین قلم طمغاجخان ابراهیم ننموده اند، وفات او در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (رجوع بص ۲۰۲ حاشیه ۱) سندبادنامه لمحمد بن علی الظهیری السمرقندی که يك نسخه از آن در بام موجود است (ربو، فهرست نسخ فارسیه ص ۷۴۸) بنام اوست و همچنین تاریخ ملوک خانیّه لمجد الدین محمد بن عدنان سرخکنی (حج ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) که قطعه از آن را مصنف در جوامع الحکایات (Add. 16,862 f 369b) نقل میکند و ظاهراً از میان رفته است^۱ بنام اوست، - س ۲۲ اعلی الله شأنه، ازین دعا معلوم میشود که سلطان محمد خوارزمشاه در حیات بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۷ است که سال وفات سلطان محمد خوارزمشاه است

ص ۴۲ س ۵ هندو خان، پسر ناصر الدین ملکشاه بن نکش و برادر زاده سلطان محمد خوارزمشاه است (جه ۹۳a، ۹۹a ff. ۱۲: ۸۵ و غیره)، - س ۱۱ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه، بواسطه استیلاء او بر اغلب ممالک در القاب او اسکندر الثانی می نوشتند (جه f 116b)، - س ۱۹ ملکه ترکان، مقصود ترکان خانون مادر

^۱ در حواشی چهار مقاله ثانیاً درین موضوع بحث خواهیم نمود و سهو فهرست کتابخانه لیدن را (ج ۳ ص ۹) که گمان کرده است خطای نام همین کتاب است بیان خواهیم نمود،

ب آ این رباعی مسطور است:

اول پدرت نهاد کین را بنیاد . تا خلق جهان جمله بیداد افتاد
هان تا ندی ز بهر يك نگانباد . سر تا سر ملك آل محمود بباد
بعد معلوم شد که این رباعی نیز از علاء الدّین است و آن را
بخسرو شاه بن بهرامشاه فرستاده است در باب نگانباد که شهری
است از اعظم بلاد رنج و گرمسیر و سبب بر افتادن غزنویه
بدست سلاطین غور آن شهر بوده است (طَب ص ۱۱۵) پس اصل
متن اینطور باید باشد [بگرفت و نکشت الخ و این رباعی را
بتردیک خسرو شاه فرستاد در آنوقت که بر سر شهر نگانباد
میان ایشان منازعت بود اول پدرت نهاد الخ]، - س ۱۸ از
اشعار علاء الدّین آنچه دیده شده است یکی قصیده حماسه دیگری
است که بعد از فتح غزنین گفته (طَب ص ۵۹) و يك رباعی
خطاب بسطان سحر (ایضاً) و دیگر این رباعی است که بعد از
شنیدن خبر قتل برادرش سوری بترد فاضی القضاة غزنه فرستاد
(جامع التّواریخ Add. 7628 f 248b: ثر ۱۱: ۱۰۸)

اعضاء ممالك جهان را بدنم . جویند خصم خویش و لشکر شکم
گر غزنین را ز بیخ و بن بر نکم . پس من نه حسین بن حسین حسنم
ص ۴۰ س ۱۵ رند، شاید لغتی در رند باشد، در اصل و ب آ زند
است (۹) - س ۱۹ ملك مؤید، کدام ملك مؤید؟ اگر مقصود
مؤید ای ابه است او در سنه ۵۶۹ بر دست نکش خوارزمشاه
کشته شد و حال آنکه سلطنت طغرل ۵۷۱ - ۵۹۰ بوده است
باید در عبارت غلطی باشد

ص ۴۲ س ۴ جلال الدّین قلیچ طمغاچخان ابراهیم ما قبل آخرین از ملوک
خانیه ما وراء النهر است که ایشانرا خاقانیه و ایلک خانیه و آل
افراسیاب نیز گویند و مدت سلطنت ایشان در ماوراء النهر بعد

باخرزی در سنه ۴۶۵ هجری در هرات دیده و ازو اشعار وی را روایت نموده است، و در تاریخ بیہقی طبع کلکتہ ص ۱۶۴/۵ اسم او برده شد است،

ص ۲۵ س ۴ جَمَدَت در دمیۃ القصر اَنْتَحَجَّت دارد، و جَمَدَت تصحیح فیاسی است کہ قبل از دیدن دمیۃ القصر کرده‌ایم،

ص ۲۶ س ۸ عماد الدین مؤید بن احمد الأسفرابنی از دیران سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بوده است (ص ۱۴۷)

ص ۲۷ س ۲ یعنی بتصحیف، یعنی م گل و م شاعر

ص ۲۸ س ۱۴ و در آن وقت الخ، واقعه فغ غزنین و قتل عام و احراق آن بدست علاء الدین غوری در سنه ۵۴۵ هجری بوده است کہ سال اول جلوس علاء الدین است چنانکہ از طب و جامع التواریخ (در سنجر) استنباط میشود و قتل برادرش سوری بدست بہرامشاه در سنه ۵۴۴ هجری (ثر ۱۱ : ۱۰، جہا ۱۱۶۵ f.)، - س ۲۴ عباسیانم، جد اعلای سلاطین غوریہ عباس نام داشته و نسب علاء الدین تا عباس بدین ترتیب است علاء الدین الحسین بن الحسین بن الحسن بن محمد بن عباس (طب ص ۵۲-۵۴ و جہا ۱۱۶۵ f.)، - س ۲۴-ص ۲۹ س ۸ ابن ایات با اندک اختلافی در طب ص ۵۷ مذکور است

ص ۲۹ س ۱ باریگر، صحیح باریگر است کما فی الأصل و طب ص ۵۷، - س ۹ و در آن وقت الخ، ابن واقعه در سنه ۵۴۷ هجری بنصریح نظامی عروضی کہ خود در ملازمت علاء الدین درین جنگ حاضر بوده در دو موضع از چهار مقالہ (ترجمہ پرفسر برون ص ۱۰۴ و ۱۲۰)، تاریخ گزیدہ ص ۲۶۴ در سنه ۵۴۴ هجری نویسد و آن خطاست، - س ۱۶-۱۷ ابن رباعی در اصل متن نبود و ما آنرا از طب ص ۶۱ درینجا نقل کردیم و بجای رباعی متن در اصل نسخہ و در

نامه) بتزدیک اغاجی خادم خاصه بردم و بدو دادم و جائی فرود آمدم نزدیک سرای پرده وقت سحرگاه فراشی آمد و مرا بخواند برفتم اغاجی مرا پیش برد امیر (سلطان مسعود) بر تخت روان بود ....» و در ص ۶۰۲ گوید «استادم (بو نصر مشکان) رقعته نوشت (بسلطان مسعود) سخت درشت و بو ثاق اغاجی آمد و رقعته بدو داد و ضمان کرد که وقتی سره جوید و برساند و پس باز آمد بدیوان و بر آغاجی پیغام را شتاب میکرد تا بضرورت برسانید» و در ص ۶۰۸ گوید «رقعتی نبشتم بامیر (سلطان مسعود) چنانکه رسم است که نویسند در معنی استعفا از دیری .... و این رقعته باغاجی دادم و برسانید و باز آورد خط امیر بر سر آن نبشته» و در جامع التواریخ (f 240b) در تحت عنوان «الحجّاب» یعنی حجّاب طغرل بیک سلجوقی یکی را اینطور می نویسد الذر الاغاجی (= الذر الاغاجی)، پاول هورن در مقدمه لغات اسدی ص ۱۷ ظاهراً سهو کرده است که این کلمه را فارسی و شفیق آغاز دانسته، ص ۲۲ س ۱-۴ ابو القاسم اسماعیل بن احمد الشّجری این دو بیت را بدو بیت عربی ترجمه کرده است (بیتة الدّهر ۴: ۷۹)،

ص ۲۲ س ۱ ابو منصور، ظاهراً ابن منصور است بجهت اینکه معمول آن است که کنیه را بر اسم شخص و اسماء آباء مقدم دارند نه آنکه بعد از همه آنها ذکر کنند و رسم عوفی نیز همین است و دیگر بفرینه مَفّ، - س ۵ ترجمه او را نتوانستم در بیتة الدّهر پیدا کنم، - س ۷ فَسُوْیَ عَلَیْکَا، نصیح قیاسی است و صحیح سَبَرْتَنی إِلَیْکَا ست مطابق ب آ

ص ۲۴ س ۲۰ ترجمه ابو الفتح حانی در دمیة القصر للباهرزی (Add. 22,374) f 170b مذکور است وی ابتدا از کتاب دیوان سلطان محمد بن محمود غزنوی و پس از آن صاحب برید بوده است بهراة و

بَطَرَزُهَا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَضْفَرٍ
عَلَى أَحْمَرٍ فِي أَخْضَرٍ تَحْتَ مَيْضٍ
كَأَذْيَالٍ خَوْدٍ أَقْبَلَتْ فِي غَلَائِلِ
مُصَبَّغَةٍ وَ أَلْبَعَضُ أَفْضَرُ مِنْ بَعْضٍ

ص ۲۸ س ۷ خورم، املاء قدیم خرم است، -- س ۱۵ تاریکی، صحیح پارگی
است (م ف ۱: ۲۸) یعنی پاره، - س ۲۴ معلوم نیست این بیت
از خود طاهر چغانی است یا بر سبیل تمثیل آورده شده است علی
ای حال عبارت ابر است و باید بعد ازین بیت سقطی باشد،

ص ۲۹ س ۱۰ واضح است که يك بیت سقط شده است،
ص ۳۰ س ۲۲-۲۱ ص ۸ این چند سطر که متم ترجمه شمس المعالی
است مناسب آن است که در تحت همان عنوان باشد مانند ب آ
و در اینجا بسیار بی مناسبت است،

ص ۳۱ س ۱ کمال البلاغة، للأمام ابی الحسن علی بن محمد الیزدادی که
رسائل قابوس را در آن جمع کرده است و نام دیگر این کتاب
قرائن شمس المعالی است (تاریخ ابن اسفندیار Add. 7633 f. 81 a)،
س ۵ اندجانی، صحیح الجرجانی است، برای ترجمه حال او و بنیه
ایات لامیه رجوع کنید به بنیه الذهر (۲: ۲۷۸-۲۷۷)، - س ۶
حَسْبِ الْأُمُور، صحیح حسبی الأمير است (ایضا ۲: ۲۷۸)، - س ۷
این بیت مغلوط است و صحیح این است

مَا رَأَيْنَا لَهُ مِثْلًا وَ هَذَا هَلَقَبٌ مِثْلُهُ فَنَقِدُ الْمِثَالَ

(ایضا ۲: ۲۷۸)، - س ۱۸ الاغاجی، این کلمه که باختلاف اغاجی
و آغاجی و آغاجی و آنجی نوشته شده است ظاهراً کلمه ایست
ترکی (آغا + چی) بمعنی حاجب و خادم خاصه سلاطین که واسطه
ابلاغ مطالب و رسائل است از سلطان بسایر اعیان دولت و
بالعکس، در تاریخ بیہقی طبع طهران ص ۱۶۵ گوید «ملطفه» (یعنی

۲۴۴ در ری وفات یافت (بنیمة ۴، ثر ۸ مواضع مختلفه)، - س ۱۱
 تاریخ ناصری، تاریخ ابو الفضل بیہقی که زیادت از سی مجلد بوده
 است با سماء مختلفه ی نامیده اند از جمله «تاریخ ناصری» میگفته اند
 نسبت بمؤسس سلسله غزنویہ امیر ناصر الدین سبکتگین چنانکه
 خود آن سلسله را آل ناصر میگویند بہین علت، و ربو در فهرست
 نسخ فارسی بام (ص ۱۵۹) گمان کرده است که فقط قسمتی از آن
 که متعلق بتاریخ ناصر الدین سبکتگین بوده تاریخ ناصری
 میگفته اند و نه چنین است بلکه مجموع را تاریخ ناصری میخوانند اند،
 در تاریخ بیہقی لابی الحسن علی بن زید بن محمد الأوسی الانصاری
 که در سنہ ۵۶۳ تألیف شدہ در ترجمہ حال ابو الفضل بیہقی
 میگوید (Or. 3587 ff. 12b, 101b) «واذ نصانيف او تاريخ ناصري
 است از اول ايام سبکتگین تا اول ايام سلطان ابراهيم روز بروز را
 تاریخ ایشان بیان کرده است و آن همانا سی مجلد منصف^۱ زیادت
 باشد از آن مجلدی چند در کتابخانه سرخس دیدم و مجلدی چند
 در کتابخانه مدرسه خاتون مہد عراق رحمہا اللہ بہ نيسابور و
 مجلدی چند در دست ہر کسی و تمام ندیدم» و این صریح است
 کہ تمام کتاب را تاریخ ناصری می نامیدند، - س ۲۴ تا ص ۲۸ س ۲
 این ایات جز بیت اول بسیار مغلو ط است از روی بنیمة الدھر
 ۲۰: ۱ و خل ۱: ۴۶۱ تصحیح شد

يَطُوفُ بِكَاسَاتِ الْعَنَارِ كَأَنْجُرٍ
 فِيمَنْ بَيْنَ مُنْقَضِ عَلَيْنَا وَ مُنْقَضِ
 وَقَدْ نَشَرَتْ أَبْدَى الْجَنُوبِ مَطَارِقًا
 عَلَى أُنْجُو دُكْنَا وَ أُنْجُوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ

۱ نوعی از قطع کتاب را کہ نصف قطع بزرگ بوده است منصف میگویند اند شاید
 بقطع وزیری Octavo بوده است ؟

– س ۱۶-۱۷ ضمائر بَغَتْ و لها و وحدها و صَنَتْ راجع است
بُدُنْیا و تَصْنُوْ مخاطب است نه مغایبه،

ص ۲۷ س ۲ محمد محتاج، بکسر دال محمد، باید دانست که مصنفین قدیم
از قبیل بیہقی و نظامی عروضی و شیخ عطار و غیرہم نادراً لفظ «ابن» را
استعمال میکردہ اند و در اکثر اوقات اسم پسر را باسم پدر یا جد
اضافہ میکردہ اند چون محمود سبکتگین و صاحب عباد و ناصر
خسرو و مسعود سعد سلمان و ابو علی سینا (کہ اضافہ بجَد بوده ولی
بکثرت استعمال کسرہ اضافہ ساقط شدہ است) و درین مورد نیز
اضافہ بجَد است چہ وی محمد بن مظفر بن محتاج است چنانکہ
بیاید و منجیک شاعر از مداحان ابن امیر ابو مظفر است (رجوع
کنید مجلد ۲: ۱۴ کہ در آنجا سہواً بجای محمد بن مظفر محمد بن
محمد بن مظفر نوشته شدہ است)، – س ۶ ابو بکر محمد بن مظفر
بن محتاج اولین کسی است کہ از آل مظفر معروف شدہ است و
آل مظفر ہمہ مردمان کریم و فاضل بودند و امارت چغانیان با
ایشان بود، و ابو بکر مذکور در عہد نصر بن احمد سامانی مصدر
عظام اعمال بود و در سنہ ۲۲۱ تولیت کلّ جیوش خراسان و
حکمرانی آنجا بعہد او موکول گشت و در سنہ ۲۲۹ وفات یافت
(ثر ۸ مواضع مختلفہ)، – س ۹ ابو علی احمد بن ابی بکر محمد بن
المظفر بن محتاج، از اعظم امراء سامانیہ و بعد از پدر سپہ سالار
کلّ عساکر خراسان و والی آن مملکت گردید و کارہای بزرگ نمود
کہ متون نوارنج بدان مشہون است و در سنہ ۲۲۹ با ماکان بن
کاکای دہلی جنگ کردہ اورا بکشت و جرجان و طبرستان و عراق
عجم تا زنجان و حلوان را در تحت طاعت سامانیہ در آورد و
بالآخرہ سر از متابعت سامانیان در پیچید و مدت دہ دوازده سال
مابین وی و سامانیہ گاهی محاربه و گاهی مصالحہ می بود تا در سنہ

دیگر ز بتان چو تو ندیدم زبی آنک
 بت نیست بجائی که من آنجا نرسیدم
 بامن بچید آنکه چو او کس نگرفتم
 نگرفت سر زلف تو هر چند جخیدم
 چون زلف شدم دست و چو بتخانه شدم روی
 چون زلف تو کاویدم و چون روی تو دیدم
 گفتم که یکی بند خریدم بدرم من
 فی غلط است این که خداوند خریدم
 و چون بزم آرای یعنی قسمت اول آن تقریباً عین لباب عوفی است
 احتمال قوی میرود که این ابیات در نسخه لباب صاحب بزم آرای
 بوده و از نسخه ما ساقط شده است،

ص ۲۵ س ۴-۹ بعضی ازین ابیات را در تاریخ گزیده ص ۲۵۶ بسططان
 محمد بن ملکشاه سلجوقی نسبت میدهد، - س ۱۰ ابو محمد، صحیح
 ابو احمد محمد است (تاریخ بیهقی طبع طهران ص ۲، ۳، ۸، ۱۲)
 و غیرها)، - س ۱۸ ابو منصور، صحیح ابو نصر است و هو الامیر
 ابو نصر احمد بن ابی الحارث محمد بن فریغون المتوفی سنه ۴۰۱
 (شرح بیهقی ص ۱۰۱-۱۰۲، ثر ۹: ۱۵۹، جامع F 232b)، -
 س ۲۲ سیف الدوله، ثر و طب لب اورا جلال الدوله و گزیده
 عماد الدوله می نویسند، سیف الدوله جائی یافت نشد،

ص ۲۶ س ۱۱ یسیان، غلط است یا بر لغت بلحارث بن کعب است که
 تشبیه را در حالات ثلث با الف استعمال کنند، - س ۱۴ دُنیا، صحیح
 دُنیا بدون تنوین است چه الف آن اصلی نیست مانند الف عصا و
 مَعْطَى بلکه الف تأنیث است چون حَبْلٍ و طُوبَى و این کلمات هرگز
 قبول تنوین نمیکند، - س ۱۴-۱۵ ضمیر نفولها و غَدَتْ راجع
 است بمتوفاه که معهود است در ذهن و ضمیر لها و لم نال بدنیا،

ص ۲۲ س ۲ حسبی، یعنی حسب الحالی (ص ۱۲: ۱۴)، - س ۱۰-۱۱ از جلوس اسمعیل بن احمد در سنه ۲۷۹ تا نسلط ایلک خان بر بخارا در سنه ۲۸۹ صد و ده سال است معلوم نیست عوفی چگونه حساب کرده است شاید ابتداء دولت سامانیه را از جلوس نصر بن احمد در سنه ۲۰۱ فرض نموده است، - س ۱۴ «ده بازده» شاید بمعنی عشور و خراج باشد، - س ۱۹ الأمير منصور بن نوح، صحیح الأمير المنتصر اسمعیل بن نوح است بدلیل سطر بعد که نامش را اسمعیل ذکر میکند دیگر آنکه منتصر است که سلسله سامانیه بکلی برو ختم شد در سنه ۲۹۵ اگرچه دولت ایشان بعبد الملك بن نوح برادر او پایان آمد در سنه ۲۸۹، و نیز منتصر است که اکثر عمرش در گریختن و آویختن بسر شد و بارها بدست خصمان گرفتار شد و باز خلاص یافت چنانکه عوفی بعد ازین میگوید (رجوع کنید بشرح مینی طبع قاهره ص ۲۲۰-۲۴۷، ثر ۹: ۱۱۱-۱۱۲، جامع F 219a 220b)

ص ۲۳ س ۱ قوله تعالى، جمله بعد باین هیئت آیه قرآن نیست باین معنی که لا را ذ لقضائه اصلا از قرآن نیست و باقی در دو موضع مختلف از قرآن است، - س ۶ زندیجی، سهو است صحیح زندیجی است بمعنی جامه فراخ ریسائی سفید گد و سطر،

ص ۲۴ س ۱۱ ابو منصور، سهو است صحیح ابو النصر است (بنیمة الدهر ۴: ۲۸۱، خل ۲: ۱۱۲)، - س ۲۴ ب آ بعد از ذکر این ایات میگوید «و در مجموعه بخط عنصری این غزل از اشعار سلطان مین الدولة مشاهده افتاد:

من گرد دل خویش هوای تو تنیدم
با مهر تو پیوستم و انرا خویش بریدم

ص ۱۶ س ۱۵ اَنِّیْ لِأَجْدِ أَخْ، ذکر این کلام حضرت رسول درین موقع اجنبی است و یا سابق و لاحق مناسبتی ندارد،
 ص ۱۷ س ۵ منطق، اگر اسم فاعل باشد استعمال آن بمعنی ناطق خطاست و اگر اسم مفعول باشد سجع با «منطلق» فوت میشود،
 ص ۱۷ س ۸-۹ برای بقیه این اشعار و اشعار ابلیس در جواب آن رجوع کنید بمروج الذهب طبع باریه دو منار ۱: ۶۵-۶۷، -
 س ۸ «ووجه»، مروج الذهب «فوجه» دارد، - س ۹ مصراع اوّل غلط و منکسر الوزن است و صحیح آن است که در مروج الذهب است «تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعِيمٍ وَ لَوْنٍ» و در هر صورت درین دو بیت عیب اقواء است چه قبیح مرفوع است و الضبیح مجرور، -
 س ۱۵-۱۶ تأویلات اهل السنّة للأمام ابی منصور محمد بن محمد الماتریدی السمرقندی الحنفی المتوفی سنه ۲۲۲، ماتریت که ماترید نیز گویند محله ایست از حائط سمرقند (انساب السبعانی Add. 23,355 F 498b، جمع ۲: ۱۷۵)، - س ۲۲، ۲۴ سُرَبانی، صحیح همین است یعنی ضمّ سین چنانکه ناج العروس ضبط میکند و بکسر سین غلط مشهور است

ص ۱۹ س ۱۴ نشو، استعمال این کلمه بمعنی نمو غلط مشهور است و صحیح نَشَأُ است چه وی مهبوز است نه ناقص
 ص ۲۰ س ۵ ناخریده، یعنی آزاد، - س ۱۰ نَظَرْتُ، مروج الذهب ۲: ۱۹۲ و غرر و سیر ثعالی ص ۵۵۶ فَضَضْتُ دارد و همین صحیح است چه این در وقعه ظفر بهرام است بخاقان کما زعموا - ، س ۱۴ این بیت را ثعالی در غرر و سیر ص ۵۵۷ روایه عن ابن خرداذبه ذکر میکند با اندک اختلافی:

منم آن شیر شله (ژلمن) منم آن بیر یله
 منم آن بهرام گور منم آن بو جبله

ص ۱۱ س ۲-۴ معنی منفع این رباعی معلوم نشد، - س ۸ بعد از «موی اند» این عبارت یا نحو آن افتاده است [که آنرا نثر گویند و نوعی از وی شاهدان نهفته روی اند]

ص ۱۲ س ۷ ابو محمد خازن، هو ابو محمد عبد الله بن احمد الخازن الأصبهانی از خواص صاحب بن عبّاد (بیتة الدهر ۴: ۱۴۸ - ۱۶۰)، - س ۱۵ بعد از «کشند» کلمه افتاده است ظاهراً

ص ۱۲ س ۲۰ الرّوْذِکِی، صحیح بضمّ راء است، و چون در نسبت و سنه وفات این شاعر بزرگ هر کس بدون مأخذ چیزی گفته است ما عین عبارت سمعانی را نقل میکنیم: «الرّوْذِکِی بضمّ الرّاء و سکون الواو و فتح الدّال المعجمة و فی آخرها الکاف، هذه النسبة الى رُوْذَک و هی ناحیة بمرقند و بها قرية يقال لها مع (کذا) و هذه القرية قطب رُوْذَک و هی علی فرسخین من سمرقند و المشهور منها الشّاعر الملیح القول بالفارسیّة السّائر دیوانه فی بلاد العجم ابو عبد الله جعفر بن محمّد بن حکیم بن عبد الرحمن بن آدم الرّوْذِکِی الشّاعر السمرقندیّ کان حسن الشّعر متین القول قبل انه اول من قال الشّعر الجید بالفارسیّة و قال ابو سعد الأدریسیّ المحافظ ابو عبد الله الرّوْذِکِی کان مقدّما فی الشّعر بالفارسیّة فی زمانه علی اقارنه ..... و کان ابو الفضل الباهی وزیر اسمعیل بن احمد و الی خراسان بقول لبس للرّوْذِکِی فی العرب و العجم نظیر و مات بروذک سنة ۲۲۹ (انساب السّمعانی Add. 23,355 F 262a-b)

ص ۱۴ س ۴ ب آ ابو سعید محمّد بن منصور بن محمّد العاصی (؟) - س ۱۶ «بِملِکِهِ»، در دیوان ابونواس و خلّ ۱: ۵۲ «بِمالِهِ» دارد، ص ۱۵ س ۲ خواطر، خاطر بصیغه مفرد مناسب مقام است بقرینه معادله با «طبع معوج»، - س ۲ نیر، صحیح نیر است یعنی عطارد بمناسبت ما بعد،

پیوست و تا زمان رکن الدین فیروزشاه بن التمش در حیات بود و در اواخر سنه ۶۳۳ با اوایل ۶۳۴ که امراء فیروزشاه بر وی بشوریدند و او را مقید کردند غلامان ترك او جماعتی از کبار امراء نازیک را که از جمله بهاء الملك بود بکشتند (طب ۱۸۲ و ۲۶۱ و تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸)، - س ۹ منصب، گویا سهواست یکی بقرینه سجع با منقبت و دیگر عدم تناسب معنی و گویا «منزلت» یا «مرتبت» باشد، - س ۱۴ لکَیْز، معروف گَکَیْرِ است و نیز اذخال لام ابتدا در خبر مبتدا جایز نیست، - س ۱۸ بزم آرای از ابتداء این فصل تقریباً عین عبارت لباب الألباب را اقتباس (یا سرقت) نموده است و در بعضی مواضع اختصار نموده و بعضی تراجم را اسقاط کرده و در موقع بدان اشاره خواهیم کرد،

ص ۸ س ۱۷ «و در مفاصد آخ» تا «انتظام کشید» جای این جمله بعد از «متعلق بود» میباشد (ب آ) و اقتضاء سیاق کلام نیز همین است، - س ۲۰-۲۱ ب آ در اینجا فقط نصرّنی که کرده است «محمد عوفی» را تبدیل بنام خود «سید علی بن محمود الحسینی» نموده است

ص ۹ س ۶ ب آ لباب الألباب را به «بزم آرای» تبدیل نموده است،
ص ۱۰ س ۷ ابن سلام، هو محمد بن سلام بن عبد الله الجُهمی البصری المتوفی سنه ۲۲۱، سلام بنشدید لام است (فهرست اغانی ص ۶۰۲، فهرست ابن الندیم ص ۱۱۴، ثر ۷: ۱۸، ح ۴: ۱۴۴)، - س ۹ زینه الزمان، لشمس الدین محمود بن مسعود البلخی الأندخودی المتوفی سنه ۵۷۷ (ص ۲۰۸، ح ۲: ۵۷۱، هف F 178b)، - س ۱۰ «و لکن در طبقات شعراء عجم» آخ، ب آ درین موضع فقط تذکره دولتشاه و تذکره ساهی را نام ی برد ولی اصلاً ذکر از لباب الألباب که تمام آن را استنساخ کرده نی کند،

تعلیقات

ص ۱ س ۱۰ شگفتن، اصح و مشهور با کاف عربی است و درین کتاب غالباً با کاف فارسی نوشته شده، - س ۱۸ باران آبدار، این ترکیب باید غلط باشد، - س ۲۰ عین الملك فخر الدین الحسین بن شرف الملك رضی الدین ابی بکر الأشعری از اولاد ابو موسی اشعری معروف یکی از حکمین صنیین، وی ابتدا وزیر ناصر الدین قباچه (۶۰۲-۶۲۵) بود و در سنه ۶۲۵ که ناصر الدین قباچه با شمس الدین التتمش (۶۰۷-۶۲۲) مصاف داد و مغلوب شد و خود را در آب سند غرق نمود خزاین و بقایای حشم او که از جمله ایشان عین الملك مذکور و برادرش بهاء الملك حسن و عوفی مصنف این کتاب و منهاج^۱ سراج صاحب طب بود بمخدمت شمس الدین التتمش پیوستند التتمش عین الملك را وزیر پسر خود رکن الدین فیروزشاه نمود، و بعد ازین تاریخ یعنی ۶۲۵ چیزی از احوال او معلوم نیست (طب ص ۱۴۴، ۱۷۲-۱۷۴، ۱۸۱/۲)،

ص ۵ س ۱۶ بعد از آنکه بمقتضای مصراع اول وزارت را هزار کردم مقصود از مصراع ثانی چه خواهد بود

ص ۶ س ۶ بهاء الملك تاج الدین الحسن^۱ بن شرف الملك ابی بکر الأشعری برادر عین الملك مذکور و او نیز از وزراء ناصر الدین قباچه بود و چنانکه گفتیم بعد از غرق ناصر الدین قباچه بالتتمش

۱ درینجا و طب ۱۸۲ «حسین» دارد و در تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸ و ترجمه طب لراورنی ۶۲۵ و ۷۶۱ «حسن» و ظاهراً حسین سهو است چه دو برادر یک اسم غیر معهود است

بعضی حواشی انتقادیّه و تاریخیّه از قلم معارف شیم
میرزا محمد بن عبد الوهاب قزوینی ،

رموزی

که درین حواشی بکار برده شده است برای کتب کثیر الاستعمال و سایر
کتب باسماها بیان شده است

ب آ = تذکره بزم آرای للسیّد علی بن محمود الحسینی ، نسخه خطی بـم
(Or. 203)

ث = کامل التواریخ لابن الأثیر ۱۲ مجلد طبع لیدن سنه ۱۸۵۱ - ۱۸۷۱ م

جامع = جامع التواریخ لرشید الدین فضل الله الوزير نسخه بـم (Add. 7628)

ج = تاریخ جهانگشا لعلاء الدین عطا ملک الجوبینی نسخه بـم (Or. 15)

جها = تاریخ جهان آرا للفاضل احمد الغفاری نسخه بـم (Or. 141)

ح = کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون لحاجی خلیفه المعروف

بکاتب چلبی طبع لپسک سنه ۱۸۲۵ - ۱۸۵۸ م

خل = ابن خلکان ۲ مجلد طبع قاهره سنه ۱۲۹۹ هـ

طب = تاریخ غزنویه و غوریّه و فروع ایشان موسوم بطبقات ناصری لابی

عمرو منهاج الدین عثمان بن سراج الدین الجوزجانی طبع کلکته

سنه ۱۸۶۴ م

م ف = مجمع النصحاء تألیف مرحوم رضاقلیخان متخلص بهدایت ۲ مجلد

طبع طهران سنه ۱۲۹۵

هـ = تذکره هفت اقلیم تألیف امین احمد رازی نسخه بـم (Or. 203)

تمام نسخ خطی که حواله بدانها داده میشود نسخ برینیش میوزیم (بـم) است

مگر آنکه تصریح شود بخلاف آن

پای احسان خویش نگشادند . دست امکان ما فرو بستند
سر انصاف کس نمی دارند . سرشان همچنان که زادستند

(۱۲۹) . . . . .

تیغ بلارك گوهر دار فصاحت بود و محاوره او همه لطف و مشاهده او
ملاحظت و این دو بیت از غرر طبیعت و دُررِ فریخت اوست، قطعه
گر بمانیم باز بر دوزیم . دامنی کز فراق چاک شدست
ور نمانیم عذر ما پذیر . ای بسا آرزو که خاک شدست

(۱۲۰) الامام الاجل شمس الدّین حاجی بجه (؟) البُستّی،

مذکری مذکور با فضلی موفور نگین ولایت فضل و هنر که اگرچه از
۱۰ بست است اما عالم بیان از آن تکین آباداست چنان لطیف طبع عالی
سخن که از مترج بیان او دل گرم سیر نمی شد آفریدگار سبانه و تعالی
ذات او را اعجوبه عالم غیب گردانید و نظم و نثر مر خاطر خطیر او را
چنان ملکه شد که بر هرچه او را امتحان کنند هم بر فور تذکیری دران
پردازد و آنچه نثر گفته باشد بنظم بیان کند و از لطایف اشعار او این
۱۵ يك رباعی بر خاطر بود، رباعی

گویند ز زر ترا بود خرسندی . خرسند شوی چون دل ازو برکندی
زر کنده کان و بیوفاء دهرست . بر کنده بی وفا چرا دل بندی
و این يك بیت فرد هم او گفته است

گر هیچ بسبب زنجش بازرسی . باری بر رس که نرخ شفتالو چیست

۲۰ تم النصف الاول من الكتاب بعون الله و توفيقه،

ربّ یسر و تمیم بالتخیر،

آنرا که خورد بادهٔ عشقت پریر و دی
 امروز مستی آرد فردا کند خمار
 ای کرده شرق و غرب و جنوب و شمال را
 آثار نقش جُودت پر رنگ و پر نگار
 کردم چو باد از آتش طبع این غزل تمام
 ای پاک همچو آب چو خاکم مدار خوار
 غزل،

دوش در سودای دلبر بوده ام • با لب خشک و رخ تر بوده ام
 در خمار عبهر مخمور او • دیده باز از غم چو عبهر بوده ام
 ۱۰ وز نم چشم و نف دل هر زمان • گوئی اندر آب و آذر بوده ام
 همچو بحر و کان ز آب و خون اشک • پُر ز دُر و پُر ز گوهر بوده ام

(۱۲۹) الفاضی الامام فخر الدّین شرف الفضاة الدّمراچی،

فخر الدّین دمراچی که دم راجی جز بشکر نوال او بر نیامدی و نغم امل
 جز در زمین کرم ایشان ببر نیامدی و آن خاندان فضل و بزرگی بکرم
 ۱۵ و لطف طبع و مروّت و سخاوت در اطراف خراسان مشهورست و من
 اگرچه بدان ظرف نرسیده‌ام اما از هر کس صفت شمایل ایشان شنیده‌ام و
 بخطّ قاضی امام فخر الدّین دیدم در سنبهٔ دو بیتی
 گفتم که اگر چشم من داشتی • در نرگس تر برگ من داشتی
 پر ز رکنی من دهنّت هیچ اگر • زر داشتی یا تو دهن داشتی
 رباعی،

خطّ و دهنّت سبزه و گل شد بئال • تنگ شکریست کرده خلقی بجوال
 یا نقطهٔ لعلیست زمرد بدوال • یا بچهٔ طوطی است شکر پر و بال
 و این قطعه هو گفته است،
 قطعه

۲۴ مهنرانی که در جهان هستند • همه از جام بخل سرمسند

دماوندی شنیدم که وقتی نجیب الملك شرف الخواص ابو طاهر المطهر اورا امتحان کرد که قصیده بگوی که در هر بیت چهار جنس لازم بود چنانکه چهار طبع در يك بیت بسیار آورده اند اجناس دیگر در هر بیتی چهار جنس ایراد کنی این قصیده که عنوان نامه فصاحت و برهان دفتر بلاغت است در مدح او برین ترتیب گفت

قصیده

- ای پاک همچو آب چو خاکم مدار خوار
 لطفی بکن چو باد و مسوز این تم چو نار
 داری قباى روى و روى نو شستریست
 و اندام نرمتر ز خر و بز هزار بار
 چشمت بسان نرگس و عارض چو نسترن
 رخسار همچو لاله و لب چون گل انار
 کبکی بگاہ رفتن و طوطی گو سخن
 چرخى بگاہ حمل و بازی گو شکار
 چون آهوئی بچشم و چو روبه ز من نفور
 همچون پلنگ و شیر گه گیر و کارزار
 نیلوفرے در آبم شمشادوار زرد
 ز آن یاسمین تازه و نسرين آب دار
 ز آن بینى چو نیغ و دو ابروی چون کمان
 وان مژده چو ناولك کرده تم نزار
 کافورم از گلاب سرشکم ترست از آنک
 برگل ز مشک و عنبر تر ساختی عذار
 چون نای و چون کمانچه خروشانم و نوان
 نا گیریم چو بربط و چون چنگ در کنار
 کردی دو جوی لعل روان از دو جزع من
 ز آن دو عقیق و ز آن رده دُر شاهوار

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

حضرت وزرا مجتنب بودی و از اشعار او بداعی چیزی نرسیدست
زیادت از آنک از دوستی سفینه عاریت خواست و بر ظهر آن این رباعی
نیشست

در فضل بسی دُر که دَفینه است ترا * با نثر گهرها که قَرینه است ترا
نمود عجب ار سفینه در بحر بود * این طرفه که بحر در سفینه است ترا

(۱۲۷) الامام ملك الکلام سراج الدّین فصیح العجم ابن المنهاج اللوهوری،
اگرچه مولد او در لوهور بود اما منشأ او سمرقند بود از آن سخنش را
ذوق شکر و قند بود چون در قفص منبر طوطی ناطقه او شکر خوار شدی
[منطقی طوطیان هند پیش الفاظ چون شکر او خوار شدی] و چون در
۱۰ چمن محاوره عندلیب فصاحت او در نوا آمدی حسان پیش کلمات حسان
او بی نوا آمدی و اگرچه اشعار او مشهورست اما رباعی چند از منشآت
او اثبات افتاد، میگوید

آن دل که ز هجر دردناکش کردی * وز هر شادی که بود پاکش کردی
از خوی نو آگهم که ناگه ناگه * آوازه در افتد که هلاکش کردی

رباعی،

۱۵

دل را برخ خوب نو میل افتادست * جان دیده بر امید لب بگشادست
چشم آب زن خاک درت خواهد بود * گر عمر وفا کند قرار این دادست

رباعی،

ای کرده یخ و برف بسی دایگیت * روشن تر از آفتاب بی مایگیت

۲۰ بر جای رسول آخر از بهر خدای * که میخوری و بنده بهمسایگیت

(۱۲۸) الامام الاجل ابو جعفر عمر بن اسحاق الواشی رحمه الله،

از ائمه و علماء لوهور بکمال دانش و بزرگی و فضل مشهور بود و اشعار

۲۲ او شعار بلاغت دارد و در لوهور از خواجه ادیب شرف الدّین احمد

حلقه است جهان بر دل با رب تو نگینی ده
این حلقه دل را زان باقوت جگر خویش
آخر نفسی باید در درد و غمش چون ماند
جان را نفسی آخر در حسرت دیدارش
زین يك نفس زند اینست كه میشاید
هم مطلع و هم مقطع در نامه و اخبارش
بگذاشت مرا ناگه ای دل تو بنگذارش
بر کرد غمش بر من با رب تو نگه دارش

بیت

و هموراست در نعت

۱۰ جانا شکن زلفت دلبست جهان آمد . باقوت لب لعلت در قیمت کان آمد
گفتم شکری ز آن لب دندان مرا باشد . آن پسته دهان گفتم هرچش بزبان آمد
خورشید رخ خوش در سایه زلف افتاد . ابر مژه چشم خونابه چکان آمد
زان ناوک هجرانش تیر مژه خوردم . دریاب مرا دریاب کان زخم گران آمد
غزل،

۱۵ ای دل تو کیستی که غم آن صنم خوری . با لاف عشق وی زنی و نام وی بری
این بس نباشدت که چو باد صبا بزد . از بوی مشک زلفش نوروح پروری
این بس نباشدت که چو گری ز هجرا و . دولت هی فروشی و محنت هی خری
رباعی،

يك روز بهی کن همه بد نتوان کرد . کس را بیدی مطیع خود نتوان کرد
۲۰ بر هر بدئی بدی مدد نتوان کرد . این بی ادبی تا بابد نتوان کرد

(۱۲۶) الامام ضیاء الدولة و الدین محمد بن ابی نصر بن ابی شهید الغزنوی،

از افاضل کبار غزنین بود و در فضل بشارتی که مرجع فضلا شده بود و
مفتاح حل مشکلات از قریحت او مبطلیدند و با کمال بزرگی از شغل
۲۴ دنیاوی مَعْرِض بود و البته بکس التفات نکردی و از درگاه ملوک و

گر آب دهی نهال خود کاشته * ور پست کنی بنا خود افراشته
من بنده هام که نو پنداشته * از دست مہنگم چو بر داشته

(۱۲۵) الامام الکبیر ملک الکلام مجد الدّین احمد بن محمد ابی بدیل
السّجّاوندی،

۵ سلطان جهان علم و بیان و مالک اعته فضل و قاید ازمه عمل منشی
حقایق مظهر دقایق بر ارباب علم سر و بر اصحاب دل سرور صاحب سخنی
که سخن خوش او [اندوه] دلمارا زایل کردی و حسان را کلمات حسان او
باقل گردانیدی مصنفات غریب او مقبول علماء عالم است و تالیفات
لطیف او معشوق افاضل گیتی و انسان عین المعانی که در تفسیر کلام
۱۰ ربّانی ساخته است بر کمال فضل او گواهی عدلست و از وفور علم او
مخبری صدق و ذخایر ثمار در معانی اخبار سید مختار که او پرداخته است
جملگی علمارا پیرایه است و همگی فضلارا سرمایہ نیرین (?) در نجمید و نجمید
آفریدگار و نعمت و درود رسول مختار اُنس جانِ علماء با حاصل و
راحت روح اصحاب دل آمد در اختراع معانی غرا و افتراع ابکار عذرا
۱۵ خاطر خطیر او عدم النظیر بود و این چند بیت در وصف زلف و
روی خاتم انبیا پرداخته است نعت

اقبال وفادارست ز آن روی وفادارش
ایام نگونسارست ز آن زلف نگونسارش
بر خاک درش دیک در حسرت باد سرد
آبست و ندارد آب بی آتش رخسارش
نوشت همه زهرم زین گلشن فیروزه
چون برد دل تنگم آن لعل شکر بارش
تا چند بود بر خشک کشتی امید دل
دریا شد چشم ما ز آن لعل دُرر بارش

۲۰

۲۴

دوست چو اعیان بود هیچ شکستی نداشت
گفت شکست آورید ما بشکست آمدم

فصل چهارم، در لطایف اشعار علماء بلاد جبال و حضرت غزنین و لوهور
و نواب آن، (۱۲۴) الامام العالم فخر الملة و الدین محمد بن
محمود بن احمد النیشابوری، رحمه الله،

امام یگانه و صاحب فضل بیکرانه عالمی فی عالمی جهان محامد و مآثر و
کان فضایل و مفاخر پدر او امام بیان الحق محمود نیشابوری رحمه الله
از افراد عالم بودست و لطائف و غرائب و نصائیف او در انواع علوم
در اطراف جهان مشهورست و جمله مقبول و چون بسمع او رسید که در
۱۰ بلاد مغرب تفسیری ساخته اند پنجاه مجلد او در معنی یک آیت که آفریدگار
مبفرماید وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ صد دفتر تألیف کرد پنجاه در خلق
انسان و پنجاه در خلق انسان و این امام فخر الدین محمد محمود که ما
بصد ذکر اوئیم در عهد دولت بهرام شاه از فحول ائمه غزنین بود
و تفسیر بصائر مبینی تألیف اوست و رای آرای که ترجمه غرر و
۱۵ سیرت نصیف او و صحیفه الاقبال که در معارضه تیغ و قلم است ساخته و
پرداخته او و او را نصائیف بسیارست و از اشعار او بر یک رباعی اختصار
کنیم هر چند معروفست و لیکن بغایت مطبوع است در آن وقت که رایت
دولت سلطان سعید سبخر نغمه الله بر حمنه بر صوب مالک غزنین خافق
گشت تا بهرام شاه را مالش دهد و مالک غزنین را مستخلص و مستصنی
۲۰ گرداند و بهرام شاه را با او امکان مقاومت نبود امام فخر الدین محمد محمود
نیشابوری را برسالت فرستادند و چون بحد نکیناباد بمسکر منصور پیوست
بوسیلت پیری و تقدّم جانب او مرعی ماند و او را پیش بردند بعد از
رعایت جانب ادب و اقامت شرایط خدمت زبان بر گشاد و گفت بهرام
۲۴ که شاهی ازین درگاه یافته است مقام خدمت میبوسد و میگوید بیت

معموره هراة اعاد الله نصرتها در خانقاه سلطان باسم شیخی موسوم بود سجّاده
 او خاک در دینه افلاک ی زد و زبان زمان میگفت
 ای بنده خرقه کبودت • در جنت عدن حله پوشان
 و چند کتاب ساخته است در بیان حقیقت و روش طریقت بنظم پارسی
 • مثنوی و جمله بغایت معنوی و قطعه از آن وی درین جمع ثبت
 کرده آمد
 نظم

ای جان جان جانها جان را بلطف جان ده
 آنی که آن آنی دلی را برحمت آن ده
 تن شد گران ز مهرت دیرش ز غم سبک کن
 دل شد سبک ز عشقت زودش ی گران ده
 بنگن ز خان و مانم برکش ز این و آنم
 بگسل ز عقل و جانم از هسنیم کران ده
 درد دلم فزون کن جانم ز عشق خون کن
 از جنتم برون کن در قربتم امان ده
 تو مالک جهانی مولا انس و جانی
 مارا ز بی نشانی بخود بخود نشان ده
 مارا ز فرّ و مستی برهان ز شرک و هستی
 و اندر جهان پستی توحید خود عیان ده
 غزل،

ما ز خرابات عشق مست الست آمدیم
 نام بلی چون بریم چون همه مست آمدیم
 ساقی جام الست چون و سقام بگفت
 ما ز سر نیستی عاشق هست آمدیم
 خیز دلا مست شو از ی قدسی از آنک
 ما نه درین تیره جای بهر نشست آمدیم

۲۰

۲۵

و اگرچه در لباس ائمه بودی اما در زى متصوفه رفتی و این ایات
دلفریب از آن ویست میگوید

ز آن پیش که ناگه لب خشک بند • دزدد شکری ز آن دو لب پر خنده
لشکرگه زنگبار بر گرد رخس • از مشک طناب در طناب افکنده
غزل،

چه دردست این که عشقش نام کردند • وزو آشوب خاص و عام کردند
هر آنچ اندر زمانه درد دل بود • یکی کردند و عشقش نام کردند
خرابانیست اندر عشق کآنجا • ز خون دل و اندر جام کردند
يك ساغر در آن بخانه مارا • چنین سرمست و بی آرام کردند
۱۰ بسا نوسن نمای تُند پندار • که زیر بار عشقش رام کردند
هم او گوید
غزل

نه یکی روز ز وصل تو نشان یافته ام
نه یکی شب ز فراق تو امان یافته ام
دوش از دست غمت این دل غم پرور را
خون چکان نعره زنان جامه دران یافته ام
هیچ عاقل نکند باورم ای دوست که من
دل دیوانه خود را بچه سان یافته ام
نظری کردی روزی بمن سوخته دل
هرچه دارم من بیچاره از آن یافته ام
بدو جو بر من اگر هر دو جهان گم گردد
چون ترا یافته ام هر دو جهان یافته ام

(۱۲۳) الشیخ الامام شمس الدین محمد ابن الطغان الکرمانى،

شمس الدین که در دریاء طریقت غوّاص است و در خانقاه حقیقت سر
۲۴ خواص در قال محسود اعادی و در حال منصود حاضر و بادی و در شهر

باران عدل بار که این خاک دیرهاست
نا بر امید قطره باران نشسته است

وقتی در ری تذکیر میگفت رفته بدو نشستند که مجلس کوناه میگوئی و
ما مشتاقیم بر بدبیه گفت، رباعی

در مجلس ما گلی و خاری باشد • آکوش آکوش مرغزاری باشد
صد نا صد گر پلاس و کرباس بود • این اکسون است کلاه واری باشد
وقتی نامه نبشت به نزدیک خواجه امام شهاب الدّین خیوفی و این قطعه
از آنجا نوشته آمد

نامه کزینجا بدان جناب نویسند • بر رخ نقره بزرّ ناب نویسند
۱۰ دفتر القاب انبیا بکشایند • نام از آنجا بدو خطاب نویسند
آنک دو صد آفتاب پرتو او شد • بهر خدا چون بدو شهاب نویسند
و درینجا میگوید

از صدقات علوم اوست که اورا • در همه فن صاحب النّصاب نویسند
از سطوات بیان اوست که بر خصم • در جدل شرع شیر غاب نویسند
۱۵ از حرکات بنان اوست که اورا • در ره دین مالک الرّقاب نویسند
و جه معیشت نبشته اند مرا لیک • چون خط نشنه که بر سراب نویسند
با بفرأغت جواب من بنویسی • بانه بفرمای تا جواب نویسند
و این رباعی هم در آن نامه درج کرده بود در مدح سلطان خوارزم شاه
رباعی،

۲۰ ای شاه عراق چیست بثرب بستان • آفاق ز دست متغلب بستان
خورشید صفت برآ ز مشرق روزی • بر شام زن و خراج مغرب بستان

(۱۲۳) الامام صفی الدّین البزّدی،

صفی بزّدی که بصفاء دل و خاطر خورشید را طعنه زد و پیوسته جز
۲۴ بر جاده وفا و سجاده صفا نبود در عهد ملک طغان شاه قربتی یافت

سلك خدمت منتظم بود چون صدر الدین شرف دست بوس شاهانه در
 یافت گفت امام جلال خواری که پیوسته عزیزی ذات خود از دعاء
 پادشاه جسته است بر درست اگر فرمان شود تا در آید، فرمود که در
 آید، امام جلال الدین خواری در آمد و بنشست و بدیهه این قطعه
 انشا کرد،

داعی که پیش تخت بفرمان نشسته است
 آنجا بُد ایستاده که دربان نشسته است
 پروانه ز شمع سلاطین بدو رسید
 گفتا که اندر آیی که سلطان نشسته است
 چون سجد گه بدیدم پروانه حشو گفت
 اسکندری بجای سلیمان نشسته است
 ای آنکه طوق نعمت و طغرای حکمرانو
 برگردن عراق و خراسان نشسته است
 آبتن است کوس نو شاهها ز حمل فتح
 وینک پی ولادت ایران نشسته است
 قاضی راست حکمر نرازوی عدل نست
 و اینک گواه عدل که وزان نشسته است
 ای چرخ و نمای که گردی ز خیل او
 بر رنگ روی هیچ مسلمان نشسته است
 الا که گرد لشکر چون مور و چون ملخ
 بر دانهاء خرمن دهقان نشسته است
 در یاب نان و غله بیک لطف حاجتست
 کاندربها جوی دوسه بر نان نشسته است
 و اینک ز بهر سنبله و دانه نانباست
 چون غریبی که از پس میزان نشسته است

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و بحکم آنکه عظیم مشهور بود کتابت آن در توقف افتاد و این شعر هم
اوراست

باز غم هجر یار بر دل ما زد جرس
جز ز پی وصل او من نزد یک نفس
دست غم او نهاد عقل مرا پای بند
طبع بهی فکند روح مرا در خرس
خط فنا گر کشد دست غمش بر فنا
روح نگوید که باش عقل نگوید که بس
هیچ کسان را غمش از چه مواسا کند
کآن که کسی بود بود در غم او هیچ کس
بلبل علوی شدی انده سفلی مخور
سوی نشین گرای بر جه و بشکن قفس
کین همه بی مایگان از پی سودی شدند
چار ره عشق را بسته بند هوس

۱۵ و نظم از وی کم روایت کرده‌اند اما هر نکته از نثر او جهانی است و
هر دقیقه از دقائق تذکیر وی عالی ذکر او بدین قدر اختصار افتاد،

(۱۲۱) الامام الاجل جلال الدین ملک الکلام فضل الله الخواری رحمه الله،

جلال خواری که رابض رای او جلال خواری در زرده آسمان گذار
خورشید کشیدی و چون بلبل نطق او بر چمن منبر در نوا آمدی
۲۰ طوطیان او هام شکر چین گشتندی الفاظ مقبول او چنان معسول بود که
شکر از غیرت آن عسل دیوانه وار در فی نشست و قند از ذوق وعظ
و پند او در قید عجز ماند و در آن وقت که رایات سلطان نکش نغمه
الله بر حمنه بر دیار عراق خافق شد و بر در ری معسکر ساخت صدر
۲۴ الدین وزان بخدمت حضرت سلطان آمد و جلال الدین خواری در

رباعی،

مائیم بجان عشق ترا بخرید • پیوند دل از صبر و خرد ببرید
تو فارغ و ما باشک پُر میداریم • از چاه زنجندان تو حوض دید
رباعی،

دوشم همه شب درد در افزایش بود
گریان شدم از هجر تو و جایش بود
وین طرفه که با این همه محنت شب دوش
با نسبت شبها شب آسایش بود

---

(۱۲۰) الامام الاجلّ ملك الکلام علاء الدین الخواری،

۱۰ علاء خواری که با عزّت شعر او شعری بیلاء خواری مبتلا شدی و با فصاحت کلام او عطارد که نیرست بر اعوج چون کمان راست استادی جمله فصحاء عجم مر آن طبع زاینده را بنده شد و کلّ فضلاء عراق و علماء آفاق در مقابله او بنقصور خود اعتراف نموده و از بحر فضایل او اعتراف افزوده و از بزرگی شنیدم که روزی مجلس میگفت و سحاب بیان او دُرّ
۱۰ فولید بر سر مریدان او [میربخت] بیهانه آب خاک در چشمه احوال آن جمع پاشید و بر بدیهه این بیت گفت،
قطعه

دُر در صدف از بیان او ی نالید • باران پدرش بود مر اورا مالید
و قطعه گفته است از غایت ابرام و ملالت از مریدان میگوید،
قطعه
از ملالت ای مریدان میروم • بر دل و جان داغ حرمان می روم
۲۰ هر کجا شهرست اقطاع منست • گه بایران گه بتوران می روم
صد هزاران ترک دارم در ضمیر • هر کجا خواهم چو سلطان می روم
نخست منبر چون مسلم شد مرا • چتر برگیرم چو شاهان می روم
و این قصیده معروف او گفته است،
قصیده

۲۴ صاحب صدر منبرا خیز بآسمان برآ • هین که مدارِ عرش را قبله انبیا نوئی

درین خشك سال امل جز ز دیده . که هست اندرو مَرْدی نم ندیدم
 بجز درگه پادشاه جهان را . پناهی در اطراف عالم ندیدم
 بسی گفت گردون و گوید که مثلش . درین سیرها مقام ندیدم
 بجز خدمت و بندگی درش را . قد خویش پیش کسی خم ندیدم
 جز او هیچ عقل مصوّر ندانم . جز او هیچ روح مجسم ندیدم

(۱۱۹) الامام العالم کمال الدین زیاد الاصفهانی،

کمال زیاد که در نزد راست فضایل جمله افاضل را شش ضرب فره دادی
 و بر بساط هنر نَرَد بُرْدِ او تمام خصال کمال آمدی در سواد عراق مسودات
 اشعار او را فضلا بر اطباق احداق نبشند و هنرمندان آفاق اوراق لطایف
 ۱۰ او را بر آماق نهند و در ذمّ دنیا و بیوفائی او این مخدّره دانش بر
 منصّه نمودار جلوه داده است

شعر

این عرصه که گفت خوش جهان نیست . خاکش بر سر که خاکدانیست
 عاقل بخدا اگر گزیند . گردی که فراز آن دخانیست
 این هفت رواق بر کشیده . بر طارم قدس نردبانیست
 ۱۵ و این هفت بساط خاک خورده . بر درگه قدرت آستان نیست
 این خطّ سبّه سپید ایام . محنت کدّ غم آشیانیست
 مارست طلسم گنج کمر جوی . سودی که پیش چنین زبانیست
 آن کوست نگاهبان گنجی . سلطانش مخوان که پاسبانیست
 [جز زهر نداد در نواله . گردون که بشکل گرد خوان نیست]
 ۲۰ جز تیر ندوخت بر دل و جان . این چرخ که خانه کمان نیست
 در لاله نگر بچشم حسرت . کآن عارض خوب دلستان نیست
 بر سرو گذر پهای عبرت . کآن فدّ بلند کامرانیست
 عکس گل روی دلبران است . هر جای که شاخ ارغوان نیست
 رنگ رخ زرد خفتگان است . هر جای که برگ زعفرانیست
 ۲۵ بر گلبن اگر گلی بخندد . بگری که لب شکرستان نیست

چند در راه عاشقی رفتن • ره بگردان که این نه بس راهیست
وله، عزل،

بك شب سوی دوستان گذر کن • در کار شکستگان نظر کن
گفتی که دلت بفر بسوزم • گرد دل بینی ازین بتر کن
چون آینه ز لطف زهار • ای آینه زاه من حذر کن
رباعی،

هر لحظه بنوعی دگر رنجانی • احوال می پرسی و خود میدانی
نو سرو روانی و سخن پیش نوباد • میگویم و سر بهرزه می جنبانی
رباعی،

۱۰ یارم چو ازین عزم سفری آید • بر من همه خُری ببری آید
گلگون سرشکم که روانست چو آب • از گرم روی بروی دری آید
رباعی،

آن زلف بیاد داده بر پام بند • هان تا نشوم گشاده بر پام بند
در آب دودیده غرقه گری نشوم • بر خیز و سبوی باده بر پام بند

---

۱۵ (۱۱۸) الامیر الامام العالم ظهیر الدین عبد الله بن شفروه،

پسر عم شرف الدین که افضل زمان و اکمل دوران بود ظهیر الدین که
خاطر او از آفتاب تابان بوقت ظهیر روشن ترست ذاتِ مطهر او از
لطف مظهر موجودات مطهر گشت چون مظاهرت افاضل بدو بود از آن
وقت که در ظهور آمد لقب او ظهیر آمد، نظم

۲۰ ز باغ فلک يك سپرغم ندیدم • ز زخم جهان هیچ مرم ندیدم
ز جور زمانه دل خویشتن را • یکی طرفه العین خرم ندیدم
درین عمر نهاد انسی بمن روی • کزان پس جفاهای محکم ندیدم
چنین دان که هرگز گل شادئی را • ز خار جفاها مسلم ندیدم
۲۴ دی کمر زدم کاسنینِ نفس را • ز خون دل و دیده معلّم ندیدم

در لطف تو ازهار و ریاچین • هم از قلب زمستان می نماید
وله،

گر توانی ای صبا بگذر شی در کوی او
ور دلت خواهد بیر از ما پیای سوی او
حلقه زلفش مجنّبات جز بانگشت ادب
هان و هان، نُرکی مکن با طرّه هندوی او
آن زمان کآنجا رسی آهسته باش و دم مزین
تا نشورد خواب خوش بر نرگس جادوی او
دست سیمینش بگیر و عهد با او نازه کن
ای که جان بُردی زدست و ساعد و بازوی او
گر می خواهی که بر سرو بلند او رسی
نردبانی عنبرین ساز از شکج موی او
گر دلم را بینی آنجا گو حرامت باد وصل
من چنین محروم و تو همواره همزانوی او
یک سفر گن یک سحر از بهر مشتاقان او
پس رهاوردی بیاور هم ز خالک کوی او
غزل،

رخ خوبت بحسن چون ماهیست • تن زارم ز ضعف چون گاهیست
لشکر دل پیادگان نو اند • رویت آخر رُخیست یا شاهیست
دل تنگر فرارگاه نو شد • ز آنگه تو یوسفی و دل چاهیست
بی تو عمر دراز کوتاهست • گرچه روزی بچشم من ماهیست
آن دهن خانه نو بر هیچست • و آن کمرگاه تو نهی گاهیست
هر نی در دو چشم من خونبست • هر دی در دهان من آهیست
بر در تو ز خالک خوارنرست • هر کرا رونقی است با جاهیست
ای دل از عشق آن ستم پرور • توبه کن و رچه خوب دلخواهیست

از بانگ او چو باران زهره می چکد
 زیرا که خود چو برق و صهیلش چو تندرست
 زینش چو طاق چرخ مفرس مقوسست
 نعلش چو ماه نو بکواکب مدورست
 ناب دُمش ز لطف چو جعد سمبران
 شکل سُمش خمیده چو ابروی دلبرست

و در قصیده دیگر میگوید

رُخش ماه از گریبان می نماید • بنفشه از گلستان می نماید
 ز طره مشک و عنبر می فشاند • ز چهره ماه تابان می نماید
 مدار چرخ آب زندگانی • از آن چاه زنخدان می نماید
 ز بلورین زنخدان گوی دارد • ز پنج زلف چوگان می نماید
 دهانش نقطه تنگست و قد راست • ز خط بر نقطه برهان می نماید
 رخس در دلبری تا خط بر آورد • بنامیزد دو چندان می نماید
 ز شرم او صدف لب می بدوزد • چو او لؤلؤ دندان می نماید
 مرا بی پسته شکر فشانش • چو فندق پوست زندان می نماید
 لب او نا قباء خضر پوشید • بظلمت آب حیوان می نماید
 دلاور غمزه مردم شکارش • بعینه تیغ سلطان می نماید
 هم درین قصیده در مدح میگوید

نهادش جودئ حلست لیکن • بیانش موج طوفان می نماید
 خجل میگردد از وی مهر هر روز • که آن رخسار رخشان می نماید
 چو ابر و برق طبع و خاطر او • در افشان و زرافشان می نماید
 نهال پاکش از فرط لطافت • چو عیسی سر بسر جان می نماید
 بچشم زنده پیلان زمانه • ز هبت شیر غران می نماید
 ایا شاهی که از آواز کوست • دماغ چرخ طبیان می نماید
 سمور انتقامت دود سجین • ز آب روی رضوان می نماید

رادی که از رواج اخلاق پاك او
 این طبله معانی گردون معطرست
 حفا که نزد فکرت عالم فروز او
 سر چشمه فروغ کواکب مکدرست
 و الله که پیش همت گردن فراز او
 مجموع انتقال معادن محترست
 دریا کنی ز پنجه گوهر فشان اوست
 خورشید نیم ذره از آن رای انورست
 از بهر خاك بوس جناب رفیع او
 چوگان قدّست هرکه برین گوی اغبرست
 ای خسروی که ابلق ایام رام نست
 وین چرخ سرکش از بن دندان چاکرست
 زخم پلارک نو جهان سوز [و] جان شکار
 پیکان ناوک نو جگر دوز [و] صندرست
 بکران باد پای نو چون آب خوش روست
 رخس تناور نو چو گردون نگاورست

صفت اسپ میکند

اسپنی است چست خیز [و] سبک پوی و نیزناز
 کز پویه و شتاب مگر باد صرصرست
 چون کرمی روان شد با چار قائم
 چون کشتی روان شد با چار لنگرست
 آهو خرام و گوز سرین و پلنگ طبع
 خرگوش گام و شیر دل و پیل پیکرست
 رخشنده در میان کواکب چو کوکی
 پرنده چون شرار و فروزان چو اخگرست

عقل را مرشد شافی و ذهن را مصقله وافی بود فاما لطف طبع مر وی را
 باعث و مُحَرِّض ی آمد بر آنک گاه گاه نظی چون آب زلال و شعری
 چون سحر حلال پردازد و در غزل و مدح لطایف طبع و ظرایف نظم
 مرتب گرداند و دیوان اشعار او مشهورست و در نیشابور زیادت از صد
 ه طبق کاغذ دبهام و آنچه درین وقت بدست آمد و خاطر مرا بر حفظ
 بود در قلم آمد و این قصیده در مدح جلال الدولة ارسلان [بن]
 طغرل گفته است،
 قصیده

ما هست یارب آن رخ زیباش یا خورست

سروست قد و قامت او یا صنوبرست

لعلش ز لطف هم دم عبتی مریم است

۱۰

رویش بحسن غیرت و آزار آزرست

آن روی جان فزایش نیکبست زشت کار

و آن چشم نا توانش ضعیفی ستمگرست

دردا که زلف هندوے اورا قرارگاه

گلبرگ نازه است و مرا خار بسترست

۱۵

رویش چو آذر است فروزان و نوربخش

و آن خط مشکبارش دودی پر آذرست

گوئی بلور بود ز نخدانش پیش ازین

و اکنون ز بوی و رنگ خطش گوی عنبرست

کوچک دهان او که نمکدان جان خود اوست

۲۰

چون بخت تنگستان هم شور و هم شرست

رویش چو رای خسرو آفاق روشنست

قدش چو طبع شاه جهان عدل گسترست

شاهی که از نتایج رای منیر او

ظلمت سرای کلبه خاکی منورست

۲۵

منم منم که جهان رنگ و بوی من دارد
 منم که دلبر باغ و عروس در چمن
 و لیکن این همه هست و چو باد بر خیزد
 حدیث من ورقی باز کن که من نه منم
 غزل،

ای ز نرگس قدمت خود بین تر • وز بنفشه گلّهت پُر چین تر
 دمبدم آن رخ گلرنگِ خوشت • هست از باد سحر گل چین تر
 رحمتی در دل سنگین آور • اے ز جانم دل تو سنگین تر
 ای که بر خاکِ درت باد صباست • نا توان تر ز من و مسکین تر
 تلخیِ پاست آخر نا کی • ای دهانت ز شکر شیرین تر
 غزل،

آتش عشق چون زبانه زند • خاک در دینِ زمانه زند
 عقل را سوی عشق ره ندهد • و ر بسی سر بر آستانه زند
 خنک آن را که بر ستیزه عقل • دست در باده مغانه زند
 ندهد عقل بر دلم جز کثر • تا دلم راست این ترانه زند
 دل چو از چشم بار مست شود • نیر مقصود بر نشانه زند
 وله،

عاشقان امروز هریک با کناری رفته‌اند
 هریک اندر جست و جوی غمگساری رفته‌اند
 عاشقان را چند گوئی دل کجا شد سوی زلف
 بیقراری چند سوی بیقراری رفته‌اند

(۱۱۷) الامام العالم شرف الدولة والدين محمد شفرو عليه الرحمة،

از امثال اصفهان بل از اعیان جهان بوده است درّه التاج علم و واسطه
 ۲۴ العقد دانش اگرچه در علم تذکیر شهرتی داشت و مواعظ و نصایح او

جمال و شه بیتِ قصیده افصالد صدای صیت ایشان باقاصی آفاق رسیده
و شکراب جود ایشان سكرات جانرا نسکین داده و صدر الدّین که ذکر
او رفت از سواران میدان فضل سابق و مجّلی بود و بحلیه جمال منغلی و
این جمال الدّین هم شکوفه آن غصن و غصن آن ارومه و دُرّ آن صدف
و درّی آن شرف است نتایج طبع او عروسان زیباروی و پَرَدِ گِیّان سیاه
موی اند ابکار خاطر او چون حور عین موزون کانهن بیض [مکّنون] و
برهان این دعوی و مصداق این معنی این شعرست،

شعر

چو گل بخت بر آمد که خسرو چمن

خدايگان رباحین و شاه انجمن

ز شاخ چتر زبرجد مراست در عالم

۱۰

زمرّدست جلال و ز لعل پرهمن

سرور سنبل و شادی روی شمشاد

جمال سوسن و سرو و امید یاسمن

ازین نیاید با هم لب من از خنده

که لاله کرد پُر از برگ ارغوان دهنم

۱۵

همه تن من جانست سر بسر گوئی

همه چو عیسی روح گهات میر که تنم

مرا خود از لب خود آرزوی بوسه کند

کدام بلبل من مست عشق خویشتم

چنگ بلبل مطرب درید پرده من

۲۰

جوابش ار ندّم پس نه مردم و نه زخم

برون ز مشغله در عشق او چه خدمت کرد

همین بس است که گوید که من ترانه زخم

نظاره رخ من سیم مطربش بس است

اگر نه سرخ درستی دو بر کنش فکنم

۲۵

و این چند رباعی از منشآت طبع اوست،
 رباعی
 ای خطِ دمیده گرد آن لب چه خوشی، وی سنبلِ بر لاله مرکب چه خوشی
 ای روز بروز کرده از شب چه خوشی، وی سبزه باغ حسن یا رب چه خوشی
 رباعی،

• زلف سیهت که مشک با او خم زد • مشاطه فطرنش خم اندر خم زد
 يك ره بمنش سپار نا یکباری • برم زمنش که عالی برم زد
 رباعی،

از عقل عنان بتاب و در ساغر پیچ • وز خلد و سفر بگذر و بای در پیچ
 دستار و قصب بیاده بفروش و مترس • کم کن قصی پس طرفی در سر پیچ
 رباعی، ۱۰

بد باشد اگر خاطرنیک اندیشت • بادی نکند ز عاشق دل ریشت
 باز آی مگر بر رخ تو جان بدم • بنشین پشم مگر بمیرم پشت
 رباعی،

کردیم دگر شیوه رندی آغاز • تکیر زدیم چار بر پنج نماز
 ۱۰ هرجا که پیاله ایست مارا بینی • گردن چو صراحی سوی او کرده دراز
 رباعی،

یاران همه با هم اند و تنها من و تو • کین است مگر زمانه را با من و تو
 هر دلشده که بود با دلدارش • بنشست بکام خویش الا من و تو
 رباعی،

۲۰ آن صبر که ببنو باد پیود برفت • و آن عقل که بی تو صبر فرمود برفت
 وصل تو چو گل بدوستان دیر رسید • دردا که چو گل ز بوستان زود برفت

---

(۱۱۶) الصدر الاجل جمال الدین الخجندی رحمه الله،

خاندان خجندیان در صفاهاں ملاذ ارباب فضل و معتصم اصحاب دانش
 ۲۴ و مستجمع کاملان جهانست و هر فردی از افراد آن جمع دُر فرید

نقاش صورت نو بی ذهن و بی تفکر
در يك بدست کرده فردوس را مساحت
آهوی دل فریبی با روضه جمالت
در نرگس نو رفته خفته باسراحت
از روح پاك برده خوئی نو لطافت
بر عقل كل نموده اخلاق نو رجاحت

فصل سوم، در ذکر صدور و افاضل عراق،

(۱۱۵) الصدر الامام الاجل صدر الملة و الدین الخجندی نور الله قبره،
صدر خجندی که از رؤساء اصفهان بل از امثال صدور جهان بود آسمانی
۱۰ بر زمین و آفتابی در زین دور گور عمامه او بر تدویر آفتاب تابان
تاوان میکرد و رشح قلم او در آن اقلیم اثر شمشیر بران باظهار میرسانید و
با این همه مکنت و استظهار و قدرت و افتخار در کرم چنان گشاده دل
و دست بود که دخل کان و بسار بحر با خرج يك روزه بین او بس
نی آمد و با این همه فضایل و شمایل او را شعر است مطبوع و در نازی
۱۵ و پاری و نظم و نثر قدرت او کامل و داعی تتبع اشعار و نصیح کلمات
او کرده است و از هر جوئی قطره و از هر گلی جزوی و از هر گلی
برگی بدست آورده اما درین مجموعه طرفی از لطایف ایات و اشعار
او اثبات افتاد، این غزل اوراست، غزل

دلبرا راه مزین پرده بساز • مطربا زخم مزین زخمه نواز
۲۰ حجره خالی و رقیبان در خواب • چشمها خفته و درها همه باز
چکم وای که امشب شب من • هست کوناه و مرا قصه دراز
منشان هیچ قدح را ز طواف • ناکه بر خاست صراحی به نماز
شبه حسن نو ای ماه فلك • سر طراز همه خوبان طراز
بی سبب گرم مشو سرد مگوي • نرم شو اسپ جفا نیز متاز
۲۴

نیلوفر اندر آب گشاده ز رخ نقاب
 بر خاك شنبلید به پیشش نزار و زار
 بر طرف جویبار بیالید سرخ یید
 مرجان صفت و لیک زمرد گرفته بار
 اغصان بوقت باد چو باران گه وداع
 بگرفته یکدگرا از مهر در کنار
 ابر آستین و دامن پر کرده از گهر
 در پیش او گشاده بحاجت کف چنار
 آزاد سرو در سه صفت همچو شاه بود
 شهرا ندیده و شده در بندگی چو مار
 بگشاده ده زبان ز برای ثنای شاه
 و آنگه ز عجز کرده بخاموشی اختصار
 در بیا علم و عدل شهنشاه ملک و ملک
 خورشید بزم و رزم خداوند گیر و دار
 فرخنده رای مملکت آرای کز صلاح
 بیرون ز کردگار چو او کس نکرد کار
 رایات فتح و نصرش عالی بهر مکان
 آیات مجد و فخرش ظاهر بهر دیار
 پیوسته خارِ خشم و گلِ عنو او شده
 عاری ز عار ظلم و مجرّد ز جور خار
 عرق کریم و اصل قدیم ورا بشرح
 نتوان تمام گفتن در عمر مستعار
 وله،

ای آفتاب رویت در مطلع ملاحظ
 پرورده چون لب نو لعلی بکان راحت

رباعی،

رویت چو گل و گلاب از وی بچکد
ماهست که آفتاب از وی بچکد
یا رب که چه آتش است کاندر وصفش
هر بیت که گویم آب از وی بچکد
رباعی،

من از همه بیش در غمت کمر زده‌ام
بر جان گره مهر تو محکم زده‌ام
دوش از تو مرا هر آنچه حاصل بودست
جز دیده خویش جمله برم زده‌ام

---

(۱۱۴) الامام رشید الدین محمد بن محمود اسفزاری رحمه الله،

رشید الدین اسفزاری که بر یکران بیان بلاغت سواری اورا مسلم بود
و حبل فضایل او مبتم و معصم شمایل او محکم عروسان پرده ضمیر او
زیبا روی و دلبران ختن طبع او گشاده موی در مدح ملک بلور این
۱۰ عقد مروارید بدست بیان بساخت و آن پادشاه حق فضل اورا بشناخت
ی گوید

قصیده

بر آرزوی خدمت درگاه شهریار
رای سفر گزیدم در موسم بهار
صحن فضا شده ز رباحین پر از بخور
روی هوا شده ز طبایع پر از بخار
اندر گل موژد رنگی ز روی دوست
در عارض سمن عوضی از بر نگار
بگرفت لاله بر کف جام شراب لعل
زیراک بود دیده نرگس پر از خمار

ز راهتاز جهان احتما گزین یقین
که نیست بیش در پنهان احتمال وفا
ز جیب غیب طلب نقد عهد کز دست
گست دامن بار نکو فعال وفا
غزل،

نوئی ای جان ز دولب درمانم • مرهم گر نکنی در مانم
نکنی کار برای دل من • نو خود این راه ندانی دانم
آنچه زان بیش نباشد غم نست • و آنچه زان کم نبود من آنم
شکری از تو بجان خواهم خواست • گرچه از پسته دهی بستانم
رباعی،

جانا بتو حاجت وصال آوردم • وین هم ز طمعیهای محال آوردم
مانده چوگان سر زلف تو باز • بر گوی زخندان تو خال آوردم
رباعی،

ای دیده بیادش چو نظر بگشائی • در پای خیال او نشان بینائی
۱۵ آنگاه چو بر مردمکش بنشاندی • هشدار که دامنش بخون نالائی
رباعی، دل در خم آن دو زلف بکنش خوش است
زیرا که نظر در رخ زیباش خوش است
گر با من شور بخت شیرین رخ او
که که ترش است گوهی باش خوش است
رباعی،

یادم نکنی از آن بفریاد آم • باشد که ز بند هجرت آزاد آم
درم شد و شکسته چون زلف توام • در زلف نگر مگر منت باد آم
رباعی،

ای رفته و بیتو رفته آب از دیده • گل رفته و میرود گلاب از دیده
۲۵ تا باز نه نیست نه بینم خالی • خون از جگر آتش از دل آب از دیده

بمال گوش جفا و به بند چشم امل
 که چشم زخم فلک داد گوشمال وفا
 سمند عهد ز همت فی پذیرد زین
 از آن سبب که گسسته است ازو شکال وفا
 درخت لطف فرو ریخت برگ و بار کرم
 های عهد بینداخت پر و بال وفا
 نیافته است ز اصحاب عهد کس انصاف
 نه از بین وفاق و نه از شمال وفا
 ز آشنائی گیتی وفاق بیگانه است
 باشیانه عتقا شدست زال وفا
 بآب شور جفا خوش دلند مشتی خس
 چرا که بی خبرند ازیم زلال وفا
 فروغ مهر فراغت در آسمان امان
 نه بدر قدر نمودست و فی هلال وفا
 یکی منم که بصد نوع در هزار غم
 ز جور چرخ جفا پیشه و زوال وفا
 ز هیچ بار وفائی نیافتم روزی
 مگر بخواب شی دیده ام خیال وفا
 امید عهد و وفا نیست لیک نا نفسی
 جمال عهد نه بینم کجا جمال وفا
 بچار میخ جفا بسته ام چگونه کشم
 طناب خیمه اقبال در ظلال وفا
 بر قبول ز بذری سخن نیافتم
 دروغ شعر تر من بخشک سال وفا

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چو هست زیر نقاب عدم جمال وفا
 صباء عهد مجوی و دم شمال وفا
 ز بس جفا که بیفزود یکنفس نزند
 نسیم عهد درین عهد بر جمال وفا
 سموم حادثه در باغ دین چنان بوزید
 که خشک گشت بیکبارگی نهال وفا
 بناقضان وفا در نگر که نا بینی
 چه مایه نقص فزودند در کمال وفا
 مزاج طینت عدل اندرون عالم نیست
 برون عنصر عصرست اعتدال وفا
 ز ننگ مُشت لکد کوب نائبات فلك
 نهاده اند قدم در عدم رجال وفا
 شدست خانه دل خالی از متاع طرب
 که هست دست مروّت نهی ز مال وفا
 وفا مجوی و منال از جفا که خالی شد
 کف کنایات احرار از منال وفا
 شدست غافل دلمها ز کار و بار خرد
 شدست بسته زبانها ز قیل و قال وفا
 درین زمانه هوی غالبست و دین مغلوب
 حدیث عهد مگوی و مپرس حال وفا
 دریغ آنک رخ خوب نو عروس جهان
 برهنه ماند ز زلف صفا و خال وفا
 وفا مجوی نه جور زمانه جانی
 که هیچ گونه نیایی درو خصال وفا

کند مرکب او عدو و را پست • بزیر سُمی سر بزیر سُمی تن
رباعی،

ای دست چه دستی که چنین بیکاری • کو ناخنت آخر که ازو سر خاری
نی نی تو نه دستی که دهان باری • ز آن روی که تنگی و خط خوش داری
رباعی،

چون کرد فلک دوش پُر از غلبه طشت • بر من ز شیخون غمت حال بگشت
از خواب خوش آب دیده را پُل بستم • چندانک خیالت بسلامت بگذشت
رباعی،

مشو سخن عالم فانی و مگو
و اندر طلبش مدار چندین نگ و پوی
دنیا چو گلست ای پسر بر لب جوی
نا چشم زنی نه رنگ بینی و نه بوی

(۱۱۲) الامام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی رحمه الله،

ذاتی مجمع کمال فضایل و منبع زلال شمایل اگرچه از فرهست اما در مسند
۱۵ علم و عمل چون شاه فلک در برج حمل و اورا ایات دلفریب و رباعیات
لطیفست و در وقتی که این داعی را بر فره گذاری افتاد فلک بمصاحبت
او مُمَاشات نمود از جفاء ارباب زمان شکایتی کرده بود و کارنامه
پرداخته و در معنی وفا دقیقه دقیق آورده برین جمله
۲۰ واو و فا و الف وفا باشد • نا درین عهد ما کرا باشد
در حروفش نگر تو بی کم و بیش • حرف علت دو دارد از پس و پیش
در میان فاست حرف دیگر او • وز نقط کوه قاف بر سر او
دور ما دور لطف و صحت نیست • چون وفا بی دو حرف علت نیست
چون برین صورست حال وفا • صورت حال چون کم ز جفا
۲۴ و در مطلع آن کارنامه غزّاص خامه اورا بحر زاخر خاطر درر فاخر این

زد فلك در خيل حكمت چنگ ز آن معنی كه نیست
 خیمه هر جائی كه باشد بی طناب آراسته
 بی تهور ننگرد رای تو در گردون از آنك
 رزم نبود بی طعان و بی ضراب آراسته
 سرورانرا امثال امر تو بوده رفیب
 گردنان را طوف فرمانت رقاب آراسته

این قصیده هم ازوست،
 قصیده
 اے رخ تو قلب آفتاب شكسته . طرّه نو قدر مشك ناب شكسته
 حسن تو ملك خطا گرفته و عشقت . رایت اندیشه صواب شكسته
 ۱۰ روی تو معمور كرد بارگه جان . زلف تو پشت دل خراب شكسته
 برده بخط و لب آب طوطی و شكر . طرّه همچون پر غراب شكسته
 قاعده مشك چون رسید بغایت . گشت از آن عنبرین نقاب شكسته
 باده عشق تو خورد عقل و خمارش . مستی آن نرگس بخواب شكسته
 فندق عنابی تو زخمه ناهید . بر سر هنگامه خضاب شكسته
 ۱۵ زلف گنه كار تو درنگ نكرده . نوه صد كس يك شتاب شكسته
 جزع گهربار سنگ لعل بدخشان . ز آن صدف لؤلؤ خوشاب شكسته
 بلبه كردار اگر گریسته چشم . رنگ لب قیمت شراب شكسته
 غم چو فرو برده نبشته برگ جان . نوك وی اندر دل كباب شكسته
 ریخته چشم عقیق ناب چو دیده . بر سمت سنبل بتاب شكسته
 ۲۰ وعده وصل تو مهد كج نماشا . از پی دلهاء کامیاب شكسته
 صورت حالم طلسم عربده عشق . بر در صدر فلك جناب شكسته
 و وقتی ارسلان خان عثمان سقّی الله ثراه زیارت سیمین رفته بود و آن
 موضعست متبرك و مزاری شگرف این قطعه دو بیت بحضرت اعلی
 فرستاد،
 بیت

۲۵ چو رای هایون تقرّب نماید . بوجه زیارت بسوی سیمین

- دیده رخ را کرده لعل از اشک تا بر شکرت
فندق عَنَاب گون دید از خضاب آراسته
ای سر کویت ز باران سرشکم هر شی
بوده همچون آبگیری از حباب آراسته
رشته مرجان بجزع اندر مرا باشد مدام
تا نه در پاك داری لعل ناب آراسته
زانك محتاج سؤالم كرد از روی عَنَاب
شكر جان پرور حاضر جواب آراسته
در فراق صبحدم هر شب ز با رب گفتم
چون سحرگاه از دعاء مستجاب آراسته
نیکوئی کن کر نسیم لطف کرد آفاق را
صدر مبون حضرت عالمجناب آراسته
گردش افلاك بي احكام او محسوس نیست
مصر جامع کی بود بی احساب آراسته
دور گردون عنكبوت روزن قدر و پست
ز آنکه چون طاوس نر نبود ذباب آراسته
ز آفتاب رای او زینت بود مر چرخ را
نیغ گوهر دار گردد از قراب آراسته
آفتاب آمد که زین مرکب رای وم
بر فلك ز آنم بنور انتخاب آراسته
نقره خنگ چرخ ترکیب هلال آورد و گفت
گرچه زین زیباست نبود بی رکاب آراسته
ای ز تلقین تو دفترها سر مملکت
همچو دیوان مطبعان از ثواب آراسته

- غمزه خونخوار فتان را فریب آموخته
 نرگس مخمور جادورا ز خواب آراسته
 طره بر خد زبرجد رنگ تو آویخته
 طوطی اندر سایه پرغراب آراسته
 خازن جنت ز رشك خط خلد آسای تو
 چهره حوران عین اندر حجاب آراسته
 ازدهاء عشقت اندر جان ما ره داشته
 گنج سودای نو دلهاء خراب آراسته
 بیدلان را حسرت باقوت شکر بار تو
 عارض از خون جگرهای کباب آراسته
 عشق تو در چنگ هجران کرده نالانم چونای
 دست هجران گوشالم چون رباب آراسته
 کرده رنجورم فراق اندر هوای شکر
 وعده وصلت قدحها جلاب آراسته
 غم فقاغم داد ز امید لب و خال و خط
 آن فقاغ از شکر و مشک و گلاب آراسته
 جزع گوهر بام از سودای لعلت داشته
 آستانه را بیاقوت مَذاب آراسته
 اشك من گر ز انتظار وصل گلگون شد رواست
 مجلس عشرت نباشد بی شراب آراسته
 ز آتش غم دارد آسایش دل حور بهشت
 دوزخ سوزان نباشد بی عذاب آراسته
 آفتاب اندر حجاب غالبه است از زلف تو
 ای سہی سَرُو نو از بوی گلاب آراسته

چشم ز روی غم چو شفق داشت تا مرا
 بی روی او چو صبح شد از انتظار چشم
 بر روی ریخت گوهرم از چشم نا توان
 از روی اعتبار مرا در کنار چشم
 دارد ز اشک روی مرا پر نگار چشم
 آخر ز روی رحم یکی بر گار چشم
 در روی من بچشم حقارت نظر مکن
 کز عشق روی نست مرا چشمه سار چشم
 ز اندوه روی و چشم تو تا روز راحتست
 بر روی من سرشک بشباه نار چشم
 خونخوار چشم نست از آن روی میکند
 از خون دیده روی مرا پر کنار چشم
 گر چشم دل نیابد از آن روی خوب تو
 جان را ز روی حادثه گیرد غبار چشم
 چشم ستاره بار شد ای آفتاب روی
 مهتاب گشت رویم از آن پر خمار چشم
 ای شوخ چشم روی مگردان ز من ولی
 از روی عدل ناصر دین بر مدار چشم
 و این قصیده هفتاد و یک بیت است و پنج مطلع نهاده است و این
 ۲۰ از فراید قصاید وی است، و در قصیده میگوید که مطلعش اینست

قصیده

ای جهان از چهره چون آفتاب آراسته
 ماه را در سایه زلف بتاب آراسته
 لاله را پیوسته از شمشیر برقع ساخنه
 زهره را همواره در مشکین نقاب آراسته

- روے حصاربان فلک چشم روزرا
 يك سوز روی طائفه این حصار چشم
 در پیش چشم روی هوا همچو زنگی
 بر روی او نگاشته از نور و نار چشم
 گردون نهاده روی و کواکب گشاده چشم ۵
 در روی بکدگر همرا بر قطار چشم
 من روی بر زمین و دو چشم اندر آسمان
 بیجاده رنگ رویم و باقوت وار چشم
 مارا بروی آنکه شد امیدوار چشم
 از روی اوست فتنه درین روزگار چشم ۱۰
 بت روی من که خیره ز سحر دو چشم اوست
 بر روی نقش بتکده قندهار چشم
 نکند چو چشم آن صنم لاله روی باز
 نرگس بروی دشت و لب جویبار چشم
 گر چشم خیره میشود از روی او رواست ۱۵
 در روی آفتاب نگبرد قرار چشم
 ناریک شد دو چشم من از روی روشنش
 از روی وی نیست بلبل و نهار چشم
 گر شرم چشم داشتی آن سرو ماه روی
 بر روی او سرشک نکردی ثار چشم ۲۰
 بی آب گشت رویم و در چشمش آب فی
 و آنکه ز روی او نه مرا اعتذار چشم
 بر روی آب مردمک چشم از آن نشست
 نا مردم آبروی ندارد ز بار چشم ۲۴

(۱۱۲) الامام الاجل العالم زين [الدین] السجری،

با علی وافرطبی دارد درّاک چنانکه عطارد از ادراک سخنش عاجز آید
و در صنعت شعر و انواع سخن هرچه بر جمله شعرا و متکلمان معجز
نمودست و کئی این طائفه از آن نوع عاجز بوده اند رام طبیعت اوست
و تولّد او از بحسك (?) است قصبه ایست از قصبات فره و ذات او محقق
این مثل که الرجال من الفری و او را قصابد بسیارست و لطایف بی
شمار و ابیات و اشعار او را از عزّت خلق چون... در دل نهند و سواد
نظم وی را چون سواد دبه عزیز دارند و آن قصیده که در هر مصرعی
چشم و روی لازم داشته است و اثر سحر حلال فرا نموده برهان علو سخن
۱۰ و لطف طبع او تمامست، قصیده

پر پیکرست روی فلك بر گمار چشم
بك روی بین گشاده برو صد هزار چشم
بنگر بچشم سر که شب از روم ناختن
بگشاد روی روز و بیست استوار چشم
روی سپهر گشت پر از چشم سر بسر
و اختر ز روی سیر گرفت اختیار چشم
روی سپید روز چو از چشم شد نهان
روی سیاه شب چو بدید آشکار چشم
افتاد روی خسرو انجمن چشم دور
در روی مه گرفت فلك بنده وار چشم
از روی دور دیدم بك چشم روز را
دهر دو روی کرد پر از کحل وار چشم
ترکان تنگ چشم فلك را ز روی روز
در روی ظلمت شب هندی عذار چشم

۱۰

۲۰

۲۴

وله، رباعی،

نن بی ادبی کرد و دل من خون شد • چون حد زدیش بهجر درد افزون شد
سودای نوای جان من ای جان جهان • بیرون نشد از حد و ز حد بیرون شد
غزل

۵ دیدار تو خدایا چندانم آرزوست • کز بهر آن مفارقت جانم آرزوست
جانان فدای جان نتوان کرد از آن سبب • جان میکنم فدا چو ز جانانم آرزوست
با صد فدای جان نبود وصل او گران • ارزانم آرزوست بس ارزانم آرزوست
دوری و درد بود غذاء من و کنون • مردم ز درد دوری درمانم آرزوست
درمان من توئی ز تو دوری چه میکنم • درمانم از تو از تو چه درمانم آرزوست
۱۰ تا کی ازین ترهّد ما در صبح عشق • وجد و سماع و نعره مستانم آرزوست

وله ایضاً، غزل

يك سحر بر دل ما باد صباي بفرست • دردمندیم ز هجر تو دوائی بفرست
گر سزاوار گل روضه وصل تو نهام • آخر از باغ جفاهاات گیائی بفرست
قصه غصه مارا نو جواب نعی • گر نی گوئی پیغام بلائی بفرست
۱۵ گر ولای تو هی جز بیلا نتوان یافت • دل رضا داد برو باز بلائی بفرست
بندگانیم بنادائی در خطه فسق • گرچه بر خط خطائیم عطائی بفرست
دارد از تو نظری شمس گدائی و ترا • چه زبان دارد مقصود گدائی بفرست
و این رباعی در حضور ملك تاج الدین یلدوز گفت، رباعی

شاهها باید کز تو دلی کم شکند • لطف تو هزار لشکر غم شکند
۲۰ اندیشه بکار دار کاندر سحری • يك آه هزار ملك بر هم شکند

رباعی

این قطره خون بسته قلب لقب • گفتا که منم محرم اسرار طلب
۲۲ گفتند که خون کنیش از اول کار • تا هر قلبی بلا ف نگشاید لب

وله، رباعی،

دستی دارم چو کیسه باد نهی . و آنگه گوئی مکن مرا باد نهی
این پرده مزین ورنه کنم از دست . چون چنگ دل خویش بفریاد نهی

وله، رباعی،

بر روی بتم ز باده چون رنگ افتاد . زان روی میان من و دل جنگ افتاد
از چنگ هوئی باز خریدم دل را . معشوق ترانه زن چو در چنگ افتاد
هو گوید این رباعی

رباعی

گه تاب کند مشکبار نو کشم . گه غصه جزع پر خمار نو کشم
بر دل ز نهال صبر يك شاخ نماند . آخر بکدام برگ بار نو کشم

۱۰ (۱۱۱) الامام العالم شمس الملة و الدین محمد بن نصیر السجری،

مالك مالك كلام و سالك مسالك فضل و اکرام خطيب منبر بلاغت
عندليب چمن فصاحت در بستان تذکیر چون از سحاب بیان باران فضل
و رحمت آفریدگار باران کردی گلهای کشف حقایق شکفتی و الماس زبان
او در تقریر فقه و نظر چون در حرکت آمدی بهر کله گوهرهای شب
۱۵ چراغ تحقیق سنتی و اشعار او مطبوعست و نثرهء او مصنوع و چند
تألیف ساخته است و چند تصنیف پرداخته است و مجمع البحرین که
میان حقیقت و شریعت ازدواجی داده است زاده بحر فریحت اوست و
وقتی در سیستان از سجری شنیدم که در مقام مفاخرت و مباحثات میگفت
شهر ما بسه چیز بر جمله بلاد ربع مسکون ترجیح دارد، گفتم چیست آن
۲۰ گفت شیر و امیر و شعر این نصیر و این چند بیت از نتایج خاطر او
آورده شد

رباعی

در عالم یاری چو نماندست کسی . در عشق تو من باک ندارم نفسی

۲۲ در بای دلم که هست پر آب غمت . موجی زد و درها بدر آورد بسی

زبور خوان ثنا و فضایلت باشد
 از آن قبل غسل آید ز فضل زنبور
 شدی بفضل و فضایل بهر طرف معروف
 شدی بلطف و شمایل بهر کف مشهور
 چو رومیان بصنایع چو چینیان بظروف
 چو تازیان بنصاحت چو زنگیان بسرور

(۱۱۰) الامام بدر الدین [بن] نور [الدین] الهروی،

نادره گیهان و زبدۀ فضلاء خراسان بود و در هراة بمجاورة او مستأنس
 شدم و از لطایف الفاظ او ذخیره نهادم و از وی شنیدم که وقتی بخدمت
 ۱۰ علاء الملك [ملك] الامراء والوزراء ابو بکر الجمحی رحمه الله خدمتی نوشتم
 و نظمی پرداختم چون در نظر مبارك او آمد مرا بك تخت جامه بُرد نیشاپوری
 و دونا اسکندرانی فرستاد، در شکر این لطف رباعی و قطعه بگفتم، رباعی
 ای با تو بزرگان جهان خُرد هم • در جنب صفات صافها دُرْد هم
 در نَرْد سخات بُرد من بسیارست • وین طرفه که آن جنیبت بُرد هم
 ۱۰ و قطعه اینست

چو اسکندرانرا مُعین و وزیرى • از آنم فرستادی اسکندرانی
 بلی بود یکنوا و يك با ولیها • از آن تا کند با ولی همقرانی
 مرا گفست جامه که بر در طى آریم • که بخشیده حاتم نا بدانی
 و له، رباعی،

۲۰ گفتمی که بگاز غم سرت برگیرم • چون شمع ز آتش رخت در گیرم
 نا ظن نبری که دل ز تو بر گیرم • از تو نبرم و بر برم از سر گیرم
 و له، رباعی،

زردوست چو تو نیست دلارام دگر • وز سیم کشی چو بنده پُر وام دگر
 ۲۴ از دادن زر پخته هر روز ز تو • جز نقره ندارم طمع خاطر دگر

الله و زیارت روضه رسول الله تصمیم داده بودم چون بهراه رسیدم هر
کس از اعیان فضلا و وجوه علما در مقدم این ضعیف فصلی پرداختند
بتازی و شعر پاری و فرید الدین بشار که از نصاب فضل با یسار
بود در آن تلطف با ایشان موافقت کرد و فصلی بیدایع و لطایف
مشحون کالفلک المشحون به نزدیک آن فلك زهد فرستاد که این ایات
پاری غبضی از آن فیض و جزوے از آن کل و برگی از آن
گلست،
شعر

زهی ز خاطر تو لشکر سخن منصور
خهی بهت نو کشور هنر معمر
سزد که خط غلامی ستاند از آفاق
چو هست مسکن تو خواجه خطه لاهور
ز روح پاك تو شاه زمانه جوید روح
چو آفتاب که انر عرش وام خواهد نور
اگر نه درس تو بودی حکم شدی مدروس
و گر نه عون تو بودی ادب شدی مفهور
موفق و بتوفیق حیف نه معجب
محقق و بتحقیف خود نه مغرور
نوئی چو روح بآثار در جهان مکشوف
نوئی چو عقل بفضل از همه جهان مستور
خبر مایه مهر تو در گل انسان
سر خرد بهوای خمار تو مخمور
ملك به نزد تو از راه عفت مملوک
امیر پیش تو انر روی عزت مأمور
جمال باطن تو در صفا چو یافت کمال
بدفع چشم بد از وی سپند سوزد حور

۱۰

۱۱

۱۲

۱۵

از عزیزِ غم عشقت را دل • در نهان خانه جان پنهان کرد
گفته خط مرا خوش خواندی • زین عبارت مه من نقصان کرد
ور کسی خط ترا خوش خواند • چون قلم سر زنشش نتوان کرد
وله، رباعی،

پشت دل خسته را کجا می آرم • سودائی بستره را کجا می آرم
آنجا سره درست را نیست محل • مس قلب شکسته را کجا می آرم
وله، رباعی،

بر عارض گلرنگ نوای شهر آرای • بنگر که فلك چه صنعت آورد بجای
دانست که گل چو رخ نماید برود • از مشک سیه نهاد بندش بر پای
وله، رباعی،

ای دیده مدام در پیت میگردم • صد گونه بلا ز تو بروی آوردم
در کشتن من تو بیش ازین سعی مکن • آخر نه ترا بخون دل پروردم
وله، رباعی،

بر خیز دلا گر هوست می باشد • فرمان بر اگر دست رست می باشد
در حلقه زلف یار فارغ بنشین • میزن نفسی تا نفست می باشد
وله، رباعی،

آن ترك چو یافت منصب جانداری • يك لحظه نی شکبید از دلداری
گفتم دل من نگه نی داری گفت • جانداران را چه کار با دلداری

(۱۰۹) الامام الاجل فرید الدین تاج الافاضل محمود بن البشار الهروی،

۲۰ فرید بشار که بشر جبین او بفضل متین او بشارت میداد و بیان شافی
او از علم وائی او برهان می نمود، ادبی اریب و فصیحی لیب و فاضلی
کامل و هنرمندی با حاصل [بود] و او را نظم و نثر نازی و پاری و نکات
۲۲ بدیع و اشعار رقیع است و از شیخ زکی شنیدم که وقتی عزیمت حج بیت

ور هی گویند با تو این سخن • خشم ی گیرئ و صبرا میکنی
و همراست این غزل

چون غنچه دلی دارم پر خون ز جنای تو
عمرم بکران آمد در عهد و وفای تو
هرجا که غی بینی خواهی ز برای من
هرجا که دلی بینم خواهم ز برای تو
گفتی که چه باشد به دارو ز پی چشم
گردست رسی باشد خاک کف پای تو
صد جامه قبا کردم در آرزوی وصلت
در بر کشمت آخر يك دم چو قبای تو
در خونِ دلِ آن کس تا چند شوی آخر
کو از دل و جان گوید همواره دعای تو

وله ایضاً، غزل

بویا و عهد با تو که دل از وفا نتابی
که اگر کسی بچوئی چو منی دگر نیابی
چه کنی سرشک چشم بچنا چو ناردانه
نه بس این که رنگ روم ز غم نوشد چو آبی
دل من خراب کردی ز برای چشم مست
چه عجب ترا که چشمت نشکبد از خرابی

وله، غزل،

هرچه از جور و جفا بتوان کرد • دوش با من غمِ عشقت آن کرد
بیم و امید نو تا روز مرا • گاه گریان و گاهی خندان کرد
دُرِّ اشک از صدف دیده من • تیر باران غمت باران کرد
چون نمکدان لب دید دلم • جگر سوخته را بریان کرد

گو فلان بنده تو دور تر تو رنجورست
 پس اشارت بلبش کن کش از آن میسازد
 گرچه این يك كلمه تركِ ادب بود و لبك
 چکند کین نکند چاره جان میسازد

و هو گفته است نظم

ای بخت سرگرفته در آوردیم ز پای • گر هیچ ی توانی روئی بمن نمای
 ای روزگار عافیت آن وقت آمدست • تا چند انتظار کجائی بیا در آی
 بر بخت من زمانه بخندد بتهفه • بر حال من ستاره بگرید بهای های
 در اینجا میگوید

۱۰ روئی گشاده دار چو دولت نمود پشت • دستی کشیده دار چو برداشت عمر پای
 یا رب بدست نست مرین قفل را کلید • بر بنده رحمتی کن و این قفل برگشای

ذکر ائمه و علماء هراة و مضافات برم (?) و سیستان و غیر آن

(۱۰۸) الامام الاعزّ فخر الدین المخطّاط الهروی،

مذکری نیکو سخن لطیف طبع و واعظی مقبول قول مطبوع لفظ از مشایخ
 ۱۰ هراة و کبار خراسان است و من در هراة بخدمت او رسیدم و بمحاوره او
 استیناس طلبیدم و از فواید او اقتباس کردم و ایات و اشعار او در
 غایت لطف طبع است و این غزل که شعر

هُوَ أَشْهَى مِنْ الْأَمَانِ لِحَاجٍ • وَ مِنْ النَّوْمِ وَقْتُ كُلِّ صَلَوةٍ

صنعت اوست و او گفته نظم

۲۰ برگل از سنبل چلیپا میکنی • بس مسلمان را که ترسا میکنی
 در نهان دلهای ز سینه ی بری • قصد جانها آشکارا میکنی
 ی ستانی عمر و عشوه میدهی • راستی را نيك سودا میکنی
 ۲۲ باده با ما میخوری و طرفه آنك • عربده همواره با ما میکنی

دلا مکن هوس دلبران یغائی • وفا نیایی از ایشان هوس چه پیائی
چو ماه عمر تو اندر محاق پیری شد • تو آفتاب حقیقت بگل چه اندائی
بنه ز تارک پندار طیلسانِ امل • بنه ز فرق تکبر کلاه رعنائی
ترا ز دهر سیه کاسه کار بر ناید • تو با سپیدی این روزگار برنائی
هزار قبصر و کسری زمانه پنهان کرد • نهان نباشد هرگز بدین هویدائی
مجوی هرزه ز زهر گشندۀ نریاکی • مخواه خیره ز خار خلدۀ خرمائی
و در مدح میگوید هم درین قصیدہ

برند هر سحری روشنان گلشن سبز • ز خااک درگه تو تونیای بینائی
بروز رزم بشمشیر شیر مردانت • کند یغما جان بتان یغائی
۱۰ شود ز شست تو خسته پلنگ کُھساری • شود بشت تو بسته نهنگ دریائی
فلک نبشته ترا عبده و خادمه • زمانه گفته ترا سیدی و مولائی
[و در آخر این قصیدہ گوید]

چو شعر من نبود دلبری بشیرینی • چو نظم من نبود طرفه بزیبائی
چه سود نظم چو لؤلؤ من که می نخرند • هزار شعر چو لؤلؤ بسعیر لالائی
۱۰ کرم کجا طلبم شعر بر که عرضه کنم • که شد نهان ز جهان قدر فضل و دانائی
گره گشای حوادث نوئی و بس چه شود • ز کارم ار گره مشکلات بگشائی

---

(۱۰۷) الامام شرف الائمة برهان الدین الاردلانی،

شعر او مشهورست و فضل او بر زبانها مذکور و اگرچه در زئی علما
بودست فاما اشعار آبدار لطیف پرداخته است و اکثر ابیات و اشعار او
۲۰ در شکایت فلک غدار بودست و البته بر کس اقتراح نکردی و از کس
چیزی نستی مگر از کسی که او را بر وی ثقت افزوده بودی و در
قصیدۀ میگوید

خَرَمًا بادِ شالی اگر ت هست گذار
برِ آن ماه که او چنگ نوان میسازد

دفتر عاهات^۱ در مطالعه دارند . وز سیر دهر انتخاب نویسند
آینه روح را مدادت خوانند . آبله را حباب نویسند
باز خرم از بلاه دهر که کتاب . صدر ترا مرجع و مآب نویسند
قطعه قلم جواب شعر تو شاید . عکس صدرا اگر جواب نویسند

(۱.۶) القاضی الامام مجد الدین النسوی،

قصه ایست در حدّ نسا که آنرا مینا میخوانند و قاضی مجد الدین
که قاضی مینا بود دلش بنور علم دین مینا بود در زیر فلک مینائی
بلطف طبع مشهور شد و بر زبانها فضلا بحدوت قریحت مذکور گشته، از
پسر او شنیدم که گفت که چون نداء ناعی حق بگوش [پدر] این داعی
۱. رسید بر فوات عمر عزیز نفسی سرد از دل گرم بر آورد و این رباعی
انشا کرد،

تعلیم حیاتم سبقی بیش نماند . وز دفتر عمرم ورقی بیش نماند
ای نفس بهی خبّرت نیست مگر . کز روح طبیعی رمقی بیش نماند
و در وقتی که قاضی شمس الدین متقلّد عمل قضاء آن ولایت شد بنهیت
۱۰ او رفت و این رباعی بگفت،

خواهی که میان خلق قاضی باشی . باقی مانی گهی که ماضی باشی
بر خلق خدا حکم چنان کن که اگر . آن بر تو کند کسی تو راضی باشی
و هم او گفته است،

تا چند هوای روی چون ماه کنی . تا کی طلب مرتبه و جاه کنی
۲۰ ای پای دراز کرده بر فرش امل . وقتست که دست از همه کوتاه کنی
و هورا است،

ما نام خود از لوح هوس بستردیم . وین عمر گرانمایه باخر بردیم
سرمایه بیاختیم و شهوات شدیم . بدنام بزیستیم و مفلس مردم
۲۴ و این قصیده در حق یکی از اکابر خراسان گفته است

شعر

هر خط که سر از نقطه آن جیب برون کرد
از دایره خون حسین و حسن آمد
اسمیت ز فعل قلم عشق بصد حرف
هر نقطه آن خون که بر آن پیرهن آمد
اورا هم ازو گر کفن آمد چه عجب زین
نه لعبت قزرا ز لعابش کفن آمد
آن جان که درین واقعه تن داد شناسد
رنجی که ازین رنج بهر جان و تن آمد

(۱۰۵) الامام ظہیر الدین ولی النسوی،

۱۰ از علماء نامدار و افاضل ایام بود، فضایل افاضل در پیش او قطری از
بحری و نظم ثرباً و نثر نثره در مقابله نظم و نثر او از سوره سطری و
در نسا مصاحبت او در بافتم و این رباعی از وی شنیدم گفتم رباعی
صبحی ندیدم مرا آخر هیچ شبی • نا نازه بروم نرساند نعی
حاصل من بی دولت حرمان روزی • دارم ز تر و خشک جهان چشم و لبی
۱۵ و این قطعه در جواب شعر قاضی امام شمس الدین نسوی گفتم رحمه الله
قطعه

جز بجنابت اگر خطاب نویسند • نقش معاست کان بر آب نویسند
در نسبت خسروی ز دانش گیرند • در لقب مالک الرقاب نویسند
کلك ترا مشرف مالک خوانند • کف ترا نایب سحاب نویسند
۲۰ عرش جنابا بذات عرش و تعلیش • پس بخطی کاوّل کتاب نویسند
گر همه کُتاب عصر وقت بلاغت • مثل تو فصلی بهیچ باب نویسند
مهر رخا کین من ز چرخ بخوای • تات باضعاف آن ثواب نویسند
۲۲ نوك قلمهائ فاضلان زمانه • چند ز نشویش و اضطراب نویسند

نوئی سلیمان بر تخت فضل و مسند علم
 میان وحی و ولایت بیان نو برزخ
 جهان نهاد ز حکم نو برگریبان داغ
 فلک نهاد ز امر نو بر دل و جان رخ
 بگو جهان را با این ضعیف هیچ هیچ
 بگو فلک را با این اسیر هیچ هیچ
 که گر ز ابر قبول تو شبنی بابد
 ز مرغزار مراد تو بر کشد پیرخ
 مثال خادم مخلص بعرض این تألیف
 حدیث گردن مورست و گرد ران ملح

و این ابیات در مرثیه شیخ الشیوخ مجد الدین بغدادی گوید رحمه الله در
 آن وقت که سعادت شهادت یافت

چون رائحه مشک و چو بوی سمن آمد
 هر باد که از ساحل جیحون بمن آمد
 بوی ختنی بار من آمد که مگر باد
 با نافه سر بسته ز ناف ختن آمد
 بر یاسمن نازه مگر روی نهاده
 این باد کزو رائحه یاسمن آمد
 من خاک کف پای چنین باد که اورا
 بستر ز عیر نر و از نسترن آمد
 باد بمن ار باد عقیق آرد این باد
 از خون سرشته چو عقیق بمن آمد
 جان خرقه کند جامه دل بر چمن تن
 در حسرت آن سرو که جان چمن آمد

(۱.۴) الاملم الاجل سيد الكتاب محمد بن البديع النسوي،

افضل كتاب و قدوة اولو الالباب بود با خلق كرم و خلق وسيم و در عهد ملك الامراء عماد الدين زنگي ديوان انشاءنسا برسم او بود و از زمرة ندماه او بود و اورا نرسلى است كه در خراسان مشهورست و دران وقت كه اين داعى بنسا رسيد اورا از حضرت ملك مازندران تنقضى كردند و استدعا نمودند مثال ملك مازندران و يادگار آورده بودند و از تقلد خدمت استعفا خواست و گفت مدتي است تا در زاوية عافيت نشستهام و مثل العافيه فى الزاوية بر خود خوانده و از ديوان اعلى خوارزمشاهى اورا طلب كردند تا در سلك ديگر كتاب و منشاين مرتب باشد هم استعفا خواست و ميان من و او مصادفتى تمام بود و اين قصيده در حق مولانا استاذ العصر فخر الملة و الدين محمد الرازى نغمه الله برحمته گويد و اين قافيت غريب بحكم امتحان اختيار كردست، شعر

زى ز نسخ رفاع نو عقل برده نسخ

نهاده علم نو در زير سر حكمت فسخ

صقيل راى نو در كشف معضلات علوم

۱۵

ز روى آينه دل زدوده زنگ و سخ

هر آنچه بافته در كارگاه بو قلمون

زمانه معرفت نو شمرده بك بك نخ

چو فيض علم لدنى نرا شود از غيب

بساحت دل نو نعره بر كشد بخ بخ

۲۰

به پيش بارگي فضل نو چه شيب و چه تل

به نزد پيشرو علم نو چه ريگ و چه شخ

چو سبز نيچه علم نيم كش كردى

سياه چهره شود جهل راست چون فرخ

۲۴

وله، رباعی،

- در فرقت تو چه ناله آغاز نهم . خود را ز غمت عاشق جان باز نهم
خطی بفرست تا من ای شاهد جان . خط تو چو شاهدان برخ باز نهم
و این رباعی بر سفینه خود نوشته بود
رباعی
در شهر اگرچه نیکوان بسیارند . لیکن نه چو این سفینه خوی دارند
هر شاهد معنی که خط آورد درو . حوریست که او را بقلم بنگارند
وقتی امام جلال الدین خوارزی که بلبل بستان فصاحت بود به نزدیک
مولانا شهاب الدین خیوفی نامه نبشت و در آن نامه این بیت درج بود، بیت
نامه از بنجا بدان جناب نویسند . بر رخ نقره بزّر ناب نویسند
۱۰ و این قصه در ذکر جلال الدین خوارزی آورده خواهد شد، شهاب
الدین مر قاضی امام شمس الدین را فرمود تا این را جواب نویسند، این
قطعه انشا کرد و این چند بیت از آن تحریر افتاد،
نام چو مانند زرّ ناب نویسند . لایق این از کجا جواب نویسند
یک شبه بد نامه لیک نام کمینش . اهل هنر لؤلؤ خوشاب نویسند
۱۵ والله اگر مثل فصلی از هم نامه . جمله دیران بهیچ باب نویسند
وصف نیارند کرد یک خط او را . گرچه ورقهای پی حساب نویسند
و در اثنای آن میگوید
ز آتش طبع تو خصم سوخت و گر چند . طبع ترا در صفت چو آب نویسند
گر نه جهان عکس گشت پس بچه معنی . دیو تو سوزی مرا شهاب نویسند
۲۰ هست گواه من آن خدای که او را . خلق جهان مالک الرقاب نویسند
کارزوی من بآن جمال مبارک . گشت فزون زآنکه در کتاب نویسند
در حق پسری بازرگان گفتست
رباعی
ای پیشه روی تو جهان آرائی . وے قاعده زلف تو عنبرسائی
۲۴ با سودایت خوشست جان را که دهد . بازرگانی بچون تو خوش سودائی

گل چو نهان کرده است سونش زر در جگر
 قاعده عمر او امر چه بود استوار
 عشق جمال چمن از دل نرگس نخواست
 دیده او شد سفید لا جرم از انتظار
 صورت لاله به بین کوست به نشیبه عقل
 شام ضمیرش شفق دود جبین چنار (۹)
 قبه شنگرف سان گشته گل ارغوان
 حقه سیاب رنگ بوده سر کوکنار
 هست مضاعف بنام جعد شکوفه و لیک
 همزه نماید بشکل آن شکن بی شمار
 سوسن آزاد کرد صدر جهان را دعا
 از پی آن برگشاد دست بآمین چنار

و این چند رباعی که آب لطف از مجاری آن ترشح میکند او گفتست رباعی
 ای غایت آرزو و اصل هوسم . و الله که ز عمر بی تو پرواست بسم
 اگر هدم و همنفس گزینم بی تو . این دم مدهاد هم دم و هم نفسم

رباعی

ای عاشق آن طلعت زیبای تو چشم . با آب مرا ز آتش سودای تو چشم
 سرگردانم چو باد تا یکباری . روشن کنم از خاک کف پای تو چشم

وله، رباعی،

ای گشته فراخ از لب تو قند شهر . دیوانه تو هر که خردمند شهر
 وین طرفه نگر که پسته شیرینت . از پُر نمکی شور در افکند شهر

وله، رباعی،

بگرفت دو زلف خویش چون ی آراست . گفتا که بگو که چپ نکوتر یا راست
 گفتم که چه فرقت میان ایشان . گفتا فرقی چنین که ی باید راست

- ای صفت حسن نو همچو غمر بی شمار
وی شکن زلف نو همچو دلم بی قرار
نور جمالت بدید روشن از آن شد فمر
بوی عذارت شنید خوش دم از آن شد بهار
هر که ز نور رخت دارد امید بهی ۵
در دل و جان هر نفس دارد از آن نور نار
لعل لب نو شدست نشسته بخون دلم
ای عجب آخر که دید نشسته و او آبدار
چین بود اندر مثل معدن خوبی و نو
در خم هر طره داری از آن صد هزار ۱۰
قامت من چون کمان گشت بامید آنک
قد چو تیر ترا آورم اندر کنار
خط نو همچون نبات سبز ولی پر نملک
لفظ نو همچون شراب تلخ ولی خوشگوار
کرد عزیمت مگر جزع نو کز سحر او ۱۵
زلف نهادست سر بر خط او همچو مار
فصل بهار آمد و بار دگر نازه کرد
عشق رخ چون گلت در دل من خار خار
صفحه شمشیر بید کرد صبا پر یسن
ساعد سیمین سرو کرد هوا پر نگار ۲۰
فوس قزح دان بشکل عکس شکوفه در آب
بدر مفتح شمر روی گل از زیر خار
پرده در آمد چو صبح غنچه و بلبل ساخت
پرده عشاق را بر و نر شاخسار ۲۴

او از آن جمله قصب سبق ربوده بود و در نظم و نثر بر جمله فایق آمده و تدریس نصف مدرسه سلطان که معتبرترین مدارس است در خوارزم بدو تفویض فرموده بودند و قضاء شهر نسا و شهرستانه باسم و رسم او بود و او را شعر تازی است بغایت مصنوع و مطبوع و شعر پارسی در نهایت سلاست و رقت در قصیده میگوید

بر بیقرار است فتاده فرار عشق
 بر نامراد است نهاده مدار عشق
 آن کس که عاشقست به نزدش خلیل وار
 سازنده تر ز نور بود سوز نار عشق
 ار وصل مهر مبطلی در هوای دوست
 پیوسته باش ذره صفت خاکسار عشق
 بك جام وصل نا پچی صد هزار بار
 باید کشید دُردی دُرد خمار عشق
 گویند عشق عار بود مرد را و لبك
 راضیست مرد عاشق صادق بعبار عشق
 آن کس مرید نیست که او نیست مرد درد
 و آن کس عزیز نیست که او نیست خوار عشق
 عقلی که پنج نوبت حس را امیر اوست
 در دیده میکشد به تبرك غبار عشق
 گر عشق گنج صدق و صفا نیست پس چرا
 جز در دل خراب نباشد فرار عشق
 نا نقد عشق را نبود بونه قلب نو
 قلب است نزد اهل حقیقت عیار عشق

۲۴ و این قصیده در مدح مولانا شهاب الدین خیونی گفته است،

هرکه خلاف خاطرت بر دل او گذر کند
زود چو لاله از جهان سوخته دل بدر کند
باد نشین فلک سده کبریاے نو
باد موازی ابد قاعده بقای نو
نا شه زنگ هر شي گردد روز منہزم
نصرت لشکر سحر باد ز عکس رای نو
نا بود اندرین سرا سعی مهندس قدر
حجره سبز قدسیان باد کین سرای نو
نا بهوای دلبری شیفته نفس زند
باد عروس صبحدم شیفته هوای نو
نا بسخن خرد کند عقد ضمیر پر گهر
باد طراز هر سخن فانحه ثنای نو
وله، غزل،

دوش دل را ز غمت زیر و زبر یافته‌ام . دبه را ره گذر خون جگر یافته‌ام
۱۵ غمزه شوخ ترا زهر اجل خوانده اند . پاسخ تلخ ترا رشک شکر یافته‌ام
انس را چهره تو نقش می بندد و من . مونس خویش هم آه سحر یافته‌ام
سنبل زلف تو بر عارضه ما نافته اند . نرگس جزع تو در چشمه خور یافته‌ام
بی خبر بوده‌ام از [آنچه] رسیدست بمن . تا ز عشق خود و حسن تو خبر یافته‌ام

(۱۰۲) القاضی الامام شمس الملة و الدین محمد بن محمود الزابی رحمه الله،

۲۰ شمس الدین قاضی نسا بود اما در مضمار فضل از فحول رجال بود جوانی
که چرخ پیر در فنون علم نظیر او ندیده بود و آفتاب سایه بر همجواری
نگستریده، در ذکا و فطنت چون تیر در سنبله و چون مشتری در میزان
و در فضل و بزرگی قدوة علماء دهر و زبده فضلاء زمان و در خوارزم با
۲۴ آنک بجزی است بی پایان و فضلاء آن خطه در کثرت چون نجوم آسمان

کار چنین نماندی جور تو هم سر آمدی
 گر خبری یافتی صدر هدی زکار تو
 آنکه سریر دولتش هست بر اوج آسمان
 نام مبارکش بین نحس دشمنش بدان
 ای که فروغ خاطرت غیرت آفتاب شد
 پیش کف تو چون عرق ابر ز شرم آب شد
 مهر هوا درگهت ناج سر سپهر شد
 فضل نوال وافرت پرده درِ سحاب شد
 حاصل چرخ تیزرو بر لب بحر جاه تو
 چیست جز آنکه قطره ازوی بر حباب شد
 هرکه ز روی سرکشی تافت ز خدمت تو سر
 در کف چرخ خیره کش تافته چون طناب شد
 خصم تو زخمها بسی خورد بتازگی کنون
 از سر گوشمال را ساخته چون رباب شد
 حادثه چون ز مهر تو بر رخ خصم در زند
 لعبت چشم او بسی باز ز چهره بر زند
 ای شد درگه ترا ذروه عرش آستان
 مدت دولت تو شد زبده دور آسمان
 ذات تو زبده اُم طبع تو مرکز کرم
 کین تو قبضه اجل مهر تو نقش بند جان
 موکب مکنات ترا قلعه چرخ پی سپر
 ساحت رفعت ترا روضه قدس بوستان
 یافته منهی قدر در صف مرکز هنر
 خامه و خاطر ترا وحی گذار و غیب دان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

کواکب که ساکن این بام سیم اندود فلک اند از رفعت قدر او غیرت
 بردند و لطایف اشعار او در لطافت و دقت خفّت روح و ذوق فتوح
 دارد در مدح مولانا استاذ العالم فخر الملة و الدین محمد بن عمر الرازی
 نغمه الله برحمته گفته است،

ترکیب بند،

خیز که صبح نیغ زن خنجر روزگار زد
 خسرو آسمان نشین بر شه زنگبار زد
 ساغر لعل نوش کن هین که شهنشه فلک
 جشن صبح را بگه خیمه بسزه زار زد
 خسرو زر نگار گل در تق زبرجدین
 باز عروس باغ را زیور مشکبار زد
 سعی نسیم غالبه چهره گشای باغ شد
 چون یزک سپاه گل بر صف روزگار زد
 ابر ز بخشش گهر در صف بزم بوستان
 لاف بیشی کف صدر کرم شعار زد
 مقصد دور آسمان صدر هدی شهاب دین
 آنکه یسار جود او دارد بحر در بین
 نیغ اجل می زند نرگس پر خمار نو
 دام بلا می نهد سنبل تابدار نو
 نا چه گلی که در غمت خار گرفت چاک دل
 وز سر دل نمیرود انده خار خار نو
 روز امید شد سیه بی تو و چون ستارگان
 دیده سپید میکنم در شب انتظام نو
 صفحه عارضت کجا شعله زند کز آه من
 دود گرفت سر بسر آتش آبدار نو

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

(۱۰۱) الشیخ الامام خطیر الدین فخر الزهّاد محمد بن عبد الملك
المجرجانی رحمه الله،

از مشایخ خطّه لاهور بود لا بل از افاضل امثال جمهور در فضل و براءت
ازهری و بو عید و در صفا و زهّادت شبلی و جنید و امروز خطّه لوهور
• بمکان فضل و بزرگی امیر امام مجد الدین که ثمر آن شجر و قرّة العین آن
بصرست معمورست و تصانیف او در انواع علوم از معقول و منقول
مشهورست و از اشعار خطیر الدین یقی چند استماع افتادست که در
تلوّن احوال روزگار پرداخته است درین صحیفه آن لطیفه را درج کرده
آمد،

۱۰ گردش روزگار پر عبرست • نیک داند کسی که معتبرست
چرخ پر شعبدست و پرنیرنگ • هم نیرنگهش کارگروست
بد و نیک زمانه مختلط است • غم و شادیش هر دو منتظرست
هست حمّال آب دریا ابر • خاک را حقّه های پُر دُررست
باز شمشیر برق تیغ کشید • چو بلان کوهسار با کمرست
۱۵ اندرین روزگار نا سامان • هر که با عاشقیست (؟) با هنرست
همچو روباه هست کشته دم • همچو طاووس مبتلاء پرست
اختر و آخشچ بی مهرند • اگر این مادرست و آن پدرست
از چنین مادر و پدر چه عجب • گر موالید مانند در بدرست

(۱۰۲) الصدر الامام الاجل افتخار الملك فرید الدولة والدین
المجاجری رحمه الله،

فرید درّه فرید اقبال بود و صدف گوهر کمال در فضل بی نظیر و در
هنر بی عدیل و مدّتها در بخارا تحصیل کرد و مرا در خدمت او مباسطی
۲۲ حاصل شد و از فواید انفس او اقتباس کردم و چون بیامیان آمد

و این رباعی بخط مبارک او دیدم بر ظهر سفینه نوشته
رباعی
با کفر دو زلفت اگر ایمان بپریم • در خدمت تو مایه دو جهان بپریم
زان روی سفینه ساختم تا که دی • باشد که ز دریا غمت جان بپریم
وله، رباعی،

• دیوانه نباشد آنکه از زر نرسد • عاشق نبود هر که ز خنجر نرسد
نا چند ز سر بُردنم بیم کنی • آن کس که سرتو دارد از سر نرسد
وله، رباعی،

چرخ و مه و مهر در تمنای تو اند • سرو و گل و لاله در نماشای تو اند
ارواح مفرّبان قدسی شب و روز • ابجد خوانان لوح سودای تو اند
وله، رباعی، ۱۰

تا مرد ز عشق خاک بر سر نکند • از جمله عشاق تو سر بر نکند
روشن نشود با تو سر و کار کسی • کو سر بسر کار تو اندر نکند

---

(۱۰۰) الامام العالم ضیاء الدین عمر بن محمد البسطای،

ضیاء الدین بسطای که بحر فضل او بس طای بود و در کشف مشکلات
۱۵ تفسیر عالی تخریر بود و در رفع معضلات بی نظیر و در کشف دقائق
شریعت و بیان حقایق طریقت چند تألیف دارد و نظم او بر نظام حال
طبیعت او برهانی باهر و حجتی ظاهر میگوید، شعر

بی مهر تو دل صواب نبود • زیرا که بجز خراب نبود
هر دل که بدست عشق افتاد • جز سوخته و کباب نبود
دل چون سر زلف نیکوانست • بد باشد اگر بتاب نبود ۲۰
بی زخمه گوشمال مطرب • هبزم بود آن رباب نبود
بر درگاه عشق هیچ کس را • بی آتش درد آب نبود
در عشق بسی سؤال باشد • کانرا هرگز جواب نبود
لشکرگاه عشق گم شدن راست • آنجا ره باز یاب نبود ۲۴

اندیشه بیرون ز درون بیرون کن
بیرون درون به که درون بیرون
وله، رباعی،

ای حسن تو در جهان ز آوازه برون • وی خانه مهر تو ز دروازه برون
• ز اندازه برون است چو حسن تو غم • فریاد ازین غم ز اندازه برون
وله، رباعی،

ظالم که کباب از دل درویش خورد • چون در نگرد ز پهلوی خویش خورد
دنیا عسلست هر که زو بیش خورد • خون افزاید تب آورد نیش خورد

(۹۹) الشیخ الامام الشہید مجد الملة و الدین قطب المشایخ شرف بن المؤید
البغدادی رحمه الله.

شیخ شیوخ مجد الدین بغدادی کان فضل و آبادی بود، در علم طب
ابدان مسیح زمان و نادره گیهان و در خدمت ملوک و سلاطین روزگار
قربتی تمام یافته بود ناگاه برق محبت الهی بر اطلال و رسوم نهاد او
بحست و جملگی نجل و مهنری او را بسوخت بلك هستی او را محو کرد از
۱۰ سر جملگی دنیا بر خاست و در خدمت شیخ نجم الدین کبری ملازم شد
و پانزده سال در خوارزم ریاضتہاء شگرف کرد و آخر الامر شیخ الشیوخ
حضرت خوارزم شد و هرگز در خوارزم کس را آن مکنت نبودست که
او را بود و آخر الامر بسعادت شہادت رسید و روزی در خوارزم از
لفظ مبارک او شنیدم غزل

۲۰ هر آن کسی که ز هجران سپر بیندازد • ز عشق خویش بعشق کسی نپردازد
هر آنکه پای نهد در قارخانه عشق • نخست بازی باید نصیبه در باز
لب ار بیوسه خاک درش عزیز شود • ز کبر بر فلك آن لحظه سر بر افراز
ہزار بيلك تعبیر اگر خورد ز تو دل • ز عشق دم نزنند خویشان فرا سازد
۲۴ اگر وفا کند آن دلبر ار جفا دل من • بجز وفا نکند چون می بدو نازد

وله، رباعی،

از خوی بدم همیشه می رنجانی . که میخوانی مرا و گه میرانی
اینست که جان و دل ترا میخواند . ورنه تو چنین خوب نه میدانی

(۹۸) الصدر الامام الاجل محیی الدین بچی بن محمد بن بچی رحمه الله،

صاحب دولتی که جبال فضل او راسخ بود و لطایف فکر او صحایف ذکر
علماء گذشته را ناسخ بعلم معمار مبانی معانی و بنفطنت آیت لطف یزدانی
اگر ذکر او و خاندان او کنم

مِنْ دَوْحِهِ سَفِيتَ لَا الْفَرْعُ مُوَاقِبَتِ (۹) . مِنْهَا وَلَا عِرْفُهَا فِي اَنْحِي مَدْخُولُ
مناسب آید، اگر صفت فضل او کنم (ع) قَبَا لَهَا فِصَّةٌ فِي شَرْحِهَا طُولُ،
از آن مانع آید فصل فضل او اثبات کردن آب دریا بغریل پسمودن بود
و چشمه آفتاب را بگل اندودن اما طرفی از طُرْفِ او برای آن تا این کتاب
زینت یابد و این تالیف بدان مشرف شود ایراد کنیم، میگوید، قطعه
هرکه احوال ظاهرش نیکوست . دان که احوال باطنش تبیست
مرد صورت مباش کز صورت . تا بمعنی هزار سال رهست
لاله را سرخ روی می بینی . دل لاله نگر که چون سیبست

و این رباعی اوراست رباعی

ای لعل ترا قوت رزائی عمر . با ما چه بسر بری بزرائی عمر
تا جام اجل پر نکند ساقی عمر . دست من و دامن تو و باقی عمر

وله، رباعی،

۲۰ ناگه ببارم بی خبر و آوازه . آمد بر من ز لطف بی اندازه
گفتم که چو ناگه آمدی عیب مکن . چشم تر و نان خشک و روی تازه

وله، رباعی،

ای گشته درون من چو بیرون تو خون
مهر دگران برون وزان تو درون

همیشه نا که ز طنبور و چنگ می خیزد
 نشاط باده و قصد صبح و غم سرور
 چو چنگ باد بزمیت حسود بر يك پای
 نهی خزانۀ او چون خزانۀ طنبور
 بنای اهل هنر بر مکارمت موقوف
 معاش خلق جهان بر مواهبت منصور

(۹۷) الصدر الاجل العالم برهان الملة و الدین محمد بن عبد العزيز الكوفي،
 صدر عالی قدر که آسمان با همت او زمین بود و آفتاب با رای متین او
 نیره و دبدۀ و هم در کمال و جلال او خیره و خواجه امام اجل عبد
 العزيز کوفی که در علم ابو حنیفه ثانی بود و در بزرگی ملجاء قاصی و دانی
 در وقت تقلد قضاء نیشاپور فرمانده و سلطان نشان بود و پسر او
 برهان الدین در کرم عدیل سحاب و در علم غیرت آفتاب و زلفان صیت
 ایشان در اقصای لغات مشهورست بزیادت تقریر احتیاج نیست وقتی
 به نزدیک ملك مؤید کاردی و دستارچه ییادگار فرستاد و این قطعه
 ۱۰ در آن نبشت

پیش تخت نو شها کارد و دستارچه • میفرستم خجل [و] شرمگن از مختصری
 تا مرآن را که بجان بندۀ درگاه تو نیست • یکی چشم به بندی بدگر سر به بُری
 وقتی که ملك طغانشاه را درد پای حادث شد این رباعی در آن معنی
 رباعی بگفت

۲۰ گر پای فلك سای ملك رنجورست • نزدیک خرد نه از حقیقت دورست
 او هست جهان و زو جهانست پای • پائی دو جهان گر نکشد معذورست
 و له، رباعی،

چون نیست بوصل تودی دست رسم • بگذاشتم نه زان قبل کز تو بسم
 ۲۴ نو سابه من شدی و من می نرم • بر گردم تا مگر بیائی ز بسم

سزای خدمت آن کس بود که دارد عار
 غبار موکبش امر نور دیده پُرفغفور
 بنین بدان که ز عشق قضم مرکب نست
 که در خزاین جو دانه میشود کافور
 قضا چو عون تو نبود ز شغل خود عاجز
 فلک چو اذن تو نبود ز دور خود مهجور
 عجبتر آنکه ندارد ز تو نظر و آنگه
 بمشتری و عطارد می شود مغرور
 شراب بارد از خون حاسدان در ره
 که شد ز آتش طبیعت تن جهان محرور
 بزرگوارا بک خصلت نمی بینم
 که آن بچود ندارد نعلق مشهور
 فضایل تو حسود از برای آن انگشت
 که تا فراخ شود طعمه وحوش و طيور
 ترا لباس جلای نبافته است فلک
 که هیچ گونه خلق گردد از سنین و شهر
 مکارم تو گرفته جهان و آنگه من
 نشسته فارغ و ساکن ز خدمت تو صبور
 ری ثنای تو گر کرد نا کنون تأخیر
 مدان ز غفلت و تقصیر بل ز محض قصور
 از آنکه زاده طبعش ندارد آن مقدار
 که در مدایح اخلاق تو شود مسطور
 سفال و سنگ کجا گیرد آن خطر هرگز
 که عقد و یاره شود گرد دست و گردن حور

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

خراب شو ز شرابی که نور لمعه او
 گذاره گردد از سقف طارم معور
 سرور عیش صبحی مباد جز آن را
 که در شراب بصبح آورد شب دیجور
 علی الخصوص که باشد سماع مجلس او
 ثناء آنکه بود دور عالمش مأمور
 خدایگان بزرگان شرق سیف الدین
 که جهل گشت بسیف زبان او منهور
 پناه ملت عبد العزیز آنکه شدست
 ز عزّ بارگش حظّ هر هنر موفور
 بسی و کوشش او حمله قضا مسدود
 بعون و بخشش او لشکر رجا منصور
 زهی ز لمعه رای تو نور ماه نخل
 زهی ز حمله باس تو دور چرخ حذور
 فضاء قدر تو در چشم چیست عرصه حشر
 صلاهی صدر تو در گوش چیست نفخه صور
 ز باد لطف تو بشگفت ورنه مانده بود
 گل مروّت در غنچه عدم مستور
 دماغ امکان سودای آن مقام نهفت
 که در مکارم گشتست مر ترا مقدور
 چو دهر پرتو رایت بدید بیش نکرد
 حدیث آتش موسی که نافت از گه طور
 نه هرکه او کبری بست اهل خدمت گشت
 که بر میان کبری هست نیز با زنبور

۹

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

نرود جز بجناب نو رجا اینت عجب
 با چنان جام عطاهاست چنین هشیارست
 دُر انعام شهنشاهی بی پیمانه است
 زر احسان خداوندی بی معیارست
 وحی در کوی ثنای نو سراسیمه شود
 سر آن کوی چه جای قدم اشعارست
 مدح اینست که خلق تو نرا میگوید
 گفته‌ها شعرا جمله همه تکرارست
 ای همه عمر شهنشاهی و ایام بقات
 گرچه مر عمر نرا عدل پذیرفتارست
 ایزد آن عمر دهادت که بقاء ابدی
 گر کنی نسبت آن جامه کم از بکنارست

۵

۱۰

و هموراست

شعر

شراب حاضر و دلبر ندیم و من مخمور
 چرا نشسته‌ام از عشرت و طرب مهجور
 شراب لعل مرقوق بده پری رویا
 که دیو رنج بلا حول باده گردد دور
 یار آب چو آن لعل خویش نا یارم
 ز تاب آتش او در هوای دی باحور
 چو بار هست مساعد شراب هست لطیف
 گناه دل بود از زین سپس بود رنجور
 ز رنج چرخ چه نالی که گردو صد چرخست
 چو باده داری در رنج او نه معذور
 بران ز صحن دل این خرگه سپاه عنا
 بجام لعل تو انرا چتر قبصر و فغفور

۱۵

۲۰

۲۵

فلک دولت و اقبال شهنشه گردان
 کوکب صبت خداوند جهان سیارست
 گردنامه است که شه اهل هنر را کردست
 نقش تدویر که بر سکه هر دینارست
 خسته مگذار دلا عمر که مرهم خانه است
 نشنه منشین جگرا بیش که دریابارست
 جز بمدح نو خداوند بند پس ازین
 گر کمر بندد آن نیست کمر زُنارست
 گرچه این نظم برین آب می خواهد ماند
 تا که بر عرصه خاکی ز بشر دیارست
 همه زیر قدم مدح نو خواهم افشاند
 هرچه زین گوهر در حقه استظهارست
 آشنا گر کنیم شاهها با دولت کن
 ز آنکه خود محنت و اندوم بار غارست
 گوئی دریارا عثیری زنوالت خواندم
 که ازین گونه فلک با من در پیگارست
 ای شه عالم عادل که حساب مدحت
 برتر از دست رس و پایگه پندارست
 هرچه آن نیست هنر طبع نو زان هست نفور
 هرچه آن نیست کرم خلق نو زان بیزارست
 و آنچ بر سده اعلا ت نساید سر نیست
 وصمت مغر و عار کله و دستارست
 هرکه نکند در و دیوار منقش ز ثنات
 دامن آشوفته مغزش ز در و دیوارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

جائے اعدای ترا مجلس خاصی نبود
 کہ نہ اندروی مرتیغ و سنان را بارست
 آبد از پوست برون مغز عدو با گزرت
 گرچه گرز تو حریفی بس نا ہوارست
 گرز نومی شکند گردن و نندیشد هیچ
 کہ چنین طبیعت و بازی سبب آزارست
 لیک از خیرہ سری بار تو نبود دشمن
 من از آن باک ندارم کہ خدایت بارست
 بیشک آنست کہ از سِرِّ دلت میداند
 آنکہ جولانگہ حکمش حرم اسرارست
 خصم اگر کرد خلاف تو مرا اورا زان چہ
 رنج بر تیغ تو و بار ہمہ بر دارست
 ای شہ عالم عادل کہ ز طبع نبزت
 فضل را حضرت تو نیزترین بازارست
 بندہ دیرست کہ در آرزوی حضرت نست
 ہمچنین باشد خود ہر کہ بود ناچارست
 نا رسانید مرا گردش ایام کبود
 برادی کہ بر اوہام درش مہمارست
 دیدم آن طرفہ جنابی کہ بہر ذرہ اش بر
 داغ پیشانی صد شاہ و سپہسالارست
 ہم درو فضل ز احسان و کرم خشنودست
 ہم درو دانش امر بخشش برخوردارست
 ای امل ہین کہ سخن را بر خسرو قدرست
 وی رجا ہان کہ ہنرا بر شہ مقدارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

- گر کسی شیفته خواهد از نو زنهار
منه انگشت برین دل که عظیم افگارست
ننگری در رخ من آری چتوان کردن
زر چو در عهد سخا و کرم شه خوارست
نصرة الدنيا و الدين شه شاهان جهان
که همه چیزش نا در سخن شهوارست
ارسلان خان ملك عالم آسان بذلی
که بدریا بر خرج کرش دشوارست
سنگ حلست مراورا سبب آن سنگست
که نرازوی مالک همه چون طیارست
شیر افلاک ز فرمان تو اندر زنجیر
نوسن گردون از حکم تو در افسارست
ای شهنشاه که شیرین را بی خدمت تو
روح میرانی محضست و بقا بیکارست
تیغ تو عرصه عالم را در لاله گرفت
ای عجب قطره آبی را این آثارست
جان بدخواه تو در کام نهنگان اجل
هم از آن تیغ بصورت چو زبان مارست
خضم نا مردی خود را همه عذر این آورد
کازدها پیکر شمشیر تو مردم خوارست
نرگس خفته شد از خوف حسامت بیدار
جای خوفش بود از تیغ تو چون طرارست
ذکر آن فتح که بد پار چه گویم امسال
که هم امسالت مخدوم دو صد چون پارسست

- صحبت باد صبا كرد اثر در زلفش
 كه صبا وارث جولان همه بر گلزارست
 همه سرمایه ز رخساره و زلفش طلبند
 گل اگر رنگ فروشت و صبا عطارست
 گل بسی منصب رخساره او جست و نیافت
 پای گل تا بسر از جستن آن پر خارست
 تا شنیدست كه بر خاک درش روی نهند
 گل مسكين همه تن تو بر تو رخسارست
 نتوان دل ستد از نرگس او باز برون
 نرگش گرچه كه بیمار بود عیارست
 ز آب دیده چه طمع دارم چون می بینم
 كآب با آتش رخسارش از آن سان یارست
 زو وفا چشم نمیدارم چون میدانم
 كه وفا داری در شیوه خوبان عارست
 خون كند حالی هر دل كه ز عشاق برد
 گو بدار آخر يك ساعت اگر دلدارست
 بانگ و فریاد من از دوست زانك شكریست
 این كه من زنده و او آگه ازین بسیارست
 خواه گو جور گزین خواهی گو مهر فزای
 زین میان دل را با خون شدن خود كارست
 دلبرا هرچه بدانی ز جنایت بر من
 بر می باف كه با تو دل من چون تارست
 دل تو سخت و مرا نرم دل آری چه عجب
 نرم باشد چو همه سال بخون فرغارست

بیان سواری ازو نازندہ تر نبودہ است صاحب قرآن عالم علم بود کہ
 آفریدگار سجانہ و تعالیٰ در علم بر بصر بصیرت وی چنان گشادی
 کہ تا منقرض عالم ہر کس کہ لم و لا نسلم میگوید ہمہ از در دریاء فضل
 او مغترف خواہند بود و بتقدم و پیشوائی او مغترف و چون طبع لطیف
 ہ او از استنباط دقایق معانی فہم و احکام و استخراج نکات نظر و حل
 اشکالات آن سآمتی آوردی گاہ گاہی احماسی کردی و برای تشجید خاطر
 و تنگہ طبع قصیدہ نظم کردی و شعری پرداختی فللہ درہ ما اتق درہ
 ہزار جان فداء طبعی باد کہ اگر در مسایل خلاف نکتہ نوپسد ہمہ علما
 آنرا بر جان نویسند و اگر در لطایف اشعار تنوقی کند ہمہ فضلا آنرا
 ۱۰ بردیدہ نہند و اورا بہر دو لغت شعرست و شعر نازی او اندکست
 وقتی بہ نزدیک برہان اسلام تاج الدین مکتوبی نبشت مطلع آن دو
 بیت بود،

مَنْ مَبْلَغُ نَاجٍ دِينَ اللَّهِ مَالِكَةً • تَفْتَرُ إِنْ نُشِرَتْ عَنْ قَرِطِ تَهْيَايِ
 بِعَهْدٍ مُذْنَاتٍ عَنِّي مَيَامِنُهُ • مَا زَالَ دَمْعِي فِي سَفْحٍ وَ نَسْجَامِ

۱۰ و مولانا تاج الدین برہان اسلام جواب آن تحریر فرمود، جواب

وَإِنِّي الْكِتَابُ رَضِيَ الدِّينِ فَأَنْقَلَبْتُ • كَتَائِبُ الْحُزْنِ عَنْ قَلْبِي بِإِجْعَامِ
 هَمْ الزَّمَانُ بِكَيْدِي أَنْ تُغَادِرَهَا • نَجْرُهُ فَأَرْعَوِي إِذْ أَنْتَ لِي حَامِ
 وَ رَدَّ فِي أَلْيَظِ بَحْيَى اللَّهِ عِزَّتْكُمْ • سَوَادُ خَطِّكَ مُسَوَّدَاتِ آبَائِي

و اکنون طرفی از اشعار او ابراد کنیم،

۲۰ ماہ در مشک نہان کردہ کہ این رخسارست

شکر از پستہ روان کردہ کہ این گفتارست

[سنگ در سینہ نہان کردہ کہ این چیست دل است

سرورا کردہ خرامندہ کہ این رفتارست]

سایبان یاسمنش را ہمہ امر سنبل نر

خوابگہ نرگی اورا ز گل پر بارست

أَلَا يَا عِبْرَتِي سَبِيلِي أَلَا يَا مُفْجِنِي ذُؤُبِي
فَقَدْ أَضْمَحْتُ مَرْحُومًا لِأَخْبَائِي وَ أَعْدَائِي
الا ای دلبر عاشق کس خونخواره وقت آمد

که بر جان و جوانی من بیدل بخشائی
نَجُوحُ انْجَرُ الْعِبَرَاتِ فِي خَدَيَّ وَ آمَائِي
اِذَا مَا اَوْقَدَ الْهَجْرَانُ نَارًا بَيْنَ أَحْشَائِي
الا ای چشم گرینده چه بینی بی رخس عالم

برای ای جان غم کشته درین قالب چه ی پائی
تَرْفَقُ أَبْهًا الْقَاسِي عَلَى وَجْدِي وَ الْآبِي
وَ حَقِّي اللَّهُ خَلَصَنِي مِنَ الْهَجْرَانِ مَوْلَائِي
و این رباعی در حق پسر حلاج گفتست که در ملاحت از خورشید باج

خواستی،
زباعتی

ای دلبر حلاج لب چون نُوشَت • بر بود دل از شیفته مدهوشت
از خود مکم پنبه ازان پیش که پشم • این پنبه ناز بر کشد از گوشت
۱۰ و این رباعی در حق نجم و راق گوید که نائب قاضی نیشاپور بود و متقلد
اوقاف مسجد جامع و مدارس از حضرت،
رباعی

ای از دل تو خدای ایمان برده • کفرت سبق از ثمود و هامان برده
از بیم خیانت تو در حاصل وقف • قراء جهان وقف ز قرآن برده
هموراست
رباعی

۲۰ زان ی نرسم که از ره بد سازی • وز غایت نا مردی و طنازی
این سگ صفتان کند ای آهو چشم • ناگاه ترا صید ز روبه بازی

ذکر علماء حضرت نیشاپور و مضافات و توابع آن،

(۹۶) مولانا استاذ الائمة رضی الدین نیشاپوری رحمه الله

۲۴ از ابتدای عالم تا این غایت بر فلک علم خورشیدی ازو تابنده تر و در میدان

نا کی جو حلقه بامید وصال تو
 افتاده از برون در انتظار دل
 آخر بآتش جگر و آبهای چشم
 روزی بر آرد از شب هجران دمار دل
 عشقت چگونه دارم پنهان چو کرد جان
 با خون دیده بر سر هجرت تثار دل
 در خون دل مشو که چو کارش بجان رسد
 آخر بنالد از تو بصدر کبار دل
 و اشعار او مطبوعست بدین قدر اقتصار افتاد،

۱۰ (۹۵) الامام الاجل فخر الدین محمد الرزخالی السرخسی رحمه الله،

جوانی که در فضل چرخ پیرا بطنلی بر نگرفتی و مشتری که قاضی نجوم
 است با همه علوم در مکتب تفهیم او سبق گرفتی و در نظم بقلم بیان موی
 شکافتی و در فقه بزبان قلم در بیان جواب فتاوی زره بافتی نثره شایق
 نثر راینی او بودی و شعری عاشق شعر لاینی او و او را در هر دو بیان
 ۱۵ مهارتی کامل بود و در تازی و پارسی قدرت نظم و در فضیلات از
 استنادات بمقام افادت رسیده و در فقه و نظر گوی از اقران ربوده و
 مدتی در شهر نیشاپور بمصاحبت یکدیگر بودیم و میان این ضعیف و میان
 او مشاعرانست تازی و پارسی و مکانات و ایراد آن جمله باطالت انجامد
 بیتی چند از لطایف طبع او ایراد کرده آمد این ملّع که بدرر معانی
 ۲۰ مرصّع است او گفته است،

أَخْلَائِي أَخْلَائِي فَدَبْتُكُمْ أَخْلَائِي
 أَعِينُونِي أَعِينُونِي عَلَى هَمِي وَ بَلَوَائِي
 شدم از دست یکباره من مجنون شیدائی
 خداوندا خلاصم ده ز دست هجر و تنهائی

رستم صفت چو فهر نو افگند ناگهان
بر ظلم و فتنه از قبل روزگار چشم
اینرا بدشنه کرد چو سهراب چاک دل
و آنرا به نیر خست چو اسفندیار چشم
صدرا ز جور چرخ کبود سپید کار
دل را چو حاسد نو سیه شد چو قار چشم
طبعم اگرچه پر ز گهره‌ها پُر بهاست
دارم ز شور بختی گوهر نثار چشم
حسان منم بمدح و ترا خُلقِ مصطفی است
بر من بروی لطف باحسان گار چشم
تا برگشاید از پی نظاره جهان
نرگس ز سیم ساده و زر عیار چشم
بادا چنان که گلشن قدر ترا فلك
شناسدش ز روضه دار الفرار چشم
۱۰ و هم درین بحر و قافیه ردیف دل گفته است

قصیده

ای برده چشم نو چو دلم صد هزار دل
بی تو چو زلف نست مرا بیقرار دل
گر صد هزار جان بُوَدَم بی تو فی المثل
بر بایدم گرفت ز هر صد هزار دل
تا شد اسیر زلف تو روزی هزار بار
خواهد ز غمزه نو بجان زینهار دل
از بی دلی که او ز جهان بر تو دل نهاد
شری بدار بی گنهی بر مدار دل
گر دل ز مهر شستی و سیر آمدی ز من
پس تو دلم ربودی با من سپار دل

گر وعدهٔ وصال تو جانا وفا نشد
 باری مرا سفید شد از انتظار چشم
 گر خیره گشت چشم رول داشتم از آنک
 بی روی تو نیاید مارا بکار چشم
 نی نی چه جای خیره که هر روز میشود
 روشن ز نور طلعت فخر نبار چشم
 خورشید مکرمت شرف الملك تاج دین
 کز دیدنش سزد که کند افتخار چشم
 صدر جهان محمد اسعد که سوی او
 اقبال را شد است ز جودش چهار چشم
 صدی که صیت یوسف جاهش بخاصیت
 روشن کند جهان را یعنوب وار چشم
 در مملکت چو گشت بعالم طلایه دار
 بیدار دولت او با صد هزار چشم
 در خواب ماند فتنه و گفتش قضا که هیچ
 تا روز حشر باز مکن زینهار چشم
 گردِ رکاب او چو عنان در هوا کشد
 ماند از نجوم ناظر او بی شمار چشم
 ای منعی که تا ابد از وی نیاز راست
 از روی مکرمت گفت صد یسار چشم
 در ملک شاه خواجهٔ صاحب قران نوی
 زان سان که بر حواس بود شهریار چشم
 بر می کشد ز دشمن جاهت بدست قهر
 چرخ زمردی چو زمرد ز مار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دل طاقت وداع تو کی دارد ای نگار
جان را وداع چون کنم ای جان وای جهان
رفتم غریب وار دل از هجر تو کباب
باد شب وصال تو اندر سر زبان

۵ (۹۴) الامام الاجل جمال الدولة و الدین الازهری المروزی،

جمال ازهری که ماه جاه او ازهر بود و خورشید فضل او انور امیر
سریر فطنت و معیار دینار حکمت و نظم با نظام او در غایت ذوق
و جزالت و نهایت رفعت و سلاست و در قصیده او را امتحان کردند
بردیف چشم این قصیده که مردم چشم فضل و نور دیده هنرست
۱۰ میگوید

ای در غم تو گشته مرا چشمه سار چشم
نا خورده ی چراست ترا پر خمار چشم
دل آرزوی چشم تو دارد عجب مدار
گر باشدم ز خون جگر چشمه سار چشم
خونم هدر مکن که بسیلابه‌ها خون
خود ی نهد سزای من اندر کنار چشم
جائی رسید کار که بی وصل روی تو
با هجر تو بکشتن من گشت بار چشم
جانا گرفته ز جفا خوی روزگار
آری وفا نداشت کس از روزگار چشم
پنهان چگونه دارم عشقت که در جهان
دارد باشک راز دلم آشکار چشم
دادی بوصل وعده و آنگه بطنز گنت
چیزی که کس نیافت نواز من مدار چشم

۱۵

۲۰

۲۴

صدر حمید دین که منادیگر ازل
 خواند از کمال جود و کرم صدر کشورش
 آن جوهری نسب که کرامات ایزدی
 امر نور عقل و سر سخا کرد جوهرش
 نا پای در نشین گلزار گل نهاد
 در قلع خار فتنه جهان خواند سرورش
 حلش بسوی قلعه تهلان نظر نمود
 نشرد جز غبار و کلوخی محشرش
 ای رای آسمان وش عالی نشانت را
 از علم ثابتانش و از فضل محورش
 بس لاگران محنت گیتی که در جهان
 فربه شدند از اثر کلك لاغرش
 آمد کمال مدح نو روحائی که عقل
 در قید نظم طبع به بیند مصورش
 در مدحت قلم چو کند نظم سلك حرف
 باری دهند جمله اعضاء دیگرش
 نا هر شبی عروس فلک را زبان شب
 از دوده سیاه کند رنگ چادرش
 بادا لبان دولت کلی بجنده در
 از کلك گریه ناکت و از دیده ترش

شعر

و در قصیده میگوید

اگر بحکم جفا روز من بگردانی • ز حسن عهد و رضای نودل نگردانم
 و گر زمانه قصاید بنام من خواند • بجز دفاتر مدح و ثنات کی خوانم

شعر

۲۴ و هم در اثنای رسالتی می نویسد

باغ آسمان دیگر و امر انجم نبات
طالع شد بروز و شب اشکال اخترش
جمعد بنفشه خم زده بر عارض سمن
چون زلف دلبر من و آن خطِ عنبرش
معشوق وار تکیه زده گل بقیه در
وز کله زبرجد محلول بسترش
بلبل بنغمتی همه الحان دل فریب
تخیل داده دامن و آن جیب پر زرش
آن دور درگذشت و چو عدل از جهان بشد،
آن نقد اگر برفت به بین نقد دیگرش
گر میوه گشت گلبن زیبا ز هر گلی
میوه بعدر آمد و بنشست بر درش
آسبب هجر گل برخ سبب دفع شد
هر کس که دید عارض باقوت احمرش
آن حقه جواهر باقوت رنگ نار
چون مجمری و لعل شده حشو مجمرش
گفتم که باغ از گل و از میوه خالی است
امر حمله خزان بر میدند لشکرش
باغی کجاست اهل هنرا کنون بگو
نزہت سراے خاطر و دل ساحت درش
از فضل گلستانش و امر علم ساحتش
از جود بوی و رنگش و از خلق کوثرش
گفت ابن صفات حضرت فخر زمانه دان
والا حمید دین که سپهرست چاکرش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۹۲) الامام العالم شرف الواعظین شمس الدین محمد الدقایی المروزی،
 امام شمس دقایی که دقایق سخنش از نَارِ دَق و داءِ دِق باریکتر بود
 براءت و عبارت در ذات او چون آب با شیر آمیخته و فصاحت و
 حصافت در نهاد او چون راح با روح الفت گرفته سخن او اگرچه بدُرر
 ه فصاحت مرصع است فامّا مسجع است و در نثر پارسی رعایت جانب
 سجع کرده است و بختیار نامه و سندبادرا لباس عبارت پوشانیده است
 و در بخارا مدّتی مدید مقام داشت و در خیال این داعی آنست که او را
 دیده است و الله اعلم چه در خاطر میگردد که در مسجد کوی بالوی که
 منسوب است باصحاب امام معظم و مقتدای اعظم شافعی مطلبی علیه من
 ۱۰ الله الرحمة والرضوان تذکیر میگفت اگرچه صاحب سخن و منشی کلام
 بود فامّا لهجه کلام فصیح نداشت صینش بلند بود اما صوتش پست بدان
 سبب عوام باستماع مجلس وعظ او رغبت کم میکردند اما خواص و فضلا
 پیوسته بتذاکیر او مبرفتندی و اقتباس فوائد کردند و رسالتی دیدم
 بخط او حنین الاوطان و در آنجا بسیار لطایف درج کرده و بسی درر
 ۱۵ و غرر فضل در ابراز و ایراد آن خرج کرده و سخن او بر مذاق مقامات
 حمیدی است و آن طرز دارد و از نقود اشعار او آنچه در خزینه خاطر
 موجودست بر جید و جود این تألیف عَفْدی سازیم در مدح خواجه
 فخرالدین عمدة الوزراء گوید و صفت خزان کند

شعر

دی باغرا بدیدم و روی مزعفرش

لرزان ز تندباد همه شکل و پیکرش

۲۰

لرزنده همچو مرعش از باد شاخ بید

گفتی که رعشه دارد اعضا سراسرش

گفتم کجا شد آن همه حسن و دلال باغ

و آن صورت عجیب و نیر روح پیکرش

۲۴

اندك شنیدم که بجهت کتاب خانه سرپل بازارچه تہذیب از ہری بخط مصنف از دارالکتب مرو آورده اند و کاتبی بجمال فضل مبطلبند چون هیچ کس را آن قوت نبود کہ اورا چه اگر فضلا بودند کہ آنرا نیکو بدانستند از خط حظ ایشان وافر نبود و اگر خط نیکو بودی اہلیت ہ آن نداشتند بدو ارسال کردند و صدر اجل مجیر الدین اورا بخدمت خود خواند و از فضل و ہنر او معلوم کرد و دانست کہ ذات او جهان علم و کان فضل است اورا بخدمت صدر سعید عبد العزیز [بن] عمر بن سید سادات برد فرمودند تو اینرا دبتہ و از اینجا لغت استخراج توانی کرد او تبسم کرد چه اورا فضل آن بود کہ مثل این تالیف کند فرمودند کہ ۱۰ صفحہ ازین کتاب بنویس تا خط تو صدر جهان مطالعہ کند بر بدیہہ فصلی در فضل این کتاب و استخراج لغات آن تحریر کرد و شعری بر ترتیب حروف کہ بناء استخراج آن بدانست انشا کرد و بخدمت فرستاد و چون این فضل وافر بدیدند آن کتاب بدو دادند و اورا راتب نیکی مہیا گردانیدند و بتدریج محلّ او عالی و رتبہ او سامی شد و کار ۱۵ او بالا گرفت و دیر صدر جهان شد کتاب خانہ سرپل بازارچہ اورا دادند و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و بفضلیات کس التفات نکردی و در آن خوض نکردی چون اقبال او بدیدند خلق بر تحصیل آن شیوہ اقبال نمودند و من در خدمت او تحصیلا کردہام وقتی از سمرقند نامہ نوشتہ بود بہ نزدیک خواجہ امام ناصر الدین پسر خود این دو بیت در آنجا دیدم نظم

در غمت ای ناصر ای دو دیدہ روشن
مردم چشمم بسان مردم آبی است
دل کہ ز غمہات مست بود خرابست
عاقبت مستی ای دو دیدہ خرابی است

۲۵ شعر پارسی او بیش ازین بمن نرسیدہ است آنچہ بر خاطر بود تحریر افتاد

خانقاه قصیده نازی دیدم در مدح خاندان نبوت نوشته و نخلص بعلی بن موسی الرضا کرده بر قافیت میم چون ایراد اشعار نازی تکمل نکرده‌ام برین اقتصار افتاد،

(۹۲) مولانا قطب الدین سرخی،

ه قطب فلك علم [و] دُر دریا دانش و اختر آسمان براءت و گوهر کان
بلاغت و استاد فضلاء ما وراء النهر بود و در اوایل حال که در سمرقند
بود و تحصیل می کرد در غایت قلّت حال و ضیق مجال بود و کتابت
کردی و وجه معاش او از اجرت آن بودی، شنیدم که گفت وقتی ضجرت
بر من مستولی شد و تنگ دستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار
۱۰ بدرجه رسید که ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجماع روم
و در روستاها چنانکه ائمه دیگر دق میکند تا بدان وجه خود را نانی بمحصل
کنم برین عزم در مسجدی رفتم و نماز استخارت گزاردم و هاتجا بفکرت
فرو شدم و در آن فکرت جاسوسان حواس ساکن شدند و اجزاء در
مقام استرخا نظای گرفت و اطراف اعضا در موقف قرار آرای بمحصل
۱۵ کرد در اثناء آن خوابی دیدم که ظاهر آن صورت ترحی داشت اما
موجب آن فرحی بود خیال چهره روز بود در زیر حله شب پنهان شده
و نشان صورت دولت بود از پس پرده محنت منزوی گشته و صورت
آن چنان بود که خود را دیدم بر بای بلند ناگاه از گوشه این بام در
گشتم و در هواء شدم و خواستم که بر زمین آمم و خونی و هراسی عظیم
۲۰ بر من غالب شد و دل از جان برگرفتم ناگاهی دو دست دیدم که در
هوا مرا بگرفت و در روایی نگاه داشت، چون در اثنای آن نومیدی فرجی
روی داد آوازی شنیدم که این دو دست مجیر الدین است از خواب در
آمدم و چون خوابی راست بود با خود آنرا تعبیر کردم و گفتم مرکز
۲۴ خالی نباید گذاشت که هر آینه تعبیر این خواب پیدا آید بعد از مدت

(۹۰) شمس الدین محمود بن مسعود، (۹۱) علاء الدین الحارثی، ۲۰۹

ده جای ز سر چو طور بشکافت . چون عکس رخت نشانه آمد
افسانه درد من ز عشقت . خوشتر ز همه فسانه آمد
زلفین تو دامن عفلها شد . تا خال لببت چو دانه آمد
ی را چه کنم که آن لب تو . خوشتر ز می مغانه آمد
و این دو بیت را در شکر نعمت منعی و عذر احسان مکرری گفته است
ای های سماء مجد و سعود . از فلک برترست همت تو
نه فراموش کرده ام نه کنم . بهمه عمر حق نعمت تو

ذکر علماء حضرت مَرُو و مضافات آن،

---

(۹۱) الصدر الامام العالم علاء الملة و الدین شیخ الاسلام الحارثی رحمه الله،

۱۰ نمان ثانی و کان معانی و منبع علوم شریعت و مطلع خورشید حقیقت و
آفتاب فلک فضل و بزرگواری و آسمان مجد و نیکوکاری و معمار دیار
علم و معیار دینار حلم اگرچه بکمال بزرگی مشهور بود فاما از قصد فلک
غدار رنجور بود مدتی مدید در خوارزم شهر بند شد و من سعادت
خدمت او در آنجا در یافتم و ازو اجازت احادیث سندم و در خدمت
۱۵ او روزی چند فواید اقتباس کردم و کمال قدر و بزرگی او از آن برترست
که کسی او را بشعر نسبت کند یا او را بدان مباحات بود اما شاید که
بجهت تشبیه خاطر وقتی نفیة المصدوری پرداخته است و این رباعی از
وی روایت کرده اند،
رباعی

. یا رب من نشنه جام خون چند کشم . بار ستم طاس نگون چند کشم
۲۰ از بهر دولقه نان که هم داده نست . من منت هر ناکس دون چند کشم
و این رباعی هم از وی نقل کرده اند در آن وقت که بخوارزم رفت، رباعی
حالی باری بر آتشم تا چه شود . خاکبست همیشه مفرشم تا چه شود
بر ناخوشی دهر خوشم تا چه شود . نو میکن و من هی کشم تا چه شود
۲۴ و در قصبه کاربزر در جوار مشهد طوس خانقاهی است بر دیوار آن

گنجیست رنج غربت از آن گنج مر مرا
در دین گوهر آمد و بر چهره زر رسید
با ترکناز عشق چه سازم که نیم شب
يك خیل نا گذشته دگر خیل در رسید
بر هم زدند شادی و غم پس تشار کرد
مارا نصیب محنت و خون جگر رسید
غم خود نصیب جان غریبان بود و ليك
قسم من غریب حزین بیشتر رسید

(۹۰) الامام شمس الدین سید الافاضل محمود بن مسعود [الاندخودی]
۱۰ که فضایل فضلا از آن کتاب سطری و از آن سحاب قطری اما سطری
که جوامع علوم را حاوی بود و قطری که بحر محیط در مقابله میاه بدایع او
جدول می نمود و زینه الزمان از مؤلفات اوست در نظم و نثر نازی
و پارسی داد سخن داده است و مشاطه فریحت او عروسان جمال افکار
فضل را به نیکوترین دستی جلوه کرده فلله درّه ما انقی درّه چنان شیرین
۱۵ سخنی که صای اگر در احیا بودی از خجالت این تألیف بگم از بگم گرفتار
نشدی و صاحب اگر آن عقد فضایل را بدیدی نام درّ شهوار بر زبان
نراندی و اشعار عذب شمس الدین بهر دو زبان مطبوع است و هم
مقبول و مصنوع و این دو بیت نازی از نتایج طبع اوست، شعر

لَطْرُنُّهُ وَ خَلَاةٌ وَ حَالِي . لِيَالِي فِي لِيَالِي فِي لِيَالِي
وَمَنْطِقُهُ وَ مَبْسَبُهُ وَ دَمْعِي . لَأَلِي فِي لَأَلِي فِي لَأَلِي

و این غزل تر از برای نشاط خشک لبان عشق او انشا کردست، غزل
روے نو مه زمانه آمد . عشق نو سر ترانه آمد
صبر از دل من کرانه کردست . نا عشق نو در میانه آمد
۲۴ هرگز نزدی بزخم تیری . کان تیر نه بر نشانه آمد

(۱۹) الامام الاجل علاء الدین افتخار الائمة مسعود بن محمد بن علی
الاندخودی رحمه الله،

علاء اندخودی که جهان بیان بود و جسم فصاحت را روان بر منبر
علم خطیبی جاری لسان و بر گلبن فضل عندلیبی خوش الحان و این
چند بیت مطلع نامه اوست که بدوستی از دوستان خود نبشته است و
برهان فضل او را این ایات تمام است که میگوید شعر
صدرا بدان خدای که این فرش خاک را • بر روی آب قدرت او استوار کرد
این طارم ملون فیروزه رنگ را • همچون نگارخانه چین پر نگار کرد
صدرا بدان خدای که بر تخت بوستان • از عقد غنچه تاج سر شاخسار کرد
۱۰ جمشید گل چو بر سر تخت بقا نشست • مسند ز باغ کردش و خنجر ز خار کرد
صدرا بدان خدای که شاخ ضعیف را • چون ناف آهوان ختن مشکبار کرد
از فطرهء لؤلؤ طل سحرگهی • در گوش لعبنان چمن گوشوار کرد
صدرا بدان خدای که شمشیر بید را • در دست شهباز بهار آبدار کرد
صدرا بدان خدای که در صدر سروری • از سروران شرق ترا اختیار کرد
۱۵ پس نکتهاء در صفت جان فزات را • در صفهء تیغ زبان شاهوار کرد
صدرا بدان خدای که تیغ زبانت را • در پنجه بیان تو چون ذوالفقار کرد
آنگه ز نوک خامه عنبر نثار تو • بر فرق شرع گوهر معنی نثار کرد
صدرا بدان خدای که آداب علم تو • بر شاخ گلبنان سخن برگ و بار کرد
پس دامن خواطر ارباب فضل را • از برگ [و] بار علم تو دریا نثار کرد
۲۰ کز آرزوی خدمت میمون جناب تو • چشم بسی عقیق بزر بر قطار کرد
و هو گفته است و از محن غربت شکایتی کرده و از بار کربت حکایتی
گفته شعر

مارا هر آنچه از غم غربت بسر رسید
زین جان روی زرد و دل در بدر رسید

۲۰۶ فصل دوم از باب هفتم، در ذکر فضلاء خراسان و بلخ،

فضل نور تو مقدم است از آنکه آن نور را ظلمت مغلوب میکند و ظلمت
محض ایام در نور فضل ایشان نقصان نمی آرد بلك مستدعی مزید میشود
یکی از چهار یگانه شمس الدین طبری بود و دوم شمس الدین باقلانی و
سیم شمس الدین عید و چهارم شمس الدین خاله و وی کمتر رفتی و
اختصاصی زیادت نداشت و امام شمس الدین باقلانی ملازم خدمت او
بودی اما متفلسف هیچ شغلی نشدی و گرد دیوان نگشتی و مہمات او را کرم
صاحبی مکنی میکرد و وقتی صاحب اجل را علت جرب حادث شد و هر
کس از رگ اندیشه خون چکانید و ایات و اشعار گفت امام شمس
الدین بک رباعی گفت که جمله اوراق اشعار خود را بشستند گفت رباعی
۱۰ دست تو که ابر نوبهار کرمست • زو گردن چرخ زیر بار کرمست
بر دست تو گر نیست بگویم آن چیست • ای گلبن جود خار خار کرمست
رباعی

فریاد که وقت خط در آوردن نست • برگل ز بنفشه چتر آوردن نست
مارا بعناب و کینه سببت چه کنی • سببت کن ما ریش بر آوردن نست
رباعی

در نو دل مسکین نظری نیز نکرد • تا از مژه صد هزار خونریز نکرد
پرهیز کن از درد دلی کز غم تو • خون گشت و ز دوستیت پرهیز نکرد
رباعی

شب باد تو چون بر دل و خاطر گذرد
آرام من از باطن و ظاهر ببرد
چشمی که بد آشیان طاووس خیال
نا روم جناح نسر طایر شمرد
رباعی

وصلت چودی بدل فروزی افتد • هجرانت سبک بکینه نوزی افتد
۲۰ افتاد غم تو از جهان روزی من • بک بک مردم فراخ روزی افتد
۲۵

مسعود آنکه کلکش ریزد گهر چنانک
می ریختی بهنجار از ذو الفجار لعل
و سعد الدین مسعود قطعه دیگر فرستاد بخدمت او که ردیف آن عقیق
[بود] و در آن وقت چشم آن مردم دیده فضل از نامردی سپهر بدرد آمد
بود و زحمت دیده چراغ او را عقیق رنگ گردانیده این قطعه در جواب
مفاوضه او فرستاد،
قطعه

فرزانه سعد دولت و دین صدر اهل فضل
دور از تو هست چشم من از درد چون عقیق
در جزع دیدگانم دُری که داشتم
گشت از رمده بعینه آن در کون عقیق
از کان عقیق زاید و از بحر چشم من
بر ضد و عکس آید هر دم برون عقیق
زین پیش بحر رویم هرگز شبه نداد
و اکنون چه شد که دادم این دهر دون عقیق
از دیده درد دیده چو بهتر شود مرا
سازم ردیف مدح تو ای ذو فنون عقیق

---

(۸۸) الامام الاجل شمس الدین الباقلانی البلیخی رحمه الله،

امام شمس الدین باقلانی که عَقْدِ بَلَخْشَان گفתי پیش او باقلابی در فضل
از اقران در گذشته و فصاحت او بساط ذکر سبحان در نوشته و در
۲۰ سمرقند از دولت صاحب نظام الملك صدر الدولة و الدین دولتها دید
و از جمله ندماء خاص او شد و در آن وقت که داعی بسمرقند رسید بود
چهار شمس بودند که از ندماء صاحب بعز قربت اختصاص زیادت
داشتند گوئی که آن زمین بمکان آن صاحب دولت بر آسمان مباحات
۲۴ میکرد که اگر نو يك شمس داری من چهار دارم که نور فضل ایشان بر

فی نی چو یافت با لب و دندانت نسبتی
 ناقص شدست لؤلؤ و گشتست خوار لعل
 جانا لب و دهان نو چون لعل و خاتم است
 آید ز بهر خاتم بیشک بکار لعل
 وعده وفا رسان که شد از بهر وصل نو
 لؤلؤه آب چشم من امر انتظار لعل
 اندر ازاء آن لب و دندان که مر تراست
 عزت گرفت لؤلؤ و شد نامدار لعل
 زیر لب چو لعل نو دیدم قطار در
 شد بر رخ چو زرم حالی قطار لعل
 گرد عذار نو [خطی] زمرّد در آمدست
 دارم ز اشک خونی گرد عذار لعل
 با روی همچو آبی بی روی نو مراست
 در چشم جمع گشته بشکل انار لعل
 يك ره کنار گیرم کز آرزوی آن
 ریزم همی ز دیده خود بی کنار لعل
 از اشک دیده دارم در آستین سرشک
 وز خون سینه دارم اندر کنار لعل
 چندانکه لعل و گوهر زاید دو چشم من
 در بحر نیست لؤلؤ و در کوهسار لعل
 من درّ و لعل میدم ای دوست مر ترا
 اندر وشاح در کش و اندر سیوار لعل
 چون زاد ابر چشم بس بیقیاس در
 چون داد دست صاحب بس بی شمار لعل

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۸۶) صدرالدین عمر الخرمابادی، (۸۷) حمید الدین المجهودی، ۲.۲

هرکرا روی ز پشت شکم آسوده بود • پشت او خوابگاه هرشکی بوده بود
آب در دیده او جمع نیاید هرگز • تو ازو شرم طمع داری بیهوده بود
وله، رباعی،

در چشم خنجر مور نورست انر تو
درپای ضعیف پشه زورست انر تو
ذات تو سزاست مر خداوندی را
و آن وصف که نا سزاست دورست از تو
وله، رباعی،

هر لحظه که با غم تو همخانه شوم • بر شمع امید وصل پروانه شوم
با دوستی خود آشنا گردانم • تا از همه کاینات بیگانه شوم

---

(۸۷) القاضی الامام حمید الدین افتخار الافاضل علی بن عمر المجهودی
رحمه الله،

قدوة افاضل عصر و والی و منصرف بر ولایت نظم و نثر لطف طبع
اوی اندازه و بستان فضایل از نسیم شمایل او طری و تازه بدایع بیان
۱۵ او را لطافت شمول و روایع لسان او را طراوت شمال در دولت سلطان
شهید قطب الدنيا و الدین ابيك السلطانی نغمه الله برحمته و غفرانه
آسایشها دیک و شمال افصال و قبول از آن مهب اقبال بر نهال احوال
او وزید و رسالات و منشآت او درین بلاد مشهورست و بر زبانها
فضلا مذکور و قصاید او فلابد نخور فضایل و تمام بازوی افاضل را
۲۰ شاید فاما این بینی چند در جواب مکاتبت سعد الدین مجد الاسلام مسعود
رئیس گفته است،
شعر

نا چند بام ای ز لب گشته زار لعل
آب از دو دیده در غم آن آبدار لعل

يك شهر حديث من و اشعار منست . در هر گنجی سخن ز گفتار منست
گر پیش نهم با سپس ای مرد سره . پالان زن تو نیست دستار منست
رباعی

آن دُر که ز دیده سُنتی ریخته شد . تا بر سر من گرد بلا ریخته شد
دی بر سر طاق جنت ابروی خوست . دزدیده نگه کردم و آویخته شد
و وقتی مفریان او دیر کردند چون برسیدند گفت
گر بر سر آنی که قدم رنجانی . زود آیی که بی سنگی من میدانی
بریان دارم دلی درین مهمانی . گر دیر آئی سرد شود بریانی
و در مدح سلطان سکندر گفته است
شعر

۱. زهی در شان تو منزل همه آیات سلطانی
بدیده عقل در نیخ تو آیات جهانبانی
نو خورشید سلاطینی از آن از نیخ صبح آسا
گرفتی هفت کشور را يك ساعت باسانی
چنان آسوده شد از تو رعیت در دبار [و] دبه
۱۵ که جز در طره خوبان نه بیند کس پریشانی
خطائی را خطائی دان خلاف لشکرت جستن
و گراو جسته شد بیشك بدید آثار نادانی
چو روزست این که گر تانار سر بر خط تو نارد
شود روز همه در حال همچون نار ظلمانی
۲۰ چو ذو القرنین از مشرق یکی بخرام در مغرب
بحمد الله که در عالم نوئی اسکندر ثانی

وله، رباعی،

هر شب دل من عشق نواز سر گیرد . وز آتش دل چو صبح افسر گیرد
پندارد صبح آتش دل کم شد . هر شب بدمد تا دلم اندر گیرد
۲۵ و این قطعه در نعریك نا کسی و نعریض خسی گفته است،
قطعه

دوستان را بچود شادان داشت . دشمنان را به نیغ غمگین کرد
و در قصیده میگوید

دی گذشت امروز جانی میکم . کیست کز غم تا فردا می کشد
چشم بد در روی وامق باز شد . نیل بر رخسار عذرا می کشد
کَرِشْتَه دیدار موسی میزند . جام رویت طور سینا می کشد
کس مبادا کش زنی بیند بچشم . آنچه یوسف از زلیخا می کشد
چرخ رعنا نا نو عاشق میشوی . غالبه بر روی زیبا می کشد
گر حکمی ظلم این و آن بکش . حلر عثمان ظلم غوغا می کشد
بی امیدی مرد کاری می کند . هر دی مردم بسودا می کشد
شاخ خرما بن بھمن باغ در . بار خار از بهر خرما می کشد
ای خدائی کز نو تربیب فلک . برهرا بر روی جوزا می کشد
از جوار فضل نو هر مجری . رخت در فردوس اعلی می کشد
در بهشت از بهر ما رضوان هی . تونیا در چشم حورا می کشد

(۱۶) الامام صدر الدین ملك الکلام عمر بن محمد الخرمابادی
رحمه الله،

مذکری لطیفه گوی که جرم خورشید در میدان بیان چوگان عبارت اورا
گوی سزد بکمال فصاحت و بزرگی اقران را پس گذاشته و پیشینیان را در
نخلت بیان خود بماند و در سمرقند بخدمت او رسیدم اگرچه در علو سخن
غلو میکرد اما مالی و منالی نداشت بارگیر بیان او فربه بود اما لاغر
۲۰ کیسه افتاده بود بدان سبب از سمرقند حرکتی کرد و در خراسان آمد و
بلغ سکونت ساخت و آنجا دولتها دید و وقتی بر سر منبر تذکیر می گفت
و سخن گرم شده بود و پیوسته عادت داشتی که دستار را بر میان دو ابرو
نهادی و در آن غلو کردی رقعہ نبشتند بجهت نخیل اورا که دستار برتر
۲۴ نه که روزی خدا میدهد، بدیهه این رباعی بگفت، رباعی

جانم جفاش ز آتش غم جست و آنکهی
چون در گرفت آتش بس خار بر نهاد
بس نایب شراب کزان چشم پر خمار
دیده بخاک حضرت خمار بر نهاد

۹ و درین قصیده چند بیت در مدح میگوید

بر روی خلق تا در اقبال باز کرد • درهای فتنه را همه مسمار بر نهاد
تا شد سرای ضرب بزرگی بنام او • نقش کرم بگوشه دینار بر نهاد
آزاده وار همت و خلق [و] طبیعتش • نام وفا بعالم غدار بر نهاد
ای سروری که عین گهرها لفظ تو • اسم حسد بلولو شهوار بر نهاد
۱۰ و در واقعه سلطان سعید سبخر گفته است بر در سمرقند در حوالی نخشب
و انهزام حشم او از خطائیان

حکیم کوشکی را بخواب دیدم دوش • زبان گشاده بمدح مبارزان سپاه
ز راه طعنه و طنز و تماخره میگفت • خهی گزارده هر يك حقوق نعمت شاه
فسوس زیر رکاب شما بکیت و سمند • دریغ بر بر و فرق شما قبا و کلاه
۱۵ ز پیش کافر کفران نعمت آورده • گریختید چو از پیش توبه خیل گناه
ندیده گرد سپاه سیاه پوش هنوز • که گشت صبح سپید شما چو شام سیاه
ز بس تعجب کفار جمله میگفتند • زهی جماعت غر لا اله الا الله

(۸۵) الفاضی الامام شمس الدین محمود البلیخی رحمه الله،

فاضی شمس الدین محمود از غراب چرخ اخضر و نوادر عالم اصغر بوده
۲۰ است و در فن تذکیر و ایراد دقایق و ابراز حقایق آن اعجوبه زمان و نادره
گیهان و اگرچه نظم او از زیور تکلف عاریست فاما نثر او همه لطایف
است و در نعت سید المرسلین و رسول الله رب العالمین گفته است، نظم
او سخن گفت و عقل نحسین کرد • سخنش را خدای تلقین کرد
۲۴ آسمان گفت من زمین باشم • در شبی کو براق را زین کرد

و در نظم و نثر صابی و بو نواس، لفظ او چون راحی که بر بجان مطیب گشته بود یا شموی که بر مهبّ شمال نهاده باشد اشارات او مقبول و عبارات او منقول در فقه و اصول و نظر بی نظیر و در دقائق رموز فضیلات ناقد بصیر و چند رسایل را وسایل حصول مقاصد خود ساخته است و هریک در منانت بمثابتی است که آب طراوت سحر برده است و بازار حلاوت غسل را بدست کساد سپرده یکی از آن جمله مقامات است و دیگر وسیله العفاه الی اکفی الکفاه و دیگر حنین التستحیر الی حضرة العجیر و دیگر روضة الرضا فی مدح ابی الرضا و دیگر قدح المغنی فی مدح المعنی و رساله الاستغاثه الی الاخوان الثلاثة و مئیة الراجی فی جوهر الناجی و در هر یکی داد فضل بداده است و برهان هنر فرا نموده و اگرچه در سخن مراعات جانب سمیع کرده چنانکه اهلوازی در نثر تازی و امام رشید الدین وطواط در نرسل فاما جائی که در سخن از حدّ تکلف میگذرد لطافتی دارد بغایت و اشعار او بغایت لطیف است و بحکم آنکه منشآت او شهرتی دارد و مصنفات او بسبب لطافت معروفست در اشعار او زیادت اطنابی نرفت و بیتی چند از نتایج طبع او از جهت زینت کتاب ایراد کرده آمد و این قصیده در مدح رضی الدین شرف الملك ابو الرضا فضل الله رضه گفته

قصیده

نا از ستیزه مشک بگلزار بر نهاد
عشق رخس بهر دل و جان خار بر نهاد
نیر بلا بدیده ابدال در نشاند
بارگران بسینه احرار بر نهاد
دل را گذاشت در ستم دست و پای عشق
پس جرم خود به بخت نگونسار بر نهاد
صبر امر دلمر بغزه غماز در ربود
و آنگه گنه بطره طرار بر نهاد

۲۰

۲۵

بر اختر فسرده چو دستم نمی رسد
 پر اختر گداخته خوشتر دهان و کام
 ساقی چو از شراب شهبابی نمود زود
 گشت از شراب صافی ساغر مه تمام
 بر زد حباب ریزه چو لؤلؤ نیم سود
 بر روی لعل حل شده در آبگیر جام
 در سایه پیاله توان بود سرخ روی
 چون برگ سبز سایه فکن شد بهر مقام
 غمنازی نسیم بنفشه چو در گذشت
 ای سرخ گل ز مهد زمرد برون خرام
 ای فاخته به بین و بخود اعتبار گیر
 در طشت خون لاله سر زاغ بو الکلام
 وای لاله گره شده چون نکه کلاه
 بگشای نکهه قباي عقیق فام
 وای نرگس غنوده بدار آن کلاه زر
 بر فرق فرخنده ناج سرانام
 والا سراج دولت فرخنده شمس دین
 کز رای اوست رونق ایام خاص و عام

فصل دوم،

۲۰ در ذکر علماء خراسان و ذکر فضلاء بلخ و مضافات و نواحی آن،

(۱۴) الفاضی الامام حمید المله و الدین سید القضاة و الائمة عمر بن محمود
 المحمودی البلخی رحمه الله،

۲۲ صاحب مقامات و صاحب ذیل کرامات در مسند قضا چون شرح و ایاس

و در نظم و نثر صابی و بو نواس، لفظ او چون راحی که بریجان مطیب
گشته بود یا شموی که بر مهبّ شمال نهاده باشد اشارات او مقبول و
عبارات او منقول در فقه و اصول و نظری نظیر و در دقایق رموز
فضلیات ناقد بصیر و چند رسایل را وسایل حصول مقاصد خود ساخته
است و هریک در متانت بمثابتی است که آب طراوت سحر برده است
و بازار حلاوت عسل را بدست کساد سپرده یکی از آن جمله مقامات
است و دیگر وسیله العفاة الی اکفی الکُفاة و دیگر حنین التمسّیح الی
حضرة العجیر و دیگر روضة الرضا فی مدح ابی الرضا و دیگر قدح المغنی
فی مدح المعنی و رسالة الاستغاثة الی الاخوان الثلاثة و مِیَّة الراجی فی
جوهر التاجی و در هر یکی داد فضل بداده است و برهان هنر فرا نموده
و اگرچه در سخن مراعات جانب سمع کرده چنانکه اهلوازی در نثر نازی
و امام رشید الدین وطواط در ترسل فاما جائی که در سخن از حدّ تکلف
میگذرد لطافتی دارد بغایت و اشعار او بغایت لطیف است و بحکم آنکه
مُنشآت او شهرتی دارد و مصنفات او بسبب لطافت معروفست در اشعار
او زیادت اطنابی نرفت و بیتی چند از نتایج طبع او از جهت زینت
کتاب ایراد کرده آمد و این قصیده در مدح رضی الدین شرف الملك
ابو الرضا فضل الله رضه گفته

قصیده

نا از ستیزه مشک بگلزار بر نهاد
عشق رخس بهر دل و جان خار بر نهاد
نیر بلا بدیده ابدال در نشاند
بارگران بسینه احرار بر نهاد
دل را گذاشت در ستم دست و پای عشق
پس جرم خود به بخت نگونسار بر نهاد
صبر امر دلمر بغمزه غماز در ربود
و آنگه گنه بطره طرار بر نهاد

۲۰

۲۵

بر اختر فسرده چو دستم نی رسد
 پر اختر گداخته خوشتر دهان و کام
 ساقی چو از شراب شهبابی نمود زود
 گشت از شراب صافی ساغر مه تمام
 بر زد حباب ریزه چو لؤلؤ نیم سود
 بر روی لعل حل شده در آبگیر جام
 در سایه پیاله توان بود سرخ روی
 چون برگ سبز سایه فگن شد بهر مقام
 غمّازی نسیم بنفشه چو در گذشت
 ای سرخ گل ز مهد زمرد برون خرام
 ای فاخته به بین و بخود اعتبار گیر
 در طشت خون لاله سر زاغ بو الکلام
 وای لاله گره شده چون نکه کلاه
 بگشای نکهاء قبای عقیق فام
 وای نرگس غنوده بدار آن کلاه زر
 بر فرق فرخسته ناج سر انام
 والا سراج دولت فرخنده شمس دین
 کز رای اوست رونق ایام خاص و عام

فصل دوم،

۲۰ در ذکر علماء خراسان و ذکر فضلاء بلخ و مضافات و نواحی آن،

(۱۴) الفاضی الامام حمید المله و الدین سید القضاة و الائمة عمر بن محمود
 المحمودی البلخی رحمه الله،

۲۲ صاحب مقامات و صاحب ذیل کرامات در مسند قضا چون شرح و ایاس

پسچیده موی دوست نشانی برو دو طوق
یعنی که طوق مشک سزد زبور حمام
بر شاخ دل نشست و باواز نرم گفت
کآمد پیام دوست قدح در ده ای غلام
دل گرچه چشم چشم چو زنبور خانه بود
شد شهد خانه سرم از لذت پیام
عیش نمی کنم که بفتوی عاشقان
خونها حلال باشد و دیدارها حرام
آری چو ازدهاء دمنده است روزگار
در کار ازدها نرسد آدمی بکام
صد روز بیش راند آزار و خون دل
یک روز عندلیب صفت نیست شادکام
نرگس بچشم مست و زمانه بغدر کرد
از لاله چاه پر خون در هر بدست و گام
ژولیده سر بنفشه چو مستان گو صبح
در مجلس بنفشه بزبانوست در قیام
از غنچه روزگار قمعها لاله ساخت
نا از قرابه سوی قمع آوری مدام
چون باده صرف باشد گو جام کوزه باش
در سر چو کوزه دست مزین بیهذه مدام
می در سفال نوش نه در سیم و زر که هست
در پیکر سفال نهان جوهر کرام
رنگیست دیده پرور و بوئیست جان فزای
رنگ سفال پخته و بوی شراب خام

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

روزی که نیم رخت ای سرو خرامان
 چون فاخته می نالم همواره که کو کو
 قمری چو ز کو کو زدن روز فرو ماند
 شباه دراز آمد همخوابه من کو
 همخوابه کسی خواه که با زلف چو خرگاه
 خرگاه پُر از ماه کند از رخ نیکو
 ای آهوی خوشبوی هم از شوخی و شنگیست
 در جعد نو چون نرگس رعناي نو آهو
 از زلف تو يك جو بهمه چین و خطا در
 جویند بدرمان و نیابند بدارو
 چون ناخن باران شه دوده حیدر
 آلوده مکن بیش بخون غمزه جادو
 دارای جهان احمد کین سقف فلک را
 دارنده کف اوست باستون دو بازو
 بستند کمرها و گشادند سراغچ
 میران خطا جمله بفرمان تینگو
 و له ایضا، شعر،

آمد بیمار عاشق مهجور مستهام
 مرغی ز آشیانه معشوق نامه نام
 در بال او کشیده بتازی بسی دُرر
 بر پَر او نبشته بزاری بسی سلام
 سر بر شکم بریده از آن چشم تیغ دست
 سر در شکر نهفته بدان زلف مشک وام
 چون باز پیش صدر وی از مشک الف الف
 چون کبک زیر بال وی از قیر لام لام

بر خیز که شمعست و شرابست و من و تو
آواز خروس سحری خاست ز هر سو
بر خیز که بر خاست پیاله یکی پای
بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو
ی نوش از آن پیش که معشوقه شب را
با روز بگیرند و بپرند دو گیسو
در ساغر مینای رنگین خور و انداز
سنگی دو درین شیشه گردنده مینو
ای داده نگ آهو و بر چیده دل از من
من بر اثرت چیده بسی ناله آهو
شاید بسیه کردن دلهای بده دوش
کز سیه سیه گشته ده انگشت و دو ابرو
نورش مشرق شده محبوب من غیرت
ز اندام چو طرفو تو در گزته طرّفو
در عشق دو شفتالوی سُرخ تو رخ من
ز آسیب کف دست کبودست چو آلو
رفت آنکه در ایام خزان خونِ رزان ریخت
وز باد خزان خشک شد آن عارض خیر و
امروز زمانبست که میزان فلک را
مملوست ز پروین چو صدف پله لؤلؤ
گوئی که طبق دارِ مه از خوشه پروین
می بر کشد انگور فشرده به نرازو
بر روی طبق نارستان خفته و لرزان
کز باد خزان خشک شدش سینه و پهلو

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

مدحت جز این چه گویم گویم که نو نوئی
وز خود ستغن چه رانم گویم که من منم
و له ایضاً، شعر،

دیر شد تا در برم دل زحمت تن میکشد
دوست ی بینی چگونه رنج دشمن ی کشد
هر که دل را کرد آلوده بهر این جهان
نیل بر رخسار بار از دود گلخن ی کشد
از برای آنکه نا محرم شود در دیده
تونیا خود را به پیش زخم هاون ی کشد
وز برای صحبت پشت و بر صاحب دلی
دیده را دیا به پیش نوک سوزن ی کشد
بی ریاضت هر که دل جوید ز راه ابلهی
راست چون مردی بود کز ریگ روغن ی کشد

(۱۳) الفاضی الامام شمس الدین منصور بن محمود الأوزجندی،

۱۵ قاضی منصور که بر لشکر هنر مظفر بود و بر سپاه حکمت فیروز در علم
طب و حکمت و نجوم از اقران و اکفاء قصب سبی ر بوده و از حکماء
عصر بر سر آمد و نظم و نثر او در اطراف شایع گشت چون انقلاب
زمانه بدید و بنظر ثاقب در احوال روزگار بنگرید صواب آن دید که
بخطا نعلق گیرد و باردو رفت و در فن طب خود را بدیشان عرضه کرد
۲۰ و چون مرد مستجمع بود و در فنون فضل ماهر بخدمت ایشان قربتی
یافت هر چه تمامتر و موقر و محترم شد و فقر و قلت او بغنی و ثروت
بدل شد و خمول او بقبول با امراء خطا بفر و اقبال مقرون گشت و او را
قصیده ابست در مدح تینگو که از غایت لطف و رفقت در اطراف بلاد

بود از فساد و فسق مرا تیره چشم عقل
از توبیاء توبه شد آن چشم روشنم
جان میکنم ز غصه نا اهل جهان
وین طرفه تر که دل ز جهان برنی کنم
هم برکنم چو مردان زین گنک پیر دل
زیرا که گشت فاحشه او میبستم
داد از برای سود مرا توبه حق و لیک
حق را چه سود از من و از توبه کردم
با دوستان ایزد دشمن بدم ز جهل
با خود کنون ز دوستی حق چو دشمنم
بر دل زخم بروز و بشب دست از گناه
نا کی بکاهی بشب و روز تن زخم
نی زور مردبستم و نی زاری زنان
در راه دین دریغ که نی مرد و نی زخم
روشن کند چو صبح دلم را خدای از آنک
از راه صدق این نفس سرد میزنم
در جان و دل ز شوق حق آتش زدم چنانک
نا ساق عرش نور بر آید ز روزم
خون دل از نریزد چشم ز درد دین
بادام وار چشم من سوزن ییازم
تا مرگ مانده بودم در خواب معصیت
بیدار اگر نکردی معبود ذو المنم
یا رب به نعمت تو ز شکر تو عاجزم
یا رب من هیبت تو بمدح تو الکتم

در گلشن حقیقت نا بنگریستم
 دنیا می نماید موحش چو گلشنم
 بر سفره قناعت نانی و نره
 خوشتر که با لثیان مرغ مسنم
 گر سر کشم ز صحبت هر سفله جای هست
 چون هست شکر و منت حق طوق گردنم
 نانی و نره و یکی گنج عاقبت
 ملکبست بی منازع و گنجی معینم
 زر و گهر ندارم لکن ز فضل حق
 پر چشم همچو کانم و پر دل چو معدنم
 نمکین کس نخواهم از ملک کس چو من
 در ملک پایدار قناعت ممکنم
 چون نرگم نیابد در چشم زر و سیم
 در بند کس نیام کاآزاده سوسنم
 چون بنگرم بحرص بدنیا بکنج چشم
 انگشت در کنم ز سران دیده بر کنم
 پام بدام دنیا زان روی بسته نیست
 سیمرغ همنم نسزد چینه ارزنم
 چون هر خری ندارم بر سر هی فسار
 دستار اگر نه بینی بر سر چو خرمنم
 پشمینه که پوشم بی منت کسی
 يك تار از آن به است ز صد خزادکم
 ار زبنتی ندارم منت خدا برا
 انرا فضل او بزینت طاعت مزینم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

فاما در آخر عمر چون موی او دیدبان شیب بر عارض پیدا آورد و از شب او صبح بدمید و روز عمر او بشام رسید دست از تمتع و تنعم دنیاوی برداشت و پای در دامن قناعت کشید و روی باحراز سعادت آخرت آورد و عمر خود را بر خدمت درویشان و اهل دل صرف کرد و بستانی که در محلت حوض امامان داشت شب و روز محطّ رحل اصحاب صُفّه بودی و باثر نظر او و بزرگان دیگر آن رُوح داشت که در هیچ بستان متکلف جزوی از آن بجاصل نشدی و او را ایات و اشعار سخت مطبوعست در جدّ و این يك قصیده بر همان لطف معنی و حسن فحوی کلمات او نامست، میگوید

- ۱۰ دل در برم ز غصّه بجان آمد از تنم
وز دست تن بجان نخرد باز يك تنم
اندر کمی گشاده شود راه حق و لیک
در بند بیشی است ز کم عقلی این تنم
حرص و طمع به ننگ فرو برده سر مرا
وز خود غرور خورده که مردی فروتم
بالم دهد خدای گراز بهر حبس تن
چون کرم پله بند سر و پای خود تنم
چون تیغ اگر ز محنت و غم خون می خورم
نا در تنست جان سپر از تن نیفگم
از دست حرص چون ستمم آستین چرا
گردد طمع نشیند بر پای دامنم
دارم جمال عافیت امر بی تجملم
در کوی شکر ساکنم امر نیست مسکنم
در پای کس چو ی نخلد خار ظلم من
چون گل همیشه نازه ام ار نیست گلشنم
- ۱۵
- ۲۰
- ۲۵

استماع افتادست تحریر افتاد،
رباعی
من گرسنه وصل تو و از هجران سیر • از جان و دل خود شدم ای جانان سیر
جان سیری من در غم تو بس عجیبت • جانم تو خوری و من شوم از جان سیر
وله،

• ای آنکه بزلف شام و از رخ سحری • چون شام و سحر سیه‌گر و پرده دری
می طعنه زنی بمفلسی مر مارا • ما مفلس ازینیم که تو سیم بری
وله،

فریاد ز چشم رهن و مرد گشت • وز بند سر زلف و شکنه‌ها خوش
ای تلخی کام من ز شیرین لب تو • وی شوری بخت من ز روی ترشت

(۸۱) الامام ضیاء الدین الدوغابادی،

۱۰

امیر امام ضیاء دوغابادی که با شهد و عسل کلامش شکر عسکری دوع
خوردی و با صفاء فریحت او چشمه خورشید را نیره خواندندی ساکن
سمرقند بود اما قند از شرم الفاظ لطیف او در بند بود و او را رباعیات
لطیف است و ازو قطعه روایت نکرده اند فاما رباعیها لطیف گفته

۱۰ است و ما ییتی چند از آن جمله بیاریم، میگوید
رباعی
دیدم دل خسته را جدا از شادی • و اندر غم تو بدست صد بیدادی
گفتم که کجا فتاده ای مسکین • گفتا که خوشستم نو کجا افتادی
رباعی،

با دلبر خویش گفتم ای جان جهان • گردد یکی بوسه ری بر نوگران
۲۰ خندان خندان روی ز من کرد نهان • با ناز و کرشمه گفت چه کار جهان

(۸۲) الشیخ الاجل سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری رحمه الله،

سعد الدین اسعد بن شهاب رحمه الله که شهاب ثاقب طبعش دیو جهل

۲۲ سوختی و اختر سعد فضلش شمع هنر افروختی اگرچه از معارف بخارا بود

قطعی و آفتاب ز نور نو وام خواست . گرد کئی ز نو دل آن یار بشکند
ور قدر نو بگرد فلک بر نیامدی . هم کار و بار گنبد دوّار بشکند
ناهِید گر نگوید مدح نو در نوا . زخمه‌اش بوقت زخم بر اوتار بشکند
بی بوی خلق نو نتواند صبا بعد . کز جعد زلف یار یکی نار بشکند
بر هر که بوی خلق نو روزی گذر کند . او آرزوی نافه نثار بشکند
اسرار روزگار بفرست و رای نو . هر روز مهر نامه اسرار بشکند
نو مرکزئی و چرخ جو پرکار گرد نو . یکسر اگر شود ز نو پرکار بشکند
خاری که پای بی زره خصم نو نخست . دست زمانه خود سر آن خار بشکند
در گزید صیت نو نرسد خوشرو صبا . سیار نیز رونه ز طیار بشکند
۱۰ بازار ظلم اگر بشود گرم در جهان . از عدل نو ستم را بازار بشکند
از نشکند ردیف نکردم ز بهر آن . تا یاد شعر طره بهنجار بشکند
بادا حیات ذات توجنت ثبات و عزّ . تا آنکهی که طاق نگونسار بشکند
و این رباعی که خوشترست از مژده امان بجانی و از روح دل و لذت
جانی اوراست در صفت پیری و موسم بی تدبیری گفته است " رباعی
۱۵ آسیب زمانه چون برویم بر زد . سنگی بیانه سپوم بر زد
مشکم بیها بخواست نفروختش . بستند ز من و سیم برویم بر زد

---

(۸۰) علاء الدین فخر المذکرین الاوزجندی المعروف بزیادت،

مذکری شیرین سخن بدیهه گوی لطیفه پرداز که مذکر منبر چهار پایه فلک
که خورشید لقب دارد بزبان شعاع پیوسته ثناء او گفتی و قاضی اجرام
۲۰ که مشتری نام اوست بجان مشتری فضایل او بودی و در بلاد فرغانه که
مسکن او بود ملوک آن زمین او را بحسن تربیت مخصوص داشتندی و
بنظر عنایت ملاحظه نمودندی و اگرچه سخن او در غایت علوّ بود فامّا
ضتی داشت و سخن خود بکس ندادی و چنان نبشتی که کس آنرا نتوانستی
۲۴ خواند بدین سبب نظم و نثر او مشهور نشد و رباعی چند از گفته‌ها او

(۷۹) الامام الاجل بهاء الدين محمد الأوشي،

مذکری خوش گوی و پیری جوان طبع و فصیحی لطیفه پرداز بود پیوسته در مخاطبه خود گفتی ای بهاء اوشی نو بهاء اوشی و هر چند نظم او مطبوع و رابیع و لیکن نثر او بر نظم فایق است و جمله افاضل عصر^۵ انصاف داده اند که از وی بدیهه گوی تر کس پای بر بالای منبر ننهاده است، شنیدم که وقتی بر بالای منبر از بینی او خون روان شد بر فور گفت آری نیغ است نیغ خون ریز بود و وقتی در گری سخن گفت تو موی نباید اگر بکنار بر موی من کف آمد چه عجب و از کمال مفری سمرقندی شنیدم که چون از هندوستان مراجعت فرمود و باوش آمد^{۱۰} و منصب شیخ الاسلامی اوش اورا مسلم شد در تیم بزازان تذکیر میگفت در اثنای تذکیر پای از منبر فرو نهاد در پایه دوم آمد جامه او بر کشید شد و بسبب فراخی دامن درآه شقه از اذیالات او ظاهر میشد مفری اشارتی کرد که عورت پیوش بخود باز آمد بر فور گفت تیم بزازان است و هر کس متاعی که دارد عرضه میکند ما نیز يك دو مشتی و يك چند^{۱۵} شعر داریم من یزید کرده‌ایم، و لطایف او بسیار است، اکنون از نظم او بینی چند ایراد کنیم از حمید الدین سجزی شنیدم که برادر صاحب اجل نصیر الدین اسفزاری بود گفت برادرم قطعه فرستاد این دو بیت از آنجاست و در غایت دقت و نهایت رقت است،
 سر کلکت که چنگل بازست • بچه برداشت [از] آشیان غراب
 ۲۰ از فی کوکنار سمینت • ماند فتنه برون و شب در خواب
 و در مدح ملك شهید قطب الدنيا و الدین نعمه الله برحمته گفته است
 قطعه

ای قطب آسمان که [ز سهم و ز] باس نو • در روز رزم رستم خونخوار بشکند
 ۲۴ از شرم فیض قلزم موج کف نو • در وقت بزم بحر گهر بار بشکند

صاحب قران ملت احمد که دست چرخ
نعل سمند او زند از ناج قبصری
لفظی جو وحی منزل دیدم هزار کس
در خار خار سینه که شاید پیمبری
بر خط امر تو که بماند هزار سال
گر روزگار سر نهد اینت کافری
در ملك فضل و حکمت و تنفیذ امر و نهی
بی خاتم و نگین تو سلیمان دیگری
در طوق رق کشیده و آورده در لگام
اسبان دیو پیکر و ترکان چون پری
کردی ز مرگ سدی با جوج فتنه را
آری بلند پایه تر از صد سکندری
معدن نخواست که همه زر خالصی
دریا نگویمت که سراسر جواهری
حق کرم گزارده باشی بر دمی
گر هیچ روی بر من بیچاره بنگری
بی خاک پای مرکب جبریل بین که کرد
از زر نظم خامه من سحر سامری
دست اجل بدامن عزم رسیده باد
گر سر بر آورم ز گریبان شاعری
گر نظم این قصیده بغزنین برد صبا
از شرم خوی برون زند از خاک عنصری
چون جان پاک بی خطر و جاودان بزی
در مسند جلالت و ایوان مهتری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

- وی زهره از برای مقیان مصطبه
 در ساز چنگ و بریط و آئین ساغری
 بشکن قلم عطارد بر بند رخت زود
 در نظم مملکت نه مُشیر و مدبری
 هر چند در ردای کبودی چو آسمان ۵
 ای ماه زرد روی سیه دل مزوری
 شیر فلک بطبع نزايد مگر سگی
 گاو سپهر پشه ندارد مگر خری
 ای سال و ماه دایه هر دون و کودنی
 اے روزگار جاهل نا اهل پروری ۱۰
 ای شب نو کار ساز حریفان باطلی
 وی روز عزم کرده که تا پردها دری
 زین آشیان خاکی طبع ملول شد
 ای مرغ روح وقت نیامد که بر پری
 واجب کند که در غیب باد حادثات ۱۵
 ذکر دعای مجلس مخدوم خود بری
 نادمه بر قرار بود پایدار باد
 ان رنجها مسلم و ان فتنها بری
 اقبال شاه شرع که در بارگاه او
 ایام بندگی کند و چرخ چاکری ۲۰
 معمار حق و عمده اسلام سیف دین
 فهرست کامکاری و عنوان سروری
 صدر جهان که همچو خضر صیت جاو او
 آسایشی نیافت ز رخ مسافری ۲۴

صبر مرا مکش بجفا زآنکه روزِ نحر
 فتوی نداد شرع بفربان لاغری
 بی وصل دل فروز رخت گفتمام بسی
 کس را مباد عشق [و] غریبی وی زری
 گریان ز درد فرقت آن خال مشک فام
 حیران ز نقش فترت این زلف عنبری
 بس شب که در نظاره گردون گذاشتم
 ماندم عجب ز هیأت این چرخ چنبری
 صراف آفرینش گوئی تشار کرد
 بر نطع چرخ صُره دینار جعفری
 می گفتم ای مشبکه هر فساد و کون
 در قبضه ارادت صانع مستخری
 ای سقف لاجورد تو در هر شبی و روز
 زیر و زبر شوی مزین این لاف برنری
 ای آسمان چه کبر کنی سالها گذشت
 دعوی همین که جایگو چند اختری
 تا کی کشم تهور هر ناکس ای زحل
 هندوی پیر فاسق مغوس پیکری
 ای مشتری چو دست ستم جان من ربود
 مارا چه گر تو حاکم انصاف گستری
 مریخ بی خرد خود رندی مُعرب دست
 مصروف کرده عمر باشوب [و] داوری
 ای آفتاب همچو زن نا ستوده فعل
 از شرم کار بیهوده دمر زیر چادری

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ساعد حلم و علم سیاری و این قصیده که حاکم سحر حلال و نمودار آب
زلالست برهان لطف طبع و بیان فضل وافر و بست در حق مولانا صدر
صدور جهان سیف الحق و الدین میگوید

اے چهره نو نامه اسرار دلبری
وی طره نو سوره آبات ساحری
با زلف ناب داده چون شام مظلی
با طلعت خجسته چون صبح انوری
از عارضت که می برد آب آفتاب
که زار ماه و زهره و گه خوار مشتری
در باغ حسن خم زده زلف بنفشه وار
خوش بوی و تر و پر شکن و چابک و طری
جزعت فروده شکل طلسمات زرق و سحر
لعلت نموده معجزهای پیبری
دیباچه عذار نو کاسد گذاشته
بازار شقه گل و اکسوز شستری
خاک کفت عروس جهان را چو زیورست
ای شاه ملک حسن چه در بند زیوری
منسوخ شد ز نقش رخ بت مثال نو
مرسوم نقش بستن و آیین بتگری
گر آدرست قبله زردشتیان چرا
محراب ماست آن رخ میگون آذری
در عقل و جس برابر و یکسان کجا بود
صنع خدای و صنعت مانی و آذری
از پای در فتادم و از دست شد که چشم
روزی ندید از نو مراعات سرسری

و معنی صفات او رُمان صدفی و گوهر ذات او بر ذروه منبر چون بر اوج
شرف خود جرم خور و در مقام تذکیر چون در برج سرطان نیر شیخ الاسلام
نخشب شک بود و مرجع افاضل عرب و عجم گشته وقتی که بخارا آمد و
سعادت خدمت او در یافته شد این رباعی از وی استماع افتاد رباعی
دل در لب تو معجزه عیسی دید . وز فرق تو تا قدم همه معنی دید
مجنون شب زلف چو زنجیر تو شد . مجنون نشود هر که چنان لیلی دید
وله، يك شب دل من صفا گردونی داشت

وز حکمش حکمت فلاطونی داشت

کم يك شبه دولتی چنان بتوان یافت

کان يك شبه بر صد گهر افزونی داشت

و در غزالی خرگوش لب که لعل او را الماس عین الکمال شکافته بود و
بمعجزه حسن ماه بدو نیم کرده این رباعی گفته است و این نشیبه کرده

رباعی

دانی ز چه معنی نشد ای دُرِ یتیم . لعل لب تو حجاب دندان چو سیم
خورشید رخت نخست تیغی که بزد . بر لعل لببت فتاد و کردش بدو نیم
وله،

از چشم من ار خیال تو شاد گذشت . پس از چه قبل سبکتر از باد گذشت
هنگام گذشتنش می گفت خرد . از دجله نگر که باز بغداد گذشت

و هو گوید در مدح سلطان علماء عصر صدر جهان رباعی

ای نام تو وِرد نامداران جهان . خُردان درت بزرگواران جهان

نوك قلم کینه شاگردانت . فرمان ده تیغ شهرباران جهان

از خاندان سیادت دُرّی درّی و از دودمان سعادت شمع مضمی بر فک

فضل اختری و در صدف هنر گوهری در میدان نثر و نظم ساری و ع

و بزرگی روزگار ناسازگار با او نساخت و بناء حیات او را منهدم گردانید و بسعادت شهادت رسید درین واقعه هایلۀ خراسان و ما وراء النهر بلك درین ثلثه عظیم که در اسلام افتاد بواسطه کفار چین ازین قوی تر واقعه بعد از طوفان نوح دست نداده، بیت

۵ به نيك نای بچند روزگار گذاشت • برفت و محنت و اندوه یادگار گذاشت و آن صدر بزرگرا در دین و شریعت نصانيف مقبول است و قصه یوسف املا کردست هنوز تمام نکرده بود که آن یوسف مصر فضل را در چاه وحشت انداختند و از وی استماع افتادست نظم

روزی که دست یابی بر اهل روزگار • در عاقبت نگه کن و کوتاه دارد دست ۱۰ دست ستم دراز مکن این قدر بدان • کایزد در اجابتِ مظلوم در نیست و این دو رباعی از وی شنیده آمد رباعی

شمعی است رخ خوب تو پروانه نواز
لعل تو مفرحیست دیوانه گذار
در راه توام زان نفسی نیست که هست
شب کونه و تو ملول و افسانه دراز ۱۵
رباعی

ای چرخ مرا ز عشق بیزاری ده • یا یار مرا پیشه کم آزاری ده
در فرفت آن خوب بد اندیش مرا • ای صبر اگر نه مرده باری ده
و این لغز در صفت چشم هموراست و در غایت لطف و رقت است واه
۲۰ حوضی است درو آب خوش و آسوده • در حوض یکی کشتی فیر اندوده
کشتیبانی درو برنگ دوده • بر جای نشسته و جهان بهموده

(۷۷) السيد الاجل مفتی العصر شمس الدین داعی المحسنی النسفی رحمه الله،

۲۲ دُری دُری از خاندان سیادت و بدری مُضی بر آسمان سعادت در هر لفظ

برده، سلطان فرمود که پیش من بازی کند این قطعه و این رباعی بر
بدیهه انشا کرد و او را پیاموخت تا در حضرت اعلی سلطان انشاد کند
و قطعه این است،

گر بنگرد بمن نظر لطف شاه شرف
من جمله ساحران را در لعب بشکنم
گردون شود بساط و برو من چو بو العجب
زهره شود چو مهره و چون حقه مسکنم
آتش بزیر دامن هر بو العجب نهم
و آنگه بنو نام دو چون بیفکنم
چون نیغ و نیزه شه فیروز روز جنگ
بک شخص را دو سازم دورا یکی کنم

و رباعی این است

چاکر چو بلعب دست بر مهره زند * پیش تو دورا یکی یکی را دو کند
جز بند و نیغ و نیزه شاه جهان * دورا که کند یکی یکی دو که کند

وله

ای چون دل لاله چشم خونخواره ترا * چون جور جهان دل ستمکاره ترا
افتد که مرا بچاکری پذیری * آخر نبود ز چاکری چاره ترا

(۷۶) مولانا رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده رحمه الله،

صدری که فلك فضل از وی دایر بود و صیت بزرگی او در اطراف
۲۰ ربع مسکون سایر اشعار او واسطه فلابده فصاحت و مجلس وعظ
او عروس منصه بلاغت چون بر ذروه منبر شکرآب بیان از فواره
دهان بگشادی حرارت دل محروان ارادت را بدان شکرآب نسکین
دادی و چون در موقف نظر و مقام جدال قیل و قال آغاز کردی
۲۴ قاضی ولایت چرخ ششم طیلسان وقار از سر انداختی و با این فنون علم

و پیوسته بمحاوره [او] استیناس جستی و مطایبات اورا پسندیدی و وقتی
ملج سزایی را که از ندماء صدر جهان بود پاشنه بچکیده بود و آب دزدیده
و ورم کرده و از زحمت بجدی ادا کرد که جراح آنرا شق کرد و پلینه نهاد،
مجد الدین عدنان و قطب الدین سرخی و جماعتی از صدور را که در
خدمت صدر جهان بودند بعبادت او عزم افتاد و مجد الدین بر بدیهه
این قطعه بگفت و به نزدیک او فرستاد،

ای یزدگرد بزه گراز نسبت تو شاد
تو شاد زی از آنکه ترا نیست کس عدو
در فضل بی نظیری و در بذل بی عدیل
داده خدای جاه ترا نسبت کدو
روزی مگر که پاشنه در کون گرفته
کز کون تو پلینه نهادن گرفته خو
آماس کرد و گفت و تراید و نیش خورد
گفتا بسان کون شدم اکنون پلینه کو

۱۰ و میان او و [صدر جهان بن] صدر جهان سیف المله و الدین محمد عبد
العزيز که باقیست نقاری بودی و چون آن صدر بجوار رحمت آفریدگار
انتقال کرد [و] سبب آن بود که بعد از زوال عارضه خربزه خورد و
پرهیز نکرد و معالجت اطبّاراً فایده نماند و قضاء محتوم نازل شد این
دو بیت از سر نأسف و تلّف خالی داعی بگفت،

۲۰ آن سبک روح همچو روح برفت . وین گران خوار همچو ریگ بماند
خربزه دوست ای دریغ برفت . خربزه خوار مرد ریگ بماند

جلال الدین پسر او که امروز در بسیط ربع مسکون طیبی ازو حاذق تر
نشان نمی دهند در آن وقت که خُرد بود بخدمت سلطان ابراهیم
نعمه الله برحمته رفت و حقه بازی آموخته بود و در آن صنعت هر
۲۵ چند خُرد بود مهارتی یافته و بسبک دستی از بو العجب باز ایام دست

پیدا شدن میان مسلمانی اندرون • ترکی و رومیانه و هندی خصاها
با قول بایزید و دم شبلی و جنید • پیدا شدن ز خلق یزیدی فعالمها
ای عالمان بی عمل دین فروش بس • مسجد بناله آمد ازین قبل و قالها
عالم بروزگار بیباغ نهال دین • از خشیت و وقار نهادی نهالها
• و اکنون برای حشمت و دام توانگری • بستند بر میان بنهور دوالها
سادات درخمار شراب و نشاط بنگ • در دست کعبتین و بیر بر حملها
و جملگی اصناف خلق را بیان کردست و تفاوت احوال ایشان ذکر کرده
بدین قدر اقتصار افتاد،

---

(۷۵) الامام مجد الدین محمد بن عدنان سُرخَنگی رحمه الله،

۱. مجد الدین عدنان از افراد و امجاد گیهان بود خال مؤلف این کتاب که
در ایام حیات آن خال نصیص عم گرد او نمی گشت و خال سپید
حوادث را از دیده حال او بکحل الجواهر تربیت بر میداشت طیبی [مسبحا]
نفس که بمدد نظر کلف از رخ ماه و اشکها از آفتاب دور کردی و جد
او مجد الاثنه سُرخَنگت که از افراد ائمه بزرگ بود چنین که صدر شهید
۱۰ حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت و جد او مجد الدین محمود که
باختر مسعود بود در علم و بزرگی مقتدای عالم شد و پدر او ضیاء الدین
عدنان در انقلاب ایام و فترتیه غر و ترکان و تبدل دُول در عالم خفص
و رفع بود و آخر الامر علی مزمن بر نهاد او استیلا یافت و صاحب
فراش شد و شرف الزمان مجد الدین عدنان که پسر بزرگتر او بود
۲۰ بجهت تداوی پدر وثاق حمید الدین طیب را ملازم گرفت و تتبع کتب
طب کردن ساخت و چون طبعی ذکی و علی وافر حاصل داشت در مدت
چهار سال که پدر او رنجور بود او طیبی حاذق شد چنانکه بر اطباء
روزگار و حکماء عهد فایق آمد و صدر جهان عبد العزیز او را بخدمت
۲۴ خود مخصوص گردانید و در ظل دولت او مرقه الحال روزگار گذاشت

میگوید من مسعود دولتیار را هجوی کرده‌ام در خواب گفتم که چه
گفته گشت
رباعی

چون سوزن جمله کار کون کردندت • چون سوزن جمله سرنگون کردندت
چون سوزن هر کجا که سر در کردی • حالی ز ره دگر برون کردندت
• ساعتی بود از خواب در آمدم و دست نصرف نعاس از ولایت حواس
کوناه گشت و این از نوادر ایام است و این رباعی هم از نتایج طبع
اوست،
رباعی

بردی دل و کارم بزیان آوردی • وز خوی بدت مرا بجان آوردی
دل چون کمرت بسی بخود بر پیچید • از نازکئی که در میان آوردی

۱۰ (۷۴) القاضی الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر

بن عثمان العوفی رحمه الله،

جد مؤلف کتاب از بقیه ائمه و علما بود و در علم حدیث و معرفت
انساب عرب و اسائی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه و در شرح
شمایل و نشر فضایل او زیادت بسطی نمیرود از جهت نهی تهمت ربا
۱۰ و لکن بر ظهر سینه دیدم بخط او که این رباعی اگرچه بر صنعت هزل
است در حق یکی گفته است از اقران و امثال که خضاب میکرد
و کافور شیب را بدان تکلف با مشک شباب جنت ی نهاد،

گیرم که بجمله شب و شبگیر کنی • یا موی چو شیرخویش چون فیر کنی
با یار در حجره چو زنجیر کنی • آن خرزه مرده را چه تدبیر کنی

۲۰ و این شعر در تقلب احوال خلق گفته است و در تبدل ابناء زمان
پرداخته
بیت

تا چند ازین نهمل بار ثقالها • وز دیدن و شنیدن هر گون محالها

۲۲ هر دم زدن ز قوت و از عمر کم شدن • هر ساعتی زیادت گشتن و بالها

دگر ز بنده نهی که نا کجا باشد
 غریب بیکس و رنجور غم رسیده من
 بوقت خُرمی از خاتمان گسسته من
 بوقت خوشدلی از دوستان بریده من
 بلطف خویش بزودی خبر کنم باری
 ز حال آن دو جگر بند نا رسیده من

و چون این مکتوبات داعی بخارا برد و در خدمت مولانا برهان اسلام
 اعذار واضح او تقریر کرد با او بسر رضا آمد و مکتوبات فرمود بخط خود
 و در آن او را استدعا کرد و رباعی چند درین مجموعه از نتایج خاطر او
 ایراد کنیم، در معشوق کاژ گوید

گر نافه دل را ز سر خیره سری . چشم تو کزی نهاد ای رشک پری
 چون با دگری راست شدی نگذارم . تا یش بچشم کز بها در نگری

رباعی

جز سوی جفا و جور ی نگرانی . جز از غم و رنج من نی آسائی
 گفتند که گفته سرت بر دارم . بس دست سبک دار گرای پائی

وله،

رنگ شفق از سرشک عُنابی ماست . صبح صادق گواه بخوابی ماست
 از دیده بجای آب خون ی بارم . وین نزد تو هم دلیل بی آبی ماست
 و هم از وی شنیده شد سهل ممتنع است

وله

در فرقت رویت آب رفت امر چشم
 در هجر تو خون ناب رفت از چشم
 دوشینه چو خون و آب نقصان پذیرفت

نا روز سفید خواب رفت از چشم

۲۴ و حکایتی عجب کرد گفت شی خفته بودم فقیهی را در خواب دیدم که

صد نیز بریش آنکه بد گوید . صد کبر بکون آنکه بد بیند
و چون این فعل بکرد از بخارا رحلت کرد و مبرو رفت و از آنجا نامه
نہشت و رابہ خود را هجوی کرد کہ یکی از آن جملت اینست،
پیوستہ ز حسن خویشتن می لافی . با ہرکہ بودی تنی و ی بافی
در درج زر از غایت روزی مندی . زر میطلی و لعل بر میانی
و بعد از آن قمر الدین ملک آموی اورا استدعا کرد و بآموی رفت و
مدتی آنجا بود تا وقتی کہ داعی کہ مؤلف این اوراق است از مرو
مراجعت میکرد و بخارا میرفت روزی چند در آموی بخدمت او استیناس
طلیید آمد و نامہا نہشت و یکی از آن جملہ بخدمت والد قطعہ در قلم
آوردہ بود برین جملت،
نظم

زہی ز خاک درت نونیای دیدہ من
ز باد نست قرار دل رمیدہ من
دہد خبر کہ پشیانم از جدائی تو
دو پشت دست بصد گاز برگزیدہ من
شود درست ز حال دلم چو در نگری
بہ پیش جامہ نا ناف بر دریدہ من
ز بار دوری تو ماہ ماہ میگذرد
کہ راست می نشود این قد خمیدہ من
ز سوز سینہ کنی بادرار خبر دارے
ز آب دیدہ با خون دل چکیدہ من
نگاہ کن کہ ز ہجر نو چون پریشان گشت
نظام حال و سرکار آرمیدہ من
بسرمد خط خود چشم بندرا در باب
کہ بی جمال نو تیرہ است نور دیدہ من

(۷۳) الصدر الاجل نظام الملة و الدین محمد بن عمر مسعود رحمه الله،
 در آن درج و درئی آن برج و ثمر آن شجر و پسر آن پدر بود جوانی که
 چرخ پیر در هنر جو آن جوان نیاورده بود و ایام در اثناء دوران از
 ابناء خود مثل او نه‌ورده در دقایق مشکلات فتوی بر مشایخ کبار
 فایق آمده بود و در میدان فضایل بر سواران افاضل سابق و در غوامض
 علوم حساب و هندسه و جبر و مقابله کس با او مقابله نتوانستی کرد و
 در حل مشکلات اقلیدس افلاطون پیش او زبون بودی و با این چند
 فضل و هنر از روزگاری نصیب و از دولت پدر نا برخوردار بود و
 پیوسته ایام مشرب عیش اورا بکدورت نا مرادی مکدر داشتی و بك
 ۱۰ ساعت اورا در آسایش بنگذاشتی و سبب آن بود که میان برهان اسلام
 و اهل او مفارقتی افتاده بود و زنی دیگر را از معارف سادات در حباله
 خود آورده و آن زن را از برهان اسلام فرزندی دیگر متولد شده و
 پیوسته آن زن ازین پسر پیش پدر بدها گشتی و قصدها صریح کردی
 و برهان اسلام این معانی را در ضمیر جای دادی و اورا برنجانیدی و
 ۱۵ کار بجائی رسید که ازین پسر بیزار شد و قطعه گفت درین معنی بنازی
 که این دو بیت از آخر آنست،
 شعـ

قُولِي لِمَنْ بَرَّئُوا إِلَيْكَ عَنِ الرِّضَا • زَانٍ ..... نَظَرًا بَعَيْنِ الْأَرْمَدِ
 إِنْ كُنْتَ تَظْلِمُنِي بِفِعْلِ مَذْمُومٍ • فَلَقَدْ ظَلَمْتُ لِأَجْلِكَ أَسْمَ مُحَمَّدٍ

و نظام مغامر این قصدها را ی دانست آخر الامر فرصت نگاه داشت
 ۲۰ . وقتی که برهان اسلام غایب بود و حرم او بدیهی بودند در خانه شد
 و صندوقه زرینه زن پدر بدست آورد و تمامت زرینه از آنجا بیرون
 گرفت و آلتی مخروط بساخت و بر آنجا این ایات نبشت،

عَاقِلٌ ز جَنَاءِ چَرخِ گَرْدَنده • هَر بَدِ که ببیند آن ز خود بیند

۲۴ این واقعه را اگرچه نپسندد • آن کس که بدیده خرد بیند

نیر مژه بر کرد و بزد بر من و گفتم * بار دگر ابروی مرا فوس نهی
وله، رباعی

گفتم که سپید کرده بهر کسی * رنجید نگار ازین و بگریست بسی
گفتا که ز شام زلف خود بیزارم * گر بر رخ من سپید دم زد نفسی
وله، رباعی

با ما چو سر زلف تو رائی بنهاد * جزعت بکرشمه جان بهائی بنهاد
گفتم چو دعا بدستم آئی در حال * بشکست نگار و دست و پائی بنهاد
وله، رباعی

شادی زنو هر چند بسی نیست مرا * الا غم نو هم نفسی نیست مرا
۱۰ سبحان الله هزار دل بردی بیش * و آنکه گوئی دل کسی نیست مرا
حکیم شمس اعرج روزی بخدمت او آمد بار نیافت این قطعه بگفت و
بفرستاد،
قطعه

صدر الشریعه بار ندادم به نزد خویش

زیرا که هست جان و بود جان ز بار دور

رویم چو چشم بد شد و زین روی به بود

چشم بد از چنان سر و صدر کبار دور

۱۵ صدر الشریعه برهان الاسلام جواب نبشت
مجاوبات

شمسی تراست شعر و بغل آنچنان که من

باشم ازو بفصل خزان و بهار دور

من خود عزیز بار نیم خوار بار گیر

آخر نه گاو به بود از خوار بار دور

۲۰ و این مصراع آخرین مثلی است متداول در آن بلاد که گویند گاو از

کفّه دور، درو ایهام لطیف و تضمین خوب کرده است، و کمال فضل او

ازین آرایش مستغنی است فاما برای زینت کتاب دُرّی چند از سفته‌ها

۲۵ و بیتی چند از گفته‌ها او تحریر افتاد،

دل گفت هرآنچه از تو خواهد توبه • تا خط نارد حسب او کی برسد

وله، رباعی

جوری که برین دلشده پیوست رود • زان طرّه جعد و نرگس مست رود
از پای رود آدی و بنده نو • روزی که ترا نه بیند از دست رود

وله، رباعی

هرگز باشد ز روی باز آمدنت • رنگی بینم ز بوی باز آمدنت
سر در خس غم همچو تدروم لیکن • پیوسته در آرزوی باز آمدنت

وله، رباعی

از مشک بگلبرگ تو بر زنجیرست • پیش رخ تو چراغ گردون خیره است
۱۰. تو چون قلمی و من چو کاغذ که چنین • از رفتن تو جهان بن بر تیره است

وله، رباعی

ای باد سحرگه شده عنبر بار • دامن که می روی بکوی دلدار
در طرّه او دلیست مارا زنهار • کان سوخته را ز ما پرسی بسیار

وله، رباعی

۱۵. آخر صبا صبح درین کار چه دید • کو جامه خویش و پرده ما بدرید
چون گوش فلک شکر وصال نوشنید • از چشمه خورشید مرا چشم رسید

وله، رباعی

زلف تو بجور همچو ایام چراست • چون سیم سخن ز وصل تو خام چراست
گر نرگس تو ی نکند صیادی • ای پسته دهان چشم تو بادام چراست

وله، رباعی

چشم خوش تو خصم من خسته چراست • با من لب تو چو زلف تو بسته چراست
ابروی کمان مثال اندر حق من • گر نیست جفاء چرخ پیوسته چراست

وله، رباعی

۲۴. گفتم بکمان ابروی ای سرو سهی • با من چو دو زلف خود سراسر گری

رباعی

تهنیت فرمود،

خاقان چو بنال دولت و بخت نشست • غم بر دل دشمنان دین سخت نشست
 خاكِ قدمش دیو و پری سرمه کند • چون مردم چشم ملك بر تخت نشست
 و چون سلطان ابرهیم بجوار رحمت آفریدگار رحیم انتقال فرمود این
 • رباعیات در مرثیه او بفرمود،

بیت

نا مردم دیده صُفّه و ایوان دید
 از دست بشد چو تخت بی سلطان دید
 خورشید ملوک و سایه یزدان بود
 بی سایه و خورشید جهان نتوان دید
 وله، رباعی

۱۰

بی دربان شد درِ حصارَت ای شاه
 لب تیغ رود سلاحدارَت اے شاه
 شادی ندهد بار دلی را بدرت
 زان روز که بر شکست بارت ای شاه
 وله، رباعی

۱۵

بر منظر اعلاَت شها مجلس باد • بی تو دل من ز خوشدلی مفلس باد
 ای مونس چشم بنده خاكِ درِ تو • در خاكِ ترا رحمت حق مونس باد
 در مدح قلم ارسلان خاقان میگوید
 رباعی

ای ملك نو شرع را کمان سختی • مر نیر ترا نشانه هر بد بختی
 ۲۰ پیش از نو که دبد تاج بر خورشیدی • با جمع شده همه جهان بر تختی
 وله، رباعی

ترکی که بکشتن من آورد برات • در چشمه نوش دارد او آب حیات
 باران سرشك من چو بسیار آمد • بر لعل لب چون شکرش رست نبات
 وله، رباعی

۲۵ با دل گفتم عتیب او کی برسد • در بردن دل فریب او کی برسد

و شنیدم که دبه ملوک ملک اورا از دیوان مفروز فرموده بودند و از خراج و پیکار و شکار مصون و مسلم داشته وزیر سمرقند در آن معنی قصدی میکرد قطعه گفت بند را این سه بیت از آن قطعه بیش بر خاطر نیست و آن اینست،
 ۵ خسرو عالم و سلطان سلاطین جهان • ای شد بند درگاه رفیعت که و مه گشت فرمان ترا چشم گشاده بنفاد • نا که در ابروی طغرای نو افتاد گره و در آخر میگوید

بند را جود نو صد شهر بخوهد بخشید
 خلق در غصه که آزاد چرا شد يك ده
 ۱۰ اضداد را رعایت کرده است بنده و آزاد و شهر و ده،

و اکنون طرفی از رباعیات او بیان کرده آید، در مدح سلطان ابراهیم بن الحسين رحمه الله گوید

از رای تو روی ملک پیرایه کند • کان از کف باذل نو سرمایه کند
 آن چتر نو کافتاب در سایه اوست • جائست که آفتاب را سایه کند
 ۱۵ وله

ای حضرت نو پناه عالم گشته • بیشی کردن ز عدل تو کم گشته
 در عمر نو صد محرم افزوده و باز • بر دشمن نو عمر محرم گشته
 وله،

صد عمرشها در طرب و ناز گذار • تیر از جگر دشمن بد ساز گذار
 ۲۰ فی فی تو کمان مکش بروی دشمن • این سخت کشی بدشمنان باز گذار
 وله،

از بخت بگوش بنده آواز آمد • بر خیز که وقت نعمت و ناز آمد
 امروز چو باز یافت خاک در شاه • پیشانی من بآب خود باز آمد
 و در آن وقت که [سلطان ابرهیم] قره عین پادشاهی قلع ارسلان خان را
 ۲۵ ولی عهد خود کرد و بر تخت ملک سمرقند نشاند بدین رباعی اورا

او بعز منتسب موصول بود و شجره پدر و جد بثمره جهد و جد او مثمر
دلش آسمان همت دستش دریا صفت علمش کامل کرمش شامل در حسم ماده
فساد برهانش ظاهر در قلع قلعه عناد حجتش باهر در اوائل ایام جوانی که
موسم بهار کامرانی بود گاه گاه از برای تفرج و تنزه رباعیات گنتی و شیوه
ابهام و ذوالوجهین ازو منتشر گشت چون آن ایات عذب و دل آویز بود
در اطراف جهان شایع شد و نام او بر رباعیات مشهور شد و آن چندان علم
و بزرگی مغرور گشت و چون ما بصدد آنیم که ایات و اشعار صدور درین
مجموع ابراد کنیم از بیان آن فضایل که ذات او بدان محیط بود عنان باز
کشیدن آولی باشد، در آن وقت که این داعی بخدمت او نعلم میکرد پیش او
۱۰ فایق ز مخشری میخواند بهر وقت از لفظ او اقتباس کردی وقتی نامه نوشته بود
بحضرت سلطان طمغاج خان و یادگار فرستاده دسته دندان ماهی و عذری
نیشته به نثر بدین لفظ موجز که اگر عاقل درنگرد صد [نامه] درین يك لفظ
مندرج است، نیشته بود که عذر دسته نانام فرستادن آنست که بندگان را
دسته بدست ی آید اما نیغ و بند کار پادشاهان است، و این قطعه در مدح
۱۵ سلطان ابرهیم میگوید اگرچه بحر عربست اما سخت استادانه آورده است،

قطعه غم نیارد بیش بر دلماء ما بیداد کردن
شاد باش ای پیشه عدل تو دلماء شاد کردن
تا سخاء تو در ایوان جهان بنهاد آشی
گشت عادت آرا از امتلا فریاد کردن
خرمن عمر حسودت چرخ اگر بر باد دادست ۲۰
چرخ را معتاد باشد شغل خرمن باد کردن
دشمنت را خدمتی تعلیم میکردم و لیکن
سخت کردن بود نتوانستمش استاد کردن
بنده شام ز آزادی و حال خویش لیکن
سخت نرسانم نشسته از چه از آزاد کردن ۲۵

يك قصیده نو مرا چه با آنك اكثر عمر ما بدین منوال مصروف است
و فنّ و شیوه ما این چندانکه خواستیم تا يك بیت بدین منوال بیاریم
خاطر ما مسامحت نکرد، پس ساعتی بود غلامان در آمدند و پیش هر [يك]
یكناه اطلّس و مهر زر بنهادند، حسام الدین معذرتی کرد و گفت، قطعه
کجها بر دل خاقانی اگر عرضه کنند

نه فلك ده يك آن چیز بود کو بدهد

به نجبر نه بذل مال ستاند ز ملوک

به تواضع نه بمنت سوی بد گو بدهد

چرخ خاید همه انگشت بدندان که چرا

نیکمردی بیدان این همه نیرو بدهد

کار خاقانی دولابِ رولان را ماند

که ز یکسو بستاند بدگر سو بدهد

و وقتی بر سر نامه دیدم این قطعه بخط مولانا شرف الدین، قطعه

بخدائی که زلف خوبان را • دامن دلهاء عاشقان کردست

پیش خورشید چهرهء بتان • از خم زلف سایبان کردست

باد نقاش را بفصل خزان • زرگر باغ و بوستان کردست

که ره در فراق چهره نو • چهره چون برگ درخزان کردست

بر کران دلش مدار که او • جای مهرت میان جان کردست

وله،

۲۰ دل هر نفسی ز یار نیرنگی دید • هر دم بدل صلح ازو جنگی دید

وز صبر چوبوی یار [ی] جست نیافت • در اشک گریخت کاندرو رنگی دید

آبی رخست خصم نو نگذارش فلک
 تا پیکرش بهم در چون نار نشکند
 چرخ از ستم بهمد تو بیزار شد چنانک
 تا حشر داد و دین را بازار نشکند
 هر روز تا نیاری باران عدل و جود
 امر صُفَه در تو صف بار نشکند
 خوش خواب فتنه هرگز تا پاسدار اوست
 بخت که باد دایم بیدار نشکند
 بادا زمانه بر خط فرمانت راست رو
 تا دور چرخ دایره کردار نشکند
 بادی چراغ عالم تا باد رستخیز
 قنبدیل آسمان پر انوار نشکند
 تا حشر کس برین سان بر روی عدل تو
 زلف سخن لطیف و بهنجار نشکند

۱۰ از بزرگی شنیدم که در آن وقت که بسفر قبله رفته بود چون بری رسید
 چنین اتفاق افتاده بود که خاقانی در ری بود حسام الدین بزیارت او
 رغبتی کرد و به نزدیک او شد و عمر نوقانی که استاد قرآ و داود دها
 بود در خدمت او برفت و چون بمحاوره یکدیگر انسی گرفتند خاقانی
 پرسید که مولانا لقب چیست، عمر نوقانی گفت مولانا شرف الدین حسام
 ۲۰ که بحسام بیان حق را شرح و باطل را شرحه کند، گفت صاحب نشکند؟
 مولانا سخت ازین سخن بشکست چه او در انواع علوم دینی استاد بود و
 در هر فنی از آن مقتدی او را بشعر پاری نسبت کردن لایق منصب او
 نبود، گفت آری در اوایل ایام جوانی و عهد شباب که مظنه نادانی باشد
 خاطر بدان شیوه بیرون شده است و دیرست تا آن سقطات را استغفار
 ۲۵ میکنم، خاقانی گفت ای مولانا با لیت که نمائی دیوان من نراستی و آن

شاه درست عزم که بی رزم او ملوک
 جزوی بحزم در صف پیکار نشکند
 تیمار دار شاهان کاند در پناه او
 پستی ز بار انده و تیمار نشکند
 مساری امن بر در فتنه زد او چنانک
 جز نفع صور آن در و مسمار نشکند
 با روی گونه رخ او آفتاب را
 از شرم روز نیست که صد بار نشکند
 با عنو او که نیم دلبری چرخ ازوست
 هرگز دل امید گه کار نشکند
 ای آنکه يك و شاق ترا در مقام حرب
 از صد سپاه گونه رخسار نشکند
 گل نشکند ز شاخ ظفر تا ز رخ تو
 در دیده عدوت سنان خار نشکند
 پرواز مرغ فتح نه بیند تا ز شست
 تیرت زه کمانش بسوفار نشکند
 شاه بلند قدری و میمون جناب تو
 در قدر اوج گنبد دوار نشکند
 گر مشک خواند خاک درت را فلک مرغ
 نرخ گهر بطعن خریدار نشکند
 لطف تو جبر کین جهانست و قهر تو
 جز گردن معادے جبار نشکند
 جز با زبان تیغ تو مر زلف آبرا
 بر روی حوض باد زره وار نشکند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

يك تار نيست در همه زلفش كه بوى او
 قدر هزار نافه تانار نشكند
 بيمار نار سينه بارم ولى بيمر
 يك آرزوى اين دل بيمار نشكند
 دلخون ناردان و يم گرچه آب او
 هرگز حرارت دل پر نار نشكند
 سيراب لعل اوست كه جان و دل مرا
 زو نشنگى بخوردن بسيار نشكند
 آهو نگاه چشم وى آن مست شيرگير
 جز جان عاقل و دل هسيار نشكند
 خون دل منست شرابى كه جز بدو
 چشمش خمار غمزه خونخوار نشكند
 اى نو بهار حسن بهاران مشو بياغ
 نا چند روز رونق گلزار نشكند
 در جلوه گاه روى مكن زلف بيفرار
 نا پشت صبر اين دل افكار نشكند
 جان ده مرا ببوسه نه از بهر من و ليك
 نا چشم جانستان ترا كار نشكند
 از زينهار خوارى جزع تو باك نيست
 گر لعل آبدار تو زينهار نشكند
 ياقوت آبدار نو لعلست كارزوش
 جز خاك پاى شاه جهاندار نشكند
 طمغاج خان پناه جهان ركن دين و داد
 كز چرخ آستانش بقدار نشكند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در وقتی که در سمرقند سعادت خدمت او یافتیم و ازو اجازت [روایت]
احادیث شد هر بامداد آدینه [در خانه] در بنیم خاتون نوبت تذکیر عقد
کردی و شکراب بیان از قواره دهان بگشادی تا متعطشان بیابان ارادت
او بدان شکراب از سكرات اشتیاق خلاص یافتندی، از وی استماع
افتاد در اثناء تذکیر،

از خاک اگرچه سنبل و سوسن که بر دمد
آن زلف نیکوان بود و خد دلبران
از خاک اگرچه آب کنی هم روا بود
از بس که خفته اند درو ساده شکران
قطعه

چرا چنان نشوی گرسرت بدرد آید • ز بهر درد سرت دشمنان دژم گردند
چنان چه باید بودن که گرسرت بپرند • ز سر بریدن تو دوستان خرم گردند

وله، قطعه

نا توانی زندگانی آنچنان کن با هم
بشنو از من این نصیحت یاد بادا از منت
کاستینها در غم تو نرکنند از آب گرم
گر نشیند خاک نری ناگهان بر دامت

و از قصاید او این قصیده مشهورست،

وله

هرگز نگار طره بهنجار نشکند
تا بار عشق پشت خرد زار نشکند
پروین فشان نگردد چشم جهان فروز
تا نوش خنده مهر لب یار نشکند
نا نار زلف او ندهد مایه دور چرخ
بر روی روز زلف شب نار نشکند

صدر جهان حسین که از رای روشنش
 آیات مکرمت را تفسیر می رود
 آن صاحب ستوده که از بهر بندگی
 اندر رکاب قدرش تقدیر می رود
 هر روز بامداد بدیوان دولتش
 دایم عطارد انرا پی تحریر می رود
 تا کلك در بنانش مقرّ ساخت بر فلك
 سرگشته چون کمان ز حسد تیر می رود
 در عرصهٔ چمن ز نسیم مدايحش
 همواره مشکباده بشبگیر می رود
 پاینده باد تابش خورشید جاه او
 چندانکه چرخ بر سر تدویر می رود

باب هفتم

در ذکر صدور علما و ائمهٔ فضلا و بعضی از فواید انفاس مشایخ و این
 ۱۰ باب مشتمل است بر چهار فصل، فصل اوّل، در ذکر ائمه و علماء ما
 وراء النهر و استادان صنعت رحمهم الله الماضین و الغابرين، فصل دوم،
 در ذکر افاضل خراسان و نيمروز، فصل سوم، در ذکر صدور و
 افاضل عراق، فصل چهارم، در ذکر صدور و افاضل غزنین و جبال،

فصل اوّل،

۲۰ (۷۱) الصدر الامام شرف الملة و الدين حسام الائمة محمد بن ابی بکر
 النسی رحمته الله علیه،

شرف الدين حسام آن دریا بیان گوهر کلام که در فنون فضایل چون
 ۲۲ مردم يك فن بود و ذات او مجموع علماء عالم بود اگرچه یکتا بود و

هر يك طرفی در قلم خواهد آمد و غرض از آوردن فصل ما تقدّم آن بود تا ذکرِ وزرا و صدور و کُفّاء و دُهاة کرده آید چه آن جمله بفضل قوت و قوت فضل مدّتی مالک از مة اقبال بودند و از زبان منادی فضل ندای اقبال شنوده و نوبت خود داشته و نقوش نام نیک بر صفحات ایام نگاشته چنانکه ابن المعتز در نهیت وزیری و تقلد وزارت صاحب تدبیری اشارت کرده است،

شعر

هَئَاتَ أَمَرَ الْعَالَمِينَ وَزَارَةً • وَأَنْتَ كُلَّ مُحَامِدٍ وَ مَفَاخِرٍ
فَاعْلَمْ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِأَوَّلٍ • وَاعْلَمْ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِآخِرٍ
فَاكْتُبْ بِأَنْمَلَةِ الْمَكَارِمِ اسْطُرًّا • . . . . .
. . . . . أَبْلَى مِنَ الْعَظَمِ الرَّيْمِ الْنَاخِرِ

و امروز میراث کرم و فضل و مناسب منسب و منصب و حسب و نسب و بزرگی و بزرگواری آن صدور گذشته را مستحق در دور زمان و دَبرِ زمین جز صاحب آصف نمکین و خورشید برج زین و مراعی جانب ملک و دین عین الملك ملک الوزرا ضاعف الله جلاله نیست که کفایت ۱۵ جملگی کُفّاء عجم در کُفّاء دانائی او بی وزن است و بذل و کرم این صدور ماضی در مقابله يك ساعت کرم او عدم، بآداب و فضایل قدوة سبحان وائل و صاحب و صابی در دیوان معاملات پیش او یکی صبی و دیگر باقل، ذات مبارکش آراینده صدور ایوان و قلم کفایتش دارند صدر دیوان، دوات ناچارش حسّادرا با جدار کرده و قلم کمر بندش قاصدانرا چون ۲۰ کمر در بند آورده بل هر که چون دوات پیش او سر نهاده روزگار سرش از تن جدا کرده و هر که چون فی پیشش کمر نبسته حلقش چون حلقه کمر بطناب عذاب روزگار خفه گشته،

قطعه

آن آصف دوم کف خلق عین ملک

کز وی محیط غرقه نشویر م رود

تو باقی بادی و خرم که اشک حاسدت گردون
 بروی زعفرانی پر ز خوناب جگر دارد
 وله،

صاحباً خود را بفیض مکرمت • گرد عالم داستانی کرده
 • بر سر مالت ز بذل بیدریغ • نیک حافظ پاسبانی کرده
 در تن هر مرده دل عیسی صفت • امر تطف نازه جانی کرده
 نیکوئی با بندگان کردگار • کم کن ار هرگز زبانی کرده
 آن همه بگذار فی من بنده را • پیش ازین با آب و نانی کرده
 باز چون دست مرا در مملکت • وقف پیگار جهانی کرده
 ۱۰ گرز خدمت باز گرم زی وطن • چون مرا با خان و مانی کرده
 دوستی پرسد که قرب هشت سال • خدمت صاحب قرانی کرده
 حاصل تو کو چه گویم چون مرا • در جوابش بی زبانی کرده
 و این چند رباعی او گفت،
 رباعی

می رفت تم که گوئیا جانش نبود • جز گریه زار هیچ درمانش نبود
 ۱۰ ز آن گِردِ وداع دوستان بر نامد • بِسْجَارَه دل من که دل آتش نبود
 رباعی

چشم ز غم عشق تو دریاست هنوز • سودای تو در سر زدن ماست هنوز
 کردم چو قبا پیرهن از درد فراق • لیکن دل من بهر بکناست هنوز

هر چند در اطراف خراسان و ما وراء النهر و بلاد جبال اصحاب دولت
 ۲۰ و ارباب حشمت بسیارند و اکثر و اغلب ایشان صاحب طبع نقاد و
 صاحب ذیل فضل فاما آنچه داعی خدمت ایشان را در یافته بود و فواید
 ایشان اقتباس کرده درین باب ایراد کرد، اکنون بابی دیگر در ذکر
 لطایف اشعار صدور و ائمه کبار که هم عالم علم بمکان ایشان معمر بود و
 ۲۴ هم خطه فضل از بیان ایشان موفور آورده خواهد شد و از طرف شمایل

قصیده

زبان من ز شکر تو دهانی پُر شکر دارد
 که چشم من بروی تو جهانی پُر مهر دارد
 تو خورشیدی بدان نسبت قباء نیلگون پوشی
 تو جوزائی بدان حُجَّت که جوزا هم کمر دارد
 شوم بر غاتفر عاشق اگر معلوم من گردد
 که زیبائی چو بلاء تو سرو غاتفر دارد
 اگر خواهی که در میدان زنی چوگان زند زهره
 ز دیده آب راحت را بترگان گوی بر دارد
 منم مولای آن ساعت که اندر حمله با باران
 بر انگیزی کمینت را چنان گوئی که پر دارد
 توی نازی و عشاقست ز بیم چشم بدگویان
 خداوندانگهدارش اگر جائی خطر دارد
 چو رخسارت بر افروزد فلک گوید بنامیزد
 زهی روئی بدین خوبی که آن زیبا پسر دارد
 بناگوش چو سمیت را جهانی سَنَنه شد لیکن
 از آن لذت کسی یابد که با سیم نوزر دارد
 دل بیمار در عشقت چو بسیارست با لعلت
 بگو تا شربت سازد که او باری شکر دارد
 من مسکین ز سودای تو شبها بی خور و خوابم
 گرم باور نی داری خیالت هم خبر دارد
 می پرسی که در زلفت دلم دارد وطن گاهی
 مرا زوکی خبر باشد نمیدانم مگر دارد
 ازین پشم دلی بودی کنون با خود نی بینم
 مگر منزل بدرگاه وزیر دادگر دارد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

هریک طرفی در قلم خواهد آمد و غرض از آوردن فصل ما تقدّم آن بود تا ذکرِ وزرا و صدور و کُفاه و دُهاة کرده آید چه آن جمله بفضل قوت و قوت فضل مدّتی مالک ازمتّه اقبال بودند و از زبان منادی فضل ندای اقبال شنوده و نوبت خود داشته و نقوش نام نیک بر صفحات ایام نگاشته چنانکه ابن المعتزّ در نهیت وزیری و تقلّد وزارت صاحب تدبیری اشارت کرده است،

شعر

هَئَاتَ أَمَرَ الْعَالَمِينَ وَزَارَةً • وَأَتَيْتَ كُلَّ مُحَامِدٍ وَ مَنَافِرٍ
فَاعْلَمْ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِأَوَّلٍ • وَاعْلَمْ بِأَنَّكَ لَسْتَ فِيهِ بِآخِرٍ
فَاكْتُبْ بِأَنْمَلَةِ الْمَكَارِمِ اسْطَرًّا • . . . . .
. . . . . أَتْلَى مِنَ الْعَظَمِ الرِّمِيمِ النَّاخِرِ ۱۰

و امروز میراث کرم و فضل و مناسب منصب و منصب و حسب و نسب و بزرگی و بزرگواری آن صدور گذشته را مستحقّ در دَوَرِ زمان و دَبرِ زمین جز صاحب آصف نمکین و خورشید برج زین و مراعی جانب ملک و دین عین الملك ملك الوزرا ضاعف الله جلاله نیست که کفایت ۱۰ جملگی کُفاه عجم در کُفّه دانائی او بی وزن است و بذل و کرم این صدور ماضی در مقابله بک ساعت کرم او عدم، بآداب و فضایل قدوه سبحان وائل و صاحب و صابی در دیوان معاملات پیش او یکی صبیّ و دیگر باقل، ذات مبارکش آراینده صدور ایوان و قلم کفایتش دارند صدر دیوان، دوات ناچارش حُسادرا با جدار کرده و قلم کمر بندش قاصدانرا چون ۲۰ کمر در بند آورده بل هرکه چون دوات پیش او سر نهاده روزگار سرش از تن جدا کرده و هرکه چون فی پیشش کمر نبسته حلقش چون حلقه کمر بطناب عذاب روزگار خفه گشته،

قطعه

آن آصف دوم کُفِ خَلْقِ عَيْنِ مَلِكِ
کِز وی مَحِيطُ غَرَفَةِ نَشْوِيرِ مِی رود

نو بانی بادی و خرم که اشک حاسدت گردون
 بروی زعفرانی پر ز خوناب جگر دارد
 وله،

صاحباً خود را بنیض مکرمت . گرد عالم داستانی کرده
 ۵ بر سرمالت ز بذل بیدریغ . نیک حافظ پاسبانی کرده
 در تن هر مرده دل عیسی صفت . امر تطف نازه جانی کرده
 نیکوئی با بندگان کردگار . کم کن ار هرگز زبانی کرده
 آن همه بگذار نی من بنده را . پیش ازین با آب و نانی کرده
 باز چون دست مرا در مملکت . وقف پیگار جهانی کرده
 ۱۰ گرز خدمت بازگردم زی وطن . چون مرا با خان و مانی کرده
 دوستی پرسد که قرب هشت سال . خدمت صاحب قرانی کرده
 حاصل تو کو چه گویم چون مرا . در جوابش بی زبانی کرده
 و این چند رباعی او گفت،
 رباعی

می رفت تم که گوئیا جانش نبود . جز گریه زار هیچ درمانش نبود
 ۱۵ ز آن گزید وداع دوستان بر نامد . بیچاره دل من که دل آتش نبود

رباعی

چشم ز غم عشق تو دریاست هنوز . سودای تو در سر زدن ماست هنوز
 کردم چو قبا پیرهن از درد فراق . لیکن دل من بهر بکناست هنوز

هر چند در اطراف خراسان و ما وراء النهر و بلاد جبال اصحاب دولت
 ۲۰ و ارباب حشمت بسیارند و اکثر و اغلب ایشان صاحب طبع نقاد و
 صاحب ذیل فضل فاما آنچه داعی خدمت ایشان را در یافته بود و فواید
 ایشان اقتباس کرده درین باب ایراد کرد، اکنون بای دیگر در ذکر
 لطایف اشعار صدور و ائمه کبار که هم عالم علم بمکان ایشان معور بود و
 ۲۴ هم خطه فضل از بیان ایشان موفور آورده خواهد شد و از طرف شمایل

- ضیاء الدین علاء الملک بو بکر بن احمد آن
 که هم علم علی خواندست و هم عدل عمر دارد
 سپه‌داری که در هیجا ز هیبت بانگ کوس او
 عدورا همچو مور و مار دایم کور و کر دارد
 ۵
 بهر نهضت ز خصم ملک اقلیمی پردازد
 بلی چون رایت عالیش ارشاد ظفر دارد
 ز روی شست او تیری که بیرون جست بر دشمن
 ز پشتش بگذرد بیشک اگر پنجه سپر دارد
 ز قاف قدر او غاریست اوج رفعت گردون
 ۱۰
 ز عین رای او آییست هر نوری که خور دارد
 اگر محصول عالم را بدستش نسبتی باشد
 خرد گوید که با این خرج دخل مختصر دارد
 خداوندا تو آن ذاتی که مهر و کینت اندر دل
 اگرچه اندکی باشد مجال نفع و ضرر دارد
 ۱۵
 خلافت راستی خواهی بهر کشور که ره یابد
 بلاد ساکنانش را بکل زیر و زبر دارد
 کسی کو کردنی جوید مگر خاک کف پابت
 بجای دیده برگردد بجای ناج سر دارد
 درِ تو قبله حاجاتِ خلقانست و زین معنی
 ۲۰
 ترا احسان بی منت بعالم در سمر دارد
 بروز بزم تو معدن ز عشق خدمت خواهد
 که بیرون افکند هر زر که در حجرِ حَجَر دارد
 الا نا باغ هر سالی بسی ابر دریا دل
 ۲۴
 بهاران طره سُنبلِ مطری از مطر دارد

قصیده

زبان من ز شکر تو دهانی پُر شکر دارد
 که چشم من بروی تو جهانی پُر قمر دارد
 نو خورشیدی بدان نسبت قباء نیلگون پوشی
 تو جوزائی بدان حُجَّت که جوزا هم کمر دارد
 شوم بر غانفر عاشق اگر معلوم من گردد
 که زیبائی چو بلای تو سرو غانفر دارد
 اگر خواهی که در میدان زنی چوگان زند زهره
 ز دیده آب راحت را بزرگان گوی بر دارد
 منم مولای آن ساعت که اندر حمله با یاران
 بر انگیزی کمینت را چنان گوئی که پر دارد
 نوی نازی و عشاق ز بیم چشم بدگویان
 خداوندانگهدارش اگر جائی خطر دارد
 چو رخسارت بر افروزد فلک گوید بنامیزد
 زهی روئی بدین خوبی که آن زیبا پسر دارد
 بناگوش چو سمیت را جهانی سَنَتَه شد لیکن
 از آن لذت کسی یابد که با سیم نوزر دارد
 دل بیمار در عشقت چو بسیارست با لعلت
 بگو نا شربی سازد که او باری شکر دارد
 من مسکین ز سودای تو شبها بی خور و خوابم
 گرم باور نمی داری خیالت هم خبر دارد
 می پرسی که در زلفت دلم دارد وطن گاهی
 مرا زو کی خبر باشد نمیدانم مگر دارد
 ازین پشم دلی بودی کنون با خود نمی بینم
 مگر منزل بدرگاه وزیر دادگر دارد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

- ضیاء الدین علاء الملک بو بکر بن احمد آن
 که هم علم علی خواندست و هم عدل عمر دارد
 سپه‌داری که در هیجا ز هیبت بانگ کوس او
 عدورا همچو مور و مار دایم کور و کر دارد
 بهر نهضت ز خصم ملک اقلیمی پردازد
 بلی چون رایت عالیش ارشاد ظفر دارد
 ز روی شست او تیری که بیرون جست بر دشمن
 ز پشتش بگذرد بیشک اگر پنجه سپر دارد
 ز قاف قدر او غاریست اوج رفعت گردون
 ز عین رای او آییست هر نوری که خور دارد
 اگر محصول عالم را بدستش نسبتی باشد
 خرد گوید که با این خرج دخل مختصر دارد
 خداوندا تو آن ذاتی که مهر و کینت اندر دل
 اگرچه اندکی باشد مجال نفع و ضرر دارد
 خلافت راستی خواهی بهر کشور که ره یابد
 بلاد ساکنانش را بکل زیر و زبر دارد
 کسی کو کردنی جوید مگر خاک کف پایت
 بجای دیده برگردد بجای ناج سر دارد
 درِ تو قبله حاجاتِ خلقانست و زین معنی
 ترا احسان بی منت بعالم در سمر دارد
 بروز بزم تو معدن ز عشق خدمت خواهد
 که بیرون افکند هر زر که در حجرِ حَجَر دارد
 الا نا باغ هر سالی بسی ابر دریا دل
 بهاران طره سُنْبُلِ مطری از مطر دارد

قصیده

زبان من ز شکر تو دهانی پُر شکر دارد
 که چشم من بروی تو جهانی پُر فَر دارد
 تو خورشیدی بدان نسبت قباء نیلگون پوشی
 تو جوزائی بدان حُجَّت که جوزا هم کمر دارد
 شوم بر غانفر عاشق اگر معلوم من گردد
 که زیبائی چو بالاء تو سرو غانفر دارد
 اگر خواهی که در میدان زنی چوگان زند زهره
 ز دیده آب راحت را بزرگان گوی بر دارد
 منم مولای آن ساعت که اندر حمله با یاران
 بر انگیزی کمینت را چنان گوئی که پر دارد
 تو ی نازی و عشاقست ز بیم چشم بدگویان
 خداوندانگهدارش اگر جائی خطر دارد
 چو رخسارت بر افروزد فلک گوید بنامیزد
 زهی روئی بدین خوبی که آن زیبا پسر دارد
 بناگوش چو سمیت را جهانی سَنَتَه شد لیکن
 از آن لذت کسی یابد که با سیم نوزر دارد
 دل بیمار در عشقت چو بسیارست با لعلت
 بگو تا شربت سازد که او باری شکر دارد
 من مسکین ز سودای تو شبها بی خور و خوابم
 گرم باور نمی داری خیالت هم خبر دارد
 می پرسی که در زلفت دلم دارد وطن گاهی
 مرا زو کی خبر باشد نمیدانم مگر دارد
 ازین پشم دلی بودی کنون با خود نمی بینم
 مگر منزل بدرگاه وزیر دادگر دارد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

(۶۹) مَهَذَّبُ الدِّينِ مَنْصُورِ اسفزاری، (۷۰) مجد الدِّينِ بن رشید العزیزی، ۱۵۹

زار باسفرار رسید بمجاورۀ او آسایشها یافت و از محاورۀ او راحتها دید
و بعلم و حلم او بشر و مسرت در احناء سینه و انحاء ضمیر این داعی
منتشر گشت و قصیدۀ نازی فرستاد به نزدیک این بندۀ که مطلع آن
اینست،

۵ مَا أَبْصَرْتُ أَيَّامَ عُمَرَى طَرْفِي • قَرَمًا كَرِيمًا كَالسَّيِّدِ الْعَوْنِي
و صدر صدور جهان و دستور صاحب قران ملك الامراء و الوزراء علاء
الملک جامعی رحمه الله اورا نعظیم کردی و چند کثرت اشغال خطیر بر
وی عرضه کرد، اعراض نمود و قبول نکرد و از وی شنیدم که وقتی
مخدوم من الپ غازی مرا بِحُبِّهِ خاصه تشریف داد بر فور این رباعی
۱۰ بگفتم،

از خلعت جبّه شد منیر اختر من • سر کرد کله ز بی کلاه بر من
هر لحظه ز زیر جبّه هر اندای • مپسند که سر زنش کند بر سر من
رباعی

زلف تو هزار دل بیک خم بسته است • وز عنبر تر سلسله در هم بسته است
۱۵ اندر گو سیمین تو آن نقطه مشک • خون دل عاشقست کز غم بسته است
و در حق علاء الملک گوید

تا معدلت کار جهان داد قرار • بشگفت هزار گل جهان را بی خار
انرا راستی مسطر عدلت امروز • سر گشته نماند در جهان جز پرکار

(۷۰) الاجل مجد الدین شرف الکتاب ابن الرشید العزیزی،

۲۰ مجد الدِّين رشید عزیزی از اعیان فضلاء خراسانست و در زمره کُتّابِ
عهد معدود و خط و بلاغت او مناسب بکدیگر و محاورۀ او انیس و منّوح
دلهاء محزون و در اسفرار بخدمت ملك الامراء و الوزراء علاء الملک
رحمه الله مرّسم بود و در زمره دیگر افاضل منخرط و اشعار او مطبوعست
۲۴ و رباعیات او از لطف طبع بهره دارد و این قصیده در مدح او پردازد،

سبزه بر چشمه یاقوت لب دیدم و گفتم
 این چه نوباوه حسنست بدین زیبائی
 عقل کو حامله دُر هنر شد چو قلم
 در سواد خط شیرنگ نو شد سودائی
 شکرین تنگ گشادی و شکر گشت فراخ
 این بود فایده چون تنگ شکر بگشائی
 چون نگین حلقه بگویشم مشو از جور دونا
 چابک آمد چو بر اندام گشت یکنائی
 چو شفق در طلبت چهره بخون اندویم
 مشک بر دامن خورشید چه می اندائی
 گوهر چشم من از هجر تو شد دریا بار
 طرفه کاریست که آید ز گهر دریائی
 شب هجران جگر سوخته بی روز رخت
 هر دم آغاز نهد قاعده یلدائی
 بی وصال تو دلم ز انش غم سوخته شد
 هیچت افتد که برین سوخته دل بخشائی
 چشم من چند کند در هوس لعل لب
 چون سر کلک خداوند گهر پیمائی

وله،

۲. دلدار همه گرد دل و دین گردد * و آنگه چو بیرد خویشتن بین گردد
 گفتم سخن تلخ مگو گفتم خموش * آن خود چو بلب رسید شیرین گردد

(۶۹) الاجل مهذب الدین سید الکتاب منصور بن علی

الاسفزاری سلمه الله،

۲۴ از افاضل خراسان و اماجد روزگار بود و در آن وقت که این پُر آسف

و در قصیده مدح ملک عماد الدین کند میگوید
 از بُنگه نعظیم تو با رفعت و بسطت • شش طاق کیمینه است سراپرده نُه تو
 صاحب نظران بر رخ اعداء جلالت • بینند چو احوال رقم عیب یکی دو
 مجروح فلک را دهد الطاف تو مرهم • بیمار امل را کند اکرام تو دارو
 • قهر تو کجا ترسد از مکر اعدای • خود شیر کی اندیشد از حمله آهو
 بی صیقل انصاف تو آئینه دولت • ننهد بکس عکس چو آئینه زانو
 چون ی نزنند مهر دم از مهر تو انجم • هر شام در آرند ز گردونش بیکسو
 طیره نشود خاطر وفاد تو هر چند • آب افکند از باد گره در خم ابرو
 هستی ز بشر لیک بانواع هنر جز • در آینه و آب نظیرت ز بشر کو
 ۱۰ و این غزل که از اعتدال هوا در موسم خورشید در حمل خوشترست او
 گفتست
 غزل

ای چشم تو بغزه برم زده جهانی • در هر خمی ز زلفت خلق دل جوانی
 از کبری نسازی با عاشقان محرم • وز نازی نیائی نزدیک ما زمانی
 ما را بفین که چیزی باید ز تو و لیکن • ی افکنی دلم را هر لحظه در گمانی
 ۱۵ گر ساعتی بخلوت بیند خرد میانت • گوید بدین نزاری با رب بود میانی
 از آتش غمت شد بگداخته دل و تن • اکنون بلب رسیده مائیم و نیم جانی
 آشوب جور هجرت گر همچنین بماند • روزی بود که گوئی بیچاره آن فلانی

وله،

ای ز صفرای فراق شد جان سودائی
 ۲۰ روح می بخشد لعلت گه شکر خائی
 عالمی را یکی بوسه مسیحا باید
 نا یاموزد ازو شیوه روح افزائی
 خطت آورد چلیپا چو بر اطراف قمر
 ۲۴ در سر افتاد دلم را هوس نرسائی

ابر امر شعاع خنجر تو شد عقیق رنگ
 کوه از نهیب گرز گران تو یافت کوس
 شد يك دومه که بند بشوریده حالتست
 زین اختر مشعبد و ایام چاپلوس
 هستش ز رنج و غم دو صفت حاصل از دو نوع
 نالیدنش ز فاخته بیداری از خروس
 نا خدمت وداع کند حضرت نرا
 آمد بدرگه تو بر آمد دست بوس
 رباعی

با دل که ز سوز هجر حالش تبّه است
 روزش چو شب از غایت سودا سیّه است
 گفتم که رسم بوصل او یا نرسم
 گفتا که هنوز نا قیامت پنگه است

(۶۸) الامیر الاجل شمس الدین تاج الافاضل محمد منوکه النسوی،

۱۵ شمس الدین منوکه در فضل و هنر یگانه بود و در جود و کرم نشانه
 لواء فضل او بثریا رسید و غرایب نظمش در دیدۀ فلك نونیا کشید و
 در نیشابور او را با کودکی که درزی بود دل بستگی افتاده بود و او را
 در حق او ایات است آنچه از وی استماع افتادست اینست که میگوید،
 رباعی

۲۰ حُسنِ تو حَسَن ز وصف افزون آمد • وز شرم تو لاله غرق در خون آمد
 گل دید که درزی بچه زان معنی • از شاخ درید جامه بیرون آمد
 و هم درین معنی میگوید
 رباعی

از رشته تو چو سوزن افسر بندد • خواهد که دو جنس را بهم بر بندد
 ۲۴ مقراض تو در هرچه جدائی فکند • سوزن بتدارکش میان در بندد

مصنوع و معنوی و این قصه از مد شرف انت عنری شهب در سفر
که از وی روایت کرد

ای خسرو خدعه که دلم می عذر . از آشیان دولت و جده نوی پرد
اعی بنور پرتو رای میسر تو . يك يك بنیم شب گهر تیغ بشمرد
از قف آفتاب غمور نیلر رست . آن کس که بر سرش کرمت سایه گسترد
در روزگار دولت انصاف بخش تو . مخیر در حوائی شیرین گیا چرد
شاهانم که طبع من از بهر مدح تو . هر دم هزار دُر معافی پرورد
نو آفتاب و خطر من کان سخن گهر . جر آفتاب گوهر و کاندرا که پرورد
شد مدتی که چرخ بر امید مهنری . نام ز بندگان جناب نوی برد
۱۰ وز روی فخر مردك چشم من بچک . هر روز جر بساط هیونت نسپرد
ليك از ره کرم تو دارم امید آنک . روزی یسار خاطر عالیت بگذرد
کاخر فلان که بند میون جناب ملست . چونست یا کجاست چه دارد چه بخورد
و در خدمت خداوند زاده اختیار الدین علی روزبه مدتی میهمان بود
بوقت رفتن این قصه بگفت ،
نظم

- ۱۰ ای پهلوان کار روا اختیار دین
ای خلق را ز بخشش و انعام تو یوس
خوشر بود بروز مصاف از برای رزم
در گوش نوز صوت اغانی غریو کوس
گردون چو حمله توبه بیند باتفاق
۲۰ بر حمله یلان و دلبران کند فسوس
خون در دل عدوت یفسرد چون بقم
شد روز او ز بیم نو هرننگ آبنوس
مانند گندم ارچه ز غم سینه چاک زد
۲۴ انرا آسباه چرخ نیابد هی سبوس

جان را عنا فروده دل را جفا نموده
 بر جان کمان کشیده در دل کمین نهاده
 نگزاردند حقت جان و دلمر بخدمت
 جان پیش تو نشسته دل بر سر ایستاده
 چون جان و دل عزیزی هر چند در غم تو
 جانم می بکاهد چون رنج دل زیاده
 نا در دلم سپردی جان از غمم بپردی
 دل شد سوار محنت جان شد زپا پیاده
 خدمت برش جهانی نی نی جهان ستانی
 شاهی که هست قدرش برتر ز فرق فرقد
 آن آفتاب بخشش وان سایه کرامت
 چون آفتاب و سایه پایسته تا قیامت
 جاه چو آفتابش بر هر که سایه بان شد
 چون آفتاب تابد در سایه سلامت
 با سایه جمالش با آفتاب قدرش
 در آفتاب و سایه صد بار شد غرامت
 با آفتاب و سایه بذل و امان او کرد
 در آفتاب تابش در سایه استقامت
 دشمن ز هول سایه تیغ چو آفتابش
 چون آفتاب و سایه آفاق شد علامت

۵

۱۰

۱۵

۲۰

(۶۷) الاجل المحترم شهاب الدین فخر الکتاب محمد بن هام رحمه الله،

شهاب هام که در فضل و بزرگی نام بود و در بذل رشک غم در فنون
 انواع کتابت تهذی نام یافته و خط او از در مشور و لؤلؤ منظوم سبقت
 ۲۴ برده و از فضلاء خراسان بر سر آمد و او را شعرست مطبوع بغایت

نا دست برد عشقش کردست پای بندم
 او دست می فشاند من پای میفشارم
 دستم نداد دولت نا پای او بیوسم
 گر زیر پایم آرد هم دست ازو ندارم
 دست اجل که با او کس پایدار نابد
 گر پای من نگیرد آخر بدستش آرم
 چون دستگیر دارم از پای در نیام
 در دست و پایش افتم نالمر ز روزگارم
 امر خسرو معظم مسعود بن محمد
 انصاف خود بجوم بکره زیادت از حد
 ای برده شب قرارم روزی برم نیائی
 کارم بیک شب آمد آخر چه روز آئی
 روزم چو شب شد از غم تدبیر من نسازی
 بیک شب دلم نجوئی روزی برم نیائی
 روزم بآخر آمد نامد شب وصال
 روزی مگر ندارد شهباء بی نوائی
 نی شب بروم دارم امید زندگانی
 نی روز دانم از شب از محنت جدائی
 کارم بروز و شب شد از بهر شاه دایم
 در روز مدح خوانی در شب غزل سرائی
 سلطان داد گستر شاهنشاه مظفر
 کو ملک راست وارث هم از پدر هم از جد
 ای جان و دل بیرده در دست غم نهاده
 آزر جان نجسته انصاف دل نداده

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

اصل بود هم در اوائل ایام جوانی از سر ناز و کامرانی بر خاست و
 نفس را برای نصیبه روح در ریاضت بکاست و پیوسته بر پدر انکار
 آوردی و او را بر تقلد اعمال سلطانی ملامتها کردی و در قصبه دستگرد
 خویش حبه انگور کاشتی و بر آن وجه اوقات گذرانیدی، وقتی بمصاحبت
 ۵ فخرالدین مستسعد شدم و این دو بیت از وی استماع افتاد، رباعی

آن دم که بود ترا ز چند و چون بس
 وز نعمت و از غمت کم و افزون بس
 دانی ز چه معنی ز نخت بر بندند
 یعنی که ز نخ بسی زدی اکنون بس
 رباعی

جانباز توام گرچه ندارم جان دو • جانم چو بیکست چون بود جانان دو
 کفران حق نعمت از کفر بتر • زیرا که بود کفر یکی کفران دو
 از بزرگی شنیدم که این رباعی از وی نقل کرد، رباعی
 ای زندگی تن و روانم همه نو • جانی و دلی ای دل و جانم همه نو
 ۱۵ تو هستی من شدی ازانی همه من • من نیست شدم در تو ازانم همه نو

(۶۶) الاجل فخر الکتاب فرید الدین الکناب،

از افاضل کتاب و امثال جهان و آثار فضل او در عالم پدید و ذات
 او در فنون هنر چون لقب فرید نظمی راین و نثری رابع طبایع سلیم را
 نظم معجز او چون روح در خور آمده و مجروحان سلیم را مفرح نثر او
 ۲۰ تریاق اکبر و این ترجیع بند که در هریتی از آن صنعتی لازم دارد و در
 هر خانه يك چیز را رعایت کند از نتایج طبع اوست، میگوید ترجیع

از پای در فسادم وز دست رفت کارم
 اندوه بست پام نگرفت دست بام

دارم زبان نگاه مرا مدح و رای نو
زنگار گیرد مرا بنهم در زهاب تیغ
نا چرخ میکند سپر ما را رفو
نا خلق میزنند ز بهر ثواب تیغ
بادا ز عون ایزد بیچون ترا سپر
بادا بید سگال تو بر بی حساب تیغ
بعد از آن بحضرت خوارزم رفت و شنیدم که کار او بالا گرفت و
دیوان انشا باسم او نامزد شد و منصب او عالی گشت، شعر
و الدَّهْرُ ذُو دُولٍ یَنْقُلُ فی الْوَرَى • اَیَّامٌ مِنْ یَنْقُلُ الْاِقْبَالَ

(۶۴) الاجل عزیز الدین رافعی،

از رؤساء اسفراین و معارف خراسان است جوانی در هر هنر تمام و
در هر فن ماهر و در شیوه سیاحت و دقایق محاسبت از اقران عهد ممتاز
و با این همه فضایل طبعی چون آب زلال و شعری چون باد شمال داشت
چنانکه این چند رباعی برهان این دعوی و شاهد این معنی است
۱۵ میگوید بیت

با جان جهان ز جان سخن کی گجد • آخر چه درین میان سخن کی گجد
با کس ز دهان تنگ او هیچ مگوی • زنهار دران دهان سخن کی گجد
رباعی

سودای تو آب زندگانی ببرد • نا دیدن تو زیب جوانی ببرد
۲۰ بی خدمت ای جان جهان نزدیکست • نا جان سبک روح گرانی ببرد

(۶۵) الاجل فخر الدین عزیز فرید

عزیز الدین فرید مشرف مالک خراسان بود [و] از اعیان و امثال جهان
۲۲ و سر دولت و رنیت و اقبال و فخر الدین که ثمر آن شجر و فرع آن

در دست او چو تیغ بدیدم برهنه نیز
 با آنک کس نیند با آفتاب تیغ
 گفتم که تیغ از چه کشیدی چو آفتاب
 چون کس به پیش تو نکشد از قراب تیغ
 گستا ز بهر خصم خداوند فخر دین
 در دست خود همیشه به بینم صواب تیغ
 شاه جهان حکم که بر اسپ چون نشست
 چرخش پیاده برد به پیش رکاب تیغ
 تیغ زبان او چو گهربار گشت عقل
 میگفت شادباش زهی کامیاب تیغ
 گر بشنود ز تیر فلک وصف کلک او
 بهرام در نیام کند هم پُر آب تیغ
 ای کز زبان نست جهان بدع خراب
 آری کند همیشه جهان را خراب تیغ
 نا خصم دیو شکل ترا گم کند سپهر
 از خود می سپر کند و از شهاب تیغ
 نی نی به نزد عقل روا کی بود که چرخ
 گیرد بدست بهر هلاک ذباب تیغ
 سازد بر ولی نو جائے درنگ بخت
 دارد سوی عدوی نو دایم شباب تیغ
 منسوخ شد سخاوت حاتم که شد پدید
 از گوهر عطیت نو با نصاب تیغ
 تیر سه پر بگو چه محل دارد و چه قدر
 جایی که بر کشد ز میان بو تراب تیغ

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

پادشاه جهان عاطفت فرمود و او را اطلاق کرد و تشریفات فاخر فرمود
[و چون] بسعادت خدمت شاه جهان مستعد شد این رباعی بگفت، رباعی
شاهها فلك ارچه شد سراسر گردن * رخت سپهت می کشد بر گردن
آن کس که چونیر نیست بکدل با تو * بادش چو کمان همیشه زه در گردن
و او را ایات جید و اشعار معنوی بسیارست فاما چون سعادت خدمت
او حاصل نشد بود بیش ازین بسمع داعی نرسیده بدین اختصار افتاد،

(۶۳) الاجل نظام الدولة و الدين المجای الکاتب،

نظام الدین دبیر که عطار در مطار د افلاک رقم او چون قلم بخط رفتی
در آن وقت که داعی در نیشاپور بود او در مدرسه ابنانج تعلم میکرد
۱۰ و بجمال فضل آراسته بود و قطعه نازی گفته در مدح فخر الدین بهود(?)
ابن حامد دالی فقیه که برادر قاضی صدر الدین جندی است و قضاء
لشکر بدو منووس و این قطعه را مطلع اینست که

لِلّٰهِ دَرْكٌ يَا نَسِيمَ دَبُورٍ • اَلطَّفُ اِلَيْنَا مَرَّةً بِمُرُورٍ

و یکی از فضلاء نیشاپور قصیده گفته بود بر قافیت با و تیغ ردیف آن،
۱۵ نظام الدین جواب او بگفت و آن اینست،
شعر

دی دلبر رسید چو زد آفتاب تیغ

با روی همچو آتش و در کف چو آب تیغ

پیکان تیر غمزه چنان نیز کرده بود

کز شرم می کشید سر اندر نقاب تیغ

خورشید روی او که ببرد آب آفتاب

۲۰

می زد بطنز بر سپر ماهتاب تیغ

گفتم که بوسه ده ای بت بغمزه گفتم

هست این سؤال را که نوکردی جواب تیغ

۲۲

دانی که فلك بقاء دهرت ندهد * يك شربت آب جز بهرت ندهد
 معشوقه یوفاست دنیا هشدار * تا در قدح جلاب زهرت ندهد
 در قصیده میگوید

شعر

هست با بحر کف او که گهرپاش سخاست
 ابر تر دامن و کان خشك لب و شیدائی
 چرخ با همت او لاف علو زد گفتم
 مکن ای پیر که با همت او برنائی
 آب با طبعش دعوی لطافت میکرد
 عقل گفتش که زهی سرزده سودائی
 صیت جودش که پیمودن این مرکز خاک
 باد را گفت خهی باوه رو هر جائی
 آتش نیز اثر یافت ز قهر و غضبش
 ز آن شدش پیشه جهان سوزی و جان فرسائی

و این رباعی از وی نقل کرده‌اند،

رباعی

۱۵ سرگشته مرا دو زلف بیچان تو کرد * پر درد مرا امید درمان تو کرد
 گفتمی که که کرد با تو این بیدادی * هجران تو هجران تو هجران تو کرد

(۶۲) علاء الملک شرف الدین میرک

[صاحب] دولتی که جود او ابر را خشك کردی و فیض کف راد او هفت
 دربارا در شش در خجالت انداختی امارت چغانیان او داشت و کارها
 ۲۰ با نام کرد و ولایت فیروزکوه را مستخلص کرد و در ابتداء کار او را در
 زندان خشك خوارزم محبوس کرده بودند و مدتی مدید در آن حبس بماند
 تا آخر یتیمی گفت و بحضرت سلطان رسانیده عرضه داشت،

رباعی

دوشینه گیا خوردم از بی نانی * من هیچ ندارم که ز من بستانی
 ۲۴ زندانی را بخش تا باز رهد * زندان تو از ننگ چنین زندانی

(۶۰) تاج الدین الآبی، (۶۱) عماد الدین مؤید بن احمد الاسفراینی، ۱۴۷

این مثل سابرست و نیست شگفت * گر نویسد بزر خردمندش
پیل چون در وحل فرو ماند * جز پیلان برون نیارندش
و این رباعیات که به نزدیک لطیف طبعان مقبولست از وی منقولست
میگوید، رباعی

لطف تو جفا چرخ را مانع شد * حسن تو دلیل قدرت صانع شد
نه از سر عجزی که نکو نای را * از دور بیدار تو دل قانع شد
رباعی

مپسند نگارا ز خود این جور و جفا * نابد ز رخ خوب بجز مهر و وفا
داد من مستمند دادی ورنه * أَشْكُوكَ إِلَى مَنْ هُوَ حَسْبِي وَكَفَى
۱۰ [در وفات یکی از عمال این رباعی را بطایبه گفته،] رباعی

در مائمت آن قوم که خون ی بارند * مرگ تو حیات خویش ی پندارند
غَمَّانَكَ ازانند که تا دوزخیان * جاوید چگونه با تو صحبت دارند
و بخط او دیدم در سفینه نجیب الدین الایوردی نوشته بود بیت
دی خواجه نجیب احمد باوردی * گفتا چو تو از باغ هنر با وردی
۱۰ اوراق سفینه مرا تزیین ده * ز آن غنچه که از گلبن طبع آوردی

(۶۱) الصدر الاجل عماد الدولة و الدین مؤید بن احمد الاسفراینی الکاتب،

عماد الدین دیر که از افراد عهد و امجاد دهر بود در کمال فضل و
بزرگی بدرجه که ورای آن نتوان بود و در رفعت و منزلت و علو منصب
بمکانتی که امرا و وزراء اطراف بعنایت و رعایت وی محتاج بودند و در
۲۰ قربت و اختصاص بحضرت سلطان سکندر اورا آن منزلت مؤید شد که
هیچ کس از اقران اورا در آن قرن میسر نگشت و در اسفراین پسر
اورا دیدم که تعلیم میکرد و در آن وقت که داعی آنجا رسید روزی چند
قصیده از فصاید جمال العرب ابوالعباس ایوردی پیش این داعی بخواند
۲۴ از وی شنیدم که از پدر خود نقل کرد، بیت

از چشم و دل که منزل وصل تو بود دی
 امروز بی تو بارگه آب و آتش است
 از دیده چون گلاب گل از دل چرا چکد
 گر چشم و دل نه کارگه آب و آتش است
 وله ایضاً

بخدائی که ذوق توحیدش • در جهان خوشتر از شکر باشد
 که چو من دور باشم از در تو • عیشم امر زهر تلختر باشد
 گر تو صاحب دلی ز روی وفا • بایدت زین سخن اثر باشد
 در حدیث آمده است کز دل دوست • بدل دوست رهگذر باشد
 ۱۰ پیش خاك درت نثار کنم • گر بخروارها دُرر باشد
 دل و جان پیش خدمت وصلت • نخته سخت مختصر باشد
 این تفاخر نه بس مرا که مرا • هر کجا پای نست سر باشد
 در جفاهاست صبر خواهم کرد • سخت نیکوست صبر اگر باشد
 بندگی می کنم بطاقت خویش • نه همانا که بی اثر باشد
 قطعه

۱۵

گر زمانه وفا کند با من • عذر تقصیرهای خود خواهم
 ورنه مجرم مدان مرا زیراك • من ز تقصیر خویش آگام
 با ملکشه جهان نکرد وفا • تو چنان دان که خود ملکشام
 مهر و مه را کسوف [و] نقصانست • خود گرفتم که مهر یا مام
 ۲۰ در غم و رنج این زمانه دون • از فلك بگذرد هی آم
 وله ایضاً

راد طبعی که در غمی افتاد • جز برادران مباد پیونددش
 ز آنک گر التجا کند بلیم • نگشاید ز سعی او بندش
 که برحمت هی کند یادش • که بحکمت هی کند پندش
 ۲۵ آخر الامر چون فرو نگری • زهر باشد نهفته در قندش

دنیا که چنین گرم درو شد خواجه • آخر ز چه رو غره بدو شد خواجه
باری بنگر بنای غمت دو نفس • گر بر ناید یکی فرو شد خواجه

رباعی

آنی که رخ ز نو برنگ آبیست

در چشم من و نو صنعت فلایست

چندانک درین آب دران بی آبیست

چندانک دران خواب درین بخواست

آنها که مفیم آستان نو زیند

کی مرده شوند چون بجان نو زیند

از آب حیات خوش چنان نتوان زیست

کز آتش عشق دوستان نو زیند

رباعی

این عشق که اشک سرخ [و] رخ زرد کند

گرم بگرفت نا دم سرد کند

زین بیش مر درد خود حکایت نکنم

نرم که ز درد من دلت درد کند

(۶۰) الصدر الاجل فخر الرؤساء ناج الدین الآبی دام رفیعاً،

ناج الدین آبی از رؤساء سرخس و فضلاء خراسان است، نگارخانه
طبع او رونق خورنق شکسته و نصابیر خط موزون او از ارتنگ ننگ
داشته متاع اشعار او را در اطراف جهان بازرگانان فضایل سننه ی کند
و خریداران هنر طلب بجان ی خرنده و آنچه از اشعار او در حفظ است
تحریر کرده آمد، بخدمت دوستی نویسد

ای صدر دین ز درد فراق جمال نو

چشم و دلم فرارگو آب و آتش است

فضلا و مرتع علما بودی و اختلاط افاضل بخدمت او بسیار اتفاق افتادی،
وقتی این داعی قطعه گفته بود و در اوّل و آخر بیت نجیس خطرا
رعایت کرده مطلع آن اینست،
نظم

رَمَانِي زَمَانِي بِالْمَصَائِبِ وَالْأَسَى . وَ قَدْ خَرَجْتُ حَدَّ النَّبَالِ بِبَالِي

و در خدمت او انشاد کردم گفت مرا غزلی است اما نجیس آخر مصراع
و آخر بیت را رعایت کرده ام استنشاد کردم فرمود
شعر

قَامَتْ فَيَامَهُ قَلْبِي إِذْ رَأَى وَثَنًا . قَدْ هَزَّ مِنْ قَامَةٍ صَدْعُ النَّفَا وَ ثَنِي
وَ قَدْ لَوَى طَرْفَهُ السَّحَّارَ ثُمَّ رَنَّا . نَحْوِي سَبَإِي وَ قَلْبِي بِالْهَوَى مَرَنَّا
أَمُوتُ صَبْرًا وَ قَدِي بِالْقَوَامِ حَنِي . فَكَمْ أَكَايِدُ مِنْهُ بِالْقَوَى مَحْنًا
لَمْ أَلِفْ أَحْسَنَ مِنْهُ فِي الْوَرَى بَدَنًا . أَوْ كَانَ مِنِّي وَ إِنِّ وَاشِيهِ رَبَّ دَنَا
إِذَا شَكُوتُ أَرَانِي عَنُوتَ مَهْنًا . وَ قَالَ مَا ذُقْتُ مِنْ كَأْسِ الْغَرَامِ هَنَّا
أَوْ مَاتَ جُوعًا وَ قُلْتُ الشَّهْدَ كُلَّ لَعْنًا . وَ سَامِنِي مِنْ قَبِيحِ الْخُلُقِ كُلِّ عَنَّا

و اورا اشعار نازی مطبوع مصنوع و فصول منور لطیف بسیارست فاما
اشعار پارسی ازو بیشتر روایت نکرده اند بدین قدر اقتصار افتاد و از
۱۵ ابراد اشعار نازی او چون بصدد این نیستم عنان بیان باز کشیده آمد،

(۵۹) الصدر الاجل زين الدين صاعد الخبوشاني رحمه الله عليه،

صدری باذل با دل سحاب بنان شهاب بیان که در خراسان لقب حاتم
الزمانی بر قامت او چست آمده بود و کلیدار سلطان سکندر بوده و در آن
سال که ممالك ما وراء النهر مضبوط شد و رایات دولت شهریار بر آن
۲۰ دیار خافق گشت او رنجور شد و از بخارا اجازت مراجعت یافت و
بخبوشان آمد هم در آن موضع بجوار رحمت آفریدگار انتقال کرد و اورا
ایات لطیف است آنچه از افواه رُواة استماع افتادست ثبت افتاد، می
رباعی
گوبد ۲۲

[و نیز اوراست] شعر

لَمَّا سَبَّافِي سَمَطًا لَوْلُو نُظْمًا • مِنْ فِيهِ فِي حُقَّةٍ مِنْ فَصٍّ بِأَقْوَتِ
وَلَمْ أَجِدْ قُوَّتَ رُوحِي غَيْرَ رَشْفِهِمَا • نَادَيْتُ يَا شَفْتَبَهِ فِصْبًا قُونِي

و وقتی از وی استماع افتاد که وقتی باسفراین رفته شد در اثناء راه این
رباعی اتفاق افتاد،

تا رنج درین زمانه آئین آمد • گوئی که برای من مسکین آمد
از جور سپهر سبزه وار این دل من • کوبان کوبان باسفراین آمد
سبزوار و اسفراین و کوبان سه ولایت [است] سخت نیکو نشان داده
است هر چند از راه طیبیت بیان میکرد و چنان مینمود که اورا درین معنی
۱۰ فکرتی نبودست اما سخت مطبوع افتادست و هم از وی نقل کرده اند نظم

گر دهدت روزگار دست و زبان زینهار

دست درازی مجوی چهره زبانی مکن

با همه عالم بلاف با همه خلق از گراف

هرچه بدانی مگوی هرچه توانی مکن

۱۵ و از تاج الدین وحید قاضی شنیدم در نیشاپور میگفت این دو رباعی

سید صدر الدین گفته است در اوائل ایام جوانی، رباعی

ای مهرگسل عشق نو در کینه ماست • آماجگه نیر غمت سینه ماست

حال دل مستمند بیچاره پیرس • از هجرانت که بار دیرینه ماست

رباعی

۲۰ ای از من دل سوخته بزار شد • وی من ز غمت شکسته و زار شد

بفروخته عالم بچفا بر من و من • سودای ترا بجان خربدار شد

و در آخر عمر از شغل استیفا استعفا خواست و بمراد دل بنشست و از سر

منصب برخاست و آن شغل بدر آن درج سیادت و اختر آن برج

سعادت سید اجل عماد الدین حواله فرمودند و اورا معذور داشت و

۲۵ او شب و روز بتحریر تاریخ سلطان سکندر مشغول بود و ثاق او مجمع

و در وقتی که اورا به نیشاپور برسالت فرستادند به نزدیک انابك منکلی بیگ و او وی را محبوس و مقید کرد در حبس نامه نبشته است که آن يك نامه بر هزار دفتر ترجیع دارد و آن نامه مشهورست اما این بيتی چند که مطلع آنست نوشته آمد،

قسم

بخدائی که بذل جان اورا • پایۀ اوّلین احسانست
 کمترین مایه لطف صنعش را • باد نوروز و ابر نیسانست
 که مرا در فراق خدمت تو • زندگانی و مرگ یکسانست
 از هر آسایشی که بی تو بود • خاطر و طبع من هراسانست
 می کشم در فراق سختیها • هجر یاران بگفتن آسانست
 نه مانا که هیچ رنج دگر • که بر انسان بود برین سانست
 دل و جان در نعیم خوارزمند • وای بر تن که در خراسانست
 خوشدلی در جهان طمع کردن • هم ز سودای طبع انسانست

(۵۸) الصدر الاجل صدر الملة و الذین ملک السادات النیشابوری
 رحمه الله علیه،

۱۵ سید اجل صدر الدین از معارف سادات و صدور کبار و فضلاء روزگار بود، صاحب دیوان استیفاء نیشابور بود و در فضل بغایتی که جملگی افاضل خراسان بتقنم او اعتراف میکردند و از دریای فضل او اغتراف می نمودند و تاریخ خوارزمشاهی نبشت بعبارتی که روان عتبی از خجالت بینی در عرق غرق می شد و اورا اشعار نازی بغایت لطیف است و
 ۲۰ مصنوع و بند گاه گاهی بخدمت او رفتی و از وی اقتباس فوائد کردی، چند شعر نازی از وی شنیده آمده است و این دو بیت در قطعه ی گوید و مثلی معروف را در آن تضمین میکند،

شعر

لَوْ كُنْتُ نَعْلَمُ مَا تَلْقَاهُ عَنْ كَثَبٍ • لَمْ نَبْسِمِ قَرَحًا فِي هَذِهِ الدَّارِ
 أَلَسْتُ تَذَكَّرُ مَا قَدْ قِيلَ فِي مَثَلٍ • أَلَيْبُرُ بَضْرِطُ وَ أَلِيَكْوَاهُ فِي النَّارِ

بهر خصم ترا هست دست رس لیکن • تو خود ز تنگ بدو دست ی نیالائی
خدا یگانا آنم که کردم از دل و جان • فدای خدمت تو روزگار برنثائی
بسا که کردند این بلبلان خاطر من • بیای مدح تو چون طوطیان شکرخائی
فضائی که مرا هست در فنون هنر • اگر بگویم نوعی بود ز رعنائی
• مرا ز دانش من نیست حاصلی جز غم • چو بخت یار نباشد چه سود دانائی
اگر بدانی احوال من یقین دامن • که رحمت آری و بر حال من بخشائی
درین نوز که نا ذکر شب کنی برسد • شبان محنت من میکند یلدائی
ز رخ واقعه یکبار سرگرای شدم • چه باشد از بکرم سوی عنو بگرائی
گشاده دارم دایم بمدحت تو زبان • سزد که از رخ رحمت نقاب بگشائی
۱۰ نتیجه سخطت چون تمام بنودی • لطیفه کرمت وقت شد که بنثائی
نصیب بخشش و بخشایشم به چو ترا • بچرم بخشی نامست و بند بخشائی
روا مدار که در سوگ من کبود کند • لباس طفلی چند این سپهر مینائی
اگر قبول جناب نرا نشایم من • چنین گرفتم آخر تو عنورا شائی
اگرچه رد کنیم بندگیت خواهم کرد • که هم بگوئی آخر که بنده مائی
۱۵ چو آفتاب یقینت شود که بچرم • گر آفتاب بگل بیش ازین نیدائی
مرا بزرگی و شغل و خطر نی باید • به ترك جمله بگفتم مرا نوی بائی
ز عادت تو عجب نیست رحمت ار نکند • سپهر و بخت بد تیره رای بد رائی
دغاء بخت و جناء سپهر هم برسد • ترا سعادت بادا مرا شکیبائی
همیشه نا که بیغا برند دلمارا • بتان یغا از راه حسن و زیبائی
۲۰ حسود جاه ترا جان بدست یغا باد • نوی بنوش ز دست بتان یغائی
برید بخت دلالت بهر کجا که روی • بشیر فغ رفیقت ز هر کجا آئی
و قصیده دیگر میگوید هم درین معنی مطلع آن اینست، مطلع
نا کی ز روزگار بجانم رسد گرند • آخر ز جور چرخ و جناء زمانه چند
آخر چه کرده ام من بیچاره ضعیف • و آخر چه برده ام من رنجور مستمند
۲۵ از بهر من سپند هی سوخت روزگار • و اکنون مرا بر آتش غم سوخت چون سپند

دریغ رفت جوانی و یادگار نماند • ازو نه طاعت دینی نه مال دنیائی
 کنون که موسم برنائی و جوانی رفت • فرو شوای نفس من چنانک بر نائی
 چون نیست سودی ای زندگانی از تو مرا • تو هم برو چو جوانی بشد چه می پائی
 زهی زمانه نکردی بجای من تقصیر • تمام گشت سزد گر برین نینفزائی
 لطیفهای تو در باب من پیایی شد • نوقفی کن تا یک زمان بر آسائی
 بترك یاران گفتم ز خانه دور شدم • ز پیش شاه فتادم دگر چه فرمائی
 علاء دولت و دین خسروی که طبع عظیم • ز فرّ مدحش چیرست بر سخن زائی
 خدایگان قدر قدرت قضا فرمان • که پیش او نبود چرخ را توانائی
 کمال همت او بر مثال رفعت خویش • بداد قوس فلک را محلّ طغرائی
 ۱۰ سپهر خواهد تا پای قدر او بوسد • و لیک می نتواند ز پست بالائی
 برای خدمت او عقل جست هشیاری • برای طلعت او خواست چشم بینائی
 زهی بساط ترا بخت کرده فراشی • زهی سپاه ترا چرخ کرده صهرائی
 سحاب مکرمتی و آفتاب مملکتی • جهان مقدرتی و آسمان آلائی
 بگاه بسطت مولای بحر فیاضی • ز راه رفعت بالای چرخ اعلائی
 ۱۵ نوئی که ناید ازین هفت طاق فیروزه • عریض جاه ترا نیم بند یکتائی
 زمانه چشم گشادست تا چه حکم کنی • سپهر گوش نهادست تا چه فرمائی
 اجل بعد تو فارغ ز کیسه پردازی • فلک بدور تو ساکن ز عمر فرسائی
 بوقت بخشش گوهر به تیغ نگذاری • بوقت کوشش رُخ از سماک بر بائی
 ز دور بینی رای تو بیم آن افتاد • که بکر فکر در افتد بذل رسوائی
 ۲۰ نکرد جلوه حسن آفتاب تا نستد • ز نور رای تو منشور عالم آرائی
 بمحلی که رود ذکر طبع فیاضت • محال باشد بر قلزم اسم در بائی
 چو دست تو همه سرمایه بمار بداد • چگونه بحر زند با تو لاف همنائی
 اگرچه سود نیاید ز ذره خورشیدی • اگرچه خوب نباشد ز صعوه عنقائی
 اگر حسود تو جوید برابری با تو • عجب مدار که جوید ثری ثریائی
 ۲۵ ملوک بر در حکمت چگونه سر نهند • چو روزگار ترا خط دهد بولائی

وله،

اگر سنبهی با نو طریق جور سپرد
جنات گفت و یازردت از جنون و عته
بعاقبت نظری کن بعاقبت میزی
مقابل چه کنی مر سنبه را بسنه

---

(۵۷) الصدر الاجل بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی رحمه الله،

فضل مجسم و لطف مصور خورشید آسمان معالی و نادره ایام و لبالی بود
با طبعی وقاد و ضمیری نقاد و خاطری مُنقاد و نثری مصنوع و دلگشای
و نظمی مطبوع و جان افزای و مجموع رسالات او که موسومست بالتوشل
۱۰ الی الترسل بحریست محیط مملو بدرر معالی و سپهری بسیط مشحون بدراری
غرایب و کمال فضل او در آن پیداست که گذشتگان را در خجالت انداخته
است و آیندگان را در نگاپوی طلب افکنده و افاضل کُتاب و امثال
حُجّاب و اصحاب صنعت و ارباب حکمت را سرمایه کامل بدست داده و
برای مذکران عالی سخن ذخیره شگرف نهاده و با این غزارت فضل و
۱۵ سماحت خلق پیوسته کوفته صدمات حوادث و خسته نکبات ایام بودی،
وصاحب اجل شمس الدوله و الدین مسعود وقتی از وی کوفته شد بود
قصدها، شگرف کرد تا او را بچند شهر بند کردند و او قصیده میگوید و
چون در غایت لطف بود تمامت آن ایراد کرده آمد، و قصیده این
قصیده است،

۲۰ در بخت روز جوانی و عهد برنائی • گذشت در غم دوری و رنج تنهائی
ز بس که گشتم از جور چرخ جای بجای • شدم چو هرزه روان هردری و هر جائی
برنج هجر خرد گویدم شکبای شو • نه دل بدید و نه جان چون کنم شکبائی
ملاطم مکنید از زغم شوم شیدا • که از غریب نباشد غریب شیدائی
۲۴ ز بس که بر من بیچاره چرخ صفا کرد • ز آهنت دلم گر نگشت سودائی

از بحر طبع خویش گهرها شب چراغ
 بهر ثنات در صدف دل نهفته‌ام
 دانی بزرگوارا کز جور روزگار
 شبها چو بخت تو نفسی من نرفته‌ام
 تا در جناب جاه و جلالت نرفته‌ام
 گزید محن ز ساحت سینه نرفته‌ام
 دارم طمع ز لطف تو نا سفته گوهری
 زیرا بسی گهر بمدح تو سفته‌ام
 چون ملك تاج الدین رحمه الله این قطعه بر خواند کنیزك بچه هندی بکر
 ۱۰ که زنگیان زلف او رومی روی آفتاب را طبانچه غیرت می زدند به نزدك
 او فرستاد و این قطعه در عذر آن نبشت،
 چون بالماس طبع دُر سفتی • دُر ناسفته فرسنادم
 قوت ده خدای عز و جل • که ز بی قوتی بفریادم
 و چون سید بافتضاض بکارت او داد قضا شہوت بداد و بیاقوت از
 ۱۵ عقیق آن شبه شبه مهر بر داشت بحکم صغرسن و ضیق محل و کبر آلت
 آن کنیزك رنجور شد و هم در آن زودی فوت گشت و چون ملك تاج
 الدین را ازین حال علم شد این دو بیت به نزدك او فرستاد قطعه
 علوی کافران هندی را • زود از اسلام سیر خواهی کرد
 پدرت غزو کردی از شمشیر • نو غزا هم بکیر خواهی کرد
 ۲۰ و سید دو بیت دیگر در جواب این قطعه بفرستاد بلك تاج الدین، نظم
 وعده کرده مرا شاها • بسخن دور و دیر نتوان کرد
 بیفین غزو کافر ماده • جز بشمشیر کیر نتوان کرد
 و این رباعی چند از وی نقل کرده اند، میگوید
 رباعی
 يك ذره چو نیست در منت بستگنی • منای دل ریش مرا خستگنی
 ۲۵ کم کن ز جفا و جور چندانك دلم • خو باز کند امر نو بآهستگنی

میخواستم که خواسته باشدم نبود
 آری نه خواسته هم کس را بخواستست
 سین یافت ناج سر چو کزی دارد و الف
 بی دستگاه ماند ازیرا که راست
 ه و از دوستی گاه خواسته بود مدتی بگذشت و آن وعده وفا نشد، این
 قطعه در آن معنی میگوید،

زهی بگانه عالم که چرخ را رایت
 بگاه نرد کفایت سه ضربه داد ببرد
 ز شه مرا بکه و جو نوید دادی باز
 چه شد که بخت منت این سخن ز یاد ببرد
 گذشت سالی و ز آن گه جوی نشد حاصل
 مگر حدیث جوت را چو گاه باد ببرد

۱۰

(۵۶) السید الاجل ظہیر الدین ناج الکتاب السرخسی رحمه الله علیه،
 کان سیادت و جان سعادت بر آسمان علوم ماه تابان و بر فلک عاؤ
 ۱۰ خورشید رخشان مدتها دیوان انشاء سلطان شهید برسم او بود، منشآت
 او مقبول فضلا و مکتوبات او پسندیده علما چنانکه نثره نثار نثر او
 سزیدی و شعری شعار شعر او شایستی و از اشعار او داعی را بیشتر سماع
 نیفتادست فاما شنیدم که بحضرت ملک کبیر ناج الدین نمران رحمه
 الله قطعه فرستاد و از وی کنیزی بکر التماس کرده و آن قطعه اینست،
 قطعه

۲۰

صدرا بذات پاک خداوند انس و جان
 کز جان و دل ثناء جلال تو گفتم
 جانم ز خار حادثه هر چند خسته بود
 لیک از نسیم لطف تو چون گل شکفتم

۲۴

ی روم افسوس ازین آتش که هجرش بر فروخت
صد هزاران داغ مجبوری بدل بر می برم
و صدر اجل فخرالدین ملک الکلام مبارک شاه از وی مسوده اشعار او
التماس کرد و این قطعه در جواب آن بخدمت او فرستاد، قطعه
فرموده که دفتر شერთ بمن فرست . در خط مشوسر از خط فرمان نمی برم
امر ترا بطوع مطیع ز جان و لیک . خرمای بیصره زیره بکرمان نمی برم
از چشم کور آب ز کوناه دیدگی . قطره بسوی چشمه حیوان نمی برم
نور چراغ کاسته نیم تاب را . در آفتاب نور درفشان نمی برم
گل مهره ایست نظم و یا سنگ ریزه . یاقوت و اعل گیر سوی کان نمی برم
انگار درج گفته من درج گوهرست . درج گهر بضاعت عمان نمی برم
بر من بدیوی ارچه گواهی دهی بد . پای ملخ به پیش سلیمان نمی برم
از ملک ناج الدین جو میخواهد نظم

ای خسروی که رخس جلال ترا سزد
طوق ستام و نعل ز برجیس و ماه نو
در موکب تو چون بخرای دو بنده اند ۱۰
خورشید شهنسوار و سپهر پیاده رو
در دست بنده گاه دریغی دو مانده اند
دل روز و شب بدست جو و کاهشان گرو
فرمائی نا بنام من آخر سلار خاص
بر کاهدان خاصه برائی کند بچو ۲۰
وله

هر که چون گل بزر فریفته شد . در عمل آب روی داد بیاد
دست کوناه باش و راست چوسرو . نا سر افراز باشی و آزاد
وله
گر در میان سفله مرا دستگاه نیست
از راستیم دان نه افزون نه کاست نیست ۲۵

- شعر من سحرست و وہ نادانی من بین کہ سحر
بر گرافہ سوی موسیٰ پسر می برم
او چو خورشید از بزرگی نور بر می افکند
من چراغ نیم مرده در برابر می برم
۵ رسم ابرست این و بر من عقل میخندد چو برق
کین چنین قطره سوی دریای اخضر می برم
وہ چه عذری هست کان راہی بجائی می برد
ذرہ پیش آفتاب نور گستر می برم
او سلیمانست و من در جنب او مور حفیر
۱۰ عذر مقبولست اگر ہدیہ محقر میبرم
ذکر من در حضرت سلطان بخوبی باز راند
نا بدان گردن فرازی بر فلک سر میبرم
دست بر پشتم گرفت از تربیت نا لا جرم
پشت زیر بار این منت چو چنبر میبرم
۱۵ چون خط جدول کہ از شنگرف بر کاغذ کشی
بر رخ از خونابہ خط خط همچو مسطری برم
همچو یوسف حبس چاہ جُبِّم از اخوان خویش
زین سبب دیدہ پُر آب و دل پُر آذری برم
گِرْدِ اشکم نیستان دل چون صراحی خونِ صِرْف
۲۰ بر میان زَنار ترسائی چو ساغری برم
گرچہ از آزار ایشان با لب خشک آمدم
شکر ایزدرا کہ از شکرش زبان تری برم
بیشتر خواہم کہ آرم سوی او زحمت و لبیک
۲۴ خدمتی میدانم این کابرام کمتر می برم

بر سمش چون بوسه دادم نام رخسار رستم
 زیر لب در چون دریغی سست و لاغری برم
 فی که بر يك خلعت معهود مقصورست و بس
 ز اصطناعش صد هزار انعام دیگری برم
 گر مهنی بود از احسانش مکفی می روم
 و مرادے بود اسبابش مبشر می برم
 میل یارام بشکر بود و اینک بهر شان
 شعر فخر الدین براه آورد از ابدر می برم
 اتفاق رجعت از فیروز کوم می فتد
 من بضاعت بار خوزستان و عسکر می برم
 خستگانی را که زخم مار هجرش خورده اند
 از دم جان بخش او تریاک اکبر می برم
 نشنگان راه عشقش را که بس دل تفته اند
 شربتی از چشمه حیوان و کوثر می برم
 یوسف دلهاست او و يك جهان یعقوب او
 بوی پیراهن سوی یعقوب غفور می برم
 در سخن دریای طبعش موج معنی میزند
 من بکشتیها ز مدحش دُر و گوهر می برم
 او زبان شکرین بگشاده چون طوطی بنطق
 من طبرزدها از آن لفظ چو شکر می برم
 هم ز رای نور بخشش هم ز خلق مشک پاش
 عالم جان هر منور هر معطر می برم
 صد هزاران آهوی چین را بناف اندر مدان
 آن نسیم خوش کزان خلق معتبر می برم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

باز این دل دیوانه هوا خواهد کرد
هر لحظه بهر سوی ندا خواهد کرد
روزی دو سه از عشق مگر آسوده است
آنرا بیلا کنون قضا خواهد کرد
وله ایضاً،

دل در سر زلفت آرمیدن خو کرد • هر لحظه بهر سوی دویدن خو کرد
چون موی شدم نزد منش باز فرست • اکنون که بموی بر دویدن خو کرد

(۵۵) الامیر الاجلّ ظهیر الدین [نصر] السموری السجری،

امیر نصر از امائل عصر بود و واسطه عقد نیروز و بر افاضل زمان
۱۰ بفنون فضایل فیروز خطّ او از خطّ دلبران عنبر زلف خوشتر و شعر
او از لفظ معشوقان مهر پرور دلکشتر و در آن وقت که وی را از
حضرت سیستان برسالت غور فرستادند چون بمحضرت اعلی غیاثی رسید
رسالت ادا کرد و بتشریفات بسیار مستظهر گشت، صدر اجلّ فخرالدین
مبارک شاه او را بسیار دلداری کرد او شکرانه آن اکرام را بدین قطعه
۱۵ مقابله کرد،

از اداء شکر انعامش چنان عاجز شدم
کین زمان صد خجالت از طبع سخنوری برم
پیش تختش نامه اندر سر چو هدهد آمدم
طوق برگردن ز شکرش چون کبوتری برم
تا بتشریفم سر و تن کرد چون صبح و شفق
۲۰ سر از آن صبح و شفق بر چرخ و اختری برم
اسپ کم فرمود کوهی دان که با رفتار او
ننگ ی دارم که بادِ بادِ صرصری برم
۲۲

بادبان کشتیِ عزمِ سری پر باد بود
 کز خمِ پشتم سوی پستی چو لنگری رود
 در نکوئی دلبرا نظمِ نرا اندازه نیست
 لیکن اندر کسوتِ خطتِ نکوتر می رود
 پرورش از خدمتِ شه ناصر الدین یافتی
 آفرینها بر دل آن بنده پرور می رود
 حسن اخلاقش چو برگزینی شه گردون ز شرم
 روزها شد تا که اندر زیر چادری رود
 آفتاب اندر حجابِ ابرِ پنهان می شود
 چون سخن اکنون هم از آن رای انوری رود
 عود مدحش در دل مجنون من آتش گرفت
 بر زبان نامِ دلم همواره مجری رود
 مهر گردون باد بر روی چو ماه او مدام
 مهر و ماهش امر حق را نا مسخری رود

۱۵ و این غزل که از لذتِ امان و حصولِ امانی خوشتر است اوراست، غزل

آنکه که خواب بود ترا دل بخواب دید
 در تیره شب بدیده جانِ آفتاب دید
 جانی پُر از نشاطِ نرا در کنار یافت
 گوشی پُر از سماعِ بکف بر شراب دید
 فریاد از آن مقام که بیدار گشت دل
 و آگاه شد که این همه دولت بخواب دید
 زلفش ندید در کف و از دست روزگار
 نزدیک شد که بگسلد از بس که تاب دید

۲۰

و رباعیات او در اطراف جهان مشهور است و بر زبان فضلا مذکور

۲۵ از برای زینت کتاب بیتی چند تحریر کنم، رباعی

بند کاغذ از کلام نو چو بیند فاضلی
گوید اندر بند کاغذ تنگ شکر می رود
میرود چون باد نظم نو ز بس خفت چو آب
ز آن حسود خاکسار نو در آذر می رود
روشن و پاک و بلندی شد سخن چون اختران
تا ز طبیعت این سخنها بر چه اختر می رود
با جمال خط معانی لطیف شعر نو
چون شود دیده هم از دیده بجان در می رود
بکر طبع نو در اقصای جهان گاه نبرد
مردی اندازد و همواره دختر می رود
دل بر نظم نو می آید نمی پاید برم
هیچ نتوان گفت دل نزدیک دلبری رود
جز ترا که هر سخن گوی مرانب برده
مرکه را اندر جهان این چرخ گوهر می رود
تا حدیث رفتنت از گوش آمد در سرم
از سرم بگشاده آبی کآن بر آذر می رود
ماند خدمتکار در حبس غم هجران نو
دل ازین غم پیخبر با نو برابری رود
بی دل و بی نو اگر در باغ جنت میروم
با جزع گوئی که عاصی روز محشر می رود
اشک من از دولت عشق تو شد باقوت سرخ
دولتی دیگر نگر باقوت بر زری رود
از بلندی سخن فارغ شدستم کین زمان
از سپهر چنبری سرورم چو چنبری رود

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در ره من رنجها دیده فزون از قیاس
ز آخر من فاقها خورده فزون از شمار
خنک همایون من در همه کاری مرا
رخش تهمت بدی شُولك اسفندیار
قصه نشاید دراز دزد ببرد اسپ من

۵

من چو خرا اندر خلاب مانده ز غم دل فگار
خاطر من از بند اسپ زود گشاده شود
بسته ام امید خویش در نظر شهر بر
تا که بود بر فلک هیچ ز انجم نشان
تا که کند بر زمین هیچ ز مردم قرار
انجم و مردم مقیم تابع فرمانت باد
بر غرض و کام تو چرخ فلک را مدار

۱۰

و امیر اجل ظهیر الدین نصر سموری نزدیک او قطعه فرستاد وقتی که از
حضرت سیستان برسالت آمده بود چنانک بعد ازین تقریر کرده آید و
۱۵ مطلع آن اینست

شعر

از ادای شکر انعامش چنان عاجز شدم

کین زمان صد خجالت از طبع سخنوری برم

جواب این قطعه بفرستاد و این قطعه بجایگاه خود تمامت آورده خواهد

شعر

شد،

ای سخا گستر سخن پرور ظهیر دین حق

۲۰

چشمه حیوان ز لطف در عرق تری رود

در زمین نام تو بیشک نصر اعظم می سزد

نام برجیس فلک گر سعد اکبر می رود

آب کوثری رود ز الفاظ تو اندر جهان

هم بنوعی دیگر آری آب کوثری رود

۲۵

غیبت سلطان ز غور گرچه بسی فتنه زاد
هست در آن نکته معنوی و خوشگوار
چرخ نمیدید آنک حاسد ملک تو کیست
گشت بدو بر کنون سر همه آشکار
از پس این در بین تا چه کند آسمان
با سر هر کس که هست از تو بدل کینه دار
طالع مسعود تو گشت بری امر نحوس
میکند از جزو او کل فلک افتخار
نهضت تو بعد ازین باشد در بمن و بسر
فتح بین بوسدت بخت مساعد یسار
هست ترا کار ساز آنکه همه کار ازوست
کار تو پس دیگرست با نو کسی را چه کار
از همه چیز جهان بنده یکی اسپ داشت
خوب شیت گش خرام نیز نگ و راهوار
خرد سر و ضخیم بال گرد کفل پهن بر
سخت سم و نرم دست گام زن و کامکار
برق بچستن بدی پیش نگ او گران
باد برفتن شدی در ره او شرمسار
درگه وقفه چوکوه در دم حمله چو باد
سوی نشیبی چو آب سوی فرازی چونار
از بر سیمین بران پیکرش آورده رنگ
وز تن آهن دلان هیکل او برده بار
بوده من اورا مقیم خواجه نا مهربان
او من دیوانه را راهبر هوشیار

شاه جهان سیف دین سایه داد آفرین
 عادل عالی نسب قاهر دشمن شکار
 خسرو انجم سپاه مقبل خورشید راے
 صندر گردون توان مُعطی دریا بسار
 هیبت او فتنه سوز خدمت او دل فروز
 دولت او بخت بخش خنجر او خصم خوار
 چرخ بدو منتهی دهر بدو مفتخر
 ناج بدو ارجمند تخت بدو بختیار
 دیده اقبال را هست ز رویش صفا
 چهره خورشید را هست ز رایش عیار
 ای شده از فرّ تو پیکر دولت سمین
 وی شده از عدل تو هیکل فتنه نزار
 مرتبه عزّ تو گشته ز نصرت بلند
 قاعده ملک تو گشته بعدل استوار
 خسرو گیهان نوئی هست جهان ز آن تو
 آنک جهان آفرید کرد ترا اختیار
 حاسد تو گر ازین رنجه شود بالک نیست
 قلب نگردد بدین آنچه کند کردگار
 پیش سر تیغ تو فتنه نیابد که نیست
 حمله خورشید را سایه شب پایدار
 تیغ محرف زنی کتف چپ خصم را
 سازد بر ران راست ضربت تیغ گذار
 مرد مربع صفت چون دو مثلث شود
 جز تو که داند چنین هندسه کارزار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دی ز بنفشه بسی بردم نزدیک دوست
تا که ییادش دم حال دل سوگوار
گشت ز عکس رخس رنگ بنفشه چو گل
سوگ بنفشه شکست رنگ رخ آن نگار
بر غزل عندلیب شاخ در آمد برقص
کرد شکوفه بنقد خرقه خود پاره پار
مل بگل از دیر باز داشت بسی اشتیاق
موسم گل چون رسید جانب مل گوشتدار
بی رخ گل مل میخواه بی مل گل را مین
کونه عمرست گل عمرش با مل گذار
روزی و عشرت وقت نشاط و سماع
نوبت هو و طرب موسم بوس و کنار
سایه گل به کنون با بت خورشید روی
جام طرب در میان کرده ز انده کنار
در دل او ناب مهر در لب او آب لطف
باغ ارم بر رخان چنگ ارم بر کنار
منزل لشکر همه روضه رضوان شده است
خواه به بین روی دشت خواه بین رودبار
خیمه هر لشکری پر ز بت قند لب
برده بزیب و گشی آب بت قندهار
طبع جهان کرده خوش روی گل و دل نواز
گوش فلک کرده کر کوس شه می گسار
لشکر منصور شاه جمله بدان خرمند
داده ز اقبال شاه داد همه روزگار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بامداد که بدست صبح در آسمان گشاده شدی و خوان سالار تقدیر این
قرص گرم خورشید را بر سبز خوان آسمان نهادی فراشان در سرای کرم
او باز کردند و خوان سالاران مواید غربا ترتیب کرده و اصناف
اضیاف علی اختلاف طبقاتهم روی بدان منبع کرم آورده همه روز از لطف
ه ضیافت و حسن خلق او آسایش گرفت و در حضرت سلطان سعید
غیاث الدین و الدین اسباب همه بساختی و تعریف جمله بواجی بکردی
و ادرار و انعام فراخور حال هر کس بستدی و قصاید و رباعیات او
بلطافت و سلاست مشهور است و این قصیده در مدح ملک سیف الدین
خسرو جبال گفته است درین جا صفت اسپ میکند، شعر

دست صبا بر گشاد روی عروس بهار

۱۰

بر سر او چشم ابر کرد ز ژاله تشار
برق بر آورد تیغ رعد فرو کوفت کوس
سرو علم بر فراخت لشکر گل شد سوار
سوسن کین حال دید کرد بنرگس ندا

خواب چه باشد به بین نعیه نو بهار
نرگس گفتا که خواب گشت ضرورت مرا

۱۵

ی نبرد از سرم ساغری می خمار
ستر عمارت گل کرد صبا باز و گفت

بلبل بیچاره را چند دهی انتظام
بس که شکوفه شکفت انجم گوئی بر بخت

۲۰

انر کهر آسمان بر کله کوهسار
باغ چو دید آنچنان گفت نه نیکو بود

سرو قبا بی علم کوه کله زر نگار
ز آنکه بلاله گمان شعله آتش برد

شیر نیارد گذشت بر طرف لاله زار

۲۵

(۵۳) فرید کافی، (۵۴) فخرالدین مبارک شاه بن المحسن المروزی، ۱۲۵

است و نگاه داشت عروض او بغایت دشوار میگوید شعر
حبذا بنظی کان شفاء جان شد . همچو راح روحش راحت جنان شد
- آفتاب نوری کز طریق حاجت . یک رفیق راهش ماه آسمان شد
حور منظری خوش خوب دلکشی گش . کز کمال خوبی دلبر جهان شد
، کار دل که از دل گشته بود بی جان . جان و دل شد اما جان دل ستان شد
در تنی که از تن مانده بود بی دل . ناگهان در آمد یار مهربان شد
کلّ او چو دیدم کان نمود ز اوّل . چو نش جزو کردم زادهاء کان شد
وقف از تشارش طبع بر بدایع . حالی از نگارش دیده بوستان شد
گفتش کرائی گفت من ترا ام . گفتم از کجائی زود پیش خوان شد
۱۰ هر خطر که آمد از قضاء ایزد . در ضمیر مردان صدق کن فکان شد
دفع آن خطرا ز آسمان معنی . اعدل سلاطین خسرو زمان شد
خسروی که اکنون از کمال عدلش . گرگ خون خورند بر رمه شبان شد
بر عدوی ملکش خار خشک اوّل . گشت تیز پیکان بعد از آن سنان شد
ملك رای و خان را آب داد لطفش . باز باد عنفش هلك رای و خان شد
۱۵ در زمان عدلش بر ستم رسیده . گشت خار خرما خاره پرنیان شد
و این قصیده برین آیات اختصار افتاد،

(۵۴) الصدر الاجلّ الاکرم فخر الدولة و الدین مبارک شاه بن المحسن

المروزی رحمه الله علیه،

صدر سحاب بیان دریا بنان که فناء او محطّ رحل افاضل و مرجع و
۲۰ مآب امائل بود مائده انعام او برای غربا نهاده بود و در سرای او بر
اصناف فضلا کشاده فیروزکوه بوسیلت اکرام و انعام او کعبه زوّار و
قبله کبار شده بود یکی از کرام عادات و محاسن صفات او آن بود که بر
در سرای او دربان نبود و بر مائده کرم او میان عفاة و کفاة و صوفی
۲۴ و کوفی و کله دار و عمامه پوش و قلندر و زرق فروش نیز نبود هر

آفتاب سایه دار است او جهان را گاه عدل
 سخت نادر باشد الحق آفتاب سایه دار
 سایه پروردست خصمش ز آفتاب تیغ او
 همچو سایه ز آفتاب از بهر آن جوید فرار
 از برای سایه او خاك را خدمت کند
 آفتاب اندر مسیر و آسمان اندر مدار
 امر پی فخر آسمان هر دم وصیت میکند
 کافتابا سایه رابات اورا سجده آمر
 و در مثل صد شهربارش باشد اندر روز کین
 ز آفتاب اورا بسایه کی گذارد شهربار
 همچو سایه از هما آمد همایون بر جهان
 آفتاب دولتش کابین بماندست از غبار
 پیش رای آفتاب آیینش خصم مملکت
 سایه سنگی ندارد زان چنان ماندست خوار
 و در می خواهی قیاس شاه و خصم شاه کرد
 سایه شب را به پیش آفتاب روز دار
 گر بصورت آفتابی گردد آنکش دشمن است
 سایه اعلام منصورش بر آرد زو دمار
 نا بود تفسیر سایه و آفتاب اندر سخن
 طره گیسوی لیل و غره روی نهار
 زبور بزم نو باد و خاك روب مجلس
 آفتاب روی چرخ و سایه زلفین بار

جواب معارضه رشید الدین تاجر گوید از زبان فخر الدین مبارک شاه بر
 منوالی که در آن بحر شعر کم گفته اند اگرچه این قصیده از دایره متفق
 ۲۵ است فاما بر تطبیع فاعلن فعولن پیش شعر کمتر گفته اند و سخت مصنوع

نتوان کشید یا نوارد خاطر است یا موافقت طبیعت و اگر مخول است
کتاب را انتحال عیب نباشد این معنی آورده شد تا خواننده ازین دقیقه
غافل نباشد و این قصیده که مزاج چشمه نسیم دارد و طراوت شال و
روح نسیم در مدح سلطان جهان غیاث الدنیا والدین تغیده الله برحمته
و غفرانه گفته است و در هر بیت از ابیات غزل گل و ی که راح را
رُوح رُوح خوانند و گل را قوت دل لازم داشته و در ابیات مدح در
هر بیت آفتاب و سایه مراعات کرده چه آن آفتاب سلاطین بحقیقت سایه
رحمت رب العالمین بود و این بک قصیده بر کمال فضل و علو سخن او
گواه تمام است،

شعر

- ۱۰ ای گل و می را برخسار و لب تو افتخار
چون گل میگون بیار آمدی گلگون بیار
شکل گل چون شکل جام و رنگی چون رنگ گل
هست گویی هر دورا از هم صفتها مستعار
باغ را بی گل کجا باشد درین هنگام قدر
جام را بی می کجا باشد درین موسم قرار
گل بمطرب چون می گوید که از دستم منه
می بساقی چون می گوید که بر دستم مدار
گل ز می جوید شعاع و می ز گل گیرد فروغ
با گل و می عیش کن بی زحمت خار و خمار
۲۰ خاصه چون سلطان اعظم گل به پیش و می بدست
مطربان را خواند پیش و بندگان را داد بار
سایه یزدان غیاث دین و دنیا کاغذ
ز آن بیارابد چمن کز رای او دارد شعار
شهریاری کاغذ از سایه اقبال او
۲۵ بر سپاه سعد و نحس اختران شد کامکار

خریطة بیاورد و نامه بخط فرید الدین که جواب مکتوب او نوشته بود
برون آورد، الحق خطی که ابن مقله آن را بر مقله نهادی و ابن البواب
بدربائی او نن در دادی، مطلع آن بك قطعه نازی بود و بیت پس
آن قطعه پاری نوشته،
قطعه

• آمد پیام عاشق مجبور مستهام
مرغی نه آشیانه معشوق نامه نام
لفظش چو لعل مجید امر خنده هوا
خطش چو دُر معتدل امر گریه غم
پرسیدم از عطارد کین نامه ز آن کیست
وز اهل فضل منقش این درج در کدام
گفت آنکه مبدعان نکات براعتند
با من که خواجه هم نام پیش او غلام
گفتم جواب نامه نویسم بطر گفتم
اقرار نو بجز جوابست و السلام

۱۰ و چون حضرت فیروز که محط رحال و مهبط انوار فضل و افضال
شد و شعراء عالی سخن قبله حاجات خود آنرا دانستند و فضلاء ساقی
مرتب روی بدان آوردند هر چند شرف الدین فرید بقی دیگر موسوم
بود و کمال فضل او همکنان را معلوم گاه گاه از برای امتحان طبع و تشجید
خاطر قصیده گیتی و بالماس بیان گوهر معنی سنی و در بارگاه فلک پناه
۲۰ عرش و کرسی پایگاه آن قصیده بشرف احمد مشرف گیتی و ابن بیت
که مطلع این قصیده است و تخریر [خواهد] افتاد در طلق بنه آن است
ع در آن

سل علماء

بوده اند

بر ایشان

اندر هر فن که باز جوی او را . گوئی که بیامده است آن فن او را
و صاحب دیوان انشاء سلطان سعید غیاث الدین و الدین محمد بن سام
نعمده الله برحمته و غفرانه بود و مکاتباتی که بمواقف مقدسه امیر المومنین
الناصر لدین الله الذی لا امام للمسلمین سواه نبشته است در آن حضرت
مقدسه آنرا شرف احما د ارزانی فرموده اند و باحسان و نحسین اختصاص
داده و میان او و صدر اجل جمال الدین افضل العصر [افتخار الملك
مکاتبات و مشاعرات بوده است و وقتی که افتخار الملك] از شغل استیفا
معزول گشت نامه نبشت بتزدیک او و این قطعه در اثناء آن نامه درج
کرد و این در در آن درج مدفون گردانید، قطعه

۱۰ ای فاضل زمانه و معروف روزگار . هرگز بنصد جاهل مجهول کی شوی
در شغلت ارکشید جهاندار خط عزل . در عزل جز بدحش مشغول کی شوی
از شغل بر وقایع معروف گر شدی . از فضل بر بدایع معزول کی شوی
افتخار الملك سه بیت جواب این انشاء کرد و بخدمت او فرستاد، بیت
نشریف فضل نو که طراز مکارمست . جایی عریض داد مرا در مقام عزل
۱۵ هر چند اهل دولت در دور روزگار . پیوسته بدگوار شناسند جامر عزل
با ذوق سلوتی که رسانید قاصدت . در کام عقل تلخ نیامد فطام عزل
و هم شرف الدین فرید کافی راست نظم

من آخته قد بودم و با قوت و چُست
گم گشت جوانی و دونا گشتم و سُست
جویان جوانیست قد من بدُرست
۲۰ مرگم شدرا بجز دونا نتوان چُست

و وقتی در نیشابور در مصاحبت سید الکتاب جمال الدین علی لاهوری
که صاحب دیوان انشاء ملک موید بود بساط سخن بسط کرده بودیم، در
۲۴ اثناء آن ذکر فرید الدین کافی رفت او بغلام دوانی اشارت کرد تا

چو صاحب سخن زند باشد سخن • بنزد همه رایگانی بود
یکی را بود طعنه در لفظ او • یکی را سخن در معانی بود
چو صاحب سخن مرد آنگه سخن • به از گوهر نغز کافی بود
زهی حالت خوب صاحب سخن • که مرگش به از زندگانی بود
و این رباعی هم او گفته است،
رباعی

گفتم خون شد دلم چو شد منزل غم • گفتا الحق همین بود حاصل غم
گفتم رحمی بکن که وقت آمد گفت • کم گو غم دل که من ندارم دل غم
هموراست،
رباعی

ای لطف تو در خامه تقدیر هنوز • حسنت نشده تمام تصویر هنوز
۱۰ خون دل من مخور که خونی گردی • ناشسته لب چون شکر از شیر هنوز
هموراست،
رباعی

ز آن زلف که از حلقه همه زنجیرست
عمریست که بر من غم و سودا چیرست
هجران تو چون نیره بکرد آب سرم
تا بشناسم که آم امر سر تیرست

۱۵
هموراست،
رباعی

ای زلف تو زنجیر دل برده من
عشق تو دریده ناگهان پرده من
پرسید دل از دیده که این فتنه ز چیست
و گفت گری دیده که از کرده من

۲۰

---

(۵۳) الصدر الاجل شرف الدولة و الدین سید الکتاب فرید الزمان

احمد بن محمد ایزدیار الکافی يعرف بفرید الکافی،

در فنون هنر کافی بود و با فضلی وافر وافی بجزی در هنر بی پایاب و
۲۴ قطعی در بزرگی مدار الباب،
بیت

بر بساط بارگاه و ساحت درگاه اوست
گاه فیصر بار خواه و گاه خاقان زاد خواه

و هم اوراست در صفت اسپ،

گاه در جولان بدارد خیره نکبارا بجای
گاه صرصر را بتگ پیشی دهد یکساله راه

بگذرد از روی دریا بی فتوری همچو برق
گر شی ناری پلی سازند از موی سیاه
در چراگه آگهی یابد چو گوش از بانگ رعد

گر بیک فرسنگی از بادی بجنبد یک گیاه
که چو هم از گام بنوردد جهانی بی قیاس

که چو کوه از پشت بر سازد حصاری با پناه

هم برمنز خاطرش بجهانی از اوج فلک
هم بتار عنکبوتش داری از خواهی نگاه

عرصه افلاک باید ساختن میدان او
چون عنان او بگیرد دست راد پادشاه

و هموراست در صفت تیغ،

چون عروسان بیسته زیور لیک • زیور دست پادشاهانست

آسمان رنگ پیکری که ازو • روز روشن ستاره تابانست

خورشش آب و آتش است و لیک • آتش زیر آب پنهانست

۲۰ اشک خون بارد و بخنده مدام • نازه روی و سپید دندانست

جمله تن شد زبان که روز و غا • شاهرا ماح و ثنا خوانست

و هموراست،

نه هرکو کلک بر دارد دبیرست • که هم کلکست دست افزار جولاه

ز آهن آلت حجام سازند • هم از وی تیغ در دست شهنشاه

۲۵ و هموراست،

خداوندی شهی گیتی ستانی • که شاهان جهانش بندگانند
 گهی آثار او در هند بینند • گهی فرمان او در روم خوانند
 چو خصمان را ز باس او یقین شد • هم از هستی خود اندر گمانند
 گهی در خدمتش قائم چو تیر اند • گهی نالان ز بهش چون گمانند
 ندارند از جنابت مجرمان باک • اگر از رحمت و عفویش بدانند

و هو گوید در قصیده،

آن مظفر کماکار و آن مؤید نامدار
 آن مکرم شهریار و آن مبارک پادشاه
 عالی در صدر مسند لشکری در خم زین
 آسمانی در قبا و آفتابی در کلاه
 صورت بختش چو بر تخت مبارک دید گفت
 اینت روشن رای ذات و اینت زیبا روی شاه
 آنکه حلم طبع او وقت طلوع آفتاب
 زرد رخ دارد ز خجلت کوهر مانند گاه
 آخر ماه از شعاع روی او پنهان شود
 اول مه رخ نماید سر فرو افکنده ماه
 فرط عدلش آهوان را پاسبان خواهد ز شیر
 فیض اقبالش ز سنگ خاره رویاند گیاه
 باس او گر شعله در عرصه عالم زند
 آتش فتنه بظلمت رحمتش جوید پناه
 و بدانند لذت عفویش که چند و تا کجاست
 هر زمانی تازه گردد مهر جانی بر گناه
 چون بقوت پای قدرت بر سر کیوان نهاد
 گنبد آئینه گون کرد از زبان صبح آه

او نیز بدیهه بی هیچ نامل و توقف گفت
 رباعی
 زین پیش ز ما بود اگر بخشیدن • هر پیتی را خانه زر بخشیدن
 اکنون چودل و خزینه برگشت و نهی • مائیم و زبان و کبر خر بخشیدن

(۵۲) الصدر الاجل افتخار الملك افضل العصر جمال الدین محمد

بن نصیر رحمه الله علیه،

قطبی بود بر فلك فضل و بزرگی و ماهی بر سپهر مجد و بزرگواری در
 کمال فضایل عدم المثل و در فنون هنر منقطع النظیر در مضار بلاغت
 و براعت از اقران و اکنا قصب سبق ربوده و گوی تقدّم را بحال جای
 کمال رسانیده سالها در دولت ملوک جبال قوی حال بود و از اقبال
 ۱۰ سلطان سعید با عیشی حمید روزگار گذاشت و مؤلفات او در اطراف
 جهان چون نسیم شمال مقبول و جان افزایست و منشآت او چون مشاهده
 کواعب و انراب دل گشای،
 شعر

بَسِيرٌ بِهٖ مَنْ لَا بَسِيرٌ مُّشِيرًا • وَ غَنَى بِهٖ مَنْ لَا يَغْنَى مُفَرِّدًا

و مجلس آرای شهابی که تالیف اوست اگرچه صغیر الحجم است فاما متضمن
 ۱۵ فولاید بسیار است و کمال فضل و بزرگی او در آن ظاهر و پیدای شود
 و ایات و اشعار او شعار لطافت و فصاحت دارد و بهر دو زبان اورا
 شعر است و در هر دو میدان سواری کردست و این غزل در تنهیت
 قدوم بهار او گفته است،
 غزل

گل که شایان باده بود رسید • آمدن وعده داده بود رسید

۲۰ جنگ لاله گذشت و لشکر گل • گرچه پستر فتاده بود رسید

سرو آزاده بهر سوسن راست • منتظر ایستاده بود رسید

لاله رفت ارچه پای در گل بود • گل اگرچه پیاده بود رسید

آرزو بیش ازین بسیر مخواه • کآنچه یزدان نهاده بود رسید

۲۴ و هم اورا است در مدح سلطان شهید سنی الله ثراه،
 مدح

اَلْبِلَادَ وَ رَوْحَ الْعِبَادَ وَ لَمْ شَعَتْ بِلَادِ الْهِنْدِ وَ صَحَّحَ سَفِينَهُ وَ وَشَّحَ اَعْنَاقَ
 مَنَابِرِهَا بِاَلْخُطْبِ اَلْحَبْرَةِ بِاَلْقَابِ اَلنَّاصِرِينَ اَلْاِمَامَ وَ قَسِيْبَهُ وَ اَعْجَبَ بِهَذِهِ
 اَلدَّوْلَةِ اَلْفَرَاءَ بِاَنْ صَارَتْ فِي مِيْدَانِ اَلْسَبَاقِ مُجَلِّيَاً وَ [سَائِرُ اَلدَّوْلِ] بِعُقُودِ
 مُطَاوَعِنَهَا مُتَحَلِّيَاً وَ هَذِهِ وَفُودُ غَزَنَةَ قَدْ اَقْبَلُوا وَ اَلْمُرْدُ اَبْقَلُوا وَ اَخْبَرُوا بِاَنْ
 اَهْلُهَا قَدْ اَظْهَرُوا شِعَارَ الطَّاعَةِ وَ اَحْكَمُوا اَتْنَصَارَ التَّبَاعَةِ وَ اَلْيَوْمَ هَذَا
 اَلسُّلْطَانُ فَاعْتَبِرُوا اَيْهَا النَّاسُ مِنْ صُنْعِ اَللّٰهِ اَلْكَرِيْمِ ذَلِكَ فَضْلُ اَللّٰهِ يُؤْتِيهِ
 مَنْ يَشَاءُ وَ اَللّٰهُ ذُو اَلْفَضْلِ الْعَظِيْمِ، اکنون طرفی از لطایف او بیان کرده
 آید، از لفظ او استماع افتاد [که] سه غلام ترك من که ماهر با کلاه
 داری ایشان قباء حسن تنگ و آمد و آفتاب را با تاب جمال ایشان
 ۱۰ از شعاع خود تنگ يك روز از شکار باز گشته بودند و هر سه برابر
 و آمدند عقل در مشاهده این سه یگانه دو دله شد تا بکدام عشق باز
 بر فور این رباعی در پیش خاطر آمد، رباعی

میران ز شکارگه چنان و آیند • چون ماه دو هفته هر سه بس رعنا بند
 رُخشان رُخشان بروز چونانك بشب • گوئی كه نگین كمر جوزا بند
 ۱۵ و هم ازو شنیدم كه خدمت ملك شهید قطب الدنيا و الدين سفی الله ثراه
 رانه بناری كه در آخر صاحب برید شده بود و بو بكر مبشر امیر حاجب
 هر دو قاصد من بودند رباعی گفتم و الحق مطبوعست و لطیف، رباعی

پیش كار نو ای مبارك ایام • وی مقبل روزگار شادی فرجام
 مپسند كه رانه و مبشر باشند • كز تیغ تو صد رانه مبشر شد نام

۲۰ حمید قهندزی گفت در آن وقت كه بدلی می آمد بخششها کرده بود و در
 خزانه نقدی نموده روزی شراب میخورد و مست خراب نشسته بود،
 خواستم كه اورا رباعی گویم مگر از انعام او نصیبی یام این رباعی انشا
 کردم، رباعی

۲۴ ای قاعده دست تو زر بخشیدن • چه زر كه بگجها گهر بخشیدن • • •

ناگاه کشند کسی از قصد ایشان اورا در سِرّ اعلام داد هم از مجلس شراب بیرون آمد و بلشکرگاه خود پیوست و جملگی امرارا بخواند و بنواخت و گفت معلوم همکنان است که ولایت هندوستان را ملک شهید قطب الدنيا و الدين نعمة الله بر حمته گشاده است و این بلاد بطریق ۵ ارث خداوند زاده جهان ملک معظم علاء الحق و الدين ملک ملوک الشرق خلد الله ملکه را می رسد و من پرورده این دولت و رضيع آن حضرت نامت هندوستان را بجهت آن شاهزاده مستصفي و مستخلص خواهم کرد و از نامت امرا که در خدمت او بودند بیعت بستد و مال هندوستان فرو گرفت و بهراج بستد و مال آن بحاصل کرد و در نامت ۱۰ بلاد هند تا باقصی ساحل بحر محیط خطبه و سکه بنام سلطان معظم ناصر الدنيا و الدين سلطان الشرق ملک البر و البحر خلد الله سلطانه شد و قاصدان او آخر ماه رمضان سنه سبع عشرة و ستمایه بحضرت اعلی رسیدند و از صدق بندگی او اعلام داده با نشریفات فاخر مراجعت نمودند و باسم ملکی اورا مشرف گردانید چون انتها بدین حضرت دارد امیدست ۱۵ که عن قریب نامت بلاد هند را مستخلص گرداند و داعی دولت در خطبه روز عید در شهر سنه سبع عشرة و ستمایه این معانی را درج کرد و فصلی در معنی قهر خصمان و ضبط ولایت و مولانات اقبال و دولت و مایلت ملوک اطراف ببندگی حضرت ناصری تضمین کرد و آن فصل اینست، أَيُّهَا النَّاسُ اَعْتَبِرُوا فِي هَذِهِ الشُّهُورِ وَ الْأَحْوَالِ مِنْ تَقَلُّبِ الْأُمُورِ ۲۰ وَ الْأَحْوَالِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَعَلَ الْغَالِبَ مَغْلُوبًا وَ السَّالِبَ مَسْلُوبًا وَ النَّائِبَ مَنكُوبًا وَ مَوَادَّ فَسَادِ الْأَعْدَاءِ مُنْقَطَعَةً وَ رَايَاتِ أَوْلِيَائِهِ مُرْتَفَعَةً فَلَمَّا بَدَأُوا نِعْمَةً اللَّهِ عَلَيْهِمْ كُفْرًا وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ أَمْطَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شَائِبَ أَمْطَارِ الْإِذْبَارِ فَاقْبَلُوا صِيْدًا عَامِدِينَ وَ وَلُوا حَصِيدًا خَامِدِينَ أَمْ بَلَوْ عِدَّهُمْ وَ عَدِيدُهُمْ وَ جَزَعْ عَلَيْهِمْ خَوَاصَّهُمْ وَ عَيْدُهُمْ عِبْرَةً لِلنَّظَارِ وَ تَذَكْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ فَهَذَا ابْنُ الْتَجَامِجِيِّ خَرَجَ كَفِدْحٍ ابْنِ مُقْبِلٍ وَ بَنَاتُ الدَّهْرِ مُحِبِّلٌ فَدَوَّخٌ ۲۵

که امروز در بلاد هندوستان هیچ رانی ازو قوی تر نیست از سراین
 مملکت تا دار الملك او براند و او هفتصد پیل داشت و ده لك پیاده
 و يك لك سوار و آن استعداد که او داشت کس را نبوده است با این
 همه استعداد که او داشت تاب يك حمله او نیاورد با صد و پنجاه سوار از
 ۵ اقارب و بندگان خود تنها بروی حمله کرده چند پیل را خسته کردند و
 ایشان را منهزم و منهور گردانید و جاجنگرا فتح کرد و چندین هزار سر
 برید غنایم حلال بیاورد و ثمره آن خدمت آن بود که او را منم کردند
 که تو خطبه بنام خود کرده و چتر و دورباش بر گرفته و قریب بیست
 لك تنگه از وی بدین بهانه بستند و مدتی مفید و محبوس بود و آخر الامر
 ۱۰ چون ملك شمس الدین بر ملك ناج الدین بلدز ظفر یافت و او را بگرفت
 و چنان فتنی که در ضمیر او نگذشته بود بموانات دولت او را روی داد
 صدر اجل کبیر مجد الملك رباعی انشا کرد و بتزدیک او فرستاد و آن
 رباعی اینست،

چون ملك تو شد یکی بصد بخش مرا * امید تو حق نکرد رد بخش مرا
 ۱۵ هر چند شفاعتم کسی می نکند * شکرانه این فتح بخود بخش مرا
 چون این رباعی استماع کرد او را اطلاق فرمود و شریف داد و همچنین
 مدتی در خدمت او بماند، آخر الامر امیر دادی بداؤن او را دادند و
 در آن وقت بهراچرا که سالها بود تا نمرّد و عصیان آورده [فتح کرد و]
 بیست و پنج لك مال از قنوج بستد که در مدت ملك ملك شمس الدین
 ۲۰ هرگز کس دولك از آن ولایت بخزانه نرسانیده بود، چون این خدمت با
 نام بکرد ثمره آن این بود که او را بنهت مخالفت بار دیگر مفید کردند
 و مدتی در بند بداشت آخر الامر چون یکباری خلاص یافت ببهانه آن که
 ترا بسر حشی هندوستان می فرستیم او را از پیش تخت دور کردند، چون
 بهندوستان رفت لشکرها را جمع کرد و بنارس را فتح کرد و کارها بسیار
 ۲۵ با نام بکرد، قصد کشتن او کردند خواستند که چنین ذاتی بی نظیرا

قطب الحق و الدين نعمة الله برحمته حاصل شد و لیکن آن بزرگ زاده
مردی مسرف و پریشان کار بود در آن نگجید و کار خود را بزبان آورد
بهندوستان رفت و مدتها برین بگذشت و علاء الملك را وزارت ممالك
غور و فیروزه کوه و امارت اسفزار دادند شمس الدین رضی از حدود
مکران و سیستان بخدمت او پیوست و خواست که هم بر آن شیوه زندگانی
کند اما زمین خراسان آن نوع حرکات بر نتابد علوفه فراخور حال او از
دیوان اطلاق میکردند و انعام و تشریف خود پیوسته بودی، چون
رکاب مبارک او از فیروزکوه باسفزار حرکت فرمود شمس الدین رضی
قصیده انشا کرد در تهنیت قدم وی که مطلع آن این بود، مطلع
۱۰ رخشنده گوهری بیرکان رسید باز . رخ تازه گلبنی بگلستان رسید باز
و او ترجمه انشاد قصاید [بکس] نگذاشتی و خود هم بخواندی بیاض
بستد و قصیده را تمام فرو خواند و بر ظهر آن بیاض بی هیچ فکر و
تأمل این ابیات نبشت،
شمس رضی ز سوی سجستان رسید باز . دیده حدود پارس و مکران رسید باز
۱۵ با خط نیک در هم و الفاظ بس تباه . با نثر ژاژ و نظم پریشان رسید باز
گرچه بوقت رفتن چیزی نداشت هم . برگشت گرد عالم و عریان رسید باز
گفتی همیشه کفر و مع الکفر زندقه . معلوم من نشد که مسلمان رسید باز

(۵۱) الصدر الاجل مجد الملك بهاء الدولة و الدين علی بن احمد الجاجی،
آن علی نام عالی همت که از اوایل ایام جوانی در ارتقاء مدارج ملک و
۲۰ دولت و ارتفاع اعلام حشمت مجهود خود مبذول فرمود تا آخر باوّلین
پایه از مراتب دولت که همت باکسباب آن مصروف داشت برسد آنچه
درین ایام شهامت او کفایت شد هرگز در بلاد هند کسی نشان نداده
است و در ضمیر هیچ کس نگذشته و یکی ازین جمله فغ جاجنگرست که
۲۴ با فوجی از حشم بیک ناخن نا بساحل بحر محیط بکشید و رای جاجنگرا

اشعار آن صاحب که صاحب قران قرن خود بود ابراد کنیم، در وقتی که وزارت سیستان بوی تفویض فرمودند و عزم آن طرف کرد رباعی میگوید،

ای دوست مرا درد نواز درمان به • یکساعت دیدار تو از صد جان به
ه از سبب زخمندان تو يك شفتالو • نزدیک من از هزار سیستان به
رباعی و هم او فرماید،

هر چند چو من هزار عاشق هستم • کس را نرسد دست بزلف شستنت
جز زُهره کرا زُهره که بوسد پایت • جز باره کرا باره که گیرد دستنت
و در آن وقت که در خدمت سلطان سکندر بود در طراز با نابینگو
۱۰ مصاف کردند و با حشم بسیار مردانگی کردند و آثار شهامت او ظاهر
شد و سلطان سکندر او را بستود چنین که بارها بر لفظ راند که من از
آثار تازیکان پردل تر از علاء الملك جامعی ندیدم و سرخس نامزد او
فرمود اما او را هواء اسفزار در سر بود این رباعی گفت، رباعی

ای تیغ تو کرده بر خطا تنگ زمین • وز خون حسودت شد گلرنگ زمین
۱۵ بخشای برین بند که آورد او را • صیت کرمیت هزار فرسنگ زمین
و از ثقه شنیدم که روزی قوام الملك خواجه را بارزو در وثاق آورد چون
بازی گشت برین رباعی عذر تجشم اقدام نمید کرد، رباعی

گردی که براه از سم اسب تو بخاست • گر سرمه دیده کندش چرخ رواست
مر بنده خویش را تنقد کردی • عذر قدمت هم کرمیت داند خواست

۲۰ و پسر خواجه رضی الدین مستوفی از بخارا وقتی بحضرت دهلوی رفت و
چون مولد و منشاء پدر او نیشابور آمد است از آنجا که کمال اعتقاد
او بود در رعایت ائمه و علماء پنداشت که مگر از فرزندان استاد علماست
او را اعزازی هرچه تمامتر کرد و بنجیلی هرچه خوبتر در شهر آورد و اسباب
۲۴ او مهیا کرد و بسی جمیل او هم در مدت نزدیک او را قربت ملک عمید

(۵۰) الصاحب الكبير علاء الملك ملك الامراء ضياء الدولة و الدين و
الوزراء ابو بكر احمد الجاجي رحمه الله عليه،

صاحب صدری که تیغ امارت و قلم وزارت در نصرف کف و بنان او
بود و سیرائی کشت زار امل از قطرات باران احسان او این لفظ که
گفته اند عاش حمیداً و مات شهیداً قبائی است بر قدر دولت او بریده
و طرازی بر لباس اقبال او دوخته همگی همت او تربیت فضلا و تقویت
علماء و دستگیری افتادگان و پامردی آزادگان بود و در نوبت امارت
در دهلی آنچه از بذل و احسان او کرد تاریخ روزگار گشت و کرم حاتم
و معن زایده و آل برمک را يك ساعته بذل او منسوخ گردانید و در آن
وقت که مؤلف این مجموعه در آسفرار بحضرت او رسید الحق حضرتی
بود که شجره فضل را در آنجا خضرتی بود ارباب علم و اصحاب هنر در
آن دولت آسوده بودند و از حوادث ایام در مهد آسایش غنوده و
داعی را کمال تربیت او پامردی کرد تا در خدمت او بماند و هر هفته روز
آدینه نوبت تذکیر عقد کردی و او شرف استماع ارزانی داشتی و
تشریفات و انعامات او متوانر و مترادف بودی و وقتی در خلوت
ميفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمه ما وراء النهر و خراسان را
به بینم و مجلس وعظ ایشان استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در
بلاساغون رفتم و هر جا که بزرگی بود بخدمت جمله تقرب کردم و تذکیر
ایشان بشنودم و هیچ ذخیره ندارم مر آخرت را [بجز] دوستی علما و این
خصلت مرا از صدر شهید پدر خود میراث است و امیدی دارم که دوستی
ائمه دین مرا فردا دستگیر باشد ایزد سبحانه و تعالی آن ذات بی نظیر را
غریق رحمت و غفران گرداند و صدر وزارت و مسند دولت و متکاء
اقبال را بفر و شکوه وزیر الوزراء عین الملك ضاعف الله جلاله که وارث
اعمار وزراء کبار است تا دامن قیامت آراسته دارد، اکنون طرفی از طرف

و هم در آن نامه نویسد و او را استدعا کند،
 اگر بحضرت غزین که هست مقصد تو • روان شوی همه مقصود تو روا باشد
 ولیکن ای پسر آخر ازین لطایف مهر • به جان مادر و جان پدر کجا باشد
 و هم در جواب مناوضه

دوست میخواست تا سواد نیاز • بر رخ این بیاض بنگارد
 شبه ز آنچه هست در دل او • از ره شرح در قلم آرد
 غفلش از آب چشم و آتش دل • داد اعلام تا یقین دارد
 کآن قلم را بسوزد اندر حال • وین ز کاغذ اثر بنگذارد

(۴۹) الصاحب الاجلّ الکرم فخر الملك مؤيد الدولة و الدین ابو بکر عمر
 الترمذی رحمه الله علیه،

کان کرم و بحر نعم و ملجأ افاضل و مقصد امثال صاحب دولتی که بین
 کان یسار او غیرت بحر محیط بود و خاطر و ضمیر منیر او بتمامت مصالح
 کلی و جزوی ملک و دولت محیط و او را دیوان مداحی است که اکثر این
 افاضل که اسامی ایشان درین مجموعه مذکور است در مدح [او] از رگ
 اندیشه خون چکانید اند و در آن وقت در خدمت شمس الدنیا و الدین
 ملک الجبال وزیر بود و زیر جمله خلائق خُصرت ربیع او بود و بجهت
 زینت کتاب آنچه از افواه ثقات از نتایج طبع منیر او استماع افتاده است
 در قلم آمد از اجلّ محترم متعجب الدولة و الدین کرم و مشهور خراسان
 که دُرّ آن صدف و دُرّی آن شرف است استماع افتاد،
 ابرا ز نوگر کسی حکایت کردی • طوفان گفتی گرنه عنایت کردی
 مقصود نوگر غرق زمین بود از آب • خود چشم من این مهم کفایت کردی
 و له ایضاً

گر همچو گل از سحاب رخ تر کنی • مانده سبزه خاک منبر کنی
 ای کاش مرا چو سبزه عمری بودی • تا هر سالی ز خاک سر بر کنی

سپهر دولت و دین شمس مملکت ناصر . که نور رایش خورشید را شعار آمد
بچشم همت اگر در سحاب کرد نظر . قطار فیضش چون دُر شاهوار آمد
برزم نیغش برق شهاب صولت شد . بزم کفش ابر ستاره بار آمد
خیال رمخش بك روز در مصاف بدید . سپهر سرکش نوسن بزینهار آمد
• دماغ فتنه بیدار را مهابت او . بخاصیت عوض نخر کوکنار آمد
حسام فتحش در ضربت اعادی ملك . بمرتبت بدل باس ذو الفقار آمد

(۴۸) الصدر الاجل شهاب الدواة و الدین شرف الملك صاحب الاستیفائی،

صاحب صدری که در علم استیفا بدرجه بود که عطارد در خدمت او
تحریر کردی و در فنون فضل بثنابتی که مشتری فصل فضل او تقریر
۱۰ نمودی و استکفافی در علم استیفا ساخته است [دستمايه است] مر جمله
حساب را و قدوة مر جمله کتاب را و کمال فضل او در علم حساب
بدان تألیف روشن و مبرهنی شود و اشعار و آیات او از لطف طبع
بهره دارد، در شکایت روزگار میگوید
قطعه

هرچند کز زمانه سراسر بلیتست • وز گشت روزگار پاپی نکایتست
۱۵ از فضل کردگار همه شکر و منت است • فی جای نا سپاسی و خشم و شکایتست
در جمله رفت عمر بهرزه چنانکه رفت • این است اصل واقعه دیگر حکایتست
و در وقت واقعه گوید
قطعه

بخور عود می باشد درم نه • چنین باشد کسی کورا درم نه
روا دارم اگر بی برگ باشم • تقاضا غریبان بر درم نه
۲۰ دو پهلوی من از خشکی بسودست • چو آن اسپه که اورا آدرم به
اگر گیتی بکام من نگرده • چه گوئی پرده خود بر درم نه

و همو نویسد پسر خود امیر عمید بدر الدین سید الکتاب، بیت

نیست از بند بندگی آزاد • هیچ آزاده در غریستان

و گر از بند بندگی آزاد • هست آزاده غریبست آن

نا خط و نا خطاب عزیزت بدیده‌ام
در روضه مبارک رضوان بمانده‌ام

و در مدح شمس الملك امیر ناصر گفتست،

جانا جفا مکن که جفارا نه درخوریم . آن به که در زمانه وفارا پیوریم
ناکی برای وصل تو دل در فنا نهیم . ناکی ز دست هجرتو خون جگر خوریم
در ما چه دیده که هی ننگری تویش . بگذار نا بروی تو یکبار بنگریم
جرمی دگر نداریم آخر چه شد که ما . بر درگه مراد تو چون حلقه بر دریم
در وصل تو ز لطف زبانت عاجزیم . در هجر از سرشک نهانی توانگریم
از خود روا مدار که در راه عشق تو . بی رهبر وصال در آئیم و بگذریم
۱۰ ظلم فراق از ما کوتاه کن ار نه ما . این مظلمت بحضرت صدر جهان بریم

(۴۷) الاجل المحترم امیر حمید الدین احمد بن الحسین المستوفی الکشائی،

حمید مستوفی که هر فاضلی که سخن او مستوفی بشنیدی مست وفاء او
شدی عارض نیسانی چون بعقود منظوم آن مستوفی ناظر گشتی از حیا
حیا خود در عرق غرق شدی در آن وقت که روضه جلال شمس
۱۰ الملك امیر ناصر بشکستن گل فرزندی ناصر شد حمید الدین بر سبیل
نهیت این ایات بخدمت او آورد،
قطعه

ز شاخ طوبی رفعت گلی بیار آمد . خزان دولت اسلام را بهار آمد
یگانه دُری از بحر ذات شمس الملك . بفضل باری در سلك اختیار آمد
جمال طلعت خورشید زندگانی شد . طراز جامه اقبال روزگار آمد
۲۰ همه خلف را ناج سر جلالت شد . همه سلف را فهرست افتخار آمد
گل پیاده مدانش که از کمال شرف . گُیئت سرکش اقبال را سوار آمد
سرش بقدر اگر بر فلک رسد شاید . که رفع قاعده عمرش استوار آمد
چو بخت چهره خوش بدید گفت مگر . جمال یوسف مصری بخت بار آمد
۲۴ خجسته باد و مبارک قدم میونش . بدانکه بهجت او ملک را مدار آمد

از تیغ طمع مفسد مُهْلِك مرفهم • وز تیغ حرص قاطع قاتل مسلم
 ملكم ز كلّ دنیا ملك فناعنت • در عزّم اگرچه كه گم کرده خاتم
 از حضرتی كه جنت عدنست بر زمین • بیرون فتاده ناگه مانند آدم
 خواهم كه بی تلهّف يك لحظه دم زخم • بری نیاید از غم بیمارسان دم
 • عزم باخر آمد و هیچ آرزو نماند • جز آرزوی حضرت شاه معظم
 و هموراست،

رنجور دل شكسته و حیران بماندهام
 كز حضرت مبارك سلطان بماندهام
 ز آن گرد من نگرده شادی كه سال و ماه
 در تبّه من چو موسی عمران بماندهام
 از دوستان مشفق و یاران مهربان
 بر گوشه ز عالم نسیان بماندهام
 بی مجمع ملايك اعیان نه بر مراد
 اندر میان مشتی شیطان بماندهام
 در صف كارزار نحوست بهر مقام
 بی مغفر سعادت و خفتان بماندهام
 كه در هبوط عزّم و گه در صعود ذلّ
 با انتشار حال پریشان بماندهام
 من بوسم و لیک چو یعقوب روز و شب
 در پیشگاه خانه احزان بماندهام
 پیدا چو آفتابم در هر هنر و لیک
 در زیر ابر عطلت پنهان بماندهام
 پائی ز جای رفته و در دست اکتساب
 چیزی نمانده بی سر و سامان بماندهام

۱۰

۱۲

۲۰

۲۴

(۴۶) الامیر العمد ثقة الدین جمال الفلاسفة یوسف بن محمد الدربندی،
 بوفور فضایل مشهور و بصنوف محامد مذکور و کمال براعت و تقدّم او
 بر اصحاب صناعت مخصوص و قصر فضل و بزرگی او را بنیان مرصوص،
 در دولت خسرو ملک آسایشها دید و مناصب خطیرا متقلّد شد، آخر
 ۵ الامر چون دید که گُلِ دولتِ دنیا بی زحمتِ خار نیست و مُلِ لذتِ او
 بی محنتِ خمار نی، بیت

يك شب براد دل کسی زیست بگو . کو روز دگر بدرد نگریست بگو
 دست از اشغالِ سلطانی باز کشید و پای در دامن قناعت آورد و انزوا
 و عزلت را بر عزّ و دولت اختیار کرد و مفای عالی یافت و یکی از مزارهای
 ۱۰ متبرک در خطّه لوهور تربت اوست و هر که در بند گشایش کارست
 تربت دربندی او را در آن معنی یارست و در اوایل ایّام جوانی او را
 قصایدست از مغانی غوانی خوشتر و از ایّام جوانی در نعیم و کامرانی
 دلکش تر و این چند بیت لطیف را تخلص بحضرت سلطان خسرو ملک
 کند و بعزلت خویش در اینجا اشارتی راند و رمزی بر آن دارد، شعر

۱۵ چون گردبادم از دل [و] با چشم پر نم . در عین رنج دایم و خوف دما دم
 حیران و دل شکسته و رنجور و ناتوان . بر اوج موج همّ و مهجور و در هم
 گویم که در هم ز هموم بلا و لیک . در هم نه ام ز محنت دینار [و] درهم
 مبرم نه ام و لیکن در هجر روزگار . موقوف حادثات قضاها مبرم
 کم ی کم بتزد کسی اختلاف از آنک . در گنج بیت احزان چون کج بر هم
 ۲۰ پارار بصیر بودم امسال آغیم . دی گر فصیح بودم امروز ابکم
 از من می چه خواهد چرخ سنیزه کار . کز تیر ناثبانش چون قوس پر چم
 فی من عزیز مصرم و فی قیصرم نه خان . فی کسری و قبادم و فی سام و رستم
 در ملک حق تعالی بر روی این زمین . يك بنده ضعیفم و کمتر ز هر کم
 ۲۴ اقدام دهر دانی بر من ز بهر چیست . داند که در طریق صیانت مقدم

ورنیز عادتست جناهات بعد ازین
 جز بندگی سید از من مدار چشم
 آن سروری که از پی فرخنده ذات او
 با اعتداد جان شد و با افتخار چشم
 هر شب گشاده چشم در ایوان فضل اوست
 این سائبان ازرق با صد هزار چشم
 چون دید آفتاب جمالش نگاه کرد
 در چشمه خور انر نظر احتقار چشم
 ای سرور جهان ز رخ فرخ تو کرد
 در گوش عقل و جان ز شرف گوشوار چشم
 عز نسب تراست توئی شهریار نطق
 چونانک بر حواس بود شهریار چشم
 مقدار فضل تو که شناسد درین دیار
 چون مور کور دارند اهل دیار چشم
 روز کرم گذشت و کرم را بیوستان
 اندر میان سبزه کند انتظار چشم
 ما معفن شدیم بنا مردمان چنانک
 ظلمت بجای نور کند اختیار چشم
 چون مردی و مردم اندر جهان نماند
 از پلک مردمان را سازد حصار چشم
 نا هست مرسخن را جای ثبات گوش
 نا هست مر بصر را جای فرار چشم
 خرم بزی که از دل و دست تو بحر و کان
 نعمت کند توقع و دارد یسار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گلها شدند گوئی در لعب طاق و جنت
 کاین جنت می نماید و آن طاق می کشد
 بر طاق نه هواء جهان را که در هوا
 قوس قزح ز ایوان صد طاق می کشد
 در ده می که در قدح او فروغ آن
 در شام نیره صبحی برآف می کشد
 آبیست در قنینه و لیکن چو آتش است
 کز غایت فروغ باحراف می کشد
 مستی ز هوشیاری خوشتر مرا از آنک
 مستی بمدح خسرو آفاق می کشد

هموراست،

ای دیده در خزان ز جمالت بهار چشم
 دارم ز حسرت تو چو ابر بهار چشم
 از بس که از بهار جمال تو بهره یافت
 هست از سرشک رنگین چون لاله زار چشم
 ای دو لب و رخ تو چو گلنار و ناردان
 دارم ز هجر تو چو کفیده انار چشم
 گریان از آن کرشمه هاروت جزع تو
 پر خواب عبهرست آن با پر خمار چشم
 بی دیدن جمال تو ای نور چشم من
 ندهد حیات زیب و نیاید بکار چشم
 خوش بود با توام صنایع ناگهان رسید
 ایام وصلهارا امر روزگار چشم
 یکبارگی جفا مکن از ما تو شرم دار
 کآخر دو چشم گردد روزی چهار چشم

نو بهار از بهر آن شه بارگانی ساخته است
 تا دهد هر روز از جام صبحی بار گل
 چون بخواند فاخته از نغمه موزون عروض
 روزگار انشا کند در مدح شه اشعار گل
 غره فهرست شاهان تاج دین خسرو ملک
 آنکه تابان شد ز اُنشش گوهر شهوار گل
 نقطه پرکار دولت آنکه در اوقات بزم
 زهره بر جامش نگارد نکته اسرار گل
 بر سریر ملک تا بگرفت در کف تیغ و جام
 گند شد دندان فتنه نیز شد بازار گل
 تا بتابد در هواء آسمان انوار چرخ
 تا بماند در فضاء بوستان آثار گل
 شاهرا در بوستان زندگی همواره باد
 جام عشرت خون صها شاخ نهمت بار گل
 با ظفر نوشید رنگین باده هر بامداد
 وز طرب بغنوده از ی مست و برخوردار گل

هموراست،

روزی خوشست و ابر در آفاق می کشد
 دل سوی ساقیان سمن ساق می کشد
 دستان مرغ پرده عشاق می زند
 عشرت گرفته دامن عشاق می کشد
 چون دیدبان خوش کله این ابر سیم ریز
 نور درخش زرین مزارق می کشد
 باد صبا ز کله فیروزه گون باغ
 خندان هزار لعبت خنجاق می کشد

(۴۵) المولی الاجل الکبیر شهاب الدولة و الدین محمد بن رشید رئیس
خواجه محمد رشید از افاضل آن دیار و فضلاء نامدار بود با جاه
عریض و فضلی مستفیض و طبعی زاینده و خاطری در ذکا چون ابن ذکا
نابند و خطی چون در منشور و شعری چون عبق منطوم و از شیخ الاسلام
• رکن الملة و الدین [شنیدم که] دوستی بتزدیک او قدری گل و نرگس
فرستاد فی البدیهه ابن دو بیت گفت،

شاخکی چند نرگس رعنا • گلکی چند نازه [و] چیده
آن همه دیده‌ها بی چهره • وین همه چهره‌ها بی دیده

لطافت این سخن و طراوت این لفظ بر حسن بیان و لطف طبع آن
۱۰ یگانه جهان گواه عدل و مخبر صادق است و وفات او در شهر سته ثمان
و تسعین و خمسمائه اتفاق افتاد و آفتاب فضل برقتن او منکسف شد و
ماه هنر او زحمت محاق دید و این ابیات در ملک ابو الملوک سراج
الدولة و الدین خسرو ملک گفت،
شعر

ساقیا در ده قدح بر لذت دیدار گل
وز طرب رخسار خود بفروز چون رخسار گل
باده‌را چون آفتاب از مشرق ساغر بر آر
لهورا بنامے صبح امر مطلع دیدار گل
ساقیا چون حق گل را جز بی نتوان گذارد
گل نمود از پرده رخ و ده مخواه آزار گل
مدح سلطان گوی تا لذت دهد بر دست نو
۲۰ باده مشکین درین ایام عنبر بار گل
هر زمان از نارون قمری می منبر کند
تا بیاغ خسروی املا کند اخبار گل
۲۲

زهی رماح نو بر فرق پادشاهی ناج
 سریر ملک چو نو ناجور نی یابد
 زره چو جوشن ماهیست پیش نیزه تو
 امان ز خنجر نیرت سپر نی یابد
 اگر فریشتہ خواهم ترا سزا باشد
 که کس نظیر تو اندر بشر نی یابد
 سریر ملک تو در زیر گنبد اخضر
 بساط کثرت از بحر و بر نی یابد
 چو ساخت باز نشین بدست چون ابرت
 خروس چرخش در زیر پر نی یابد
 های حرمت نو بر جهان چو پر بکشد
 ز چنگ بازی کبکی ضرر نی یابد

هم اوراست،

آن ماه مشک طره و آن سرو گش خرام
 بر من بیاده غم دل را کند حرام
 روشن شود چو روز شب قیروام من
 چون او بزم جلوه کند آفتاب فام
 از خرمی ندانم چون ی دهد مرا
 کان دولب چو نوش کدامست و ی کدام
 چون لام الف گرفته من اورا کنار و او
 پیراسته دو زلفک چون دال کرده لام
 او دام دل نهاده از آن زلف پر شکن
 من مرغ دل فتاده در آن زلف او بدام
 خسته کند جانها هر دم دو جزع او
 گوئی همی که تیغ بر آرند از نیام

- گل امر کمال بقا بهره نمدارد
مدد ز نور جمالت مگر نمی یابد
چو پرتوئی از روی می دمد خط تو
که سبزش آب جز از گلشکر نمی یابد
ندرو حسنی و عشق تو هست آن بازی ۵
که جز به بازی دل زیر پر نمی یابد
چنان حجاب تو آمد شعاع طلعت تو
که بهره ز جمالت نظر نمی یابد
بزیر آینه چرخ بی شراب لب
صفاء راحت جان را صورت نمی یابد ۱۰
چگونه گویم وصف جمال تو مجمل
که عقل حسن نرا مختصر نمی یابد
دل ز آفت تیر دو نرگست سپری
جز آن دو سنبل لاله سپر نمی یابد
مفر نیابد دلمها ز غمزه تو چنانک ۱۵
عدوی شاه ز تیغش مفر نمی یابد
سراج دولت خسرو ملک که شمع فلك
ز کان شاهی چون او گهر نمی یابد
درخت عدلش هر جا که سایه گسترده
ز باد چینی روی شمر نمی یابد ۲۰
بهر مکان که بیفتد خیال هیبت او
نما عروق نبات و شجر نمی یابد
جز از حسام و ز نیرش که ابر و برق شدند
سپهر دولت شمس و قمر نمی یابد ۲۴

سوار شیرگردون را همی مانست و شد ظاهر
 چو جرم زهره و شکل مه نو گوی و چو گانش
 ز برقی بود چابکتر که ابری بود شب‌بیزش
 ز مهری بود زیباتر که چرخ بود جولانش
 ز خط زمردی بر لعل او قوس قزح پیدا
 ز چشم پیش او ابری که جز در نیست بارانش
 بزیر آن نگین لعل آید چرخ فیروزه
 اگر مهری کند فرخ ز عالی نام سلطانش
 در مدح سلطان میگوید هم درین قصیده

بگیرد شهر شاهین نذرو از قوتِ عدلش
 بروید در دل خارا گیا از ابر احسانش
 رباید ز آسمان در حین سنانش عفتِ پروین
 اگر ناگه سرافرازی کند رخ چو ثعبانش
 اگر جویند در عالم ز صف مکرمت آیت
 نماید از ید بیضا چو موسی زود برهانش
 هر آن سرور که او دامن کشد از فخر بر گردون
 ترا گردن اگر نهد اجل گیرد گریبانش

و این قصیده جواب شعر اُستاد الشعرا عمادی گوید،

قصیده

دهان تنگ ترا و هم در نمی یابد
 بصد فسون سخن زو گذر نمی یابد
 خمید مشک تو دلا هم بسوخت چنانک
 دلی نماند کش اندر جگر نمی یابد
 میان تو ز نخیلی چنان لطیف آمد
 که در کنار مرا اورا کمر نمی یابد

در پایه او چشم فلک یابد خواب
 در سایه او قرار گیرد سیماب
 اکنون که چو آفتاب از شرق رسید
 بگشاد بهر جای که آبت و تراب
 راز دل لعب دید از راه صواب
 امر جود سوال آزا داد جواب
 بر خلق بخشود و جهانی بخشید
 در بزم چو بار داد با باده ناب

۵

و این قصیده که برهان فصاحت و گواه لطافت طبع و پست در جواب
 ۱۰ شعر رشید میگوید،

شعر

ز ماه آن رُخش لعیست در سبب ز نخدانش
 ز جام آن لبش مستیست در زلف پریشانش
 لبش گر نیستی یاقوت خود بگداختی بیشك
 ز تاب مشعل رخسار چون خورشید تابانش
 دل هر شور بختی را که یابد رنج زهر غم
 شفا باشد از آن شکر که هست اندر نمکدانش
 بود پر سوسن و سنبل شود پر ضمیران و گل
 کنار مردم دیده نر روی همچو بستانش
 نگردد و مرا پیدا نشانی امر دهان او
 که نقاش طبیعت کرد از بس لطف پنهانش
 چو چشم كبك چشم من ز گربه پر ز خون گردد
 چو بینم با لب پر خند چون کبکی خرامانش
 چو ماهی دیدمش دی من بر آن شب‌بیز در جولان
 که در ناورد کوهی بود صحن چرخ میدانش

۱۵

۲۰

۲۴

چون بُردۀ باز روز شد پر غراب
 دریا فلك نمود دُرهاء خوش آب
 همچون ماهی که گردد از ابر پدید
 بنمود رخ آن سرو سمن زیر نقاب
 در سوسن جام کرد گلرنگ شراب
 گوئی که نمود آتشی اندر آب
 یا لعل مُذاب ریخت در مروارید
 یا شعله برق بود بر روی سراب
 می داد مرا زان لب نوشین بشتاب
 بر آب عنب نقل شکر از عَناب
 از بس که بمن بر رخ گل داد نیند
 چون نرگس خود کرد مرا مست و خراب
 رفت از بر من چو نیر اندر پرناب
 بگذاخت مرا چو تیزی اندر مهناب
 چون دید که گشت زلف شب باز از تاب
 مهرست و سپهر و ابر و دریا و سحاب
 از صبح چو تیغ شاه مشرق خندید
 خسرو ملك آن شاه که اورا القاب
 گردون بهزار دید چون او بندید
 اندر صد قرن بل که افزون ز حساب
 اوراست سپهر مرکب و ماه رکاب
 بر دیو کند حمله بتیغ چو شهاب
 جایی که همای عدل او سایه کشید
 خرگوش بخیسپد اندر آغوش عَناب

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ای ستمگار بهنگام جفا و گه جور
 دلم را رنج گرانبار مکن گو نکم
 ای میان تو چو تار قصب از باریکی
 تن زارم چو قزین زار مکن گو نکم
 ای دل اندر پی بیهوده مشو گو نشوم
 خرد و صبر خود آوار مکن گو نکم
 گر ترا صبر و خرد هر دو بهم یار شوند
 بیش فرمان چنان یار مکن گو نکم

(۴۴) الصدر الاجل ملك الكتاب افضل العالم جمال الدين ابو المحاسن

یوسف بن نصر الکاتب،

۱۰

یوسف نصر افضل عصر خود بود، چون جمال یوسفی فضل او بر
 جهانیان ظاهر شد همه مدعیان عصر چون لائیات مصر دست لاف
 ببریدند که وَقَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَبَتَقْدِيمٍ وَبِرَاعَةٍ او معترف گشتند و قُلْنَ
 حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ بر تخت فصاحت سلطان و
 ۱۰ بر ولایت براعت قهرمان و او را بدو زبان دو دیوان است و هر قصیده
 از قصاید نازی او بمثابة است که بلاغت او تمام بمقابله آن نا تمام است
 و اشعار ذُو الرُّمَّة و بُحْتَرِي باوّل پایه قدر آن نرسد، جزالت عرب با
 لطافت عجم فراهم آورده است و معانی دقیق با الفاظ رفیق امتزاج داده
 و از افاضل خراسان و غزنین بر سر آمد چنان عالی همت بود که جز
 ۲۰ سلطان را سزاوار مدایح خود نداشتی و اگر اشعار نازی او بیاریم باطالت
 انجامد از شیخ الاسلام زکی بُدِیمُ اللَّهُ بِرُكْنَةٍ شَنِيدِمُ که این قصیده بسیط
 از بحر هزج که مخصوص است بر رباعیات در مدح سلطان خسرو ملك
 ۲۲ گفته است و کس پیش از وی برین منوال نگفته است، قصیده

چون دعای تو همیشه دیده بدر من
 ن بخنده وین بگریه بر ز گوهر هست هست
 ی بهر ماه مقرر وی گریه باغ چهر
 گریه پرسی که روزی باغ و مضر هست هست
 ی رخ تو همچو خور تا چند پرسی کاین رخ
 بزمگاه پادشاهان نیست در خور هست هست
 شاه مسعود آنکه گر گویند طبعش گاه خود
 مقتد و اوستاد بحر خضر هست هست
 تاج او تاج سماک و فرق فرقد گشت گشت
 رای او نور سپهر و مهر نور هست هست
 قدر او قدر خطا و خان خان برد برد
 ملک او ملک فریدون و سکندر هست هست
 تا همیشه از میان و ز کمر باشد من
 این یکی گریست گردد و آن دیگر گریست هست
 ذات او قطب جلال و کائنات رفعت داد داد
 نام او زین طراز و فخر منبر هست هست

هم اوراست،

فتنها بر دلم آوار مکن گو نکم
 بارها کرده این آوار مکن گو نکم
 دیده ام را چو لب خویشتن ای دیده و دل
 همه پر آلوده شهوار مکن گو نکم
 علم وصل مرا ای شده در حسن علم
 چون سر زلف نگونسار مکن گو نکم
 خسته غمزه غمازم و با خستگیم
 بسته طره طراز مکن گو نکم

بجام باده جان پرور که امروز • نشاط دل ز نوعی دیگر آمد
 گشاده رایت اقبال ناگاه • بهار خرم میبوی در آمد
 بتان خوب روی بوستان را • نسیم باد گوئی آزر آمد
 گل از مهد زمرد شاد و خندان • چو روی آن نگار دلبر آمد
 رخ گل با نَمِ باران عروس است • که دُر شاهوارش زیور آمد
 نگه کن برگ بید و غنچه گل • که هر دو باغ را چون درخور آمد
 ز بهر قهر خصم ملك سلطان • یکی پیکان و دیگر خنجر آمد
 از آن نیلوفری تیغ چو آتش • ز جان دشمنان آتش بر آمد
 که دیدست ای عجب آبی مجسم • که در وی جرم آتش مضمر آمد

(۴۲) * * * * *

در کمال بزرگی و جمال بزرگواری از فلك آفتاب و آفتاب فلك در گذشته
 و فصاحت و بلاغت او بساط فضل سحاب و حسان در نوشته، چند
 کُرت سلطان بین الدولة بهرامشاه نغمه الله برحمته مسند وزارت را بدو
 منوَّض گردانید و آن منصب عالی بر وی عرضه داشت، قبول نکرد و
 ۱۵ بدان التفات نمود و گفت عاقل در عواقب امور نگرد و چون بعد از
 هر عزّ شغلی ذلّ عزلی است واجب نکند خود را در معرض مخافت و
 تعرّض صد هزار آفت آوردن و بسبب آن علوّ همت منصب او از فلك
 هتم رفیع تر بود و حضرت رفیع او مقصد فضلا و مرع علما، و او بر
 هر دو زبان قادر بود و در هر دو میدان در سواری [ماهر] نازی و
 ۲۰ پاری او را ملکه و این چند بیت از منشآت او مصداق این دعوی و
 برهان این معنی است، در مدح سلطان علاء الدولة مسعود بن ابراهیم
 گفت،
 نظم

مشك سنبل شكل نو بهتر ز عنبر هست هست
 لعل لؤلؤ بار نو خوشتر ز شکر هست هست

راحت جنان و آن نصایف بتمام و کمال درین بلاد و دیار کم مطالعه افتاده است و این شعر از انشاء اوست،

نظم

ملك بر پادشا قرار گرفت • روزگار آخر اعتبار گرفت
 بیخ اقبال باز نشو نمود • شاخ انصاف باز بار گرفت
 ممتنی ملك در تزلزل بود • عاقبت بر ملك قرار گرفت
 آنكه گنجی يك سوال بداد • و آنكه ملكی يك سوار گرفت
 عكس بزمش چو بر سپهر افتاد • خانه زهره زو نگار گرفت
 صبح نیفش چو از نیام بتافت • آفتاب آسمان حصار گرفت
 ملكا خسرو خداوندا • این سه نام از تو افتخار گرفت
 پای ملك استوار گشت اكون • كه ركاب تو استوار گرفت
 وله ایضاً،

ای یمن تو مشرب آداب • وی یسار تو مكسب آمال
 در بنانت ائمه فضلا • در بیانت لطیفه افضال

(۴۱) صاحب نصر الله [بن] عبد الحمید،

۱۰ که صاحب و ابن العبدرا در میدان بیان باز پس بگذاشتی و در فنون فضایل رایت افتخار بر اوج فلك اثر بر افراشتی نظم و نثر نصرف قلم اورا گردن نهاده و دقایق حقایق در پیش خاطر او ایستاده و توسن بیان رام طبیعت او گشته و تا دور آخر زمان و انقراض عالم هر کس که رسالتی نویسد با در کتابت تنوّفی کند مقتبس فواید او تواند بود چه ترجمه
 ۲۰ کلبه و دمنه که ساخته است دستمایه جمله کتاب و اصحاب صنعت است و هیچ کس انگشت بر آن نهاده است و آنرا قدح نکرده و از منشآت پارسیان هیچ تألیف آن اقبال ندیده و آن قبول نیافته و با این همه فضل و بزرگی و علو منصب و رفعت منسب و جمال حسب و جلال
 ۲۴ نسب ایام با او نساخت و حق فضل او نشاخت و بسعایت قاصدان

با ورد هر نشینم و با دود هر قرین
 با زهره هم قرانم و با مه مجاورم
 هم در جوار مشکم و هم در پناه گل
 هر مایه عیرم و هر رشک عنبرم
 زنجیر دل ربایم و شمشاد جان فزای
 ابر زمره نمای و بخار معنبرم
 ابا و زرد هم نبردم و با عاج در لجاج
 جز ارغوان نسایم و جز لاله نسپریم
 هندو نیم مجاور آن خال هندویم
 کافر نیم مرافق آن چشم کافریم
 همچون دل مخالف صاحب شکسته ام
 مانند عیش دشمن و عمرش مکدرم
 [رخ نیره سر بُریده نگونسار و مشکبار
 گوئی که نوک خامه دستور کشورم]

۱۵ و از ثقه شنیدم که عمید کمالی در فضل کمالی داشت و در هنر جمالی چون
 خط نبشتی دیر فلک شرمسار شدی و چون بربط نواختی زهره از رشک
 بر فلک بیقرار شدی و از ندماء سلطان سعید شجر نغمه الله برحمته بود
 و سلطان را بدو نظری کامل، شبی در مجلس بزم سلطان مست شده بود
 و معاشرت عفار مرکب او را غرق کرده و رَحِم فکرت او را عافر گردانیده،
 ۲۰ سلطان فرمود که بربط بزن، از غایت مستی گفت فی زخم سلطان ازین
 معنی متغیر شده بفرمود تا او را باستخفاف از مجلس برون کردند، بامداد
 این ایات انشا کرد و بحضرت فرستاد،
 قطعه

انر فضله نیذ بعالی بساط شاه
 آگه نبود بنده ز سود و زیان خویش

سرخ و سپید نوش لب و پست - عدت
 این از عقیق گجست آن ز جور کن
 دارد همیشه پست و بادام نو دو چیز
 این شهد و نوش دُرد و آن تاوٹ و شان
 جد زره نمائے نو و زلف جد نو
 این همچو چتر آمد و آن همچو صولجان
 گوئی کہ قد خصم خدوند ما شدست
 این کوڑ همچو دئی و آن خفته چون کن
 عدل و عطای اوست جہان را و خلق را
 این چشم را چو دیدہ و آن جسم را چو جان
 مابہ ز طبع و حلم نو بردند باد و خاک
 این زین سبب سبک شد و آن زان قبل گران
 جان و رولن صاحب و صابی بہ پیش نست
 این تیرہ از بنانت و آن عاجز از بیان
 پاکیزہ خصلت نو و فرخندہ رائے نو
 این را نجات دانست آن را ثبات کان

ہم او گفت،

زلف نگار گفت کہ انر قیر چنبرم
 شب صورت و شبہ صفت و مشک پیکرم
 ترکیب انر شبست و نر روزست مرکبم
 بالینم از بگلست و زلالہ است بسترم
 یا در میان ماہ بود سال و مہ تم
 یا بر کران روز بود روز و شب سرم
 جنیان نر از ہوام و لرزان نر ز آب
 تیرہ نر ز خاک و ہمیشہ بر آذر

ز انك دارد شرم از احسان و حسنت نو بهار
 گیرد اندر سر ز میغ و سبزه چادر باد و خاك
 باد و خاك ار حلم و انصاف ترا منكر شوند
 بیند از آب و زآتش رنج منكر باد و خاك
 بر هوا و بر زمین گر مدح تو خواند کسی
 گردد از قوت سخنگوی و هنرور باد و خاك

هم او گوید،

پیشانی و قفای تو اے ترك دلستان
 این زهره زمینست و آن ماه آسمان
 کردند روی و موی تو طیره برنگ و بوی
 این برگ لاله و گل و آن شاخ ضمیران
 روز قطیعت و شب وصلت هر آینه
 این محنت جحیم است و آن راحت جنان
 بر رفته قد و آن لب همچون عقیق تو
 این رشك نارون شد و آن رنج ناردان
 زلفین تابدار و رخ آب دامن تو
 این چون بنفشه آمد و آن همچو ارغوان
 روی تو روز وصلت و زلف تو گاه هجر
 این راحت دل آمد و آن آفت روان
 زلفین جان فزای و خط دلربای تو
 این ساده ساج [و] قبرست آن سوده مشك و بان
 رخسار و عارض تو ز خوشی و خرمی
 این نازه نو بهارست آن طرفه بوستان
 گشته است روز روشن و عیش فراخ من
 این نیره چون دو زلفت و آن تنگ چون دهان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

چون بُردۀ باز روز شد پر غراب
 دریا، فلك نمود دُرهاء خوش آب
 همچون ماهی که گردد از ابر پدید
 بنمود رخ آن سرو سمن زیر نقاب
 در سوسن جام کرد گلرنگ شراب
 گوئی که نمود آتشی اندر آب
 یا لعل مُذاب ریخت در مروارید
 یا شعله برق بود بر روی سراب
 می داد مرا زان لب نوشین بشتاب
 بر آب عنب نقل شکر از عَناب
 از بس که بمن بر رخ گل داد نیند
 چون نرگس خود کرد مرا مست و خراب
 رفت از بر من چو نیر اندر پرتاب
 بگداخت مرا چو توزی اندر مهتاب
 چون دید که گشت زلف شب باز از تاب
 مهرست و سپهر و ابر و دریا و سحاب
 از صبح چو نیغ شاه مشرق خندید
 خسرو ملك آن شاه که اورا القاب
 گردون بهزار دید چون او بندید
 اندر صد قرن بل که افزون ز حساب
 اوراست سپهر مرکب و ماه رکاب
 بر دیو کند حمله بتیغ چو شهاب
 جایی که همای عدل او سایه کشید
 خرگوش بخیسپد اندر آغوش عَناب

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

ای ستمگار بهنگام جفا و گه جور
 دلم را رنج گرانبار مکن گو نکم
 ای میان تو چونار قصب از باریکی
 تن زارم چو قزین زار مکن گو نکم
 ای دل اندر پی بیهوده مشو گو نشوم
 خرد و صبر خود آوار مکن گو نکم
 گر ترا صبر و خرد هر دو بهم یار شوند
 بیش فرمان چنان یار مکن گو نکم

(۴۴) الصدر الاجل ملك الكتاب افضل العالم جمال الدين ابو المحاسن
 يوسف بن نصر الكاتب،

یوسف نصر افضل عصر خود بود، چون جمال یوسفی فضل او بر
 جهانیان ظاهر شد همه مدعیان عصر چون لائیات مصر دست لاف
 بریدند که و قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ و بتقدم و براعت او معترف گشتند و قُلْنَ
 حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ بر تخت فصاحت سلطان و
 ۱۰ بر ولایت براعت قهرمان و او را بدو زبان دو دیوان است و هر قصیده
 از قصاید نازی او بمثابة است که بلاغت او تمام بمقابله آن نا تمام است
 و اشعار ذُو الرُّمَّة و بُحْتَرِي باوّل پایه قدر آن نرسد، جزالت عرب با
 لطافت عجم فرام آورده است و معانی دقیق با الفاظ رفیق امتزاج داده
 و از افاضل خراسان و غزنین بر سر آمد چنان عالی همت بود که جز
 ۲۰ سلطان را سزاوار مدایح خود نداشتی و اگر اشعار نازی او بیاریم باطالت
 انجامد از شیخ الاسلام زکی بُدِیمُ اللَّهُ بُرْکَتَهُ شنیدم که این قصیده بسیط
 از بحر هزج که مخصوص است بر بایعات در مدح سلطان خسرو ملک
 ۲۲ گفته است و کس پیش از وی برین منوال نگفته است، قصیده

چون دهان تو همیشه دیده بیدار من
 آن بخنده وین بگریه پر ز گوهر هست هست
 ای بهار ماه منظر وی نگار باغ چهر
 گرمی پرسی که روزی باغ و منظر هست هست
 ای رخ تو همچو خور نا چند پرسی کاین رخ
 بزمگاه پادشاه نیک در خور هست هست
 شاه مسعود آنکه گر گویند طبعش گاه جود
 مفتدا و اوسناد بحر اخضر هست هست
 ناج او ناج سماء و فرق فرقد گشت گشت
 رای او نور سپهر و مهر انور هست هست
 قدر او قدر خطا و خان خانان برد برد
 ملک او ملک فریدون و سکندر هست هست
 نا همیشه از میان و از کمر باشد مثل
 این یکی گر نیست گردد و آن دگر گر هست هست
 ذات او قطب جلال و کان رفعت باد باد
 نام او زین طراز و فخر منبر هست هست

هم اوراست،

فتنها بر دلم انبار مکن گو نکم
 بارها کرده این نار مکن گو نکم
 دیده ام را چو لب خویشتن ای دیده و دل
 همه پر اولو شهوار مکن گو نکم
 علم وصل مرا ای شده در حسن علم
 چون سر زلف نگونسار مکن گو نکم
 خسته غمزه غماز و با خستگیم
 بسنه طره طراز مکن گو نکم

بجام باده جان پرور که امروز • نشاط دل ز نوعی دیگر آمد
 گشاده رایت اقبال ناگاه • بهار خرم میون در آمد
 بنات خوب روی بوستان را • نسیم باد گوئی آزر آمد
 گل از مهد زمرد شاد و خندان • چو روی آن نگار دلبر آمد
 رخ گل با تم باران عروس است • که دُر شاهوارش زیور آمد
 نگه کن برگ بید و غنچه گل • که هر دو باغ را چون درخور آمد
 ز بهر فخر خصم ملک سلطان • یکی پیکان و دیگر خنجر آمد
 از آن نیلوفری تیغ چو آتش • ز جان دشمنان آتش بر آمد
 که دیدست ای عجب آبی مجسم • که در وی جرم آتش مضمهر آمد

(۴۲) * * * * *

در کمال بزرگی و جمال بزرگواری از فلک آفتاب و آفتاب فلک در گذشته
 و فصاحت و بلاغت او بساط فضل سحبان و حسان در نوشته، چند
 کُرت سلطان بین الدولة بهرامشاه نغمه الله بر حمت مسند وزارت را بدو
 منوَّض گردانید و آن منصب عالی بر وی عرضه داشت، قبول نکرد و
 ۱۰ بدان التفات نمود و گفت عاقل در عواقب امور نگرد و چون بعد از
 هر عزّ شغلی ذلّ عزلی است واجب نکند خود را در معرض مخافت و
 تعرض صد هزار آفت آوردن و بسبب آن علوّ همت منصب او از فلک
 هتم رفیع تر بود و حضرت رفیع او مقصد فضلا و مرتع علما، و او بر
 هر دو زبان قادر بود و در هر دو میدان در سواری [ماهر] تازی و
 ۲۰ پارسی او را ملکه و این چند بیت از منشآت او مصداق این دعوی و
 برهان این معنی است، در مدح سلطان علاء الدولة مسعود بن ابراهیم
 گفت،
 نظم

مشك سنبل شكل نو بهتر ز عنبر هست هست
 لعل لؤلؤ بار نو خوشتر ز شکر هست هست

راحت جنان و آن نصایف بتمام و کمال درین بلاد و دیار کم مطالعه
افتاده است و این شعر از انشاء اوست،
نظم

ملك بر پادشا قرار گرفت • روزگار آخر اعتبار گرفت
بیخ اقبال باز نشو نمود • شاخ انصاف باز بار گرفت
متنی ملك در تزلزل بود • عاقبت بر ملك قرار گرفت
آنكه گنجی يك سوال بداد • و آنكه ملكی يك سوار گرفت
عكس بزمش چو بر سپهر افتاد • خانه زهره زو نگار گرفت
صبح تیغش چو از نیام بتافت • آفتاب آسمان حصار گرفت
ملكا خسرو خداوندا • این سه نام از تو افتخار گرفت
پای ملك استوار گشت اکنون • كه ركاب تو استوار گرفت
وله ایضاً،

ای یمین تو مشرب آداب • وی یسار تو مكسب آمال
در بنانت ائمه فضلا • در بیان لطیفه افصال

(۴۱) صاحب نصر الله [بن] عبد الحمید،

۱۰ که صاحب و ابن العیدرا در میدان بیان باز پس بگذاشتی و در فنون
فضایل رایت افتخار بر اوج فلک اثر بر افراشتی نظم و نثر نصرف قلم
اورا گردن نهاده و دقایق حقایق در پیش خاطر او ایستاده و نوسن بیان
رام طبیعت او گشته و تا دور آخر زمان و انقراض عالم هر کس که رسالتی
نویسد یا در کتابت تنوّی کند مقتبس فواید او تواند بود چه ترجمه
۲۰ کلیله و دمنه که ساخته است دستمایه جمله کتاب و اصحاب صنعت است
و هیچ کس انگشت بر آن نهاده است و آنرا قدح نکرده و از منشآت
پارسیان هیچ تألیف آن اقبال ندیده و آن قبول نیافته و با این همه
فضل و بزرگی و علو منصب و رفعت منسب و جمال حسب و جلال
۲۴ نسب آیام با او نساخت و حق فضل او نشاخت و بسعایت قاصدان

و اکنون هم بترسم ز آن گفته خطا
زین جرم جز دو چیز نه بینم امان خویش
و این قطعه هم اوراست در وعظ یاران و احتراز از مصاحبت
بدکرداران،
نظم

بی درستی دوستی با کس نشاید داشتن
یا کسی را از گزافه دوستدار انگاشتن
اعتماد دوستی بر هر کسی مشکل بود
احتمی باشد درین معنی خطا پنداشتن
بر امید آب خوش در شوره گر چاهی کنی
آب او چون شور آید بایدش انباشتن
دوستی با جنس دار و تجربت گیر از نخست
تا بازارش نباید باز پس بگذاشتن

---

(۴۰) الصدر الاجلّ ظهیر الدین او [الکتاب محمد بن علی
السمرقندی الکاتب،

۱۵ آنکه مرفد فضل او از اوج فرقد گذشته بود و زبان بیان او بساط ذکر
حسان را در نوشته سوار مرکب بلاغت و سلاطین موکب فصاحت بود،
مدتی صاحب دیوان انشاء قلع طمغاج خان بود و اکابر آن زمان از بحار
فضایل او مغترف بودند و بتقدیم و پیشوائی او مغترف و سندباد را
بجلیت عبارت تزیینی دادست و آن عروس زیبارا مشاطه فرجعت او
۲۰ بخوبترین دستی بر آورده و اعراض الریاسة فی اغراض السیاسة از منشآت
اوست، بحری زاخر موج او جواهر فاخر، از ابتدای دولت جمشید ملک
تا بعد سلطنت مخدوم خود لطایف کلام جملگی ملوک بیاورده است و
آنها شرحی زیبا بعبارتی دلربا داده و سمع الظهیر فی جمع الظهیر تألیف
۲۴ اوست و آن روضه ایست از ریاض جنان و بستان انوار و ازهار او

با ورد هر نشینم و با دود هر قرین
 با زهره هم قرانم و با مه مجاورم
 هم در جوار مشکم و هم در پناه گل
 هر مایه عیرم و هر رشک عنبرم
 زنجیر دل ربایم و شمشاد جان فزای
 ابر زمره نمای و بخار معبرم
 ابا و رد هم نبردم و با عاج در لجاج
 جز ارغوان نسایم و جز لاله نسپرم
 هندو نیم مجاور آن خال هندویم
 کافر نیم مرافق آن چشم کافریم
 همچون دل مخالف صاحب شکسته ام
 مانند عیش دشمن و عمرش مکدرم
 [رخ نیره سر بُریده نگونسار و مشکبار
 گوئی که نوک خامه دستور کشورم]

۱۵ و از ثقه شنیدم که عمید کمالی در فضل کمالی داشت و در هنر جمالی چون
 خط نبشتی دبیر فلک شرمسار شدی و چون بربط نواختی زهره از رشک
 بر فلک بیقرار شدی و از ندماه سلطان سعید سبخر نغمه الله برحمته بود
 و سلطان را بدو نظری کامل، شبی در مجلس بزم سلطان مست شده بود
 و معاشرت عفار مرکب او را عفر کرده و رحم فکرت او را عافر گردانیده،
 ۲۰ سلطان فرمود که بربط بزن، از غایت مستی گفت فی زخم سلطان ازین
 معنی متغیر شده فرمود تا او را باستخفاف از مجلس برون کردند، بامداد
 این ایات انشا کرد و بحضرت فرستاد،
 قطعه

امر فضله نیکو بعالی بساط شاه
 آگه نبود بنده ز سود و زیان خویش

ز انك دارد شرم از احسان و حسنت نو بهار
گیرد اندر سر ز میغ و سبزه چادر باد و خاك
باد و خاك ار حلم و انصاف ترا منكر شوند
بیند از آب و زآتش رنج منكر باد و خاك
بر هول و بر زمین گر مدح تو خواند کسی
گردد از قوت سخنگوی و هنرور باد و خاك

هم او گوید،

پشانی و قفای تو اے نرك دلستان
این زهره زمینست و آن ماه آسمان
کردند روی و موے تو طیره برنگ و بوی
این برگ لاله و گل و آن شاخ ضمیران
روز طبیعت و شب وصلت هر آینه
این محنت جحیم است و آن راحت جنان
بر رفته قد و آن لب همچون عقیق نو
این رشك نارون شد و آن رنج ناردان
زلفین تابدار و رخ آب دامنو
این چون بنفشه آمد و آن همچو ارغوان
روی نو روز وصلت و زلف نو گاه هجر
این راحت دل آمد و آن آفت روان
زلفین جان فزای و خط دلربای نو
این ساده ساج [و] قبرست آن سوده مشك و بان
رخسار و عارض نو ز خوشی و خرمی
این نازه نو بهارست آن طرفه بوستان
گشته است روز روشن و عیش فراخ من
این تیره چون دو زلفت و آن تنگ چون دهان

- چون نشیند گرد میدان بر جین و جعد او
گر ییفشاند شود پر مشک و عنبر باد و خاک
موی و روی او می دارد ز رنگ و بوی خویش
هم معطر آب و آتش هم منور باد و خاک
ور ز زلف و دولب و دندان او یابند اثر
گردد از جیم و ز میم و سین مصور باد و خاک
قدّ او را گر بدیدی خاک و باد از ابتدا
در چمن هرگز نپروردی صنوبر باد و خاک
گر هوا و گرد بر زلف و لبش یابد گذر
گردد اندر حال پر شمشاد و شکر باد و خاک
ز آنک چون اندام او دیدست سوسن را بباغ
بر سر سوسن نهاد از سیم افسر باد و خاک
ور زمین را پیش شاه خسروان بوسه دهد
از لب و دندان کند پر لعل و گوهر باد و خاک
آنک گر موجی زند بحر دلش نبود تمام
زورق انعام او را بیل و لنگر باد و خاک
چون خدنگ اندازد و شببیز تازد روز رزم
منهزم گردد ز پیش شاه صندر باد و خاک
ای خداوندی که از رای تو و روی عدوت
شد مصفاً آب و آتش شد مکدر باد و خاک
هست خصم و حاسد و بدگوی و بدخواه ترا
در دل و چشم آب و آتش بر کف و سر باد و خاک
بر هوا و بر زمین گر مدح تو عرضه کنند
مشک بارد در زاید نا بمحشر باد و خاک
- ۵
۱۰
۱۵
۲۰
۲۴

شده متابعت تو نجات را توفیق . شده مشایعت تو حیات را منشور
 نتیجه ز خلاف تو در دم کژدم . لطیفه ز وفاق تو در سر زنبور
 همه نهاد تو مجد و بمجد نا معجب . همه سرشت تو جاه و بجاه نا مغرور
 فضایل تو بر انعام طالبان موقوف . شایل تو بر اکرام سایلان مقدور
 بزیر پایه قدر تو ساحت جنت . بزیر سایه صدر تو راحت رنجور
 ز دام کین تو نا دیک هیچکس صحت . ز جام مهر تو ناگشته هیچ کس مخمور
 بحسن سعی تو در شرع صد هزار فتوح . ز حد تیغ تو در شرک صد هزار فتور
 و این قطعه بشهاب الدین ادیب صابر نوشته،

شهاب الدین سپهر فضل صابر . فضایل هست ذانت را بفرمان
 ۱۰ خرد با جان تو جسته است وصلت . هنر با طبع تو بسته است پیمان
 شعار نست عز اهل دانش . دثار نست حرز اهل ایمان
 ترا در نظر لعینها آزر . ترا در نثر حکمها لقمان
 نن مطروح را جاه تو قوت . دل مجروح را لطف تو درمان
 سخن فرمانبر طبع تو چونانک . پری فرمانبر امر سلیمان

(۲۹) امیر عمید کمال الدین جمال الکتاب کمالی البخاری،

۱۵

کمال اعجوبه دهر و نادره ما وراء النهر بود، بساحری در شاعری مشهور
 و در صباغت زر سخن چون سامری مذکور جودت الفاظ و لطاف معانی
 او از اولانی پر از رحیق دلکشترا این قصیده که [عقل] در حسن آن متغیر و
 خاطر از درك او عاجزاست در مدح سلطان سعید معز الدینا و الدین
 ۲۰ ابو الحارث سنجر بن ملکشاه انار الله برهانه گفته است شعر

گر زند آسیب زلف ترك من بر باد و خاک
 از خوشی با مشک و با عنبر زند سر باد و خاک
 رنگ روی و بوی مویش گر بیابد خاك و باد
 گردد از شکش قرین چین و چنبر باد و خاک

۲۴

چرخ ذکر ترا نهوشاند * دهر عزّ ترا نفرساید
 نو ستودی مرا و مثل ترا * بتفاخر زمانه بستاید
 هرکه پیش تو باد نظم آرد * یقین دان که باد پیاید
 خامه من که هست بسته میان * بسته مشکلات بکشاید
 علمهائست بس شریف کزان * طبع من يك زمان نیاساید
 جز برای ریاضت خاطر * هتم سوے نظر نگراند
 می ندانی کمال فضل مرا * دیر عهدی ندیدیم شاید
 منم کرده مرا بحسد * از چو من کاملی حسد ناید
 تا جمال کمال من بیند * نیز بین دیده می باید
 طبعی کردم این معاذ الله * تا ز من وحشتی نیفزاید
 و هو گفته است،

ای جهان از سر زلف تو معطر گشته
 همه آفاق ز روی تو منور گشته
 خوب چون یوسف پیغمبری و بیتو مرا
 دیده چون دیده یعقوب پیهر گشته
 دهن و چشم تو چون پسته و بادام شده
 زلف و بالات چو شمشاد و صنوبر گشته
 چهره من ز فراق تو و دیده ز غمت
 معدن زر شده و موضع گوهر گشته
 روی تو قبله شد و از قبل دیدن تو
 بر سر کوی تو عشاق مجاور گشته
 بوده ام صاحب زهاد و کنون در عشقت
 مصحف انداخته و بنده ساغر گشته
 لب نو آب حیانت و مرا در طلبش
 حال تاریکتر از حال سکندر گشته

شدست لفظ مرا بنده بی خلاف گهر
 شدست طبع مرا سخره بی گمان آتش
 مراست آب بلاغت مطیع آتش طبع
 که دید آب برو گشته قهرمان آتش
 درِ نو شاها محراب مدح خوان گشته است
 چنانکه باشد محراب زند خوان آتش
 بآب غربت دادم بطوع طبع رضا
 زدم ز مهر تو در جان خاتمان آتش
 ز حضرت تو مرا گشت آبروی قرین
 و گرچه با دل من بود هم قران آتش
 ازین سپس نهد در تنم بلا گیتی
 وزین سپس نکند در دلم مکان آتش
 خدای داند کز تو بدودمان نروم
 و گر بر آرد دودم ز دودمان آتش
 همیشه تا که فروزد بیاغ و راغ بهار
 ز برگ لاله و از شاخ ارغوان آتش
 بر اهل عالم شاها خدایگان بادی
 چو بر طبایع عالم خدایگان آتش
 مخالفان مرا همچو هاویه جنت
 موافقان مرا همچو ضمیران آتش

در جواب شعر ادیب صابر گوید

علمت ای صابر ابن اسماعیل • روی عالمی بیاراید
 رتبت قدر تو پهای شرف • تارک مشتری همی ساید
 توئی آن کس که در بدایع نظم • مثل نو روزگار نماید
 همه دانش ز طبع تو خیزد • همه معنی ز لفظ تو زاید

- نو چرخ فتح و کمان ترا چو آتش تیر
 عجب نباشد بر چرخ در کمان آتش
 دهد بدست کرامات تو زمام نعیم
 دهد بدست سیاسات تو عنان آتش
 اگر نو قُد عزم تو داشتی خورشید
 شدی جواهر اندر صمیم کان آتش
 می کند ز شررها خویشتن وقت فروغ
 بزیر پای تو بر خاک زرفشان آتش
 چو باد گشت عدو خاکسار تا بزدش
 بزخم خنجر چون آب در روان آتش
 اگر هلاک قصب اندر آتش است بطبع
 چراست در قصب رخ تو سنان آتش
 نعوذ بالله اگر هیبت تو شعله زند
 نه قندهار بگیرد بقیروان آتش
 بهر ره که خرامد بفتح و فیروزی
 عزیمت تو که جوید ازو کران آتش
 کلیم وار کند همچو رهگذر دریا
 خلیل وار کند همچو بوستان آتش
 رسید قاعده عدل تو بدان درجه
 که پنبه را شود امروز پاسبان آتش
 اگرچه آتش دوزخ مهابتی دارد
 به پیش هیبت تو آب گردد آن آتش
 بروشنی و بلندی چو نظر پردازم
 رفیع خاطر من هست در بیان آتش

چو باد میگذری بر من و مرا در راه
 همی گذاری چونانک کاروان آتش
 بجوی مهر من ای نو بهار حسن که من
 بکارت آیم همچون بهرگان آتش
 من همیشه در آتش ز انده تو ولیک
 مرا ندارد با مدح شه زبان آتش
 ابو المظفر خورشید خسروان انسر
 که از صواعق خشمش کند کران آتش
 ز کف اوست بگشش نگین اثر دریا
 ز تیغ اوست بگوشش نگین نشان آتش
 از آن زبانه آتش بود بشکل زبان
 که از سیاست او هست ترجمان آتش
 خدایگانا از چشم و دل عدوی ترا
 نتیجه هر نفس آبست و هر زمان آتش
 رود خدنگ تو سوی مخالفان ز کمان
 چنانک سوی شیطین ز آسمان آتش
 بجنب خاطر تو کی دهد ضیا اختر
 پیش همت تو کی شود عیان آتش
 نهاد لطف تو در در شاهوار صفا
 فکند جود تو در گنج شایگان آتش
 دماغ خصم تو نیره است همچو رنگ دخان
 شدست تیغ تو در ضمن آن دخان آتش
 کسی که نقص تو خواهد که بر زبان راند
 شود زبانش هان لحظه در دهان آتش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

یگانه پرداخته،
قطعه

نجر گردون محبت محمود • زیر ابر اجل جمال نهفت
او چو جان بود و جان نبرد و من • زنده را مرثیت ندانم گفت

(۲۸) الصدر الاجل رشید الدین ملک الکتاب محمد بن [عبد الجلیل]

الکاتب البلیغی المعروف بالوطواط رحمه الله،

صاحب دولتی که کمال فضل و وفور ادب او دلهاء ملوک زمان و ارباب
دولت را صید و قید خود کرده بود، بناء فضلی که مهندس خاطر او نهاد
تا انقراض عالم منهدم نخواهد شد و هر کس که در صنعت کتابت تکلیفی
تکذل نماید ... ما بتوفی واجب بیند، همه شاگرد سخن اویند و هیچ ذاتی را
نظم و نثر در غایت کمال و نهایت متانت چنان دست نداده است که او را و
قصاید او در اطراف جهان مشهور است و مآثر آن با نور و این قصیده
که بامتحان گفته است و با طبع چو آب جواب شعر ادیب صابر پرداخته
است و ردیف آتش ساخته خاک در چشم جمله باد پایان میزند و
میگوید،

قصیده

زهی فروخته حسن تو در جهان آتش
زده مرا غم تو در میان جان آتش
اگر بر آرم از اندوه عشق تو نفسی
بگیرد از نفس من همه جهان آتش
نماند از آتش دل آب چشم و ترسم از آنک
بجای آب ز چشم شود روان آتش
بر تراست ز بیداد در میان خارا
دل مراست ز تیار در میان آتش
اگر به خاره در آتش نهان بود چونست
دل تو خاره و در بر مرا نهان آتش

از اغصان منصب نشکفته بود و در شیوه کتابت مرا نه‌دی نیفتاده در دیوان انشا بنیابت کاری میکردم و هرچه نبشتی استاد و مخدوم من آنرا تزییف کردی و مرا برنجاندی تا روزی که معسکر منصور بظاهر مشهد طوس خیم دولت نصب کرده بودند اتفاق افتاد که مخدوم من مرا نامه فرمود و چون آنرا تخریر کردم و بخدمت او آوردم مرا سخت بسیار برنجانید و جفا گفت و آن نامه را بدزدید و فرمود که بار دیگر نویس، من از غایت ضجرت و تنگ دلی بمشهد مبارك امیر المؤمنین علی [بن] موسی رضا رفتم و از روح پاك او استمداد طلبیدم و بتضرع و ابتهال در آن موقف متبرك بنالیدم و تسهیل این شیوه از حضرت صمدیت در خواستم، آفریدگار ۱۰ سجانه و تعالی دعاء مرا اجابت گردانید و دره‌اء لطایف غیبی بر ضمیر من کشاده گشت و آن نامه را باز نبشتم و بخدمت مخدوم بردم، چون آنرا مطالعه کرد در آن بسیار تأمل کرد و گفت نه هانا که این انشاء تو باشد، پس احسان و تحسین ارزانی داشت و تشریفی خاصه از جامه خانه بیاوردند و در من پوشانیدند و از آن روز باز توسن بیان رام طبیعت ۱۵ من شدست بعد از آن هرچه نبشتم همه پسندیده فضلا بود و مدتی مدید دیوان رسایل سلطان سعید سنجر نغمه الله برحمتها تقلد نموده در آن دولت روزگار بخرمی گذرانید و از صدر اجل سعد الدوله و الدین مسعود بن المنتجب که در آن صدف و دُرّی آن شرف بود چنین شنیدم که این ابیات از پدر خود روایت کرد،

ازین با آب تر روئی نباشد • وزین پر تاب‌نر موئی نباشد
چو رنگ خدّ تو رنگی نخیزد • چو بوی جعد تو بوئی نباشد
در آن خطّه که نام او بهشت است • بسان کوی تو کوئی نباشد
چو چشم من بعالم هیچ کس را • ز خونابه روان جوئی نباشد
ز عشقت در نگاپوم تو دانی • که عاشق بی نگاپوئی نباشد
۲۵ و این دو قطعه در مرثیت دوستی گفته است و این دو بیت در تعزیت

باعزاز تمام بوطن خود باز فرستاد و آنکه گفته اند که يك نامه کار
لشکری کفایت کند اینست و شعر از وی کم روایت کرده‌اند این دو
قطعه را نسبت بدو کرده‌اند یکی آنکه در معنی شیب و نأسف بر فوات
نعمت شباب میگوید،
نظم

۵. همی ترسیدم ای پیری که آبی نزد من روزی
نخواندم مر ترا نا خوانده زی من زحمت افکندی
کنون بیش است ترس من که روی از من بگردانی
مرا ضایع فرو مانی و ناگه رخت بر بندی
وله ایضاً،

۱۰. سگ درین روزگاری فرجام • بر چنین مهتری شرف دارد
در قلم داشتن فلاح نماید • خنک آنرا که چنگ و دف دارد
وله ایضاً،

هر چند که کار تو درین گنبد گردان • چون قدّ الف تاب خم و پیچ ندارد
امروز مکن تکیه برین حرف که فردا • معلوم تو گردد که الف هیچ ندارد

۱۵. (۲۷) الصدر الاجل منتجب الدین بدیع اتابك الخوئی رحمه الله،

سر جریده زُمَرَةُ کُتّاب و مصحف اقبال را ذات او اُمُ الکتاب دیران
عصر و افاضل دهر انصاف داده‌اند که در میدان بلاغت سواری شهرتر
از بدیع اتابك جولان نکرده است و بکران سبقت را در موکب نظم و
نثر مثل او بر روی مدّعیان بر نتاخته و او را در شیوه ترسل و صنعت
۲۰ کتابت چند نصیف مرغوب است یکی از آن جمله رقیة القلم است که او
ساخنه است و عبرات الکتبه که او پرداخته و تفصیل نیشاپور بر جرجان
داده، از جمله مقبول فضلاء عالم است بلکه در اطراف آفاق از کبریت
احمر و باقوت اصفر عزیزترست و در شهر نیشاپور رقیة القلم را مطالعه
۲۴ افتاد در آنجا گفته است که در اوایل عهد کتابت که هنوز اکام فضایل

نصیر الدین بن ابی نوبه است و از قاضی شرف محمد بن عمر الکرکوثی شنیدم که قاضی باینکرو از جدّ خود روایت کرد که در آن وقت که او را در باینکرو حبس کرده بودند کونوال دوست من بود مرا منع نکردی بسر چاه او رفتی و او را نسلی دادی و آنچه بایستی از نعهد او بجای آوردی و پیوسته این ایات گفتی و می گریستی،

بیت

از دولت و جاه اوفتادم . در سابه چاه اوفتادم
چون یوسف در غیاب اتجبت . بی هیچ گناه اوفتادم

(۴۶) الصدر الاجل معین الملك الحسین بن علی الاصم الکاتب

رحمة الله علیه،

۱. معین اصم که طنین صیت فضایل او گوش عالم را بضم مبتلا میکرد گران [گوش] سبک روحی که در کمال فضل و غایت بزرگی بود نوك افلام او نکایت حدّ حسام را دفع کرده و قصب قلم او در کتابت کتاب را بی زحمت رماح و سیوف منہزم گردانید، رسایل او که وسایل حصول فضایل است بر کمال بزرگی او گواهی میدهند و از علو سخن او آگاهی و اگر او را هیچ
۱۵. نامه نیست جز آن يك نامه که در جواب نفیر نامه اساری روم نبشته است تمامست و اثر آن ظاهر و آن نامه مشهور است و در کتب مسطور تعرض کتابت آن کرده نیامد، اما سبب آن بود که رعایا امید و میافارقین نفیر نامه نبشتند که قیصر روم با جماعتی ترسایان شوم برین بلاد و دیار ناخن آورده چندین هزار مسلمان را باسیر بردند و بذل کفر مبتلا گشتند
۲۰. و از عبادت ربّانی بخوک بانی افتادند، معین الملك از دیوان اعلیٰ سنجری نامه نبشت نزدیک قیصر روم که چون آن را بخواند از هیبت خواب ازو برمید و فرار او فرار پذیرفت و آرام با او مقام نکرد و ضجرت و هیبت بروی استیلاء یافت و فرمان داد تا تمامت مسلمانان را که از ولایت آمد
۲۴. و میافارقین آورده بودند همراه لباس دادند و نوشه فرمود و جمله را

معزی و این نامه مشهور است و در آنجا در ترجمه این بیت
 أَلَا مَوْتُ يَبَاعُ فَاشْتَرِيهِ • فَهَذَا الْعَيْشُ مَا لَا خَيْرَ فِيهِ

[داد سخنوری را داده] هم در آن رساله این رباعی ایراد کرد، رباعی

در آب نشسته نشسته خلقی دارم • افکنده بزیر خویش دلقی دارم
 • زبینه کسی نیست مرا در غربت • گرینده بشهر خویش خلقی دارم

و این يك رساله بر کمال فضل و براعت و تقدّم صناعت او شاهد
 عدل است و از بزرگی استماع افتاد که شی در اثناء محاوره یکی از ندیمان
 او این ایات که ابو نواس گفته است انشاد کرد، شعر

و [خودی] أَقْبَلْتُ فِي الْفَضْرِ سَكْرِي • وَ لَكِنْ زَيْنَ السُّكْرِ الْوَقَارُ
 وَ هَزَّ الرِّيحُ أَرْذَافًا ثِقَالًا • وَ غُصْنَا فِيهِ رُمَانٌ صِغَارُ
 وَ قَدْ سَنَطَ الرِّدَا عَنْ مَنْكِيهِ • مِنْ التَّجْنِيشِ وَ اسْتَرْخَى الْأَزَارُ
 فَقُلْتُ الْوَعْدَ سَيِّدَتِي فَقَالَتْ • كَلَامُ اللَّيْلِ بَنَحْوُهُ النَّهَارُ

چون استماع فرمود ساعتی تأمل کرد و این قطعه را بدین ایات ترجمه
 فرمود و بغایت لطیف است، نظم

مست آمد پیش من در کوشك آن زیبا نگار
 از خرد و آهستگی گفتمی که هست او هوشیار
 از سرین او نموده باد از سرین دو نل
 وز بر چون عاج او انگخته سیمین دو نار
 آستینش را گرفتم در کشید از دست من
 معجزش از سر فتاد و سُنت شد بند ازار
 گفتم ای جان وعده دوشین خود را کن وفا
 گفتم نشیدی کلامُ اللَّيْلِ بَنَحْوُهُ النَّهَارُ

۲۲ اگرچه این قطعه را بر هر کس بندند فاما از بزرگی شنیدم که این نظم

آدم اورا خورد و گندم خلق را زان سان بخورد
کاو دو نیم و عالمی را کرد او از غم دو نیم
آنکه نامش خوار بار و زیر بارش خلق خوار
خُرد چون دندان مار و کرده شهری چون سلیم
آن زمرد بوده و خورشید اورا کرده زر
زر همه گشته صدف آگنده پر دُرِ بتیم
آن صدفها پُر سنان و هریکی با نیزه
تا نیارد هیچ کس گشتن بگردِ آن حرم

و این رباعی اوراست، رباعی

۱۰ اندر سفرم خیالت ای دلبر من • تا روز بُدی بهر شی غم خور من
بیداری را گماشتی بر سر من • تا باز خیال تو نیابد بر من

(۲۵) الصاحب الاجل نظام الملك نصیر الدولة و الدین محمود بن
ابی توبه رحمه الله علیه،

صاحبی بی نظیر بقلب نصیر ریاض فضایل از باران احسانش نصیر کان
۱۵ کرم و جود آسمان محامد و مفاخر محمود اگر صاحب عباد سیاحت سخن
او بشنیدی سخن سیاحت نگفتی و اگر ابن العبد و عبد الحمید کفایت
و شہامت او بدیدندی بر خویشتن خندیدندی و روایت کرده اند که
اورا [دو] دوات بود چون در صدر دیوان بنشستی یکی دوات چوبین که
فتاوی را جواب کردی و یکی زرین بود که توقیع ملک کردی و با کمال
۲۰ حسب و عاؤ نسب بغزارت فضل و براعت سخن از صدور زمان و فضلاء
گیهان در گذشته بود فامّا روزگار عادت خود با او آشکارا کرد و سِرِّ
غیب عریه بکشاد از زمانه دست بردهاء عظیم دید و کوفته و پایمال
محن ایام شد و از پس چندان دولت و جاه در قلعه بآنگرو در زندان
۲۴ چاه محبوس شد و استغاثت نامه نوشت از حبس بتزدیک ارکان دولت

آمده و رنج بسیار کشیده این قصیده در مدح سلطان پرداخت و الحق هر
بیتی در مقابله دیوانی است از غایت لطف لفظ و حسن معنی، قصیده
اینست،

مست و شادان در آمد از درِ نیم . کرده بچاده درج درِ نیم
 ۵ زیر خط زبرجدش میمی . زیر زلف معبرش صد جیم
 زیر این جیم طوبی و فردوس . زیر آن میم کوثر و نسیم
 گشتم از جیم او چو جیم دونا . بر من از میم او جهان چون میم
 امر نسیم گل و کلاله او . گل سوری همی ربود نسیم
 چشمکانش چنانک یوسف گفت . این رَئی بِکَبِدِهِنْ عَلِیم
 ۱۰ زلفکانش بچنگ من چون شست . من چو صیاد و او چو ماهی شیم
 گه ببوسه در مسیح نمود . گه بعارض نمود کف کلیم
 از پی سی و دو سناره او . زخم از خون چو جدول تقویم
 گفت مژده ترا که عدل ملک . کرد عالم بخلق خویش و سیم
 زان براهیم باغ گشت آتش . زین براهیم خلد گشت جحیم
 ۱۵ بی گنه ماند هشت سال بهند . چون گنه کار در عذاب الیم
 دل چو کانون و دیده چون آتش . کار نا مستقیم و حال سقیم
 چه کنی حال خویش را پنهان . چه زنی طبل خیره زیر گلیم
 حال خود شاهرا بگوی و منرس . و نوکل علی العزیز الرحیم
 ملک ناج بخش قلعه ستان . با ظنربو المظفر ابراهیم
 ۲۰ زخم او کوهرا دو پاره کند . عدل او موی را کند بدو نیم
 خشم او کُلُّ مَنْ عَلَیْهَا فَاَنْ . عَفُو بَحْجِ الْعِظَامِ وَ هِیَ رَمِیم
 فتح با رایش قریب و قرین . جود با [حضرنش] قدیم و مقیم
 و این چند بیت در صفت گندم گوید و بغایت لطیف است، نظم
 آنکه آدمرا برون افکند از خلد نعیم
 صد هزاران خلق را افکند در فعر جحیم

و در سنه احدی و تسعین و اربعهائۀ داعی حق را اجابت فرمود و بسرای آخرت نقل کرد و از قصاید پارسی او وقتی قصیده مطالعت افتاده است و یقی چند از آن بر خاطر بود بی ترتیب و سبب این قصیده آن بود که سلطان رضی ابراهیم قسری رفیع و سرائی بدیع بنا افکنده بود و در آن وقت مر عمید عطارا بهندوستان بشهر بند فرستاده بودند بسبب تقلد شغلی که کرده بود و از آن معزول شده او این قصیده انشا کرد مطلع آن در تهنیت آن بناء میمون و مقطع آن شرح حال دل محزون خود کند میگوید

بر آورد سلطان براهیم از زر • یکی کعبه همچون براهیم آزر
 بماند بتخانۀ چین منش • بکردار ارژنگ مانی مصور
 نماز آردش کعبه هر روز و گوید • بنیت کعبه شاه الله اکبر
 در اثناء آن میگوید

بهند اوفتادم چو آدم ز جنت • بتأویل و تلویس بهتان منگر
 نه گندم چشیده نه آورده عصیان • نه من قول ابلیس را کرده باور
 اگر گدمی بد می جرم آدم • همه جرم من از جوی هست کمتر
 بلای من آمد همه دانش من • چو روباه را مو و طاوس را پر
 دو مه شغل راندم چو کشتی بخشکی • همه سال ماندم بدریا چو لنگر
 کند بر من این فضل هر روز غمزی • کشد بر من این علم هر روز لشکر
 گهی باز دارد چو مشکم بنافه • گهی خوش بسوزد چو عودم بمجهر
 و از لطایف ایات نازی او این دو بیت که در ذمّ یاسمین میگوید بغایت لطیف است،

إِلَيْكَ الْيَاسَمِينَ الْغَضَّ عَنِّي • إِلَيْكَ فَإِنَّ فِيهِ شَرَّ قَالَ
 فَضِفْتُ مِنْهُ يَأْسٌ مِنْ وَصَالٍ • وَ نِصْفٌ مِنْهُ مَيْنٌ مِنْ خِيَالٍ
 و در آن وقت که رباب دولت سلطان رضی ابراهیم نغمده الله بر حمنه
 ۲۵ بهندوستان آمد او در لوهور شهر بند بود و مدت هشت سال بر آن بر

همان روز که نام وزارت بروی نشست رقم صحت از نهاد او برخاست و
بر بستر ضرورت بخت و در آن حال این دُرِ آبدار را بالماس بیان
بست،
نظم

دریغا گوهر فضل که در ضدم وبال آمد
پچشم حاسدان لعل همه سنگ و سفال آمد
چو کلک اندر بنان من بدیدی خاطر نحوی
مراتب را خبر دادی که هان عز و جلال آمد
چو زخم تیغ من دیدی شه هندوستان در هند
بدستور از غمان گفتمی که سام پور زال آمد
نماز بامدادی مر نظامی را کمر بستم
نماز شام فرزند مرا نعت زوال آمد

(۲۴) العمید الاجل افضل العصر ابو العلا عطا بن یعقوب الکاتب

المعروف بناکوک رحمة الله علیه،

عمید عطا که برین بساط جهان یکی از عطابای سپهر گردان بود عمیدی بر
۱۰ ولایت فضل والی و گوش و گردن معانی از لائی معالی او حالی، شعر
وَالِیَ یَیَّانِ مَتَى یُطْلِقُ أَعِیْنَتَهُ . یَدْعُ [خَطِیْبًا] إِبَادِ رَهْنِ أَفْیَادِ
و او را دو دیوانست و هر دو مقبول فضلی عرب و عجم و منتهی اصحاب
و ارباب هم و در دیوان نازی او یک قصیده است که در نعت سید
المرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات و التحیات پرداخته است بر
۲۰ منوال قصیده که اعشی انشا کرده است و این مصراع از آن قصیده
أَمَّ تَغْتَمِضُ عَیْنَاکَ لَیْلَةً اَرْمَدَا

کافست و مطلع قصیده خواجه عمید عطا اینست، شعر

أَعْبُدُ لِلدُّنْیَا الدِّیْنِیَّةِ أَعْبُدَا . وَ فَضْلُ إِلَهِی مَا جَ کَا لَبَحْرِ مَزِیْدَا
غَطَاءَ حَبَانَا لَا یُحِیْطُ بِعَدِّهِ . حِسَابُ عَطَاءِ أَلْفَ عَامٍ مَرْدِدَا ۲۴

و در آن وقت که حیات مستعار را وداع میکرد و نفس باز پسین در مهبط
خلق او تردّد میکرد در آن حالت بی حیلّت این رباعی بسوز دل و درد
جان گفته است،
رباعی

من می بروم بیا مرا سیر به بین • وین حال بصد هزار تشویر به بین
• سنگی زبر و دست من از زیر به بین • وز بار بریدنی بشمشیر به بین
و چون ازین بناء فنا رخت بعالم بقا برد عیاضی در مرثیت آن کان مرثیت
این ابیات پرداخت،
شعر

مسکین علی حسن که از آن شوم کارزار
بی جرم چون حسین علی کشته گشت زار
شیری بُد او که بود ادب مرغزار او
گر کشته شد عجب نبود شیر مرغزار ۱۰

---

(۲۲) الصاحب الکبیر قوام الملک نظام الدین ابو نصر هبة الله
الفارسی رحمه الله،

وزیری صاحب کفایت فایض درایت وافر فضل شامل بذل در دولت
۱۰ سلطان رضی ابرهیم رحمه الله کارها بزرگ کرده و بفضل و کفایت معروف
و مشهور گشته، خانقاه عمد در لوهور یکی از خیرات اوست و چون بر
رأی او آن شغل ممکن گردانیدند و زمام مصالح خاصّ و عامّ در کف
کفایت و قبضه شہامت او دادند او چون آفتاب بر سمت سمای ملک
نور پاشیدن گرفت اما چون آن خورشید بحدّ کمال رسید بود زود در
۲۰ گشت و از جهان فضل و هنر بعالم بقا رفت، بلی کار زمانه غدار
همین است،
مثنوی

دهد بستاند و عاری ندارد • بجز داد و ستد کاری ندارد
۲۲ کدامین سرورا داد او بلندی • که بازش خم نداد از دردمندی

وله ایضاً

خال ماشورهٔ سمین نو دیدم صنا • بزدم از طرب و شادی صد نعره برو
ظن چنان بردم کز غالیهٔ سنبل خویش • بچکانید سر زلف تو يك قطره برو
و اورا طرب نامه ایست رباعیات بر حروف معجم و معروفست، وقتی در
بخارا در کتاب خانه سرندهی این نسخه در نظر آمده است و بیتی چند
از آن یاد بود نوشته آمد

پیرامن روز فیرگون شب دارد • زیر دو شکرسی و دو کوکب دارد
بر سرخ گل از غالیهٔ عفری دارد • و از نوش دو تریاک مجرب دارد
هوراست

۱۰ برگردن خویش بستهٔ عفد گهر • و از گوش بیاویختهٔ حلقهٔ زر
گوئی غم عشق جلوه کرد ای دلبر • ز اشک و رخ من بگردن و گوش نودر
رباعی

بر ماه دو هفته مشک پرتاب تراست • ماشورهٔ سیم سر بعناب تراست
* * * * *

رباعی

۱۵

ز آن می خواهم که خرمی را سبب است
نامش می و کیمیای شادی لقب است
سرخست چو عناب وز آب عنب است
آبی که برخ بر آتش آرد عجب است

رباعی

۲۰

ای غالیه شوریدهٔ ماشورهٔ سیم • وز غالیهٔ نو سیم را رنگ و سیم
بر رغم مرا نهادی ای دُر یتیم • ده تاج سیه بر سر ده ماهی شیم

رباعی

۲۵ خصم نو اگر باز ندارد ز نو چنگ • صد گونه برای تو بر آمیزم رنگ
بنشینم اگر کار بنامست و بنگ • بر آتش چون کباب و بر نیغ چو زنگ

با پیوند وائی انجازه که نام آناه بود بدو پیوندی افتاد، بیت

عشق آمد و کرد خانه خالی . بر داشته تیغ لا ابالی

و آن پیوند بند راه عاقبت او شد و عاقبت سر در کار دل کرد و تیغ آن ظالم بخون او رنگین شد و چنان هنرمند نیک سخن را چشم بد در یافت و ماه آسمان هنر او بخسوف مبتلا شد و حدوث این حادثه در تاریخ سنه ثمان و ستین و اربعه بود و اشعار نازی او بسیار است در غایت سلاست و نهایت لطافت و درین وقت در خدمت صدر اجل کبیر تاج الملك شرف الدولة و الدین عمدة الوزراء محمد بن حسن رفع الله قدره بودم که دیوان شعر نازی او که موسومست بالاحسن فی شعر علی بن الحسن مطالعه افتاده بود و از آن لطایف اقتباسی می رفت که ناگاه آفتاب جلال صدر کبیر ملك النواب نصیر الملك طلوع کرد آن نسخه بخدمت او پیش کشید و از آنجا بیتی چند نازی بر خاطر مانده بود در قصیده می گوید در مدح طغرل بك،

سِرْنَا وَ مِرَاةُ الزَّمَانِ بِجَالِهَا . فَالآنَ قَدْ مُحِقَتْ وَ صَارَتْ مُشَعَّلَا
۱۰ [تَحْدُ] الزَّكَابُ فَلَا نَعُوجَ بِنَا عَلَى . طَلَلِ الْهَيْبِ وَ لَا تُجِبِ الْهَزَلَا
وَ تُحَرِّكُ الْأَعْطَافَ نَشِيرًا بِنَا . تَتَيَّمُ الْمَلِكُ الْمُظْفَرُ طُفْرُلَا
و در قطعه می گوید،

وَلَقَدْ جَذَبْتُ إِلَى عَقْرَبٍ صُدِغَهَا . فَوَجَدْتُهَا جَرَّارَةً مَجْرُورَةً
وَ كَشَفْتُ لَيْلَةً وَصَلَهَا عَنْ سَافِهَا . فَرَأَيْتُهَا مَكَّارَةً مَكْشُورَةً
۲۰ و از عربی پیاری می گوید،

چون نو یارا گزیده یار که دید . هیر روی نو نگار که دید
مشك بر برگ نازه گل که شنید . ماه بر سرو جویبار که دید
صدفی خردك از عقیق بمن . سر بسر دُر شاهوار که دید
و اوفتاده نگون بر آتش نیز . زنگی سست و بی فرار که دید
۲۵ نرگی نا چشیده هرگز خمر . روز و شب مانده در خمار که دید

و اورا کنیزی ترك بود بنال نام چنانکه جمال او رشك بتان چین و فرخار بود و دل او بسته مهر و معتكف چهر او بود لغز در معنی او گفت و اگرچه مشهور است اما ایراد کرده آمد چه درغایت لطف و نهایت طَرف است، لغز

علینا نقش کن بر زر بکن حرفی ازو کمتر
پس آن لامش بآخر بر بگفتم نام آن دلبر

(۲۲) الرئيس الشهيد ابو القاسم علی بن الحسن بن ابی طیب الباخری
رحمة الله علیه،

رئيس علی حسن حسن خلق و عالی سخن بوده است، آسمان مجد و بزرگی
۱۰ و آفتاب آسمان فضل و بزرگواری، عرصه فصاحت او با فساحت و شیوه
دست راد او بذل و سماحت، نظر او از نظام ایام جوانی خوشتر
و نثر او از طراوت عهد شباب دل کشتر، در میدان بیان سابق و
بر فضلاء جهان فایق، در هر دو قلم در عالم عام گشته و بهر دو زبان
از فضلاء زمان قصب سبق در ربوده و برهان فضل و شاهد بزرگی او
۱۵ کتاب دُمِيَّةُ الْقَضَرِست که جمع آورده است بلغت عربی و در معنی این
تألیف داد سخن داده است و از رگ اندیشه خون چکانیده هر خاطری
که سکندر وار در سواد حروف آن بیاض جولان کند همه پر درر و جواهر
گردد و هر ناقد که آن نقود رایج را بر محك سواد قلب زند همه عیار آب
زر یابد و در اقبال سن شباب کاتب حضرت سلطان رکن الدین
۲۰ طغرل بك بود و در آن خدمت محلی عالی و رتبی سالی داشت اسبابی
مهیّا و عیشتی مهیا و چون ببصر ثاقب و بصیرت ناقد بدید که همه
سعادتها در عزلتست که نمانت عزّ و تنه دولتست انزوا اختیار کرد و
عزلت گزید و دست از کار بکشید و روز و شب با حریفان اهل و
۲۴ ظریفان با فضل بمعافرت عفار و معاشرت دلدار مشغول شد و میان او

(۴۰) نظام الملك ابو على الحسن، (۴۱) مؤيد الملك ابو بكر، ۶۲

اکنون ز من پیر چه هشیار و چه مست
ایمن بنشین که هر دو آتش بنشست

و هم اوراست، رباعی

نا از شب من سپید دم بر زد دم • معشوق ز شب کشید بر روز رقم
• شد آمدن نگار من اکنون کم • زیرا که شب و روز نیابند بهم

(۴۱) الوزير مؤيد الملك ابو بكر بن نظام الملك،

صاحب دولتی مہمون لقیّت محبوب طلعت که فرع دوحہ جلال و غصن
آرومہ کمال بود بر شاخ درخت جلال نہالی ازو شاداب تر نرستہ و بر
دست سیادت صاحب صدری ازو مکرم تر نہ نشستہ بود، شعر

۱۰ فِي الْمَهْدِ يَطِقُ عَنْ سَعَادَةِ جَدِّهِ • أَثَرُ النَّجَابَةِ سَاطِعُ الْبَرْهَانِ

و در اقبال سنّ شباب و اوایل ایام صبی بود کہ بنسیم صبا لطف طبع
او برگلبن فضل ازہار نظم ی شکفت و وقت وقتی خاطر را امتحان کردی
و لطایف ایات کہ نتایج فریجت پاک او بودندی از ورای ضمیر باظہار
رسانیدی، وقتی بر خازن پدر خود برائی اطلاق کرد، خازن نعل نمود

۱۵ و گفت نشان مبارك مخدوم باید، این رباعی انشا کرد و بخدمت حضرت

وزارت فرستاد، رباعی

ای رای نو بر کل مالک مالک • اعدای تراست کل شیء هالک

این بندہ خطی نوشت بر خازن نو • آراء بتوقيع صحیح ذلك

رباعی

۲۰ دو شم بوصال خویشتن داد نوید • نا روز بدم نشسته دل پر ز امید

چون ماه فرو شد و بر آمد خورشید • بر من چو شب سیه شد آن روز سپید

رباعی

رفتم بوداعگاہ و کردم طلبش • ز آن پس کہ بسی کشیدہ بودم نعبش

۲۴ فریاد بر آمد از لب چون رطبخ • فریاد ببوسہ در شکستم بلبش

منتظم گشتند و این همه اثر کفایت و شہامت خواجہ نظام الملک بود کہ صاحب نیغ و قلم باتفاق در آفاق او بود و نمائی بلاد شام و جزایرا فتح کرد و چون نوبت دولت و تخت سلطنت بسططان ملکشاہ سقی اللہ ثراہ برسید آن صاحب عادل بساط عدل و نصفت در جہان بگسترد و چنانک در ایام دولت پدر داد جہانگیری دادہ بود در نوبت ابالت پسر قاعدہ جہانداری را استحقاقی تمام داد و تمامت مالک روم با خراسان و عراق و ما وراء النہر مضبوط گشت و آن صاحب قران دست بذل و احسان برکشاد و وفود مدایج فضلا بر امید مناج و عطایا بمحضرت او آمدن گرفتند و ارباب ہنر بام او دفترها ساختند و تالیفات پرداختند ۱۰ و مدایج او کہ شعرا گفتہ اند در کتاب دُمیۃ النَّصر بر علو رنبت و سمو منقبت و شمول عدل و وفور بذل او شہود عدول اند و فراید قصاید کہ بزبان فارسی گفتہ اند و آنرا قلاید بجزر محامد او ساختہ آنچه از آن مسموع است درین مجموعہ بجایگاہ خود آورده خواہد شد، اکنون عروس این تالیف را از دُرر رباعیانیکہ زادہ بحر خاطر اوست زیور بندیم و بینی ۱۵ چند ایراد کنیم تا این مؤلف بدان مشرف گردد، رباعی

چنبر زلفی کہ ماہ در چنبر اوست • فرمان دہ روزگار فرمان بر اوست
نرسم کہ بناگاہ بریزد خونم • کین شوخ دلم بخون من باور اوست
رباعی

ہر چند ز تو جراحت غم یابم • از دست خیال باز مرہم یابم
۲۰ و بن طرفہ طیبی کہ چو بیدار شوم • ہر چند کہ بیش جویش کم یابم
و این رباعی وقتی گفتہ است کہ کاتب تقدیر بر ورق دیباچہ روی شاہد او خط نسخ تحریر کرد و بسبب خجالت آن شاہد از خدمت او متقاعد گشت،
رباعی

من پیر شدم خط تو در ہم زد دست
بازار من و تو زین دو معنی بشکست

همه بصلح گرای و همه مدارا کن
که از مدارا کردن ستوده گردد مرد
اگرچه قوت داری و عدت بسیار
بگردد صلح گرای و بگردد جنگ مگرد
نه هرکه دارد شمشیر حرب باید رفت
نه هرکه دارد پازهر زهر باید خورد

(۲۰) صاحب الاجل قوام الدین نظام الملك ابو علی الحسن بن علی بن
اسحق رحمه الله علیه،

اتفاق جمهور فضلا و اجماع زمرة عقلاست که نظام الملك واسطه عقد
۱۰ دولت و درة فلاده سلطنت آل سلجوق بود و مُتَجَوِّق عَمَّارِی رفعتش فرق
فرقد و عیوق می سود تا صدر وزارت بکمال او آراسته شد دامن از نهی
دل پر خواسته گشت، بزر فانی ذکر باقی خرید و بعرض زایل سعادت
ابد حاصل کرد، گردون بسته کمر کشاده دستی چو ندید و فلك هزار
چشم پر چشی چون او مشاهده نکرد و خلاصه این معنی را نظم کرده
۱۵ آمد،
بیت

هزار سال بیاید که تا خردمندی میان اهل کفایت نظام نام شود
و در عهد مملکت سلطان شهید الب ارسلان رحمه الله علیه بساط دولت را
بسط کرد و معمار رأی او قصر مشید ملک و دولت را چنان اساس نهاد
که شرف آن از شرف اوج زحل در گذشت و قاعده آن سلطنت هر روز
۲۰ محکم تر گشت و بمدد رأی روشن خصمان ملک را باز مالید و شمشیر نافذ
سیاست را از رقاب متعذیان قراب ساخت و ملوک زمان و امراء نافذ
فرمان که در ممالك خوارزم و خراسان و ما وراء النهر و ترکستان و
هند و سند و غزنه و سجستان و کرمان و مازندران و عراقین بودند
۲۴ جمله سر بر خط عبودیت آن حضرت نهادند و در سلك خدام آن درگاه

و مَهْنَهفٍ لَدُنِ الْمَعَاظِفِ نَصْبِهِ . فِي حُسْنِ طَاوُسٍ يَدُورُ بِكَاسِ
عَانَقْتُهُ مَتَمَنِّطًا بِوَدَاعِنَا . لِحَسَنِ بِهِ مِنْ زِينَةٍ وَ لِبَاسِ
قَتَمَائِلَتْ أَغْطَاؤُهُ مُتَجَخَّرًا . فَوَقَعْتُ بِالْأَوْسَوَاسِ فِي الْوَسَوَاسِ

و از نظم پارسی او از بهر زینت کتاب و انتظام کلام و تزیین دفتر این
قطعه ثبت افتاد که در معنی پیری و موسم بی تدبیری گفته است و گنج

معنی در وی نهفته،
قطعه

این جوانی مرا نگر که چه گفتم . گفتم ای پیر من چه فرمایی
گفتم ای دوست ساعتی بنشین . گفتم من رفتم و تو زود آبی
بشراب و کباب و رنگ خضاب . باز ناید گذشته برنای

۱. (۳۹) صدر الافاضل و الکتاب ابو الفتح البستی رحمه الله،

صاحب تحسین و بلاغت و والی هنر و براءت نَوْرِ حَديقَةِ کفایت و
[نَوْرِ حَديقَةِ] درایت نظم خوب او ذوق آب حیات داشت و نثر روان
او محبوب روان بود، مدتها در دولت امراء بَست فارغ البال و مرفه الحال
زندگانی کرد و چون امیر ناصر الدین سبکنگین آن شهر را بکشاد و آن
۱۰ مملکت را مستخلص و مستصفا کرد از صفاها آن فتح ابو الفتح بود که چون
کمال بزرگی او بدید و کفایت ذات او بدانست او را ناصر الدین برگزید
و بمعلی عالی رسانید، اشعار نازی او که در لطافت از آب زلال و در
سلاست از باد شمال حکایت میکند مدوّن است و عرصه فضایل بدان
مزین و او را دو دیوان است بدو زبان یکی تازی و دیگر پارسی و
۲۰ من هر دو دبّام فامّا چون درین بلاد دیوان شعر پارسی او موجود
نیست بیش ازین يك قطعه پارسی بر خاطر نمانده بود ایراد کرده آمد،
قطعه

یکی نصیحت من گوش دار و فرمان کن
که از نصیحت سود آن کند که فرمان کرد

نا نفع صور نقش طراز جلال باد
صدر جهان حسین ابو بکر آشعری

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء عالی رتبت و صدور سالی منزلت،
ابتداء این فصل بذکر وزراء و کفاة عجم کرده آمد و مفتوح آنرا بمحاسن
صدور دولت سلطان بین الدولة و امین الملة محمود سبکتگین انار الله
برهانه تزیین داده شد، پس بعد از بیان لطایف وزراء ذکر صدور و
علما در قلم خواهد آمد و غرر درر الفاظ ایشانرا نثار حضرت عالی
گردانید،

(۲۸) الوزير شمس الکفاة ابو القسم احمد بن الحسن رحمه الله،

۱۰. وزیری ستوده خصال و صاحبی با اقبال بود در کمال [رتبت] بزرگی مشار
الیه و در جلال قدر قطبی مدار علیه، در اوایل ایام دولت سلطان بین
الدولة محمود بخراسان صاحب دیوان رسایل بود و بنصاحت قلم و سماحت
شیم از اقران و اکفا در گذشته و بدست همت بساط رفعت فلک اثر در
نوشته در فضل بمانی که صاحب عبّادرا با او امکان عناد نبودی و
۱۵. صابی در خدمت او صبی نمودی و چون دولت سلطان بالا گرفت و کار
ملك قرار یافت او را عارض ملك خود کرد و وقتی که عارض بود کف
او معارض عارض بود یعنی ابر و چه جای ابرست که ابر کف دریاست
و دریا کف را با کف دریا چه نسبت توان کرد و چون ابو العباس
فضل احمد که وزیر سلطان بود در بند و زندان و رنج و احزان این
۲۰. دنیای فانی را وداع کرد و نداء اجل را سماع نوبت وزارت بابو القاسم
رسید طراوتی بروی ملك باز آورد و بدست کفایت حلقه در گوش
فلک کرد، و او را بتازی و پارسی ابیات است و اشعار تازی او در
بنیمة الدهر مسطور است و ابو النصر عتبی ذکر او مستوفی در بینی مقرر
۴: کرده و از شعر تازی او این [سه] بیت آورده شد،
قطعه

بدرباء تفکر عقل فیاض • شده غواص معنیها مضمر
 ندا آمد سوی شمس ضمیم • ندای دل پذیر روح پرور
 که ای مقصود موجودات شبان • که ای مقبول ابراهیم آذر
 اگر خواهی مراد هر دو عالم • که گردد مر ترا يك يك مبسر
 هی خواهد خرامیدن بتحقیق • بعزم صید شاه هفت کشور
 بوجه بندگی پس زود بشتاب • چو بخت اندر رکاب شه برابر
 بهاء الدین و الدنيا ملك سام • خداوند فلك قدر ملك فر
 بدور عدلش اندر آتش و آب • مکان سازند ماهی و سمندر
 سمندرا غذا آبد ز دریا • چو ماهی را مفرج گردد اخگر
 اگر بر شعلها آتش چرخ • کند عرضه نهیب آب خنجر
 چو خون اندر عروق زهر خورده • بدود اندر فسرده گردد آذر
 و اورا ایات و اشعار و قصاید و غزلیات آبدار بسیار است و لیکن آن
 در [در] صدف است و آن دراری در شرف دست هرکس بدان نرسد
 و نصرف هرکس بدان محیط نشود آنچه بر خاطر بود ایراد کرده آمد و این
 فصل هم بر ذکر این بزرگ ختم کرده شد ایزد سبحانه و تعالی خداوند
 خواجه جهان و دستور صاحب قران را وارث اعمار ملوک و سلاطین
 روزگار دارد و مکاره زمان ازین ساحت عز و جلال دور،

دستور شه نشان کف خلق عین ملک

صدری که هست ذات وی از نقصها بری

آن صاحب ستوده که از دست رفت ظلم

چون فرق چرخ سود وی از پای سروری

خورشید همچو ذره نماید اگر زند

با رای نور زایش لاف برابری

ای آنکه پاسبانی قصر ترا زحل

چون ماه و آفتاب بجان گشت مشتری

قصاید است که فلاید نحر خرابدست و ما بینی چند از هر قصیده بیاریم
تا کتاب بدان مزین گردد در قصیده ی آید که مطلع آن اینست، شعر
ز برج حمل خسرو علوی اجرام . نظر کرد زی حیز سفلی اجسام
از آن يك نظر كل اجسام سفلی . منور شده باز چون علوی اجرام
درینجا میگوید،

- مؤثر شود در زمین نور خورشید . چو عون شهنشاه در شرع و اسلام
بهاء دول شاه جمشید رتبت . خداوند عالم شهنشاه دین سام
قدر قدرتی کز کمال معالی . بفرمانش راند قضا کل احکام
نهد عشرتش زخمه در دست زهره . کشد هیبتش خنجر از چنگ بهرام
۱۰ ایبا خسروی کانتها جالات . نگجد می هیچ در حد اوهمام
ز آیام نالم بر شه و لیکن . نخستین ز طالع پس آنگه ز آیام
عطارد که قسمت کند شادی از چرخ . چو زی قسم من آید از کل اقسام
چنان خامه در دست او بسته آید . که گوی که هستش مگردست در خام
کسانی بانعام شاهی غریقتند . که ایشان ندانند انعام ز انعام
۱۵ و شنیدم از ثقه که وقتی عرض مرض بجوهر ذات او قایم گشت، ملک
بهاء الدین بعبادت او آمد، این قطعه بر بدیهه دو بیت انشا کرد، قطعه
گر يك نظر بسوی تن مانده در کنی . اشخاص را بنهیت خصم بر کنی
از چرخ کار بند علی روزبه شود . گر يك نظر بسوی علی روز بر کنی
و در قصیده این ابیات گفتست و در صیدگاه سلطان بهاء الدین خواند،
۲۰ چو از عکس رخ آئینه خور . ملمع شد فضاء چرخ اخضر
چنان بد زیر عکس مهر گردون . چو نیلی فوطه در آب معصفر
هی شد روشن از رنگ کدورت . هوا باختر از نور خاور
چنان چون نفس نادان در نعلم . بدانند هر زمانی علم دیگر
۲۴ مرا در نعت این سقف معلق . مرا در وصف این جرم مدور

نَبَّهَ فَأَتَمَّحَانُ أَتَحَمَّامِ الْمَطَوِّفِ
تَحْتُ عَلَى شُرْبِ الْمُدَامِ الْمُرَوِّفِ
بِقَوْلِ أَصْطَبِخٍ وَ أَشْرَبِ وَ أَغْنِي مِنَ التَّجْوَى
رَقِيفٍ فَوَادٍ بِالرَّحِيفِ [الْمُعْتَفِ]

و این دو رباعی هم از وی شنیدم که از گفتها او نقل کرده اند، میگوید
رباعی

ای بر تن من نهاده باری غم تو • وی در دل من فکده ناری غم تو
گفتی که مگر غم منت چونین کرد • آری غم تو غم تو آری غم تو
و هو گفت

۱. کافر بچه که عشق او دین منست • هم جان منست هم جهان بین منست
کس بنده نشد بنده خود را هرگز • این بنده بنده بودن آئین منست
و هم او گفت

از بهر هلال عید خورشید سپاه • بر بام برآمد و هی کرد نگاه
مردم بشگفت گفت سبحان الله • خورشید بر آمده است و جوید ماه

۱۵ (۲۷) خداوند زاده اختیار الدین روزبه الشیبانی،

از افراد ملوک جبال و امجاد شاهان صاحب اقبال بود، نوسن بیان رام
طبیعت متفاد او و در گردن فلک سرکش طوق و داد او و جلال او در
نوبت دولت سلطان سعید سنجر انار الله برهانه در رفعت و مکانت
بدرجه بود که جوزارا غاشیه بندگی او بر دوش و حلقه محبت او در
۲۰ گوش بود و این خداوند زاده اختیار الدین از گنج حکمت استظهاری تمام
بجاصل کرده بود و از فضل و هنر سرمایه بدست آورده و از نصاب
فضل نصیبی وافر داشت و از جمال علم حظی کامل، مناخرت او بحسب
بود نه بنسب و مجالست او پیوسته با اهل ادب، شعرارا درگاه او مآب
۲۴ شده و بخت بد ارباب فضل در حضرت او در خواب گشته و اورا

جستم برای فال کتابی و ناگهان
دستم پیر گوهر سید حسن رسید
با صد زبان چگونه توان گفت شکر این
کآنچه از خدای خواسته بودم بمن رسید

• هم اوراست،

دیده ز جمال یار یابد • آن بهره که از بهار یابد
فی فی ز بهار کی توان یافت • هر چه آن ز جمال یار یابد
از بوی چو گلستان او دل • گل جوید لبیک خار یابد
گفتم که ببند زلف را گفت • این فتنه کجا قرار یابد
روزی که جفا پرست شد یار • آن روز زمانه کار یابد
چون او نتوان بعرها یافت • هر دم چو من او هزار یابد

---

(۲۵) الامیر سناء الدین ارقم الفارسی،

امیر ارقم که برقم مردی و مردی صفحه دولت او مرقوم بود و کمال شہامت
او همه اقران و اکفارا معلوم برادر اتابک دکلہ کہ مالک فارس در تحت
۱۵ نصرت و فرمان او بود و از حد مکران تا ساحل عمان در ضبط و امکان
او، اورا ایات است اما این یک رباعی از بزرگی شنیدہ آمد، رباعی
روی تو بطعنہ بر قرمی خندد • لعلت بکرشمہ برگهری خندد
از شیرینی کہ هست گوئی لب تو • پیوستہ چو پیستہ بر شکر می خندد

---

(۲۶) الامیر فخرالدولہ و الدین مسعود بن ابی الیمین الکرمانی،

۲۰ امیر مسعود کہ نتیجہ سپہر کبود بود فارس ہر دو میدان و وائی ہر دو
بیان، شعر نازی او از لطافت چون در آبدار و شعر پاری او از طراوت
چون وصل دلدار و از امام ہام عالم الدین کرمانی شنیدم کہ این دو بیت
۲۲ نازی اوراست و خلاصہ محامد او همین دو بیت تمام است، میگوید، شعر

جان در بلای تن شده رنجور و یفرار
 تن در هوای جان شده مهجور و مستغن
 بینی در آن زمان که در آید خدایگان
 چون کوه تیغ دار و چو خورشید تیغ زن
 با دشمنان خدنگش چون دیو و چون شهاب
 فی بل عدو و رمحش چون مرغ و بابرزن
 چون عشق نیکوان سپه شاه برقرار
 چون زلف دلبران صف اعداش پر شکن
 ای خسروی که از گل عدل تو ظلم هست
 همواره پای مال حوادث چو نسترن
 چون کمترین حرف ز نظر مداحجت
 دُری نشان نداد کس اندر همه عدن
 دشمن بمرگ خرسند از بیم تیغ تو
 نو شاد با زمانه می ناز در چمن
 قد و رخ هر آنکه نکو خواه جان نست
 رنگین و راست بادا چون نار و نارون
 در جمله از ثنا بدعا آمدم ز عجز
 عمرت دراز باد که کوتاه شد سخن

هم او گفته است، رباعی

۲۰ ای عقل جواهر خجل از نامه تو . مستور جهان فضل در جامه تو
 بحر هنری روان شد در و گهر . چون ریگ بیابان ز سر خامه تو

هم او گفته است رباعی

هرگز نبدم لب تو یا رب روزی . با بنده تو نیست مگر لب روزی
 گیسوی تو صد روز شی کرد و لیک . رخساره تو نکرد يك شب روزی

۲۵ هم او راست،

لون سپهر و صبح بچشم چنان نمود
 گفتمی که از بنفشه هی بر دمد سمن
 گوئی ز مشرف آمد سیمین حواصلی
 بر روی آب و بیضه زرینش در دهن
 گفتم جو کرد سوی چهارم فلک شتاب
 یوسف مگر بمنزل عیسی کند وطن
 دامن کشان ز نور چو در روزهای بار
 بر تخت پادشاهی پیغو ملك حسن
 عادل حسام دولت و دین خسروی که اوست
 صف دار و صف پناه و صف آشوب و صف شکن
 گویا شود بفر مدبجش مسیح وار
 طفلی که نا رسیده بود بر لبش لبن
 گر بر خلاف او پیری زاید از جهان
 هم در زمانش چرخ برسد هی کفن
 در مردی و مردی نا دیگران ازو
 چندان تفاوتست که از مرد نا بزن
 چون عدل او و مرحمت او بعهده ما
 يك کس نشان نی دهد از روم نا ختن
 نور جمال عدلش بر جمله جهان
 تابان چنانکه نور سهیلست بر یمن
 آن روز کز درخش سنانها شود زمین
 بر هر طرف چو انجم و افلاک انجمن
 پر خون زمانه بینی و پُر گشته دشت و راغ
 عالم ز فتنه یابی دریاء پرفتن

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چون حسب حال یافت ادا کرد این دو بیت
 زیرا که می نیاید زین خوبتر فرار
 زین سان که در نشیب عنا او فتاد خصم
 از بعد اینش دار بود گر بود فرار
 گه نیز ماه خطی برده بجانش خط
 گه تیغها هندی آورده ترکناز
 تا بود خواهد از گل و مل در جهان نشان
 از چرخ زود گرد و از آبام دیر باز
 همواره باد رای تو چون گل در ابتسام
 پیوسته باد طبع تو چون مل در اهتزاز
 در مسند سلاطین بر صدری نشین
 بر چرخ کامرانی چون ماه می گراز
 تا نصر تُست عیش و بزرگی [و] روزگار
 دشمن کش و نشاط گزین و ولی نواز
 ۱۵ هم در حق او گوید و این قصیده طراز فصاید جمله شعراء جهان و
 امراء گیهانست در غایت لطافت است،
 قصیده

خندید صبح چون دهن یار سیم تن
 او خنده زد بمن بر و من در گریستن
 خورشید نور صبح بچشم چنان نمود
 گوئی بشت بار رخ خود بخون من
 و آنکه بخون من رخ خود شسته آن نگار
 بر کرد سر ز شقه فیروزه پیرهن
 مانند شمع سوزان در آبدان روان
 یا چون درست زری در نیلگون لکن
 ۲۰
 ۲۴

از دشمن ار چو کوره يك دم خلاف بینی
از گرز پیل پیکر ساکن کُش چو سندان
بر دشمن نو خندد گردون چو مرد عاقل
بر هزلهای جُحی بر ژاژه‌ها صَبَّاحان
عمر نو باد چندان نا طُرّه‌ها مشکین
بر گردِ گوی سیمین جولان کند چو چوگان

شعر

و این قصیده در حقّ خُسْرِ خود طغاخان مرغینان گوید،

فرمان نافذ او بر حکما دلیل
دست نصرف او بر ملکه‌ها دراز

خاقان حسام دین حسن بن علی که هست

از جمله جهان بهمه چیز بی نیاز

این شکر لازمست که بکشد نا گهان

ایام آنچه در دل افلاک بود راز

در خاك بارگاه رفیعش چو بنگری

شکل جبین شاهان بینی که نماز

در دل عدوش را که چو سیرست پر محن

غمهای جان شیرین ده نوست چون پیاز

چون زفتی زمانه بچشم سخا بدید

خط در کشید در ورق عاجزان آز

شاهها خدایگانا آنی که در خوراست

بر آستین ملك علمهای نو طراز

بر چرخ جاه نست بزرگی بلند قدر

در دهر ملك نست دیارے غریب ساز

هر چند در قصاید مدح و ثناء نو

می بود طبع بنده ز تضمین در احتراز

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

روزی بخواند آخر راوی بصوت دلکش
 این قصه‌ها مارا در بارگاه سلطان
 احمد جلال دنیا سلطان که گفت عالم
 تا هست دور گردان مائیم و عهد و پیمان
 گر دشمنی یابی اندر زمانه خود
 از تو بما نمودن وز ما نفاذ فرمان
 بر دشمنانش دایم از بیم جان نماید
 هم موی همچو سوزن هم پوست همچو زندان
 نیر شهاب شکش چون رفت سوی دشمن
 چه سود از آن پس او را بازی دو چو شیطان
 چون عزم نیر کرد او گر شست رستم آمد
 با چرخ زال شکش ز آن پس چه سود دستان
 زود آکه دید خواهم از سعی بخت فرخ
 مأمور امر سلطان ایران ستان و توران
 روزی کز آب خنجر روی هوا نماید
 بر فرق شیر مردان چون قطرهاے باران
 عقل از تن دلیران گم گشته یابی آن دم
 چون دل ز مرد بیدل چون جان ز عشق جانان
 بر نیغ پر ز گوهر لرزان از آن نماید
 خون عدو جاهش چون لاله در گلستان
 بر اسپ چون بدیدش با رمح گفت گردون
 دیدم پس محمد موسی و طور و ثعبان
 ای کدخدای عالم از دست دُر فشانت
 در عهد دولت تو پیدا شدست احسان

او شاهی بود که هم قوت فضل داشت و هم فضل قوت آسمانی بر زمین
و آفتابی در زین، اشعار او مدوّن است و دیوان شعر او با صغر جم
چون مردم دیده عزیز و چون دیده مردم گرای و اگر نمانت اشعار
او نقل کرده شود از غرض کتاب باز مانیم، بعضی از طُرَفِ او ایراد
ه کرده آمد،

شعر

ای راحت دل و جان ای آفتاب خوبان
ای جان نواز چون دل ای دل گداز چون جان
ای آهوی نگارین دارد شب دو زلفت
هم ماه زیر دامن هم مشک در گریبان
طبعم بوصف حسنت چون لفظ تو گهر پاش
حالم ز عشق رویت چون زلف تو پریشان
بیم زوال دارم امر آفتاب رویت
از سایه تن خود ز آنم همیشه ترسان
وصل خرد ربایت چون دولتست کم یاب
هجر جفا نمایت چون محنتست ارزان
رویت بخواب دیدم ماهی به پیش انجر
قدت بیاغ دیدم سروی میان بستان
گر صد هزار دیده باشد چو آسمانم
چون ابر جمله باشد در هجر تو در افشان
يك دل دو جزع شوخت نستاند هرگز از کس
کان را دو لعل نوشت صد جان نداد تاوان
باشد خیال رویت همخانه با دو چشم
بر وے می بترسم از بیم موج طوفان
سر در جهان نهادم امر آرزوی رویت
چون عشق و حسن مارا پیدا نبود پایان

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

دیده و بمحاوره او مستسعد نا شده و این کمال کرم و غایت سخن دانی و هنر پروری است که از اثر بر مؤثر استدلال گیرد و از سخن بر هنر مرد واقف شود، و او را ایات است سخت مطبوع و لطیف و این رباعی معروفست که چون در حضرت سلطان نکش نغمه الله بر حمته حساد او را تخیل کردند و عزم پادشاهانه برگرفتن او مصمم شد متجسسانرا فرستاد تا سر او پیش تخت آرند اموال خطیر مر آن جماعت را تکلف کرد و گفت مرا زنده بخدمت برید اگر فرمان سیاست بنفاد رساند فرمان او بر جان روانست موکلان مال بستند و او را بخدمت آوردند و آن سلطان جشنی عظیم داشت چون چشم او بر کبود جامه افتاد خواست ۱۰ که موکلان را سیاستی کند که در انفاذ فرمان تأخیری کرده بودند، کبود جامه رباعی انشا کرد و نبشت و بحضرت فرستاد رباعی

من خاک تو در چشم خردی آرم * عذرت نه یکی نه ده که صدی آرم
سر خواسته بدست کس نتوان داد * می آیم و برگردن خود می آرم
پادشاه رقم عفو بر جریده جریده او کشید و او را بخود نزدیک گردانید ۱۰ و بوس بر سر و روی او داد و تمامت آن مجلس خانه و بنگاه بدو بخشید، و ایات او بسیار است اما آنچه حالی بر طبع بود [ایراد کرده آمد] می گوید در حق غلام ترك خود، رباعی

ترکی که برخ درد مرا درمانست * او را دل من همیشه در فرمانست
بخریده امش بزر بصد جان ارزد * جانی که بزر توان خرید ارزانست

۲۰ و هم اوراست،

منم که چون بغضب زی فلک نگاه کنم * جمال طلعت خورشید را تباه کنم
کبود جامه ام آری ولی بنیغ کبود * رخ عدورا از خون دل سیاه کنم

(۲۴) الملك المعظم پیغو ملک،

۲۴ در نوبت ایالت او اهل مرغینان و کاشان با عیشی تن آسان بودند و

با دل گفتم دمی فراموش کن
دل گفت دلی ز جان فراموش که دید.
و در معنی شکار سلطان غیاث الدین و الدین نغمه الله برحمته میگوید
رباعی

هر روز چنین شهانه کاری میکن . بر چهره ایام نگاری میکن
بر تخت بخوری شرابی میخور . در باغ بخوشدلی شکاری میکن

(۲۳) المعظم نصرة الدين كبود جامه،

که اگر گوشه چشم بخشم بر فلک کبود پوش سرخ کردی روی روز سیاه
شدی و اگر همت او عزم ضبط ملکی کردی از کواکب نو مراقبش سپاه
آمدی و وقتی در اثناء دور و سیر مولف این مجموع بحضورت او رسید
در شهرک نو و بند صاحب رقعہ بود که قطاع طریق اسپان و قاش
برده بودند و بند پیاده ماند چون بشهر نو رسیدم چون چرخ کهن
خواستم که بحضورت او پناه طلبم خود صبح و شام او بصبح و غبوق
مشغول بود و از صبح تا رواح با صبحا به مغازله و معانقه می گذشت و
البته فرصت نمی شد که دانشمند او را ببیند و داعی بی برگ و مستعجل یک
رباعی انشا افتاد و بخدمت او فرستاده شد و آن این بود که رباعی
ای شاه بیدل بحر و کانی دگری . در قالب ملک و عدل جانی دگری
ز آن روی کبود جامه می خوانندت . کز رفعت و قدر آسمانی دگری
چون این رباعی را بخواند احسان و نحسین ارزانی فرمود و گفت فرصت
تذکیر شمردن ندارم ملتزم چیست ما را اعلام ده، داعی این یک بیت فرو
نہشت

هرچند که بر بساط شطرنج هنر . امروز شہم پیاده [می باید] رفت
در حال بفرمود تا اسپی تنگ بسته بخانقاه آورد و تسلیم کرد و بمواعید
۲۴ بسیار مستظهر گردانید، داعی هم از آنجا سوار شده رحلت کرد او را نا

و در آن وقت که مولف این ترتیب بسجستان بود امیر ناصر الدین برحمت
ایزدی پیوسته و ولی عهد او ملک یمین الدین بهرام شاه بود که این
ساعت مالک سجستان در ضبط اوست و مآثر ناصر الدین عثمان [بسیارست]
از امام ادیب رشید الدین تاج الادبا عبد المجید شنیدم که وقتی در هری
۵ زن مطربه زاهد نام در مجلس انس او حاضر بود طوطی سخنی که چون
شکر از پسته روان کردی ترتیب قوت روان کردی و چون ده فندق را
برای مدد قول و غزل در عمل آوردی غارت گری عقل انس و جان
کردی، آن امیر این رباعی در حق او گفته و این بدیهه انشا کرد، رباعی
چشم و رخ تو بدلبری استادند • انگشتانت در طرب بکشادند
۱۰ ای زاهد زاهدان ز چنگ خوش تو • چون نرگس نومست و خراب افتادند
بیش ازین نیفتاده است از اشعار او بدین اختصار کرده آمد،

(۲۲) الملك المعظم تاج [الدین] نمران شاه،

شاهزاده و گوهر آزاده هم نسبتی عالی و هم کروی متوالی داشت و با علو
نسب و سمو حسب شعری که شعری شعار آن سزیدی و نثره نثار آن
۱۵ شایستی خال جمال کمال او آمده بود و اشعار آبدار او بسیار است و
تمامت بر خاطر نبود فاما رباعی چند در قلم آمد،
رباعی
لرزان تنم از باد سبز غم نست • سوزان دلم از آتش تیز غم نست
مگذار بنا که خاک خواری گیرد • صحرای دلم که آب خیز غم نست
هم اوراست،
رباعی
۲۰ آبا بینم بخدمت یاری در • خود را بشروع خوشترین کاری در
یکبار دگر نشسته با هم دو بدو • بی هیچ سوم بچار دیواری در
و هم او گوید،

هرگز چو منی عاشق و مدهوش که دید
آزاد چو بنده حلقه در گوش که دید

و چشم بخت او از غبار حدثان خیره شد دختر کاشغری که از مغنیات
خاصه بود و در تحریک انامل و تمزیج آهنگ زهره زهرارا در مقام خجالت
نشانیدی و چون زلف چنگ بچنگ آوردی زاهد قبه ششم را از عشق
روی بروی کردی در مرثیت این پادشاه رباعی گفته است در غایت
لطافتست و در نهایت سلاست می گوید، رباعی

از مرگ تو ای شاه سیه شد روزم • بی روی تو دیدگان خود بر دوزم
تیغ تو کجاست ای دریغا تا من • خون ریختن از دینک بدو آموزم
ایزد سجانه و تعالی این شاه لطیف طبع را غریق غفران گرداناد و صاحب
صاحب قران دستور سلطان نشان را از مکاره زمان و احداث جهان در
۱۰ ضمان و امان عصمت خود دارد بحق محمد و آله الامجاد،

(۲۰) ملك علیشاه بن السلطان نکش،

شاهزاده خوب صورت نیک سیرت علی نام عالی همت که آتش شمشیر
آبدارش بهرام را چون سپید می سوخت و شعله سنان او قرص آفتاب را
همچون مشعله ماه می افروخت ازین معالی هیچ باقی نبود اما شجره جد و
۱۵ درخت کوشش سخت او بر دولت و بخت بار نیاورده بسیار در
گریز و آویز عمر گذرانید بسی بکوشید و بعاقبت در حدود فیروز کوه
در زیر خاک شد اورا ایات لطیف است در آن وقت که از خوف
شیران جلادت توانا از گرگان بتنگ آهو بگریخت و بمأمن حضرت فیروز
کوه آمد این رباعی در آن وقت گفته است
رباعی

۲۰ بر من چو همه نوبت غم میگذرد
شاد می بزم چو بخت کم میگذرد
آن روز که بود دولت آن روز گذشت
و امروز که محنت است هم میگذرد

قطعه

۲۴ و این قطعه هم او گفته است،

گر ز نان سير نى گردد اين هم نوعيست
کاشكى ميشودى اين جلب از حمدان سير
خسرو شرق درين واقعه فريادم رس
ز آن که شد خاطرهم از فکرت بى پايان سير
بطريق کرم نقد بده نان چندانک
ي خورد قرب دو سال اين جلب حيران سير

چون اين قطعه در حضرت ملك طغانشاه عرضه داشت او دوانى و قلى
خواست و بر ظهر مسوده بنوشت،
رباعى

حاشا که زنت را چو نو ما سير کنيم . با کام دل ميرش دير کنيم
۱۰ تو پاى برون نه از ميان تا وى را . از هر دو بدستورى نو سير کنيم
رباعى

گل دوش بهنگام سحر خاسته بود . خود را چو عروس نو بياراسته بود
مشتى زر ريزه ريزه در کف کرده . زو نيز مگر که بار زر خواسته بود
هم اوراست در فصد،
رباعى

۱۵ دى چون خبر فصد تو اندر دادند . بر جان و دلم بار دگر بنهادند
دست تو چو چشم من مگر عاشق بود . بر چهره تو که خون ازو بکشادند
هم او گفته است،
رباعى

با چشم لبش بطعنه گفتم اى سرمست
با لب چشمش خصومتى در پوست
زلفش بصواب ديد ايشان بر خاست
۲۰ تا بر روى تو نگونسر آخر بنشست

و اورا ابيات و اشعار بسيار است و با ملك ناج الدين نمران مشاعره
کرده اند و ابيات ايشان شهرتى دارد و چون آن پادشاه داعى حق را سماع
۲۴ و ملك دنيارا وداع کرده و آفتاب جمال او بکسوف زوال تيره گشت

و غلامی داشت سنجو نام این رباعی لغز در نام او گفتست، رباعی
آن بت که شدم از غم رویش بستوه . و از شکوه من نداشت او هیچ شکوه
در ماند شدم ز غم بگفتم نامش . دندان و قد من است بر دامن کوه

(۱۹) ملك طغانشه بن محمد الماؤيد،

ه شاهی که قواعد فضل و اساس هنر بایام هایون او استحکام یافت و سرو
جویبار ریاست که بدبول جور انحنای پذیرفته بود بروزگار مبارك او سر
افراشت، اخلاق حمیده او فهرست اعمال پسندیده و آثار محمودۀ او بر
صحایف اعمال سر دفتر مناقب ستوده و با این همه مکت و دولت اورا
شعری بوده است عذب و دلاویز طرب انگیز و ابیات او مشهورست و
۱۰ میان او و میان ملك ناج الدین نمران مکانات و مشاعرانست اما از
لطایف طبع او یکی آنست که کافی خراسان که اورا کافرك خوانند اورا
قطعه گفت و از وی نان خواست و این قطعه در غایت لطافت است
میگوید،
قطعه

خسرو تیغ تو مانند اجل شد گه فھر
که نگردد شکر پر گهرش از جان سیر
گر سر هوش بر تیغ گهردارت را
جان به بیند شکم خاک شود از جان سیر
بند را زی زنکی با شکی چون دهلی
جنت افتاده که هرگز نشود از نان سیر
گفتم ای دول چنین معده نگردد هرگز
جز بصابون و شخار و نمك [و] اشان سیر
معدۀ را که درو سنگ هی بگدازد
کی توان کرد چنین معده چنان آسان سیر

۱۵

۲۰

۲۲

دستم چو سحاب آمد و این طرفه که دید
ابری که یک قطره جهان کرد خراب

(۱۸) السلطان الشهيد نصره الدنيا و الدين قلیج ارسلان خاقان عثمان

بن ابرهیم سقی الله ثراه،

ه شاهزاده بود که کمال رأفت الهی شکل نور ماهرا در خنده او ترکیب کرده بود و سلطان ملاححت مشک سیاه خال را بر عارض رنگین او ترتیب داده با جمال یوسفی و ملک سلیمانی با بذل و فضل حیدری و حلم و اسم عثمانی در رجب سنه سبع و تسعین و خمسمائه مؤلف این کتاب بسمرقند رفته بود و سلطان طمغاجان ابراهیم سقی الله ثراه در حیوة بود و خال بنده شرف الزمان مجد الدین عدنان در سلك خدمت آن پادشاه مخروط و پسر او جلال الدین ملک الاطبا صدر الحکما مسعود در خدمت این شاهزاده مرتب و ظن آنست که در آن وقت این پادشاهزاده در سن چهارده سالگی یا پانزده سالگی بیش ازین نبود و جمله سواران میدان مردی انصاف داده بودند که کس گوی به از وی نمیزند و در سواری از وی چست تر نیست و خط او بمشابی بود که ابن مقله مقله برای مطالعه آن در باختی و ابن البواب خود را از ابواب دیوان فضایل او شناختی و ولی عهد پدر بود در ملک سمرقند و بنددرا بدو وسیلت در خدمت او اختلاط افتاد یکی آن بود که روزی در حضرت او میان دو کس از افاضل سخن رفت او از استاد خود بهاء الدین امیر عمید پرسید که کدام بزرگترست ازین ۲۰ دو گفت فلان را با فلان چه نسبت لا یُقَاسُ الْمَلَائِكَةُ بِالْحَدَّادِینَ، پادشاه پرسید که این سخن چه بود، گفت ملائکه را باهنگران چه نسبت گفت این چه سخن باشد که با حداد نسبت ندارد با فهّاد و قرّاد هم نسبت ندارند، هانا امیر عمید را این معنی معلوم نبود و سبب این مثل بسمع او ۲۴ نرسیده در آن اندیشه بماند و در آن مجلس از هر کسی پرسید، بنده آنجا

وای چرخ اگر بجهله بیرون نکم • گاونواز آن خرمن خرمن باشم
و اورا ایات لطیف بسیار است اما این قدر بر خاطر بود ایراد
کرده آمد،

(۱۶) السلطان المعظم جلال الدین و الدین قلی طمغاچخان ابراهیم بن
الحسین نغمده الله برحمته،

سلطان سمرقند... ف لفظ او غیرت شکر و قند پادشاهی بود که کمال
حلم او خالک در دیده جبال راسخ میزد و با وقار او جرم زمین سبکسار
مینمود، اغلب و اکثر قوت او از اجرت کتابت قرآن بود پیوسته مصحف
نوشتی بخطی چون دُرّ مشور و آنرا بمجهولی دادی تا بفروختی و قوت خود
از آن ساختی و در آن وقت که بر تخت ملک سمرقند نشست از اطراف
و جوانب فتنه‌ها بر خاسته بود، امام شمس الدین ولوالجی اورا رباعی
گفت،

شاهی که ازو شیر فلک را بیم است
خسرو فر و رستم دل [و] جم نعظیم است
اے دیو رستم رو که سلیمان آمد
و اے آتش فتنه هین که ابراهیم است

او در اوایل جوانی گاه گاه رباعیات انشا کردی و این رباعی از گفته‌ها.
رباعی اوست،

ای روی ترا ز حسن بازارچه • در من نگر از چشم کرم پارچه
در یاب که نری کند از خون جگر • هجران تو از هر مژه دستارچه

(۱۷) السلطان الاعظم علاء الدین اسکندر الثانی محمد [بن]
السلطان نکش اعلی الله شانه،

پادشاهی که مآثر و محامد شهرباری او ناسخ رسمهای ملوک ماضی و سلاطین
غابرست و آنچه این پادشاه جهان پناه را میسر شدست از ضبط اقالیم و

از موسم یاسمین چه خیزد،

از بزرگی شنیدم که چون سلطان سعید سنجر را آن نکبت پیش آمد و
 ملك و دولت او را چشم رسید و آفتاب اقبال چون بسمت کمال رسیده
 بود در گشت و ماه سلطنت چون باوج رفعت رسیده بود روی بمحضض
 ۵ و بال نهاد در بند غُزّان شی مناجاتی کرد که الهی مرا از نَمَوعِ دنیائی هیچ
 باقی نمانده است جز سه آرزو، یکی آنست که بهر طریق که باشد یا بهر گ
 یا بحیات از دست این جماعت مرا خلاص دهی که تَجَرَّعِ جامِ مذلت بر
 من سخت می آید، دیگر آنکه مرا بدار الملك مرو برسانی تا اگر مرغِ روح
 قصدِ مطارِ سدره کند قفسِ کالبد هم در دولت خانه مرو بماند، سیم
 ۱۰ آنکه سلیمان شاه را که برادر زاده منست و پیوسته طالب این مکت
 بوده است از دولت پادشاهی بر خورداری ندهی، هر سه دعاء او باجابت
 پیوسته، نوبت امارت سلیمان شاه بود که ترکان او را بند کردند و در
 قید آوردند بدان محنت در ماند، از طبع راست بهره داشت، این رباعی
 در آن حالت میگوید،
 رباعی

۱۵ از دست تبه کاری این مشتی رند . در کام حیات ماست چون حنظل قند
 ی ایزد بی نیاز آخر میسند . دیوان همه آزاد [و] سلیمان در بند

(۱۴) السلطان المعظم علاء الدین و الدین نکش بن ارسلان تغّیة الله برحمته،

سلطان نکش پادشاهی حلیم و رحیم بود، لطف طبع او از آفتاب تابان
 ظاهرتر است هم در مقام بزم غیثی سایل و هم در موقف رزم لیشی صایل
 ۲۰ و از شهاب الدین مسعود شنیدم در حضرت خوارزم که در اوایل ایام
 دولت و مبادئ عهد مملکت که هنوز ازهار مرادات در چمن سلطنت از
 اکام نخمی تمام بیرون نیامده و اشجار حصول مقاصد بلوائف شمول دولت
 بارور نشده آن شاه صواب کار بر صوب خطا نهضتی فرموده و در آن
 ۲۴ سفر خزانها را ببذل و خطر تمام پرداخت و چون مستحقان و سایلان بر

علاء الدین حسین بن المحسین • اجل یاریگر نوک سنام
که بادا موج زن گرد سپاه • که باقی باد ملک خاندانم
همه عالم بگردم چون سکندر • بهر کشور شهری دیر نشانم
چو بر گلگون دولت بر نشینم • یکی باشد زمین و آسمانم
• و در آخر این قصیده میگوید .

بدان بودم که هم از اوج غزنین • بنیغ تیز جوی خون برانم
و لیکن گند پیرانند و طفلان • شفاعت میکند بخت جوانم
بخشیدم بدیشان جان ایشان • که بادا جانیشان پیوند جانم
و در آن وقت که سلطان سعید سنجر بن ملکشاه تغتک الله برحمته لشکر کشید
۱۰ و با او مصاف کرد و لشکر او را شکست و او را اسیر گرفت و بحضرت
خود آورد و چون خدمت کرد و تراب جناب اعلی بیوسید رفت پادشاهانه
و رأفت ملکانه در کار آمد تا رقم عفو بر جراید جرایم او کشید و او را
بنیض عنایت مخصوص گردانید و هم آن شب بشرف حریفی مشرف شد و
چون شاه سنجر ظریفی او در مقام حریفی بدید او را يك طبق مروارید و
۱۵ جواهر بخشید او بر بدیهه این رباعی انشا کرد،
رباعی
بگرفت و نکشت شه مرا در صف کین • با آنکه بدم گشتنی از روی یقین
اکنون بطبق میدهم در ثمن • بخشایش و بخشیش چنان است و چنین
و اشعار او از غایت لطافت شهرتی دارد در اطراف بلاد هند و دیار
غزنی اما بدین قدر اقتصار افتاد،

۲۰ (۱۲) السلطان جلال الدین سلیمان بن سلطان محمد السلجوقی،

سلطان سلیمان شاه برادر زاده سلطان سعید سنجر بن ملکشاه بود، شاهزاده
بکمال جمال و جمال کمال و گل ذات او بر چمن سلطنت از زحمت خار
قبایج برسته اگرچه در چمن ملک نرگی شکفته بود اما چون گل کوتاه
۲۴ عمر افتاده بود مدت ملک او چون ایام یاسمین کوتاه بود، مصراع

آن معشوق زهره رخ می داشت امید • کان خوبی و این عشق بماند جاوید
از گردش چرخ و سیر ماه و خورشید • او سببت سبز کرد و من موی سپید
و این دو بیت هم از نتایج فکر اوست،
بر ران جهان نشان فرمان منست • در گوش فلک حلقه پیمان منست
• با این همه سلطنت که امروز مراست • تحصیل رضاء دوست ایمان منست

(۱۲) السلطان علاء الدین ملک الجبال الحسین بن الحسین

العباسی الغوری رحمة الله علیه،

سلطان علاء الدین ملکی قادر بود و پادشاهی قاهر، ناب تیغ آبدار او
ناب ذئاب احداث را کند میکرد و شیر فلک از هیبت طبانجه قهر او
۱۰ ناخن از پنجه بر می کند، بهرام چون تأثیر انتقام او میدید شمشیر در نیام
میکرد و در زیر حجاب سحاب پنهان می شد و او را اشعار پادشاهانه است
و لطایف ملکانه و شعر او مدون است و دیوان او و دیوان سلطان انسر
در يك جلد در کتاب خانه سردو آبدار سمرقند مطالعه افتادست و
در آن وقت که از برای انتقام سلطان سوری لشکر بسوی غزنین راند و
۱۵ آن شهر معظم را بگرفت و خصمان را مهور کرد خواست که انتقام استغفافی
که در حق سلطان سوری کرده بودند بکشد و کینه آن باز خواهد، وائی
خون ریز نیز شور انگیز تیغ را حکم فرمود و باران بلا بر سر آن قوم فرو
بارانید فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ خَلَقَ بَانَواع شگجه چندان رنجه
داشت که مرگدرا بارزوی جستند و گور را در خاکها می طلیدند خیل
۲۰ خیل شباروز ایشانرا نعدیب فرمود و سیاست کرد تا آخر یکباری رفقی
و رحمی در دل او آمد و مثال داد تا آنرا نسپیلی گفتند و بیش مر آن
طایفه را نرنجانید و در اثناء آن حال قصیده مفاخرتی انشا کرد این ابیات
از آنجاست،

شعر

جهان داند که من شاه جهانم • چراغ دوده عباسیانم

خاست نا برون رود، شاه فرمود که کجا میروی، گفتم میروم نا گل و ساغر آرم، گفتم بنشین که تو مارا هم گل و هم ساغر یعنی بتصحیف، هر که از لطف طبع بهره دارد داند که این سخن چه لطیف طبعانه است و آن پادشاه را اشعار است و وقتی در حق رشید الدین وطواط گفته است و عذر آن خواسته که کسی او را بقرع نسبت کرده بود میگوید، رباعی

از فضل سرت بر آسمان می ساید . ز آن بر سر تو موی می بر ناید
مارا سر تو چو دیده در می باید . بر دیده اگر موی نباشد شاید

و در آن وقت که در حضرت سلطان سعید معز الدینا و الدین سلطان سنجر نغمه الله بر حمت او را تخیل کردند و او از خوف جان اثر عصیان ظاهر کرد و از خدمت درگاه تقاعد نمود و در خوارزم بنشست سلطان سعید سنجر فرمان داد تا بتزدیک او مثالی نویسند و او را تخوف کنند و در اثناء آن فرموده بود که اگر در آمدن بحضرت و حضور بساط خدمت و ایستادن در موقف وقوف طاعت توقی نماید عنان بکران دولت بر آن سمت معطوف فرمائیم و رسم سیاست در باب او باقامت^{۱۰} رسانیم او در آن معنی این قطعه میگوید،
قطعه

اگر باد پایست بکران شاه . گمیت مرا پای هم لنگ نیست
چو او آید اینجا من آنجا روم . خدای جهان را جهان تنگ نیست
ملك شهریار است و شاه جهان . گریز از چنین پادشا تنگ نیست

و این قطعه غزلی که شارح علو رنیت و حاکم کمال دولت اوست هم از^{۲۰} غرر گفته و دُرر سفته طبع آن پادشاه است،
نظم

ز آن بد نکم که خیر محض . ز آن بذل کنم که بحر و کانم
شکر ایزد را که خصم امروز . پیرست و ضعیف و من جوانم
و این يك رباعی هم از پرنو شمع ضمیر و شعاع آفتاب طبع منیر اوست،

۲۴ میگوید بیت

و شاگرد عزم او شرف قصر جلال از شرف اوج زحل میگذرانید و چون
 سریر خوارزم بیکان او جلال گرفت و آن مملکت بر سایر اقالیم بواسطه
 عدل شامل و بذل کامل او مفاخرت نمودن ساخت ارباب فضل را
 بنواخت و متاع هنرا خریداری کرد و امام رشید الدین و طواط که
 صاحب دیوان انشاء او بود در سلك خدمت او مزمن شد و اکثر اوقات
 آن پادشاه بمجاورت او استیناس طلبیدی و بمجاورت او رغبت کردی و
 با نتایج طبع که او در لباس خط بر نظر آن پادشاه عرضه کردی عشق
 باختی، و محاورات ایشان بسیار است در حضرت خوارزم از عماد الدین
 دیر شنیدم که شبی در فصل زمستان که روزگار ناسازگار در شربت
 عیش ایام مردان کافور رباحی برف نعیه کرده بود و لشکر سرما از مکن
 بلغار ناخن آورده سلطان انسر مجلس عشرتی ترتیب فرموده بود و خلوتی
 بسته و در آن صمیم دی که کمر سیم بر میان و شاقان بناتی بسته بودند
 و از نایزه نار دانه بچای شکر نبات بر روی آورده در چنین موسی از
 گنج شایگانی سلطنت کنجی کرده بود و روز پر زرد گشته را بندیمی سیم عذاران
 ۱۵ عنبر زلف سرخ روی گردانید باحضار رشید الدین کاتب مثال داد، چون
 رشید الدین در آمد نابخانه بود در آتش دان ترکی آتش افروخته بودند
 و مرغ مسن میگردانیدند و صحن مجلس بطبقه آب و امرو و انواع
 ثمار مشحون و ساقیان سیم ساق چون لؤلؤ مکنون، الفصه آن مجلس صفت
 بهشت داشت و قوله تعالی و فاکهه مہا یخبرون و لحم طیر مہا یشہون و
 ۲۰ حور عین کامثال اللؤلؤ المکنون، سلطان فرمود که رشید مرغ میخوری با
 آبی، گفت مرغابی، چون ساعتی دیر شراب نوش کردند و تا وقت
 غروب حمزت شفق بر مشاهده شاهدان اعل رخ سر سیاه خورد مجلس
 خالی شد و اثر حرارت می در رگ و پی پدید آمد و هنگام آن آمد که
 مستان شاهد بازی کند و با شاهد بازی کند، رشید الدین دانست که
 ۲۵ وقت آنست که گرانی ببرد تا شاه با سبک روحان ساعتی تماشا کند، بر

بازی بودی و صابی در حضرت او بوقت اظهار آثار دانش صبی نمودی
و این دو بیت نازی در ضنت خمر گفته است، شعر

أَمَّا تَرَى النَّخْرَ مِثْلَ الشَّمْسِ فِي قَدَحٍ . كَالْبَدْرِ فَوْقَ يَدٍ كَالْفَيْثِ إِذْ صَابَتْ
فَالْكَأْسُ كَأَفُورَةٍ لِكِنَّهَا جَمَدَتْ . وَ النَّخْرُ بِأَقْوَنَةٍ لِكِنَّهَا ذَابَتْ

و از قصیده ربیعی که در وصف آثار طبیعی گفته است این ایات بر
خاطر بود نوشته آمد، نظم

آمد بهار خرم و فرخنده روزگار
و آراست مشک باد جهانرا بهشت وار
باران بهمنی همه یاقوت گشت و در
و آزار ابر گشت همه دُرِ آبدار
صحرا ز لاله و گل زرد و سپید و سرخ
گوئی بر آب عکس ستاره است بی شمار
صلصل بغلغل اندر با بلبل از نشاط
فمری سرود گوی شده بر سر چنار
من بار فاخته شده اندر فراق دوست
او نزد بار خویش مرا هجر بار بار

۱۰

۱۵

(۱۱) السلطان المعظم علاء الدین انسر بن محمد نغمده الله برحمته،

سلطان انسر از غرائب چرخ اخضر و از عجایب بساط اغبر بودست،

پادشاهی کریم طبع لطیف خلق عالی همت وافی ثروت دریا بنان کوه توان

۲۰ فلك امکان شاهی که خورشید فلك فضل از آسمان هدایت بنیض عنایت

در محیط عقل و معدن فضل او یاقوتِ رُمانِ عدل و لعل بدخشان

دانش ی پرورید و ماه هدایت از سحاب عنایت قطرات الطاف ربانی را

در سینه صدف بحر ضمیر او لولو شهوار میگردانید و استاد حزم او اساس

۲۴ دولت [و] جهانداری در عرصه مملکت کامکاری راسخ و ثابت میگردانید

جِبَاهِ با جاهان بودست شاهی که ممالك جهان بعدل او مباحات مینمود
و زمین بمکان او بر آسمان مفاخرت میکرد در مدت بیست سال که پای
بر دست پادشاهی نهاده بود و زمام تَمَلِّک ایام و نصرف مصالح خاص و
عام در قبضه رعایت و اهتمام خود آورده و جناح معدلت بر سر جهانیان
مبسوط گردانید و اطراف ممالك خراسان و عراق را مضبوط کرده هم از
راه ارث و هم از طریق اکتساب خلایق عالم در کنف رعایت و حفظ و
حمایت او آسوده بودند و بر بستر فراغت غنوده و خاقان ترك و قیصر
روم از خلاف او پرهیز میکردند و دم وفاق او می زدند و رای هند
رای بندگی او مصمم میکرد چنانکه رئیس شهید علی بن الحسن الباخری
۱۰ درین معنی نطقی زده است و این بیت در مدح او گفته،

خاقان علم و کوس ملک شاه کشد • فغفور بساط شاه بر ماه کشد

جیپال سراپرده و خرگاه کشد • قیصر بستورگاه در گاه کشد

و از شیخ الاسلام زکی الله و الدین صفوة الزهاد قدوة العباد ابن احمد
اللوهوری ادام الله برکات ابامه شنیدم که آن پادشاه بزرگوار را طبع شعر
۱۵ بوده است و گاه گاه ایات آبدار می گفته است و بك رباعی روایت کرد
و بنده یاد گرفت و اکنون تألیف را بذکر آن پادشاه جمالی داده می آید
و بطراز لطایف خاطر او کمالی افزوده می شود اینست رباعی، رباعی
بوسی زد یار دوش بر دیده من • او رفت و از آن بماند تر دیده من
زان داد برین دیده نگاریم بوس • کو چهره خویش دید در دیده من

۲۰ (۱۰) الامیر ابو الفتح عبد الکرم بن احمد الحانئ الهروی،

حانی که حاتم عهد و حائ ارباب جهد بود بر عوام ولایت هرات راعی
[و] ارباب فضل و هنرا مراعی افضل کُتَّاب عهد و اکمل ارباب فضل
بود با خطی چون در مکنون و نظمی چون زر موزون و او فارس هر دو
۲۴ میدان و والی هر دو بیان بود اشعار صاحب در مقابله اشعار نازی او

ای آنکه نداری خبری از هنر من
خواهی که بدانی که نیم نعمت پرورد
اسب آر و کند آر کتاب آر و کان آر
شعر و قلم و بربط و شطرنج و ی و نرد
و ازین قطعه کمال منصب و رفعت قدر او معلوم می توان کرد و چیزی
از شعر تازی امیر المومنین علی کرم الله وجهه اقتصاب کرده است آنجا
که میگوید،

سَلِيَ عَنْ سَيْرِنِي سَهْمِي وَ قَوْسِي • وَ رُحْمِي وَ اللَّيْلَةَ وَ اللَّضَابَا
و هم او گوید،

نه نکبتی نه بلائی نه محنت است مرا
که روزگارم نوش است و زندگانی قند
و لیک آنکه خداوند چون تو یافت کریم
ازو بنعمت بسیار کی شود خرسند
هم وی گفته است،

اگر از دل حصار شاید کرد • جز دل من نورا حصار میاد
مهربانیت را شماری نیست • زندگانیت را شمار میاد
هم از اقتصاب خاطر اوست در صفت شراب،

ز آن باده که چون بقدح آمد او زخم
یا قوت زو حجر شد و بیجاده زو شرر
بیرون جام بینی از نور او نشان
چون در میان ابر تنگ اندرون قمر
هم او گفت در صفت برف،

بهوا در نگر که لشکر برف • چون کند اندرو هی پرواز
راست همچون کبوتران سپید • راه گم کردگان ز هیبت باز

بود و هر که کمال البلاغه که رسایل اوست مطالعه کرده باشد داند که حدّ فضل او تا کجا باشد و با آنکه فضل همه فضلا سخره بیان او بودست در کرم چنان کشاده بنان بود که فضلاء عالم متاع فضل بدر او می بردند و بار دانش در حضرت او می کشادند و قاضی القضاة ابو بشر النضل و بن محمد اندجانی میگوید در مدح او،

حَدَّثَنِي اللَّهُ فِي الْأُمُورِ نَصِيرًا . ثُمَّ حَسْبِيَ الْأُمُورُ شَيْئُ الْمَعَالِي
مَا لِإِبْنَالِهِ مِثَالٌ وَ هَذَا . لَقِيتُ مِثْلَهُ فَقَبِدَ الْمِثَالِي .
فَمَعَالٍ مُشْتَقَّةٌ مِنْ مَعَانٍ . وَ مَعَانٍ مُشْتَقَّةٌ مِنْ مَعَالِي .

و امیر کیکاوس که از آن شجره طاهره ثمره ظاهره بود در زیرکی و بزرگواری
۱۰ اقتدا پیدر خود میکرد و در تربیت افاضل و تقویت امثال از امراء زمان
و کبار روزگار قصب سبق می ربود و او را شعرهاست در لطافت آب
زال و در طراوت باد شمال و از ابیات او بک رباعی انشا کرده آمد،
رباعی

تا دور شدی شدستم ای روی چو ماه
اندیشه فزون و صبر کم حال نباه
نن چون فی و بر چو نیل و رخساره چوکاه
انگشت بلب گوش بدر دیده براه

۱۵

(۷) الامیر ابو الحسن علی بن الیاس الاغاجی البخاری،

آغاجی امیری بود ممدوح شعرا و محمود فضلا، فضلی وافر و بذلی متوانر
۲۰ بسان بیان حلقه مشکلات فضایل را کشاده و در مضمار شهامت از اقران
قصب سبق ربوده بود و در آن عهد دقیقی شاعر بر ولایت بیان امارت
داشته و هر دو معاصر یکدیگر بودند الا آنکه دقیقی شاعری مادم بود
و اغاجی امیری ممدوح و از اشعار او آنچه خاطر بندگان را مسامحت نموده
۲۴ آورده شد، میگوید

بیت

بیاضی که بر سر آن مکتوب بود این بیت نازی بنوشت، شعر
 لا نعصین شمس العلی قابوسا • فمن عصی قابوس یلقی بوسا
 تجنیسی بدین لطیفی و لفظی بدین پاکیزگی و درین يك خط تمامت غرض
 خود را شرح فرموده و او را شعر پارسی است بغایت لطیف و کمال قدر
 • او ازین يك قطعه که گفته است واضح و لایح میشود، بیت
 کار جهان سراسر آزست با نیاز • من پیش دل بیارم آز و نیاز را
 من بیست چیز را ز جهان برگزیده‌ام • تا هم بدان گذارم عمر دراز را
 شعر و سرود و رود و ی خوشگوار را • شطرنج و نرد و صیدگه و بوز و بازار را
 میدان و گوی و بارگه و رزم و بزم را • اسب و سلاح و جود و دعا و نماز را
 ۱۰ از راه انصاف اگر کسی درین قطعه بنگرد بر کمال علو ادب و وفور
 فضل و حسن اعتقاد و بمن همت این امیر بزرگوار وقوفی یابد و هو
 میگوید، شعر

شش چیز دران زلف تو دارد معدن
 پیچ و گره و بند و خم و تاب و شکن
 شش چیز دگر نگر و طنشان دل من
 عشق و غم و درد و گرم و تیار و حزن
 رباعی

۱۵

گل شاه نشاط آمد و می میر طرب
 زان روی بدین دو می کنم عیش طلب
 خواهی که درین بدانی ای ماه سبب
 گل رنگ رخت دارد و می طعم دولب

۲۰

(۶) الامیر کیکاوس بن شمس المعالی قابوس رحمة الله علیه،

ذکر امیر شمس المعالی پیش ازین در قلم آمد و آنچه رفت غبضی بود از
 ۲۴ فیضی و قطره از دریائی چه امیر قابوس دریا دل ابر دست کان احسان

وَقَدْ نَشَرْتُ أَبْدَى الْجَنُوبِ مَطَارِقًا • فَأَحْمَرْتُ فِي أَبْدٍ وَ أَخْضَرْتُ مَيْضًا
بُطْرُزَهَا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَصْنَرٍ • عَلَى الْجَوِّ دَكْنَاءُ التَّحَوَّاشِ عَلَى الْأَرْضِ
كَأَذْبَالٍ خُودٍ أَقْبَلْتُ فِي عَذَائِرٍ • مُصَبَّغَةٍ وَ الْبَعْضُ أَفْصَرُ مِنْ بَعْضٍ

این ایات بامیر طاهر بن الفضل رسید هر بیتی را بنظم ترجمه کرد به
پارسی و آن اینست،

آن سانی مه روی صبحی بر من خورد
وز خواب دو چشمش چو دوتا نرگس خورم
و آن جام می اندر کف او همچو سناره
نا خورده یکی جام و دگر داده دمام
و آن میغ [جنو] بی چو یکی مطرب خور بود
دامن بزمین بر زده همچون شب ادم
بر بسته هوا چون کهری قوس قزح را
از اصر و از احمر و از ایض معلم
گوئی که دوسه پیرهن است از دوسه گونه
وز دامن هریک ز دگر نار یکی کم

و هم اوراست در غزل میگوید،

دلم تنگ دارد بدان چشم تنگ • خداوند دیبای فیروزه رنگ
بچشم گوزنست و رفتار کبک • بکشی چو گور است و کبر پلنگ
سخن گفتنش تلخ و شیرین دولب • چنانک از میان دو شکر شرنگ
کمان دو ابروش و آن غمزا • یکایک بدل بر چو نیر خدنگ
بدان ماند آن بت که خون مرا • کشیدست بر بور تازیش تنگ
یکی فال گیرم و شاید بدان • که گیتی یک سان ندارد درنگ
و گویند اورا اسپی بود سیاه نازی که با باد بازی کردی،

چو سب بود و هرگه که بشتافتی • بتنگ روز بگذشته در یافتی

برای تهنیت بحضرت باز آمد و روزی چند آنجا مقام کرد و سلطان را بار دیگر عزیمت غزو هند مصمم گشت در سنهٔ نسع و اربعمائه امیر سیف الدوله محمدرضا نایب غزنه کرد و خود بمبارکی بامضاء آن عزیمت مشغول شد و در اثناء این حال حرم او که مخدّره خدر عناف بود قاید قضارا ه بقدّم رضا استقبال کرد و کاتب او علی حسن تعزیت نامهٔ نبشت بتزديك او و این قصیده نازی که در دقت معانی و رقت الفاظ مثل او کم تواند بود ایراد کرد و بیتی چند از آن قصیده آورده شد، شعر

خُلِّتَ وَحِيدًا لَا تُشَارِكُ وَارِثًا
حَيَوةَ قُرُونٍ فَإِنَّا شَأْوِ أَقْرَانِ
وَ أَصْبَحْتَ وَثَرًا مُعْجِزًا أَنْ تَكُونِ فِي
خِلَالِ لَهَا شَفَعٌ فَكَيْفَ بِسَبَابِ
لَقَدْ دَلَّنَا كُلَّ الدَّلَالَةِ فَقَدْ مَنْ
فَقَدْتَ عَلَى مُلْكٍ بُرَادٍ وَ سُلْطَانِ
تَغَوَّلَهَا دُنْيَا غَدَتِ صَرَّةٌ لَهَا
فَلَمْ نَأَلْ مِنْ كَيْدٍ وَ بَغْيٍ وَ عُدْوَانِ
بَغْتِ مِنْكَ أَنْ نَصْنُو لَهَا وَحْدَهَا كَمَا
صَنَنْتَ لَكَ عَنْ أَخْتَانِ سُوءٍ وَ أَخْدَانِ

۱۰

۱۵

و این قصیده نوزده بیت است و هر بیتی متضمن معنی دقیق لطیف و چون این شاهزاده خبر فوت آن گوهر آزاده بشنید و آواز ناعی بسمع آن شاه مراعی رسید از باد این خبر خاك بر سر کرد و بآتش دل و آب دیده بنوحه و زاری شروع نمود و نأسف و تلهف بسیار خورد و در مرثیت او این بیت ازو نقل کرده اند، بیت

ای حال دل خسته مشوش بی تو
عیش خوش من شدست ناخوش بی تو

۲۴

احاطت یافت و امر و نهی او بر تر و خشک گیتی شامل و نافذ شد
 چون آسمان بر زمین قادر شد و چون آفتاب بتیغ همه جهان گرفت و با
 آنک همت عالی او بر اظهار آثار حق و اعلاء اعلام اسلام موقوف بودست
 تا بمدد همت او چندین هزار بت خانه مساجد و صوامع عبادات موحدان
 گشت و اکثر و اغلب بلاد هند فتح کرده اوست و آثار او در آن بلاد
 و دیار واضح و لایح با این همه مشاغل از تربیت علما و امثال هیچ دقیقه
 اهل نکردی و بمجاورت ایشان رغبت صادق داشتی و بمجاورت ایشان
 استیناس جُستی و شعرارا صِلاتِ فاخر و جوایز سنی فرمودی تا لا جرم
 هر يك بقدر وسع و طاقت خود ذکر جمیل و نام نيك او را مخد
 گردانیدند و بنظم و نثر نازی و پارسی در محامد و مآثر او دفترها ساختند
 و ابو منصور محمد بن عبد الجبار العتبی در تاریخ او مبینی پرداخت الحق
 کنای که غرایب بیان و روایع کلمات آن در لطافت آب زلال و طراوت
 باد شمالست دُرر و غرر الفاظ آن آرایشِ نحورِ حور شاید و مطالعه مطالع
 و مقاطع آن آسایش دل صدور بود و فردوسی بامید انعام او شاهنامه
 ساخته شصت هزار بیت و رفعت درجه و علو شان او زیادت از
 آنست که درین مجموعه نعرَض بیان آن توان کرد و غرض از تقریر این
 فصول آنست که او را طبع شعر بوده است و روایت کرده اند که کنیزکی
 داشت گلستان نام که ماه آسمان حلقه بگوش او بود و حور جنان
 غاشیه بر دوش او، سلطان بین الدولة و الدین را بمشاهد او استیناسی تمام
 و بمغازله او رغبتی بر کمال چون بیاد خزان وفات و فوات آن گلستان
 بر خاک ریخت و ازان شاه نقل کردند او جزع بسیار کرد و این سه
 بیت در مرثیه پرداخت،
 قطع

تا تو ای ماه زیر خاک شدی * خاک را بر سپهر فضل آمد
 دل جزع کرد گفتم ای دل صبر * این قضا از خدای عدل آمد
 آدم از خاک بود خاکی شد * هر که زو زاد باز اصل آمد ۲۵

(۱) الامیر منصور بن نوح السامانی، (۲) السلطان محمود بن سبکتگین ۲۴

کوشش انسانی مفید نیست، قوله تعالى، لَا رَادَّ لِنُضَائِهِ وَلَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ
يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَبِحُكْمٍ مَا يُرِيدُ و از ملوک آل سامان از هیچ کس
شعر روایت نکرده‌اند جز از وی و اشعار او مطبوع است و پادشاهانه
و در آن وقت که در بخارا بر تخت ملک نشست از اطراف خصمان بر
خاسته بودند و ارکان دولت او تمام تنور شد شب و روز در بر اسپ
بودی و لباس او قباى زندیجی بود و اکثر عمر او در کربختن و آویختن
بسر شد، روزی جماعتی از ندما او را گفتند که ای پادشاه چرا ملابس
خوب نسازی و اسباب ملاحی که یکی از امارات پادشاهی است نبرداری
او این قطعه که آثار مردی از معانی آن ظاهر و لایح است انشا کرد، نظم
گویند مرا چون سَلَبِ خوب نسازی

ماوی گه آراسته و فرش ملون
با نعره گردان چکنم لحن مغنی
با پویه اسپان چکنم مجلس گلشن
جوش ی و نوش لب ساقی بچه کارست

جوشیدن خون باید بر عیبه جوشن
اسپست و سلاحست مرا بزمگه و باغ
تیرست و کمانست مرا لاله و سوسن

و در شکایت فلك غدار و سپهر مکار این دو بیت از نهان خانه قریح
بعرصه بیاض فرستاد و این نَفْثَةُ الْمَصْدُورِ پرداخت، بیت

۲۰ ای بدیدن کبود خود نه کبود، آتش از طبع و در نُهایش دود
وای دو گوش تو کَر مادر زاد، با نوام گری و عتاب چه سود

(۲) السلطان بین الدولة و امین الملة محمود بن سبکتگین انار الله برهانه،

پادشاهی بود که جراید جهاننداری بمکارم و مفاخر او مُعْتَوَن گشت و لباس
۲۴ مجد و بزرگواری بمناف و مآثر او مطرُز شد دایره وار بر مرکز اقالیم جهان

پادشاهی نهادست يك فصل در اشعار ملوک و سلاطین که هرکس از برای تشوید خاطر و امتحان طبع بهر وقت بدیهه گفتی و حسبی پرداختی ایراد خواهیم کرد نه بدان سبب که ایشان را در سلك شعرا توان آورد و لکن نا دفتر بالفاظ ایشان مزین شود چه گفته اند کَلَامُ الْمُلُوكِ مُلُوكُ الْكَلَامِ ه سخن پادشاه پادشاه سخنها باشد از آنکه هرچه پادشاه گوید باملاء الهام ربانی باشد چنانك نقل کرده اند أَهْلُ الدُّوَلِ مُلْهَمُونَ بدین سبب این فصل را غرّه چهره این تألیف ساخته آمد،

باب پنجم، در لطایف اشعار ملوک کبار و سلاطین نامدار،

ابتداء این فصل از ملوک آل سامان کنیم که ایشان در تاریخ سابق اند ۱۰ و ایشان نه پادشاه بوده اند و مدت امارت و سلطنت ایشان هشتاد و هفت سال و سه ماه بود، ولایت خراسان و ما وراء النهر در نوبت عدل ایشان عظیم ساکن و آمن بود و ایشان ملوک عالم پرور و عدل گستر بوده اند و نام نیک را خریداری کرده اند و اسمائی آن نه پادشاه که دوازده برج افلاك ده یازده رفعت بحضرت ایشان میگزاردی درین يك رباعی ۱۵ درج کرده اند نا ارباب تواریخ را حفظ آن آسان تر بود و یادداشت دشوار نیاید، رباعی

نه تن بودند ز آل سامان مذکور * گشته بامارت خراسان مشهور
اسماعیلی و احمدی و نصری * دونوح و دو عبد الملك و دو منصور

(۱) الامیر منصور بن نوح بن منصور السامانی،

۲۰ و آخرین دولت بر امیر منصور اسماعیل بن نوح بن منصور السامانی ختم شد اگرچه جوان بود اما دولت پیر گشته بود در امور ملک آل سامان سامان نماند و جان ملک بر منق رسیده و در اول عهد سلطان بین الدوایه محمود بود بارها بر دست خصمان گرفتار شد و باز خلاص یافت بسیار ۲۴ بکوشید تا ملک پدر بدست آورد اما با قضای آسمانی و تقدیر یزدانی

یاز را بدست عبارت و استعارت یافتن آغاز کردند و بقلم زبان صور معانی را
چهره کشائی پیش گرفتند و در کارخانه فریخت نقش بندی دیبا، سخن
زیبا انباز کردند و در آن وقت که رایت دولت مأمون رضی الله عنه که
از خلفاء بنی العباس بحلم و حیا و جود و سخا و وقار و وفا مستثنی بوده
است بتر و آمد در سه ثلث و تسعین و مائه در شهر مرو خواجه زاده
بود نام عباس با فضلی بی قیاس در علم شعر اورا مهارتی کامل و در
دقایق هر دو لغت اورا بصارتی شامل در مدح امیر المؤمنین مأمون پارسی
شعری گفته بود و مطلع آن قصیده اینست،

ای رسانیده بدولت فرقی خود نا فرقدین
گسترانیده بجود و فضل در عالم بدین
مر خلافت را نو شایسته چو مردم دیده را
دین یزدان را تو بایسته چو رخ را هر دو عین

و در اثناء این قصیده میگوید، شعر

کس برین منوال پیش از من چنین شعری نگفت
مر زبان پارسی را هست نا این نوع بین
لیک زان گفتم من این مدحت ترا نا این لغت
گیرد از مدح و ثناء حضرت تو زیب و زین

چون این قصیده در حضرت خلافت روایت کردند امیر المؤمنین اورا
بنواخت و هزار دینار عین مر و برا صلت فرمود و بمزید عنایت و عاطفت
مخصوص گردانید و چون فضلا آن بدیدند هرکس طبیعت برو برکماشت
و بقلم بیان بر صفحه زمان نقش فضلی نگاشت، بعد از وی کس شعر
پارسی نگفت تا در نوبت آل طاهر و آل لبث شاعری چند معدود
خاستند و چون نوبت دولت آل سامان در آمد رایت سخن بالا گرفت و
شعراء بزرگ پیدا آمدند و بساط فضایل را بسیط کردند و عالم نظم را
نظمی دادند و شاعری را شعار ساختند و چون تقریر افتاد که بناء شعر

۲. باب چهارم، در معنی آنکه اوّل کس شعر پارسی که گفت،

مندفع گشت جماعتی از اقربا و خواصّ حضرت بخدمت او آمدند و گفتند که ای پادشاه ایام جوانی موسم کامرانی است و آنرا بتنهائی گذرانیدن وجهی ندارد آب چشمه حیات در قدح عزوبت عذوبت ندهد اجازت فرمای تا بجهت تو مُخَدَّرَه را از اقران و اکفا طلب کنیم و آن دُرّه خربده را نا خریدار با جوهر ذات مبارک تو در سلك ازدواج کشیم، او درین معنی قطعه میگوید که این دو بیت خلاصه این معنی است، شعر

بِرُومُونِ تَزْوِجِی مِنْ اَلْكُفْرِ طُلُبًا . وَ مَا لِي مِنْ جِنْسِ اَلْمُلُوكِ عَدِيلُ
أَرَى أَنَّ مِثْلِي كَالْمَحَالِ وَجُودُهُ . وَ لَيْسَ إِلَى نَيْلِ اَلْمَحَالِ سَبِيلُ

و این دو بیت دیگر هم از اشعار آبدار اوست و میگوید، شعر

فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا نَظَرْتُ جُودَهُ . كَأَنَّكَ لَمْ تَسْمَعْ بِصَوَلَاتِ بَهْرَامِ
فَأَنِّي تَحَايِي مُلْكِ فَارِسَ كُلِّهِ . وَ مَا خَيْرُ مُلْكٍ لَا يَكُونُ لَهُ حَايِي

وقتی آن پادشاه در مقام نشاط و موقف انبساط این چند کلمه موزون بلفظ راند، شعر

مَنْ أَن شِيرْگَلَه مَنْ أَن پِل یله . نام من بهرام گور و گُنِیم بو جبله

۱۵ پس اوّل کسی که سخن پارسی را منظوم گفت او بود و در عهد پرویز نوا خسروانی که آنرا بارید در صَوْتُ آورده است بسیارست فاما از وزن شعر و قافیت و مراعات نظایر آن دورست بدان سبب نعرّض بیان آن کرده نیامد تا نوبت بدور آخر زمان رسید و آفتاب ملت حنیفی و دین محمدی سایه بر دیار عجم انداخت و لطیف طبعان قُرس را با فضلاء عرب اتفاق ۲۰ محاوره پدید آمد و از انوار فضایل ایشان اقتباس کردند و بر اسالیب لغت عرب وقوف گرفتند و اشعار مطبوع آبدار حفظ کردند و بغور آن فرو رفتند و بر دقایق بحور و دوایر آن اطلاع یافتند و تقطیع و قافیه و ردف و روی و ابطا و سِناد و ارکان و فواصل پیاموختند و هم بر آن ۲۴ منوال نسیج فضایی که نتایج طبع ایشان بود بافتن گرفتند و زلف مسلسل

— ۱۰۰ —

[illegible]

۱۔ چیرہ۔ ۲۔ سرِ معنی ۳۔ زور ۴۔ نعرہ ۵۔ رستہ ۶۔ گشت

۲۱. پدید داشت که زن کسی که شعر بر می گشت سره گور جو که سره
 کهن هکیم مذمت را جوهر رزه و جوهر به ر ... سرور جوهر و
 جانی که دلائی غنیمت و در روز ... معرکه روح را می ترسید که در
 حیات عظیم رزن در وقت که نگذاشت و ورید گرفت و ر
 ملک مرویر نزع جی فدد ر ر ... ضرورت ... رفت و شو و ...
 او در میان اعراب تعلق فدد و در دقایق عنت عرب وفد و عرف
 گشت و گویند در عهد کودکی ذی عظیم بود ضعیف مذ و رفی وفد و
 نظمی سریع و خاطری مضیع داشت و ... بین و قضیب در خصم
 شکنی و دشمن فکری بر مردن جهان فسوس کردی رستم دشمن پیش او
 داستان مردی خود نیارستی زد و اسفند بار روئین تن در مقدسه او چون
 ۲۲. اسفند بر آتش بیقرار بودی و او را شعر تازی است بغایت بیع و اشعار
 او مدون است و بنده در کتاب خانه سرپل بازار جه بخارا دیوان او
 دیده است و در مطالعه آورده است و از آنجا اشعار نوشته و یاد گرفته از
 آن جمله این است که چون بمدد اعراب بفارس شد آمد و بر سر
 ۲۳. مملکت استقرار یافت و رایت دولت او مرتفع شد و مواد رحمت اعدا

فاحش در احوال عالم ظاهر شد و گل زیبا لطیف سیارا بدست موکل
 بی محابای خار باز دادند و آب صافی دریای دل شور را شور گردانیدند،
 پس از مکه بهندوستان آمد و حال مطالعه کرد و فرزند عزیز خود
 هایل را گشته یافت، آتش در دلش زبانه زدن گرفت و آب از دیده او
 روان گشت و بر فوات آن دُرّ عصمت بگوهر خوش آب اشک رخساره را
 در زیور گرفت و بزبان درد نوحه‌ها دل سوز کرد و این ایات را لباس
 نظم پوشانید و بدین اشعار بر فرزند خود نوحه کرد،

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا . وَ وَجْهُ الْأَرْضِ مُغَيَّرَ قَيْحِ
 تَغَيَّرَ كُلُّ طَعْمٍ وَ كُلُّ لَوْنٍ . وَ قَلَّ بِشَاشَةِ الْوَجْهِ الصَّيْحِ

- ۱۰ و اگرچه بعضی از ائمه تفاسیر این قول را رد کرده‌اند و گفته که روا نبود
 که هیچ پیغامبر بر منوال بیان نسج نظم بافد از جهت آنکه سید المرسلین
 محمد بن عبد الله صلوات الله و سلامه را از شعر منع کرده‌اند و این در
 بروی بسته چنانکه زبان قرآن بیان میکند قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ مَا عَلِمْنَاهُ
 الشُّعْرَ و در مناهای جمله انبیاء متساوی باشند اما در بعضی روایات آمده
 ۱۵ است که آن شعر آدم علیه السلام گفته است و در تأویلات امام السنّه
 عالم الهدی ابو منصور ماتریدی آورده‌است که آدم علیه السلام به شیث
 وصیت فرمود که این سخنانرا نگاه دار و اولاد خود را بمحافظت آن وصیت
 کن تا بعد از من اولاد و احفاد تو اینرا میخوانند و بر مظلومی هایل
 و درد دل او میگیرند و شیث علیه السلام آن صحیفه را که منضمّن سی
 ۲۰ لطیفه بود نگاه میداشت تا نوبت وراثت یعرب بن فحطان برسد که پدر
 عرب و بَدْرِ فَلَکِ ادب بود و اوّل کسی بود که بخطّ عرب کتابت کرد
 و بر دقایق لغت سُرّیانی و عبرانی وقوفی تمام داشت و خاطر او بمواسات
 ایات و اشعار پیوسته انقیاد می نمود آن وصیت را که پدر اوّل بنثر
 پرداخته بود بزبان سُرّیانی بنظم عربی ترجمه کرد تا حفظ آن آسان تر
 ۲۵ باشد، پس اگر قول اوّل ثابت است بناءً آن علم اوّل پدر بشر نهاده

کنک ی کشند واسطه عقد مناخر صدور غابر و وزراء اوّل و آخرست
صاحب دولتی که اگر نظام الملك با این همه انتظام در آخیا بودی در
صفت خدام ایستادی و اگر صاحب عباد با این اسنند جام فنا ننوشیده
بودی در عباد انتظام یافتی لا جرم دلماء عالمیان بهواء و ولاء این حضرت
منطق است و زبانها جهانیان ثنا و دعاء این دولت منطبق. قصه

دوش از زبان چرخ شنیدم که ای خدی
اقبال را مقارن این پادشاه دار
در مسند وزارت این عین ملّک را
پیوسته از قضاء اذی در پناه دار
یا رب تو مر حسین ابو بکر را مدم
از کلّ حادثات زمانه نگاه دار

۱۰

باب سیوم در معنی آنک اوّل شعر که گفت،

بدانکه ارباب صفت را اختلافست که اوّل کسی که سخن منظوم گفت که
بود، میمون بن مهران از عبد الله عباس رضی الله عنهما روایت میکند
۱۵ نخست کسی که دُرر سخن را در سلك نظم کشید آدم صنی و خلیفه وفی
بود صلوات الله و سلامه علیه و سبب آن بود که چون قایل از قبول
امر حق اعراض نمود و بنیان نهاد هایل را بدست تخریب پست کرد و
این اوّل خونی بود که بنا حق بر زمین ریخته شد و در آن وقت آدم بمکه
بود هوای جهان متغیر شد و چشمه صاف روزگار مکدر گشت و غباری
۲۰ تیره صفا هوارا پوشید کرد و بر درختان میوه دار زحمت خار جگر خوار
ظاهر گشت و پیش از آن شاهد گل بی زحمت رفیب خار جمال چون
نگار آشکاری کرد زهومت در آباها پدید آمد وحشیان صحرا که با جنس
انس انس داشتند از ایشان متنفر گشتند آدم علیه السلام گفت مگر
۲۴ واقعه حادث شد و حادثه واقع گشت که احوال جهان متغیر شد و تفاوتی

يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا يَفْقَهُونَ نَسَبَهُمْ يَعْنِي لَا يَفْهَمُونَ نَسَبَهُمْ، همچنين هر ذاتي را جوهریست و اطلاق اسم جوهر بر ساير فلذات و احجار جايز بود چنانکه روا بود که گویند جوهر مس و جوهر آبگینه و جوهر برنج و غیر آن اما چون در و یاقوت فاضلترین جواهر و شریفترین انواع خود آمدند نام این مطلق بدیشان دادند تا آن در یتیم را که نتیجه رحيق مختوم پیاله لاله است و فرزند خلف مادر ژاله مطلق جوهر خواندند و یاقوت آبدار را که قوت جان اکابر و احرار است و لؤلؤ لالا از غیرت رنگ او دل افکار هم جوهر لقب دادند و همچنين در لغت عرب همه چوهارا عود خوانند و خلاف نیست که اطلاق این اسم بر خلاف یسد جابر است ۱۰ فاما مطلق این اسم بدان سیاه روی خوش بوی سخت دل نرم کردن دادند که چون از وطن بیشه بواسطه تبر و تیشه آواره شود و از مسکن هندوستان بعربستان افتد همدی طلبد و رفیق جوید که با او نفسی زند شکر شیرین روی را با عود خوش بوی اتفاق ملاقاتی افتد هر دو در خلوتخانه مجمر نفسی خوش زنند اثر آن نفس مشام عالمیان را معطر کند ۱۵ اشارت بدان دارد که رسول علیه السلام بیان فرموده است که إِنِّي لَأَجِدُ نَفْسَ الرَّحْمَنِ مِنْ قَبْلِ أَلَمَنِ چون او از جمله چوبها بفضیلت بوی خوش اختصاص یافته اطلاق این اسم بر وی جايز داشتند و مطلق این نام او را دادند، پس شعر شریفترین انواع فضل آمد و خود از راه معنی گوئی آب حیانت که بعد از فوات ذات سبب بقاء اسم است که ثانی ۲۰ حیات فانی است برین سبب مطلق این اسم بدو دادند و این نام را عنوان نامه مفاخر این نوع گردانیدند و اگر شعرا را هیچ فضیلت نیست جز آنکه جلوه گری جلال صدر ایوان جمال و ماه آسمان کمال و بگانه بشر و دوم مطر و سیوم شمس و قمر صاحب کیر عالم عادل مؤبد مظفر منصور مجاهد عین الملك ملك الوزراء است ضاعف الله جلاله تمامست ۲۵ هر جواهر فاخر که خاطر فضلاء عصر در مدایح این دولت در سلك

این صاحب قران جهان مہبط من و سلوی است از هوس عشق مداح
 او خواطر سقیم را نظر صحیح و طبع مُعَوَّج را سیر مستقیم پدید آمد، مشتری
 دیگر بار طبلسان بر افکند و مَرَبِّج سر بنهاد نیز آسمان از برای تخریر دیوان
 مداح او قلم فقط میکند زبان ایام این ابیات را ورد خود ساخت و این
 دعا را فاتحت و خاتمت سورۃ اخلاص گردانید

نظم

تا فلك گردان بود دستور عین الملك باد
 دیدۀ ملك جهان را نور عین الملك باد
 چون بنای ظلم از وائی عدلش شد خراب
 تا بود قصر سما معمور عین الملك باد
 رای پیرش چون غم کار ممالك میخورد
 دایم از بخت جوان مسرور عین الملك باد

۱۰

باب دوم در معنی شعر،

از طریق لغت بیاید دانست که شعرا معنی علم است یعنی دانش یعنی
 دانشی که ارباب فطنت بدان چیزی فهم کنند و ادراک این طبقه بدان
 ۱۵ محیط شود و معنی شاعر عالم بود یعنی دانا که معانی دقیق را ادراک کند
 و معنی دقیق آنکه فکر او در زیر پرده ضمیر خیال بازبهاء لطیف نماید
 و علم عمومی دارد و شعر خصوصی زیرا که هرکس که چیزی ادراک کند
 و معنی دقیق را در یابد او را شاعر نشاید خواند و اطلاق این لفظ بر
 وی خطا بود الا آنکه هر چیزی که در نوع خود فاضل تر بود و
 ۲۰ بزیادت شوق اختصاصی دارد اسم آن نوع بدان جنس دهند چنانکه
 معنی فقه فهم بود اما چون دانستن احکام شریعت که اشرف انواع علوم
 بود آن نوع را مطلق فقه خواندند و آنکه در آن شیوه خوضی و شروعی نمود
 او را فقیه گفتند اگرچه اطلاق اسم فقه در مطلق فهم آمده است و بیان
 ۲۴ قرآن از آن عبارت کرده است قَوْلُهُ عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا

جلوه داده است و میگوید، شعر

از آن چندان نعيم اين جهانى * که ماند از آل ساسان و آل سامان
ثناء رود کب ماندست و مدحت * نوای باربد ماندست و دستان
و ابو سعید منصور محمد عاصی که معصم قریحمت او بیارۀ فضل مزین بود
و آسمان هنر بتاب آفتاب بیان او روشن بزبان تازی و لغت حجازی
درین معنی نفسی زده است و جرسی جنبانیده میگوید، شعر

نَصَحْتُكُمْ بِأَمْلُوكِ الْأَرْضِ لَا تَدْعُوا * كَسْبَ الْمَكَارِمِ بِالْإِحْسَانِ وَ الْجُودِ
وَ أَنْفِقُوا الْبَيْضَ فِي مَجْدٍ وَ فِي شَرَفٍ * لَا يَنْتَهِي بِاخْتِلَافِ الْبَيْضِ وَ السُّودِ
هَذِي خَزَائِنُ مَحْمُودٍ قَدْ أَتَتْهُبَتْ * وَ لَا أَنْتِهَابَ لَنَا فِي ذِكْرِ مَحْمُودِ
۱۰ نظامی عروضی سمرقندی ترجمۀ این ابیات معنوی بر صیغت مثنوی میکند
و میگوید،

بسا جایی که محمودش بنا کرد * که از رفعتِ هی با مه مرآ کرد
نه بینی زان هم يك خشت بر پای * ثناء عنصری ماندست بر جای
و امروز درین دور صاحب قرانی قرین که بضاعت فضل را در حضرت
۱۰ او رواجی است و ارباب هنرا بکمال نریبت او ابنهاجی شعر
فَتَى بَشْتَرِي حُسْنَ الثَّنَاءِ بِمُلْكِهِ * وَ يَعْلَمُ أَنَّ الدَّائِرَاتِ تَدُورُ

ذات کریم و خلق عظیم خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران
مبارک مشیر هایون وزیر عین الملك ملك الوزراء ضاعف الله جلاله است
صاحب قرانی که نا پای بردست وزارت نهاد پای هنر بدست انداز
۲۰ مخبر زمن از جای نشد هرکه در دایرۀ خدمت گارش جای یافت مرکز
دائرۀ اقبال گشت صلاح مالک عالم بعد از فساد و رواج متاع هنر بعد
از کساد در طلوع خورشید این دولت بود، إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ بُرَاد، دار علم
۲۲ که از اطلال زینب و سلمی خراب تر بود امروز بمدد عدل و احسان

آنکه نقش طراز لباس جلال او این بود که وَ مَا عَلَّمَنَاهُ الشِّعْرَ وَ مَا يَنْبَغِي لَهُ شِعْرُ حَسَّانٍ شَنِيدَسْت و بر استماع آن احسان و تحسین ارزانی فرموده و بر آن دعاء خیر گفته و روایت کرده‌اند که بر لفظ مبارك نبوی نیز رفته است و وقتی در مقام مفاخرت بیان فرموده

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ ، أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

و مسطوراست که وقتی شعر طَرَفَهٗ عبدی بر سیل مثل بر زبان راند
سَتُبْدِي لَكَ الْآيَاتُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا . وَ بِأُنْيِكَ مَنْ لَمْ تَزُودْ بِالْأَخْبَارِ
عایشه رضی الله عنها گفت یا رسول الله آن قابل چنین نگفته است چنین گفته است، وَ بِأُنْيِكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودْ، و از راه عروض و بحر و ۱۰ تقطیع این چنین می باید، سید رُسل بر زبان مبارك راند که إِنِّي لَسْتُ بِشَاعِرٍ مِنْ شَاعِرِ نِسْتَم و مرا بدان نفرموده‌اند و آن در بر من نکشاده و از صحابه کبار و مهاجرین و انصار اشعار بسیار نقل کرده‌اند که دُرِّ حِکْمِهَا بدست بیان در سلك نظم کشیده اند و ملوک کامل قدر نافذ امر و صدور ساهی رای شامل بذل این سرمایه را خریداری کرده‌اند و برای ۱۵ غرض ذکر باقی مال فانی را بیدل این متاع سره بذل فرموده لا جرم سالها شد نا ارواح ایشان در مرقد جنت استراحت کرده‌است و نام نیک ایشان از صفحات آیام محو نمی شود چنانکه این شاعر عزیز عرض این معنی را در نظم آورده است و در لباس عربیه عرض کرده، شعر

أَوَّلًا شُهُودُ الْجُودِ أَنْكَرَ سَامِعٌ . مَا قَالَهُ حَسَّانُ فِي غَسَّانٍ
وَ نَرَى ثَنَاءَ الرَّوْذِيِّ مُخَلَّدًا . مِنْ كُلِّ مَا جَمَعَتْ بَنُو سَامَانَ

نظم

آن خسروان که نام نکو کسب کرده‌اند . رفتند و یادگار از ایشان جز آن نماند
نوشین روان اگرچه فراوانش گنج بود . جز نام نیک از پس نوشین روان نماند
۲۴ و ابو شریف احمد علی مجلّدی جرجانی عروس این معنی را بر منصّه نمودار

بهین گلی که ازو بشکند مرا اینست • که بنده خوانم خود را و سزورا آزاد
 گهی لب نهم آشفته زنگی را حور • گهی خطاب کنم باز سفلۀ را راد
 و اکثر شعرای زمان رخسار بیان خود را بدود طمع تیره و چشم فضل و
 فصاحت را بغبار وقاحت خیره می گردانند اگر ذُرست مغربی ما را بر
 ۵ طرف کمر جوزا بینند کیسه طمع بر دوزند و اگر قرص گرم آفتاب را بر
 سبز خوان فلک در نظر آرند کام بدو خوش کنند، علی الجمله هر کس
 بیان آبدار يك طرف را رعایت میکردند و میان ایشان مجلس در نجاذب
 مانده بود، ابو محمد خازن که مقالید خزاین هنر در قبضه بیان او بود
 با خود گفت ما اگرچه از هر هنری نصیبی و از هر علمی نصایب داریم و
 ۱۰ در هر کوئی حجره و از هر نوئی بوی حاصل کرده ایم از نحو و لغت و
 تفسیر قرآن و مشکلات احادیث و دقائق امثال و غیر آن اما این جمله
 فضایل و سیلت حصول اغراض ما نی آید قربت ملوک و وزرا و
 مقارنت صدور و کبرا مارا بواسطه ایات آبدار و اشعار دلفریب است
 که بهر وقتی بدیهه اتفاق می افتد نا خاطر بمواسات حیثی مساعدت می
 ۱۵ نماید راضی نباید شد که يك بار رقم قبیح بر چهره این شیوه کشند،
 زبان بر کشاد و گفت الشَّعْرُ أَحْسَنُ الْأَشْيَاءِ لِأَنَّ الْكَذِبَ لَوْ أَمْتَزَجَ بِالشَّعْرِ
 لَغَلَبَ حُسْنُ الشَّعْرِ عَلَى قُبْحِ الْكَذِبِ حَتَّى قِيلَ أَحْسَنُ الشَّعْرِ أَمِينُهُ وَأَعَذُّهُ
 أَكْذَبُهُ، گفت شعر از همه چیزها بهتر است از بهر آنکه دروغ با هر چیزی
 که بیامزد زشتی دروغ رخسار آن معنی را بی فروغ کند اما اگر مس
 ۲۰ کذب را با زر نظم امتزاجی دهند و در کوره فریجت زیرکان نابی یابد
 مس هم رنگ زر شود و حسن شعر بر قُبْحِ کذب راجع آید، پس اکسیری
 که مس دروغ را زر خالص لطیف گرداند او را چه قدح توان کرد، جمله
 حاضران انصاف دادند و بمتانت این دلیل اعتراف نمودند و خود از
 راه حقیقت هیچ کس از افراد عالم زهد و اطواد جهان ورع شعرا انکار
 ۲۵ نکرده اند، سید المرسلین و خاتم النبیین علیه الصلوة و السّلام و النّجیّة با

فصل،

هر چند این نجاسر و بی ادبی حدّ بند نبود که خزانه کتب عالی را از شکرپاشان قریحمت خدمت شکرریزی توان کرد یا بر سر آستین بندگان این دولت از شرابخانه فکرت گلاب سخن تواند افشاند اما با اعتماد کرم صاحبی بدین خدمت قیام نمود شك نیست که درین شیوه در طبقات شعرای عرب چند تألیف ساخته اند و چند تصنیف پرداخته چون طبقات ابن سلام و طبقات ابن قتیبه و طبقات ابن المعتز و یتیمه الدهر که ابو منصور ثعالی ساخته است و دُمّیه الفَصْر که تاج الرؤساء الحسین بن علی الباخری پرداخته و زینة الزمان که شمس الدین محمد اندخودی تألیف کرده و لکن در طبقات شعرای عجم هیچ تألیف مشاهده نیافتاده است و هیچ مجموعه در نظر نیامده رجا فسیح است و زبان امل فصیح که بفرّه است و بمن دولت این صاحب صاحب قران این تألیف بدان جمله رجحان یابد و بمدد اقبال او بعزّ قبول افاضل عالم برسد ایزد سبحانه و تعالی این حضرت عالی را و مهبط معالی را مطلع خورشید اقبال و محط رحال وفود عزّ و جلال دارد و عین الکمال ازین دولت که عین کمال است مکشوف و نوابب زمان ازین درگاه با جاه مصروف دارد و یرحم الله عبداً قال آمیناً،

باب اول در فضیلت شعر و شاعری،

بر عتلاء عالم گون و فشاد [واضح و آشکار باد که] سخن که آفریدگار جلّ جلاله و عمّ نواله از جمله حیوانات جنس انس را بدان مخصوص گردانیده است و تاج فضیلت بدان وسیلت بر سر ایشان نهاده که سخن لقب ناش عیسی است یعنی کلمه ایست که قالب قلب را روح می بخشد حرف عماري دار غوانی معانی است از آنست که در لغت بختیان را حرف مصراع گویند، ۲۴

بدست آوردند اختیار بعضی سیاحت بر نثر بود اختیار جمعی سیاحت بحر نظم اگرچه بیش از آن جماعت بازرگانان در دریای نظم می رفتند اما نهنگان خطر الشعراء بتبعهم الفاوون سفینه هدایت ایشان را می شکستند آن جماعت که سرمایه از خزانه قرآن برگرفته بودند بدرقه الا الذین آمنوا با خود بردند مثال جزم این من الشعر حکمة از دیوان رسالت بستند و عنایت نامه الشعر اشرف ما یؤلف جواز الشعراء امراء الکلام و خط تعریف الشعر دیوان العرب و عنوان الادب بحاصل کردند لا جرم تجارت ایشان مریح آمد و برآن متاع نقد بی بدل نام نیک و احدوئه جمیل سود کردند پس خلاصی در سلوک این طریق دو صنف اصحاب قلم

مثنوی

قوی همه جامعان معنی • دل شان همه جا معانی معنی
جمعی همه سالکان دولت • جان شان همه سال کان دولت

جمعی مادحان لطیف طبع که از مجور مجور برای نثار قدم اکابر و صدور دُرر مفاخر برون گرفتند تا گردن و گوش ایام بدان لالی معالی حالی شد و طایفه مدوحان که زر چو آتش در بهاء اشعار آبدار بذل فرمودند و بمالی فانی ذکر باقی را خریداری کردند و ببذل وافر در اقتنای محامد و مفاخر سعی نمودند و دُرر مقاصد ایشانرا دست جوهری نظم در سلك انتظام کشید و حصول غرض هر دو صنف بوسیله این فضیلت متعلق بود، پس کل طباع سلیم و اذهان مستقیم را بدین شهوه میلانی تمام و رغبتی کامل ظاهر است و برین کلمه همگی ارباب ذوق را اتفاق کلمه، چون خادم دعا و ناشر ثنا محمد عوفی روی از همه جهان گردانید و بهبه جهان آورده است یعنی حضرت رفیع و درگاه فلك پناه عرش پایگاه سلطان وزرای مشرق صاحب قران جهان مکارم اخلاق مد الله ظلال جلاله و بشرف دست بوس او از دست هوس خلاص یافته خواست که حضرت عالیه را هم از شیوه صناعت و سرمایه بضاعت خود خدمتی کند و نخنه آرد که نا دامن

کشتی را در مضار دریا روان کرد و چنانک عرصه جهان را منقسم گردانید
 بدو قسم [یکی بر و یکی بجزء عالم ادبیات را نیز منقسم گردانید بدو قسم] یکی
 نظم و یکی نثر قراح کشاده قراح نثر را نیز نسبتی هست که سواوان قراج
 درین صحرا هرچند بکران بیان را بتازند پایش در سنگلاخ ایطا و شایگان
 ۵ نیابد نظم تر آبدار را بجز تمثیل و توان کرد که هرچه در بحر نیست خود
 نظم نیست خزانه لای و جواهر غیب را درین دریا مدفون کرده و کلید
 آن خزانه بدست شعرا داده چنانکه سید رسل علیه السلام و الصلوة و
 النجیة بیان فرموده است إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى خَزَائِنَ تَحْتَ الْعَرْشِ مَفَاتِيحُهَا أَلْسِنَةُ
 الشُّعْرَاءِ، اگرچه سفر دریا سبب حصول منافع است و لکن ضرب
 ۱۰ خطر آن بر نفع راجع است لا جرم عقلا از سفر دریا که سبب حصول
 منافع است احتراز کنند ازین بود که سید رسل صلوات الله و سلامه
 علیه که اقلترین کل موجودات بود بسفر این دریا رغبت نکرد قوله
 عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ مَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَ مَا بَنَيْ لَهٗ فِي دَرِّهِ دَوْرَ هَمِّ خَلْقٍ فِي
 دریا بی ساحل نظم غریبی بودند رسول علیه السلام در نگرید گفت دریا
 ۱۵ جای نهنگان نخوت طبیعت است گرد آن دریا نگشت با بجز عروض
 آشنا نشد از حاصل نفود و عروضی که متاع آن بجز بود اغراض کرد
 فصحاء عرب بفصاید سبعیات مفاخرت و مباحات میکردند آن فصاید را
 فلاید بجز فضایل و محامد خود ساخته بودند و آن الفاظ جز را اگرچه
 بر صیغت هزل بود بآب زر نوشته بر در کعبه آویخته اما چون سبع
 ۲۰ المثنائی نازل شد سبعیات را آبروی نماید سِعْرِ شِعْرِ كَسَادٍ پذیرفت ابیات
 و اشعاری که از ابیات اشعار برون آمد بود اگرچه شعار فصاحت داشت
 اما بیان قرآن خط نسخ در آن کشید و عجز آن طائفه در ایراد مِثْلِ قُرْآن
 هنگام نَحْدَى محقق گشت معلّم عَلَّمَهُ الْيَمَانُ فصحاء عرب را اقسام بلاغت
 تلقین فرمود و مقتبسان انوار فواید از مواید عواید او استظهاری تمام
 ۲۵ یافتند بازرگانان جهان فصاحت از گنج خانه لَا رَبِّبَ فِيهِ مَابَهُ هِدَابَتِ

اگر نداند قدرت کسی ترا چه زیان

ضرر نباشد خورشید را ز چشم ضریب

دیگر خاصیت ترازو آنست که در وقت وزن آن سر که کم [باشد] بحکم نص
 مِنْ تَوَاضَعِ اللَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ آفریدگار در قدر و رفعت او ی افزایش ترازو را دو
 ه کفه شرط باشد و میان هر دو کفه تساوی واجب کمال رأفت الهی میزان
 امکان و ترازوی احسان را بصدر کبیر بهاء الملك تاج الدولة و الدین
 عمدة الوزراء قدوة صدور العالم المحسین ابن الصاحب الکبیر العالم العادل
 شرف الملك رضی الدولة و الدین ابی بکر یدیم الله جلالة و رحم اسلافه
 الکبار تمام گردانید و سر سر هر دو برادر خورشید فر فلک منصب عرش
 ۱۰ منبت را با یکدیگر تساوی ارزانی داشت تا خلائی عالم نقود آرزو برین
 دو کفه ترازوی احسان بری کشید و بمدد عنایت و تربیت ایشان بهمه
 مطالب و امانی می رسند،

أَبْنَاءَ طَلْحَةَ طَابُوا بِاللَّيْلِ كَرَمًا . قَدْ شَرَّفَ اللَّهُ بِالْعَلَاءِ مُحَمَّدَهُمْ
 صَغِيرُهُمْ لَكَبِيرٍ فِي أَفْتِنَاءِ عَلَى . مَنْ تَلَقَى مِنْهُمْ تَقَلَّ لَأَقْبَتُ سَيِّدَهُمْ
 ۱۰ ایزد سبحانه و تعالی این حضرت وزارت را همواره از وزر خلائی نگاه
 دارد و مکاره از این ساحت عز و جلال بعید و اقبال و دولت متوانر
 و بر مزید و یرحم الله عبداً قال امیناً،

فصل

آفریدگار عز و علا تبارك و تعالی چون عرض ارض را بیافرید و مراکب
 ۲۰ خاك بر مناکب نهاد و از برای انبساط اولاد آدم این بساط زمین را محل
 سکونت و فرار ساخت و بجهت آن تا این خلیفه زادگان جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ
 فِي الْأَرْضِ شادروان باشند این شادروان سفلی را چنان بسیط و عریض
 ترتیب فرمود و این عالم برای نفع بنی آدم مستقیم گردانید بدو قسم يك
 ۲۴ قسم بر و يك قسم بحر دربارا چو خشکی مستخر بنی آدم گردانید و جواد

همچو لطف صاحب صاحب قران تصویر او
نزد اهل عقل و دل با جان برابر آمده
آصف ایام عین الملك فخر الدین که هست
قدر او از مرکز افلاک برتر آمده
قدوه دوران حسین آن صاحبی کر عز و جاه
ماه را خاک درش اورنگ و افسر آمده

و دیگر چشمه را بتازی هم عین خوانند ذات شریف آن صاحب صدر عالی
قدر عین الحیوة اقبال است مشرب عذب حصول آمالست سالکان
ظلمات محن [آب] زندگانی ازین چشمه ی برند افاضل ادبا جانها سیل
۱۰ میکنند تا بدین چشمه سلسیل رسند و از خاک حضرت این صدر آب
روی ابد بدست آرند تا دامن قیامت این چشمه نیک از چشم بد مصون
باد و نرازوی این اقبال از چشم گردان زوال مأمون، آری ترازورا هم
عین خوانند این معنی بر ذات شریف لایق تر ی افتد از آنک ترازو
چون مغلوب کنی وزارت بود لطف الهی حضرت وزارت وزن خلائی
۱۵ گردانیده که بار عدل و داد اینجا سخته ی شود، شعر

فَلَوْ جُعِلَ الْمَثَلُ هَاءَ وَ رَخَّيُوا • لَكَانَ عَلَى كُلِّ الْأَنَامِ لَكُمْ حَتْمًا
قطعه

نو آن وزیری کانصاف پادشاه جهان
بحکم نست منور زهی ستوده وزیر
هر آنکه جز نو کسی را وزیر پندارد
جلال و قدر نو واجب کند برو تعزیر
نوئی سزای وزارت یلی بکس نرسد
گزاره دولت و الله بالعباد نصیر
هنوز از دهنست بوے شیر می آید
که ساخت رای نو و مملکت چو شکر و شیر

نمایش چون عصای پسر عمران ماحی سحرِ ظلم آمد از آنکه فرع دوحه
 ابو موسی است آصف سلیمان ثانی است اگرچه نسبت بصاحب دولت لَقَدْ
 أُوتِيتَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ درست میکند در ایام عدل او ضعفا
 در ظلال امان شادمانند و اقویا در ریاض امانی خرامان صحن [عالم] از
 نشر مکارم اخلاقش چون بازار عطّاران ناشر مطاوی بوی مشک و عرصه
 دولت از صفرا و بیضاء نفوذ معرفتش چون رشته صرافان با سیم تر و
 زر خشک روز معانی بین همت عالیش عید نوروز و منتهیان خطّه غیبی
 در مکتب جلال او نوآموز با وفور نیقظ او شراب غالب آلت ازاله
 عقول او نتواند شد و با کمال تحفظ او سراب خالب آلت غرور
 ۱۰. نتواند داد بیت

رنگ یاقوت بآب او بسنست * از تغیر بدان سبب رسنست
 بر روی مُلک دیده بصیرست و در دیده دولت مردی قریر از آن در
 مردی چون مردم دیک بر سر آمده است که عین ملک است و عین را در
 لغت معانی بسیارست چشم را بتازی عین خوانند آری دیدبان قلعه عقل
 ۱۰ است صاحب خطّه سواد دماغ است سخت کمانیست که دستِ نصرف
 گمان بدو نا رسیده نیر مژگان بی وجود خصمی از جعبه .....
 دها با جهان برابر گشته از غایت لطف با عقل متساوی آمده، قطعه

مردم دیک نگر چون روح در خور آمده

بارها از زیر موج اشک بر سر آمده

دوربینی بین که چون نزدیک گردد غم بدو

۲۰

چون عروس شادمان در دُرّ و گوهر آمده

آن بهشتی لعبت میمون لفارا روز و شب

متزل و مأوی نگر در آب کوثر آمده

چون مشعبد هندوی زنگی مزاجست او بین

دست لعبت هر زمان از رنگ دیگر آمده

۲۵

آغازند، نژادان چمن دست مالش پیش کعبتین حقه نسیم دارند شطرنجیان
 بستان ..... نهند از هجر جمال بادام چمن تلختر از دهان صفرائیان
 شود از مفارقت بنفشه چهره باغ سیاهتر از روی سودائیان آبد صباغان
 بستان که همه لاجورد و زنگار بکار میبرند خم زرنیخ را سر بر کشابند و
 ه زرد رویان باغ که قوت از ساده رخسار سرخ داشتند بعلت یرقان
 صفاوی گرفتار گردند کمال طبیعت هاون لاله را سرزیر کند و سرمه روشنائی
 که بجهت چشم نرگس ی ساخت بر خاک ریزد بیت

این نقش بهارست قرارش نبود دیر

آن دولت خواجه است که بس دیر قرارست

- ۱۰ آن منعقدی که بتأثیر شعاع آفتاب رنگ آتش گیرد و باثر حرارت آتش
 آب شود اصلی ندارد در زیر آئینه آتش آب رنگ سهی گل اقبالی که
 بر چمن کمال بی زحمت خار نقصان جمال داده است و نسیم رواج مکرم
 او بی خار منت بمشام جان جهانیان رسیده ذات شریف و عنصر لطیف
 خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران و صاحب سلطان و آصف
 ۱۵ سلیمان مکان صاحب اجل کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور مجاهد عین
 الملك فخر الدولة و الدین عماد الاسلام و المسلمین ظهیر الملوك و السلاطین
 اکرم العالم اشرف بنی آدم البارع ذروة المجد و الکرم المشار الیه فی محاسن
 الشیم فرع دوحه الجلال غصن اَرْوَمه الکمال غرة وجه الزمان قره عین
 الاعیان دُرّة تاج الفخر هادی منهاج المجد ذو الفضائل و السعادات صاحب
 ۲۰ الرأى و الکمالات مبارک مشیر هابون وزیر ملک الوزرا اُلغ قُتلغ اعظم
 خواجه جهان المحسین ابن الصاحب الاجل الکبیر العادل شرف الملك
 رضی الدولة و الدین ابی بکر الاشعری مدّ الله ظلال جلاله است صاحب
 قرانی که ذات خورشید صفات او خار دیده اهل بدعنست و گل زرد
 خورشید پیوسته در خار خار قبول آنحضرت اشعری نسبتی که چون بشعار
 ۲۵ وزارت بر آمد قدرش چون شعر از آوج شعری بر سر آمد قلم ثعبان

بستان سرائی و ای بلبل نو چه دستان سرائی، ای گل اگر معشوق توئی
 بلبل چرا چون معشوقان بی وفا لابه‌گری میکند و ای بلبل اگر عاشق
 توئی گل چرا چون عاشقان مهجور جامه‌دری میکند، بلبل گفت من مفرّی
 ام که چون محنه‌خاتون گل‌را که آنرا خاتون خوانند بشاد روان رواج
 ۵ بدست هبوب برگیرند سرهنگان اوراق با دو [هزا]ر سپاهی سر نیز خار
 گرد برگرد محنه‌درگیرند و من در پیش محنه‌مفرّی وار نظایر بی نظیر آغاز
 کنم یا خود مطرب‌بی ام که چون فحف‌پُر شراب بچاده گون که آنرا قبه
 گل خوانند در مجلس این باغ گردان شود و حریفان هزار رنگ رباحین
 در آن بزم يك رنگ گردند من بشنیدن بوئی و دیدن روئی چون مستان
 ۱۰ هزار دستان نوای بی نوائی زخم و چون عاشقان مفلس غزل سرائی کنم، ای
 گل ترا باری چه افتاده است که عالم چمن را نورانی کرده و چون صبح
 پیراهن چاک زده از کوتاهی عمری نالی چرا چندین سوزش زر در جگر
 داری از دریدگی پیرهن شکایت میکنی چرا چندین سوزن سرتیز خار را بی
 کار رها کردی، وقت آب روی نست در آن کوش که آبی بروی بلبل
 ۱۵ باز آری عهدِ حُسنِ نست چنین عهده‌ی با او باقامت رسانی بیت

جهان بدست تو حسنت چو باز داد وفاکن

جفا مکن که همیشه جهان چنین بنماید

گل گفت برین درد خنده‌من منگر که گریه بسیار در پیش دارم، اگر
 روزی چند در صحن چمن برنگ خود آب آتش بیردم اما بعاقبت در
 ۲۰ مجلس کوره آتش آیم بخواهد برد،
 نظم

با باغ چو در میان نهد گل خرده • بیند زلاله زنده دل مرده
 گل گرچه باؤل آب آتش بیرد • آتش بینی باخر آبش برده

این ساعت در فصل خریف سرگشتگان باغ مفرّق نامه زوال نامیه
 ۲۴ خواندن گیرند و شاخه‌ها شکوفه که سیم خام ی انداختند [پُرمر] بدن

بسم الله الرحمن الرحيم

دُرّ توحید که از صدفِ معرفتش جوهریانِ فصاحت [بضاعت] کردند
[و] حاصلِ اعترافِ بلغا آن بودی که قوله تعالى لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا
..... بر جامه گون رنگِ فساد نماند زیرا که شرعِ او ظهور آمد
۵ [و] در بازار [با] رواج حقیقت کساد نماند چون او را وقت ظهور آمد، صد
هزار درود و آفرین بی شمار از زبانِ ما و خزانه رحمتِ آفریدگار نثارِ
روضه مقدسِ مطهرِ او باد و امدادِ رضوان متصل روان بارانِ او که
کواکبِ آسمان هدایت بودند، محرّر این فصول و مقرر این وصول محمد
محمد عوفی اصلح الله شأنه و صانه عما شأنه میگوید که اتفاق جلوه این
۱۰ عرایس ابکار و شگفتن این انوار و ازهار در چمن لطایف اشعار بنصل
بهار بود و نقش بند فکرت در کارگاه طبیعت این صور لطایف را وقتی
چهره میکشاد که خسرو سیارگان و شاه سنارگان بمحمل حمل خرامید بود
و نقاش چابک دست صبا بی وسلیتِ خامه و پرکار بر کار گشته و بی مؤنت
شگرف و زنگار نگارهای شگرف باظهار می رسانید شعاع آفتاب از تخوم
۱۵ زمین نجوم نباتِ شکرین را بر روی زمین می کشید عروس گل در هودج
زمردین غنچه قصدِ تماشای بستان و هوسِ نوای هزار دستان میکرد، شعر
سَفَى بِالْخَلِصَاءِ أَطْلَالَهَا • سَحَابُ شَمْرَنْ أَذْيَالَهَا

گلِ لعل چون بارانِ آبدار از اثرِ خورشیدِ قدرتِ جبار در معدنِ زمین
منعقد گشته خطیبِ بلبل بر منبرِ اغصان بهزار نوا مدح و ثناء صاحب
۲۰ صاحب قران و دستورِ سلطان نشان عَيْنُ الْمَلِكِ مَلِكُ الْوُزَرَاءِ ضَاعَفَ اللَّهُ
جَلَالَهُ گفته دها در جوش و بلبلان در خروش آمد فکرت زبان دان
۲۲ بیان بی عبارت با گل و بلبل گرم در گفتار شد که ای گل از کدام

ایران بدانند که مستشرقین فرنگ در باره زبان و ادبیات چه زحمتهای
 میکشند و ایشان خود چگونه در خواب راحت رفته‌اند،
 و نیز نشکر و امتنان دارم از جناب مستر ایلس نائب رئیس شعبه شرقی
 از کتابخانه بریتش میوزیوم که در تسهیل اسباب نعطی کتب برای بنده
 بسیار همراهی نمودند، مستر ایلس در ادبیات اسلامی لا سیما در معرفت
 کتب و مصنفین آن عدم النظر است و مخصوصاً درین فن کم کسی
 باحاطه و نجر او دیده میشود،

محمد بن عبد الوهاب قزوینی،

لندن ۱۰ ربیع الاول ۱۲۲۴

مطابق ۵ ی ۱۹۰۶ مسیحی

انتهت المقدمة

و بیشتر حکایات آن درین مجموع مسطور است» و این کتاب ظاهراً از میان رفته باشد ولی اغلب حکایات آن در جوامع المحکایات مندرج است، و معلوم نیست که این ترجمه کتاب الفرج بعد الشدة للحسین بن اسعد ابن الحسین المؤیدی الدهستانی که اکنون بدست است مقلّم بوده است بر ترجمه مصنف یا مؤخر از آن زیرا که معلوم نیست مترجم در چه عصر میزیسته است،

این است آنچه ما علی العجالة توانستیم از اطلاعات راجعه بترجمه حال مصنف فراهم آریم و بنین است اگر کسی تتبعی کاملتر نماید و مخصوصاً جوامع المحکایات را بیش ازین معلومات بدست خواهد آورد، و در ختام کلام از فرایض ذمة انسانیت این بند است که نشکرات قلبی خود را از جناب پرفسرادوارد برون معلم السنة شرقیه در دار الفنون کمبریج از ممالک انگلستان که برگردن بند حقوق بی پایان و ایادی بیکران دارند بتقدیم رسانم هر چند تقصی از عهد عشری از اعشار آن نتوانم،

له اباد الى سابعه . اعد منها ولا اعددها

الحق جنابش در استجماع مکارم اخلاق طاق است و در استكمال فنون فضایل یگانه آفاق اگر راه محاسن صفاتش پوی لا تری فیہ امتا ولا عوج و اگر از فضل و دانش سخن گوئی حدیث عن البحر ولا خرّج در احیاء علوم و آداب شرق لا سیما آثار صنادید عجم بهیچگونه خودداری ندارد و از بذل مال و نفس درین راه دریغ جابر ندارد هم واحدش این است و شغل شاغلش همین مؤلفاتش درین مواضع در افطار عالم دایر است و در حکم مثل سایر و تا کنون قریب چهل تألیف از کتاب و رساله و ترجمه متون عربیه و فارسیه و ترکیه از قلمش صادر گشته و اینجا موقع تعداد و شرح آنها نیست ان شاء الله در موضعی دیگر شرح حالی مبسوط از ایشان و از مؤلفات ایشان نوشته خواهد شد تا اهل

است که در هیچ کتابی دیگر بدست نتوان آورد و این کتاب در اطراف عالم مشهور است و نسخ متعدده از آن در کتابخانه‌های اروپا موجود است و تا سنه الف هجری هر کس عوفی را می شناخته و نای ازو برده است بواسطه همین کتاب بوده است مثلاً تاریخ گزیده حمد الله مستوفی که در سنه ۷۲۰ تألیف شد و آثار الوزراء سیف الدین عقیلی که در سنه ۸۸۲ و نگارستان قاضی احمد غناری که در سنه ۹۵۹ و جهان آرای همو که در سنه ۹۷۱ و مرآة الأدوار مصلح الدین لاری که در سنه ۹۷۴ تألیف شده اند همه ایشان بمناسبت جوامع الحکایات بوده است که نای از عوفی برده اند و قبل از هفت اقلیم که تاریخ تألیفش سنه ۱۰۰۲ است هیچکس را علی العجالة نمی شناسیم که نام لباب الألباب را برده یا از وجود آن خبر داشته باشد مگر بزم آرا که در سنه ۱۰۰۰ تألیف شد و چنانکه گفتیم تمام لباب الألباب را بدون نصرف استنساخ کرده و بخود نسبت داده است، باری از همت ملال ناپذیر پرفسر برون امید چنان است که جوامع الحکایات نیز مانند لباب الألباب بحلیه طبع آراسته گردد و باحیای این کتاب برگردن کافه فارسی زبانان خصوصاً فضلاء ایران حتی تازه و متنی بی اندازه نهند، و جوامع الحکایات چهار جلد است و هر جلدی بیست و پنج باب که مجموع صد باب میشود و هر جلدی باندازه يك جلد لباب الألباب یا اندکی کوچکتر است،

یکی دیگر از تألیف مصنف ترجمه کتاب الفرّج بعد الشده است للقاضی ابی علی المحسن بن علی بن محمد بن داود التنوخی المتوفی سنه ۲۸۴ چنانکه خود در باب هفتم از قسم چهارم جوامع الحکایات در حکایت کسانی که بورطه محنت در ماندند و باتفاق حسن خلاص یافتند میگوید ^(۱) «و قاضی محسن تنوخی کتاب الفرّج بعد الشده تألیف کرده است اندرین معنی و آن کتابی مرغوب است و مؤلف آن کتاب را بلغت پاری ترجمه کرده است

(۱) Add. 7672, f. 151a, Or. 236, f. 454a, Or. 2070, f. 22a

دولتشاه را بکشت و این واقعه در سنه ۶۲۸ بوده است^(۱) بنا برین معلوم میشود که تألیف جوامع الحکایات در حدود سنه ۶۳۰ بوده، و ازین پیعد اطلاعی از احوال مصنف و اینکه چقدر دیگر در حیات بوده نداریم^(۲)،

کتاب جوامع الحکایات و لوامع الروایات^(۳) یکی از کتب بسیار مهمی است که در زبان فارسی تألیف شده و متضمن بسی فوائد تاریخی و ادبی

(۱) طبقات ناصری ص ۱۶۲-۱۶۴، ۱۷۴، ترجمه راورنی بانگلیسی ص ۶۲۶ و Add. 26,189, ff. 175a, 178b, 179b، اگرچه در طبع کلکته ص ۱۷۴ تاریخ این واقعه را سنه ۶۲۷ نوشته ولی در اکثر نسخ خطی و در ترجمه راورنی سنه ۶۲۸ مضبوط است،
(۲) درین آخر ترجمه ففره آتیه را هر چند ربطی بن ترجمه حال مصنف ندارد ولی بملاحظه غرابت آن بی مناسبت نیست که ذکر کنیم و آن این است که مصنف در ضمن سفرهای بحری خود وقتی قطب نما (Boussole) که ملاحان برای هدایت راه کشتی رانی بکار می برده اند دیده بوده است و شاید این اول مرتبه ایست که ذکر قطب نما در کتب مسلمین شده باشد، در جوامع الحکایات در باب بیستم از قسم چهارم در ذکر اشیاء عجایب گوید «مؤلف این مجموع میگوید که وقتی من در دریا نشسته بودم ناگاه بادی صعب از مکن امر غیب برخاست و ابری سیاه روی هوارا پوشید و افواج امواج منراکم و متلاطم گشت و دریا در جوش آمد و اهل کشتی در خروش آمدند و معلّم که دلیل بود راه غلط کرد در حال آهنی عجوف برون آورد بر هیأت ماهی و آنرا در طالی آب انداخت و بگردانید و بر سمت قبله (یعنی جنوب) ساکن میشد و دلیل بر آن سمت رفتن گرفت و بعد ازان تعریف آن حال کردم گفتند که خاصیت سنگ مغناطیس است که چون او را بقوت در آهن مالی چنانکه اثر او بر آهن بماند آن آهن جز بر سمت قبله نایستد و چون این معنی امتحان کردم چنان بود و کیفیت این خدای داند و هیچ عاقل بر سر آن نرسد»
(جوامع الحکایات Or. 2676, f. 78a)

(۳) علاوه بر آنکه سجع با لوامع دلالت میکند که این کلمه «جوامع» است نه جامع (چنانکه غلط مشهور است) در اصح و اقدم نسخ محفوظه در مکتبه بریطانیّه همه جا با کمال وضوح «جوامع» نوشته شده است، و حاجی خلیفه (۲: ۵۱۰) هردو کلمه را بصیغه مفرد خوانده و اسم کتاب را جامع الحکایات و لوامع الروایات نوشته و آن سهو واضح است،

حصن بکر فرستاد در ماه جمادی الأولى اچه و در ماه جمادی الآخرة حصن بکر مفتوح گردید^(۱) ناصر الدین قباچه از حصار بکر در قلعه رفت خزائن و اموال خود را با پسرش علاء الدین بهرامشاه بخدمت التمش فرستاد و التماس عفو نمود التمش فرمان داد که خود بخدمت آید ناصر الدین قباچه ننگ این مذلت را بر خود نپسندید و مرگرا بر چنین حیات ترجیح داده در شب شنبه ۱۹ جمادی الآخرة سنه ۶۲۵ از قلعه بکر خود را در رود سند انداخت^(۲) و شعله حیات خود را بآب منطفی ساخت، بعد از فوت او اموال و بقایای حشم او بخدمت شمس الدین التمش پیوستند^(۳) و تمام بلاد سند و مولتان در تحت نصرف او درآمد، از

بزرگ در دولت او کرد که کتب نوارنج و مخصوصاً طبقات ناصری بدان ناطق است و بعد از التمش وزیر پسرش رکن الدین فیروز شاه (سنه ۶۲۳-۶۲۴) گردید و چون اعیان مملکت بر فیروز شاه بشوریدند نظام الملك نیز بمخالفان پیوست و بعد از گرفتاری فیروزشاه و جلوس خواهرش سلطان رضیه بنت التمش نظام الملك با سایر امراء مخالفین بسطنت او موافقت نمودند تا آنکه بلطائف الحیل سلطان رضیه بعضی از بزرگان امراء مخالف را باخود متحد ساخت باقی بگریختند از جمله نظام الملك بود سواران سلطان رضیه ایشان را تعاقب نمودند بعضی بدست آمد و مقتول شدند و نظام الملك بکوه بردار (یا سرمور بردار؟) رفته بعد از مدتی هانجا وفات یافت پس وفات او بین سنه ۶۲۴-۶۲۷ که مدت سلطنت سلطان رضیه است واقع شده است، (طبقات ناصری، مواضع مختلفه) و از جوامع الحکایات که در آخر هر بابی اسم او را با تعجید و تعریف ذکر میکند بر می آید که لقب او قوام الدین است نه کمال الدین چنانکه راورثی در ترجمه طبقات ناصری ص ۶۲۴ حاشیه ۱ می نویسد و نیز نام پدرش ابو سعد است چنانکه از وزن غروضی او در اشعار و از قافیه آوردنش با دَعْد واضح میشود نه ابو سعید چنانکه راورثی و ربو و دیگران نوشته اند

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۴، (۲) جوامع الحکایات Or. 238 f. 5b

(۳) از جمله کسانی که از دستگاه ناصر الدین قباچه بخدمت شمس الدین التمش پیوستند قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان بن سراج الدین محمد بن عثمان بن ابراهیم ابن عبد الخالق المجوزجانی صاحب طبقات ناصری است که یکسال قبل از آن باچه آمد بود و از قبل ناصر الدین قباچه قضاء لشکر پسرش علاء الدین بهرامشاه و تدریس مدرسه فیروزی اچه باو محول شده بود وی وفا و حسن عهد را در مقابل

اثناء این دور و سیر قطاع الطريق اسبان و امتعه او را برده بودند و او پیاده و بی برگ ماند بود چون بشهر نو که شهری بوده است ما بین استرآباد و خوارزم^(۱) رسید و خواست که بخدمت نصرة الدین شاه کبود جامه^(۲) رسد ممکن نمیشد چه شب و روز نصرة الدین بمغازاه ملاح و معافرة اقداح راح میگذشت عوفی این رباعی را بخدمت او فرستاد

ای شاه ببذل بحر و کانی دگری • در قالب ملک و عدل جانی دگری
زان روی کبود جامه میخوانندت • کز رفعت و قدر آسمانی دگری
چون این رباعی را بخواند تحسین بسیار نموده پیغام داد که فرصت استماع وعظ و تذکیر ندارم ملتمس چیست عوفی در جواب این بیت را فرستاد
هرچند که بر بساط شطرنج هنر • امروز شهم پیاده میباید رفت

در حال اسی با ساخت و یراق بتزد عوفی فرستاد عوفی از هانجا سوار شد از پی کار خود رفت،^(۳)

چنانکه گفتیم مصنف تا بعد از سنه ۶۰۷ در بلاد خراسان بوده است و بعد از آن گویا در اوایل انتشار خروج مغول که هرکس میتوانسته است از ما وراء النهر و خراسان هجرت میکرده عوفی نیز خود را ببلاد سند انداخته بخدمت ناصر الدین قباچه پیوست و در پناه او از شعله آن آتش عالم سوز در امان ماند، ناصر الدین قباچه از مالیک سلطان شهاب الدین (= معز الدین) غوری بود و از سنه ۶۰۲ تا سنه ۶۲۵ در بلاد سند و مولتان سلطنت نمود و وی یکی از اجواد و انجاد عالم بوده است

بخطا نمود و مابین خوارزمشاه و تاینکو سردار فرا خطا در طراز جنگی عظیم واقع شد و تاینکو شکست خورده اسیر گردید (ص ۲۲۱-۲۲۲) و چون این حرب در سنه ۶۰۷ است واضح است که بودن مصنف در استزار در خدمت ضیاء الدین ابو بکر جامعی ناچار بعد از سنه مذکوره میباشد

(۱) ص ۲۰۴، (۲) برای ترجمه حال او رجوع کنید به ص ۵۱-۵۲، ۲۰۴،

(۳) ص ۵۱،

بیان نمود که مراد از حدّاد دربان است چون این آیه عَلَیْهَا نِسْعَةَ عَشَرَ (یعنی دربانان دوزخ نوزده تن اند) نازل شد یکی از کفار عرب پیاران خود گفت که این نقلی نیست من کار هجده تن از ایشان را کفایت کنم شما هم کار یکتن را بسازید ابوبکر چون این بشنید گفت لَا یُقَاسُ إِلَّا بِكَفَّةٍ بِالْحَدَّادِینَ یعنی ملائکه را با دربانان این دنیا قیاس نتوان نمود و حدّاد یعنی دربان است و از آنگاه باز این کلمه مَثَل گردیده است، این بیان مطبوع طبع شاهزاده افتاد و موجب مزید تقرّب مصنف گردید، دیگر آنکه وقتی یکی از دیران قلم ارسلان مذکور در باره کج نکین که داماد وی بود بخواهر قرابت نوشته بود و در اثناء آن نوشته «کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است» شاهزاده دیر را برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نیست و خواست که نامه را بدرد عوفی که در آن مجلس بود التماس نمود تا آن نامه را ببیند چون بدست او دادند کارد بکشید و الف قرابت را حکّ نموده قرابت شد شاهزاده را این لطف اصلاح بغایت مستحسن افتاده بر مکان عوفی بیفزود و دیوان انشاء خود را بدو منوّض فرمود^(۱)، دیگر آنکه در جوامع المحکّبات گوید^(۲) «وقتی جماعتی از شعرا و ندما در خدمت سلطان نصره الدین عثمان ارسلان خان نشسته بودند و مؤلف کتاب محمد عوفی در خدمت ایشان بود و یکی از ندما شعر منصور منطقی^(۳) روایت میکرد تا بدین بیت رسید که گفته است

بسان مرد ایرانی بتّ • بیاغ اندر گلی بشگفت خندان
سلطان فرمود که تخصیص ایرانی بخند در تبّت از فائده خالی نتواند بود
و هرکس در آن بقوّت طبع کلمه بگفتند بنده اگرچه بخدمت قریب العهد

(۱) رجوع کنید به ص ۴۴-۴۵، (۲) از روی مجموع این سه نسخه تصحیح شده

است (Add. 16,862, f. 378a (Add. 7672, f. 229a (Or. 2676, f. 80a (۳) از

شعراء آل بویه و خواصّ صاحب بن عبّاد است، رجوع کنید بجلد دوم ص ۱۶-۱۸،

بیان نمود که مراد از حدّاد دربان است چون این آیه عَلَیْهَا نِسْعَةَ عَشَرَ (یعنی دربانان دوزخ نوزده تن اند) نازل شد یکی از کفار عرب یاران خود گفت که این نقلی نیست من کار هجده تن از ایشان را کفایت کنم شما همه کار یکتان را بسازید ابوبکر چون این بشنید گفت لَا یُقَاسُ الْهَلَاکَةُ بِالْحَدَّادِینَ یعنی ملائکه را با دربانان این دنیا قیاس نتوان نمود و حدّاد یعنی دربان است و از آنگاه باز این کلمه مَثَل گردیده است، این بیان مطبوع طبع شاهزاده افتاد و موجب مزید تقرّب مصنف گردید، دیگر آنکه وقتی یکی از دیران قلم ارسال مذکور در باره کج نکین که داماد وی بود بخواهر سفارشنامه نوشته بود و در اثناء آن نوشته «کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است» شاهزاده دیرا برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نیست و خواست که نامه را بدرّ عوفی که در آن مجلس بود التماس نمود تا آن نامه را ببیند چون بدست او دادند کارد بکشید و الف قرابت را حکّ نموده قرابت شد شاهزاده را این لطف اصلاح بغایت مستحسن افتاده بر مکانت عوفی بیفزود و دیوان انشاء خود را بدو منوّض فرمود^(۱)، دیگر آنکه در جوامع المحکّبات گوید^(۲) «وقتی جماعتی از شعرا و ندما در خدمت سلطان نصره الدین عثمان ارسالان خان نشسته بودند و مؤلف کتاب محمد عوفی در خدمت ایشان بود و یکی از ندما شعر منصور منطقی^(۳) روایت میکرد تا بدین بیت رسید که گفته است

بسان مرد ایرانی بتبت • بباغ اندر گلی بشگفت خندان
سلطان فرمود که تخصیص ایرانی بخند در تبّت از فائده خالی نتواند بود
و هرکس در آن بقوت طبع کلمه بگفتند بنده اگرچه بخدمت قریب العهد

(۱) رجوع کنید به ص ۴۴-۴۵، (۲) از روی مجموع این سه نسخه تصحیح شده

است (Add. 16,862, f. 378a ; Add. 7672, f. 229a ; Or. 2676, f. 80a) (۳) از

شعراء آل بویه و خواصّ صاحب بن عبّاد است، رجوع کنید بجلد دوم ص ۱۶-۱۸،

الحسین^(۱) ما قبل آخرین از ملوک خانیه ماوراء النهر مختلط و از اطباء خاصه او بوده است

نیز معلوم میشود که مصنف در بخارا متولد گشته و دوره اولین تحصیلات خود را در آنجا بانمام رسانیده بعد از آن در طلب علم و ملاقات مشایخ از بخارا سفر کرده و غالب بلاد ما وراء النهر و خراسان و بعضی از بلاد هندوستان را از قبیل سمرقند و آموی و خوارزم و مرو و نیشابور و هرات و اسفزار و اسفراین و شهر نو و سجستان و فره و غزنین و لوهور و کنایت و نهرواله و دهلی بقدم سیاحت پیوده و بخدمت علماء و فضلاء هر سر زمین رسیده و از بسیاری از ایشان اجازه روایت احادیث حاصل نموده است و در ضمن همواره بشغل تذکیر و وعظ قیام می نموده است و بدین وسیله بخدمت ملوک عصر و امراء وقت تقرب جسته و از فوائد دنیاوی ایشان محفوظ و برخوردار میگردد،

علماء و مشایخی که عوفی خدمت ایشان رسیده با اقتباس فوائد از ایشان نموده جمعی کثیرند و ذکر همه ایشان متضمن فائده نیست از مشاهیر ایشان یکی امام برهان الاسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد^(۲) از معارف آل برهان است که مصنف در بخارا در نزد او بعضی تحصیلات ابتدائی نموده، دیگر امام رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است^(۳) که در سنه ۶۱۷ در وقت فتح بخارا بدست مغول

«f. 209 نقل میکند و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، صاحب فهرست کتابخانه لیدن ج ۲ ص ۹ سهواً «خطای نامه» را که سفر نامه ابست یچین تألیف سید علی اکبر ملقب بخطائی و بنام سلطان سلیم خان (سنه ۹۱۸-۹۲۶) تألیف نموده است همین کتاب دانسته و آن سهو واضح است و منشأ سهو جهل بعصر مجد الدین بن عدنان بوده است، دیگر از تألیفات وی کتابی است در «خواص اشياء» که قطعه از آن را نیز مصنف در جوامع الحکایات Add. 16,862, f. 378a نقل بمعنی میکند،

(۱) برای ترجمه حال او رجوع کنید باب الألباب ۱: ۴۲، ۲۰۰-۲۰۱،

(۲) رجوع کنید باب الألباب ۱: ۱۶۹-۱۷۴، ۲۴۵-۲۴۶، (۳) رجوع کنید

الحسین^(۱) ما قبل آخرین از ملوک خانیّه ماوراء النهر مغرط و از اطباء خاصّه او بوده است

نیز معلوم میشود که مصنف در بخارا متولد گشته و دوره اوّلین تحصیلات خود را در آنجا بانمام رسانیده بعد از آن در طلب علم و ملاقات مشایخ از بخارا سفر کرده و غالب بلاد ما وراء النهر و خراسان و بعضی از بلاد هندوستان را از قبیل سمرقند و آموی و خوارزم و مرو و نیشابور و هرات و اسفزار و اسفراین و شهرنو و سجستان و فره و غزنین و لوهور و کنایت و نهرواله و دهلی بقدم سیاحت پیوده و بخدمت علماء و فضلاء هر سر زمین رسیده و از بسیاری ازیشان اجازه روایت احادیث حاصل نموده است و در ضمن همواره بشغل تذکیر و وعظ قیام می نموده است و بدین وسیله بخدمت ملوک عصر و امراء وقت تقرب جسته و از فوائد دنیاوی ایشان محظوظ و برخوردار میگردد،

علماء و مشایخی که عوفی خدمت ایشان رسیده یا اقتباس فوائد از ایشان نموده جمعی کثیرند و ذکر همه ایشان متضمن فائده نیست از مشاهیر ایشان یکی امام برهان الاسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد^(۲) از معارف آل برهان است که مصنف در بخارا در نزد او بعضی تحصیلات ابتدائی نموده، دیگر امام رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است^(۳) که در سنه ۶۱۷ در وقت فتح بخارا بدست مغول

f. 269a نقل میکند و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، صاحب فهرست کتابخانه لیدن ج ۲ ص ۹ سهواً «خطای نامه» را که سفر نامه ابست یچین تألیف سید علی اکبر ملقب بخطائی و بنام سلطان سلیم خان (سنه ۹۱۸-۹۲۶) تألیف نموده است همین کتاب دانسته و آن سهو واضح است و منشأ سهو جهل بعصر مجد الدین بن عدنان بوده است، دیگر از تألیفات وی کتابی است در «خواص اشباء» که قطعه از آن را نیز مصنف در جوامع الحکایات Add. 10,862, f. 378a نقل بمعنی میکند،

(۱) برای ترجمه حال او رجوع کنید باب الالباب ۱: ۴۲، ۲۰۰-۲۰۱،

(۲) رجوع کنید باب الالباب ۱: ۱۶۹-۱۷۴، ۲۳۵-۲۳۶، (۳) رجوع کنید

ترجمه مصنف

نور الدین^(۱) محمد بن محمد^(۲) بن بجی^(۳) بن طاهر بن عثمان العوفی البخاری^(۴) الحنفی^(۵) از فضلاء اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری بوده است، ترجمه حالی کافی و مبسوط ازو بدست نیامد اولین کسی که ذکرى ازو می نماید ظاهراً حمد الله مستوفی است که تقریباً يك قرن بعد ازو میزیسته در آخر تاریخ گزیده در فصل مخصوص بعلماء گوید «محمد ابن^(۶) العوفی لقبه نور الدین صاحب جامع الحکایات^(۷) در اوّل فترت مغول در گذشت»،^(۸) بعد ازو غیاث الدین خواندمیر در حیب السیر ذکرى ازو نموده گوید «و از جمله افاضل نور الدین محمد العوفی در عهد سلطان شمس الدین ایلتشیش در دهلی اقامت داشت و کتاب جامع الحکایات بنام آن وزیر صافی ضمیر (یعنی نظام الملک محمد بن ابی سعد

(۱) رجوع کنید بناریخ گزیده نسخه برینیش میوزیم Add. 22,693, f. 238a و نگارستان قاضی احمد غناری Add. 20,280, f. 3a و تاریخ جهان آرا له ابضاً Or. 141, f. 118b و حیب السیر طبع بمبئی سنه ۱۲۷۳ جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۲ و تاریخ فرشته طبع بمبئی ۱۱۷:۱، ولی تاریخ مرآة الأدوار لمصلح الدین محمد اللاری Add. 7650 f. 3b و حاجی خلیفه ۵۱۰:۲ لقب اورا جمال الدین می نویسند و آن سهواست ظاهراً،

(۲) رجوع کنید بلباب الألباب ۱:۱ و جوامع الحکایات Or. 4392, f. 87a،

(۳) رجوع کنید بلباب الألباب ۱:۱ که میگوید جدّ مؤلف کتاب است و صحت این نسبت مبتنی است بر آنکه مراد وی از جدّ جدّ قریب یعنی پدر پدر او باشد چنانکه ظاهر همین است،^(۴) «مؤلف کتاب محمد بن محمد عوفی بخاری میگوید که وقتی در نساہور تذکیر میگفتم آلم» جوامع الحکایات Or. 4392 f. 87a،

(۵) از تضاعیف جوامع الحکایات حنفی بودن او یقین می پیوندد علاوه بر آنکه شعبه حنفی مذهب عامه ماوراء النہر است عموماً و اهل بخارا خصوصاً،^(۶) کذا! و ظاهراً کلمه ابن زائد است^(۷) کذا! و صیح جوامع الحکایات است چنانکه

بیاید،^(۸) تاریخ گزیده Add. 22,693, f. 238a،

طرف دیگر در ص ۵۰ میگوید «مَلِكِ بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه که این ساعت مَالِكِ سجستان در ضبط اوست» و چون مدت حکمرانی بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه بن تاج الدِّين حرب در سیستان از سنه ۶۱۲ تا ۶۱۸ بوده است^(۱) پس معلوم میشود که تألیف کتاب مؤخر از سنه ۶۱۸ نیز نبوده است، اشکالی که هست در ص ۴۲ سلطان علاء الدِّين محمد خوارزمشاه را اینطور دعا میکند «اعلی الله شأنه» و واضح است که وفات محمد خوارزمشاه در سنه ۶۱۷ است ولی باید دانست که در آن سنوات بواسطه تلاطم امواج فتن در تمام مَالِكِ اسلامیّه بسبب فتنه مغول تا مدتهای مدید بعد از وفات سلطان محمد خوارزمشاه حال وی باغلب مردم مشتبه بود و کس نمیدانست کجاست و زنده است یا مرده ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید تا هفت سال بعد از مرگ او غالب مردم یقین داشتند که زنده است و متواری است و البته عوفی نیز مثل سایر مردم بهین اعتقاد بوده است بنابراین دعاء به «اعلی الله شأنه» دلیل بر زنده بودن او نمیشود،

لباب الألباب مانند تذکره الأولیاء شیخ عطار که تقریباً مقارن یکدیگر تألیف شده اند حاوی بعضی خصایص نحوی و صرفی و بعضی اسالیب و اصطلاحات قدیمه که قابل ذکر باشد نیست فقط چیزی را که مناسب میدانیم در اینجا نظر قراء را بدان جلب نمائیم این يك اسلوب غریب است که در جوامع المحکایات و المعجم فی معایر اشعار العجم^(۲) (که آنها نیز مقارن یکدیگر تألیف شده اند) بسیار مستعمل است ولی اکنون بکلی مهجور است و آن این است که هرگاه فعلی معطوف باشد بر فعل دیگر و معطوف علیه متکلم وحده یا متکلم مع الغیر یا مفرد مخاطب یا جمع مخاطب یا جمع مغایب باشد غالباً معطوف را اگرچه فاعلش با معطوف علیه در معنی یکی است در لفظ بصورت مفرد مغایب می آورند، و اینک چند مثال:

(۱) طبقات ناصری Add. 26,189, f. 118 a-b (۲) لشمس الدِّين محمد بن القیس که

کمی بعد از سنه ۶۲۷ تألیف شده است (ریو، ذیل فهرست نسخ فارسی ص ۱۲۲)

مناقب الشعراء حقیقه تذکره شعرا بوده است دولتشاه این تناقض واضحرا بین قول و فعل خود مرتکب نمی شده است و شاید مناقب الشعراء عبارت بوده است از بعضی حکایات ادبی راجع بمحاضرات و مشاعرات شعراء و منتخباتی از اشعار ایشان و الله اعلم بحقیقه الامر، و اما چهار مقاله نظامی عروضی (که اکنون بنفقه اوقاف مستر گب و بتصحیح ابن ضعیف در مطبعه الهلال در قاهره در تحت طبع است) اگرچه مقاله دوم آن ترجمه حال چند نفر از مشاهیر شعرا را متضمن است ولی بدیهی است که غرض مؤلف نوشتن تراجم احوال و آننگهی تراجم شعراء بخصوص نبوده است بلکه موضوع چهار مقاله دستور العمل رفتار چهار طایفه از خواص پادشاه است یعنی دبیر و شاعر و منجم و طبیب بنابراین میتوانیم بگوئیم که اولین کتابی که در ترجمه احوال شعراء فارسی بدست ما رسیده است همین لباب الالباب است لا غیر،

الشعرا می برد (طبع پرفسر برون، ص ۵۸) ولی پرفسر برون در فهرست اسماء کتب دولتشاه دو موضع را حواله داده اند، در هر صورت اعتقاد ایشان آن است که مناقب الشعراء تا زمان حاجی خلیفه موجود بوده و حاجی خلیفه آنرا دیده بوده است و در کشف الظنون که بعد از سنه ۱۰۴۵ تألیف شد اسم آنرا می برد و بنده احتمال قوی میدهم که مستند حاجی خلیفه همان ذکر اوست در دولتشاه و رسم حاجی خلیفه در هر کتابی که خود بلا واسطه آنرا دیده باشد آن است که عبارت ابتدای آن کتاب و ترتیب ابواب و فصول آنرا بطور اجمال ذکر میکند و کتبی را که خود بنفسه ندیده بلکه اسماء آنها را از کتب دیگر التقاط کرده است فقط اشاره بآسم کتاب و اسم مصنف اگر معلوم باشد میکند و میگذرد و عین عبارت او در باب مناقب الشعراء این است «مناقب الشعراء فارسی لای طاهر الخاتونی المتوفی سنه ...» و اشاره بفارسی بودن آن نیز بمناسبت فقه ابست که دولتشاه از آن نقل میکند که با عربی بودن کتاب تا اندازه منافات دارد بنابراین فقط دلیلی که ما بدست داریم برای صحت وجود چنین کتابی از تألیف ابو طاهر خاتونی مخصر است باینکه يك مرتبه ذکر او در تذکره دولتشاه شده است و گمان نمیکم این دلیل کافی باشد برای یقین بصحت نسبت، و عدم توثیق و قلت تحقیق و مسامحه در نقل دولتشاه زیاده از آن است که محتاج بیان باشد و الله اعلم بحقیقه الحال،

هجری میزیسته است و دیگر چهار مقاله لنظام الدین احمد بن عمر بن علی النظمی العروسی السمرقندی که در حدود سنه ۵۵۰ تألیف شده است ولی هیچکدام ازین دو تألیف را نمیتوان حقیقتاً از قبیل تذکره الشعراء بمعنی مصطلح یعنی کتابی که مقصود اصلی مؤلف آن ترجمه احوال شعرا باشد شمرد اما مناقب الشعراء اگرچه ظاهراً از میان رفته است و نمیدانیم موضوع آن چه بوده ولی قریب یقین است که تذکره شعراء نبوده بدلیل اینکه دولتشاه (که لباب الالباب را ندیده بوده است و از وجود آن نیز اطلاع نداشته و درین شکی نیست) در مقدمه تذکره خود ادعا میکند که تاریخ و تذکره و حالات شعراء فارسی را هیچ آفریده از فضلا ضبط ننموده با وجود آنکه خود او یکی دو موضع^(۱) از مناقب الشعراء نقل می نماید و اگر

براحة الصدور و آیه السرور لای بکر محمد بن علی الراوندی ترجمه و تلخیص پرفسر برون در روزنامه انجمن هامبونی آسبائی سال ۱۹۰۲ ص ۶۰۰، و لغات اسدی ص ۲۱ که لقب او را موفق الدین مینویسد و المقیم فی معایر اشعار العجم Or. 2814, ff. 54n, 119b, etc. و جامع التواریخ Add. 7628, f. 243b و بالأخره در مجمع الفصحاء ج ۱ ص ۶۶ که اسم او را کمال الدین مینویسد، و عماد کاتب از تألیفات او کتابی می شمرد موسوم به تتریر الوزير الزیر المختبر که در مثالب نصیرالملک بن مؤیدالملک ابن نظام الملک وزیر سلطان محمد بن ملکشاه تألیف نموده است (ص ۸۹)، و ابو بکر راوندی در راحة الصدور میگوید «شکارنامه» سلطان ملکشاه را بخط او دیدم (ص ۵۹۸)، و اگر بقول دولتشاه اعتماد کنیم یکی از تألیف او مناقب الشعراء است که مذکور خواهد شد و دیگر تاریخ آل سلجوق که چندین مرتبه دولتشاه از آن نقل کرده است و از يك موضع آن (ص ۷۶-۷۷) برمی آید که ابو طاهر خاتونی تا عهد سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه (سنه ۵۲۹-۵۴۷) در حیات بوده است و بر فرض صحت این امر لابد وفات ابو طاهر خاتونی قبل از سنه ۵۲۲ که سال وفات انوشروان بن خالد وزیر است باید واقع شده باشد چه انوشروان بن خالد در کتاب فتور زمان الصدور و صدور زمان الفتور که تاریخ سلجوقیه عماد کاتب تکمیل و تعریب آن است در حق ابو طاهر خاتونی میگوید «و لم یزل منذ نشأ و الی آخر عمره صدراً کبیراً الخ»، و از سیاق کلام ظاهر است که این عبارت از انوشروان است نه از عماد کاتب یا بنداری،

(۱) من هرچه تخص کردم بیشتر از يك موضع نیافتم که دولتشاه اسم مناقب

نبود تا از هیأت نوشتن کلمات و از روی نسخه بدلهای نسخه برلین حدسی در قراءت بعضی کلمات مشکوکه القراءة بتوان زد ولی چون بزم آرا تقریباً عین متن عوفی را بدون تصرف (مگر در مواضعی که عوفی بشخصیات خود اشاره میکند) نگاه داشته است بسیاری از مواضع که بدون وجود بزم آرا نصیح محال بود نصیح گردید و ما بقی مواضع نیز بکک مظان و ماخذ دیگر نصیح شد تا آنکه بدین صورت حالیه از کار در آمد و میتوان گفت که این جلد اول برانب از جلد ثانی مصحح تر است و در ضمن نصیح متن هر جا که بعضی توضیحات و اطلاعات از کتب دیگر بدست میآمد بطور اختصار در حاشیه نمونه می نوشتیم پس از اتمام طبع متن برفسر برون مصلحت چنان دیدند که آن حواشی نیز علیحده در آخر کتاب طبع شود تا باعث توفیر وقتی برای قراء محترم باشد و بیش آن مقدار وقت که ما در تفحص و تنقیص صرف کردیم ایشان صرف نکنند

تا باندازه اهمیت نسخه این کتاب که اعتراف من الکبریت الأحمر است معلوم شد و اما اهمیت اصل این تألیف در آن است که آن قدیمترین تذکره ایست که در ترجمه احوال شعراء فارسی نوشته شده است با عبارت اصح و احسن قدیمترین تذکره ایست که بدست ما رسیده است، دو کتاب دیگر شبیه بتذکره میدانیم که قبل از لباب الالباب تألیف شده است یکی مناقب الشعراء لای طاهر الخاتونی^(۱) که در اواخر پنجم و اوایل قرن ششم

(۱) موفق الدولة ابو طاهر الخاتونی از اجله صدور و کبار رجال دولت سلجوقیه و از مشاهیر شعرا و ادباء عصر خود بوده در تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب الاصفهانی مکرر ذکر او شده است و از آنجا ظاهراً چنان استنباط میشود (ص ۱۰۵-۱۱۲) که او را خاتونی بدان جهت میگفته اند که مسنوفی گوهر خاتون زوجه سلطان محمد بن ملکشاه (سنه ۴۹۸-۵۱۱ م) بوده است و فروزینی در آثار البلاد ص ۲۵۹ میگوید که وی کتابخانه معتبری در ساوه بنا نهاده است و ازین بر می آید که از اهل ساوه بوده است و بسیاری از اشعار او را عیاد الدین کاتب تعریب نموده است و بعضی دیگر از اشعار او منفرق در مواضع دیگر یافت میشود مانند تاریخ سلجوقیه مسمی

راه در تصحیح نمونه‌ها فقط بمطابق وجود بعضی از تراجم شعرا و اشعار ایشان از قبیل سایر تذکرها که از عوفی نقل میکنند چون هفت اقلیم امین احمد رازی و ریاض الشعراء علیقلی خان واله داغستانی و خزانه عامره غلامعلی خان آزاد بلکرای و میخانه حسن بن لطف الله الطهرانی و مجمع النصحاء مرحوم رضاقلیخان و غیرها و نیز دواوین شعرائی که بدست است و سایر کتب نوارنج و ادب که اسماء آنها در تعلیقات آخر این کتاب مذکور است رجوع نموده بیکطوری متن را مصحح می نمودم تا پس از تصحیح پنج جزوه که تقریباً با واسطه کتاب رسیده بودم در ضمن تفحص در تذکره‌های محفوظ در کتابخانه بریتیش میوزیم در لندن تذکره یافتم موسوم به «بزم آرای» للسیّد علی بن محمود الحسینی متضمن تراجم احوال شعراء فارسی از اقدم ازمنه تا عصر خویش و آنرا در سنه ۱۰۰۰ تألیف کرده است و تقریباً تمام لباب الالباب عوفی را بی کم و زیاد استنساخ نموده است مگر در بعضی موارد که اندکی متن عوفی را اختصار نموده و چنین می نمایاند که اصلاً از وجود کتابی در دنیا باسم لباب الالباب اطلاع نداشته است چه در دیباچه کتاب تذکراتی را که پیش از بزم آرای تألیف شده است یکی تذکره دولتشاهرای شمرد و دیگری تذکره سام میرزا بن شاه اسمعیل صفوی معروف بتخته ساری و اصلاً از لباب الالباب بیچاره عوفی که از اوّل تا بآخر حتی دیباچه و مقدمه آنرا استنساخ نموده امی نمی برد، باری ازین اکتشاف بسیار خوشحال شدم و در حقیقت مانند اکتشاف نسخه ثالثی از لباب الالباب بود و اگرچه احتمال قوی می رود که نسخه که صاحب بزم آرا در دست داشته است عین یکی ازین دو نسخه موجوده در اروپا یا منقول عنه یا منقول از یکی از آنها بوده است چه در بسیاری از مواضع که نمونهها غلط داشت بزم آرا نیز عین همان غلطرا داشت ولی با وجود این فوق العاده کمک بتصحیح متن نمود بجهت اینکه جز نمونههای چاپی هیچ چیز در پیش بند نبود و نسخه خطّ پرفسر برون نیز در دست من

آن میگذرد و در عرض این مدت جز پیش زمرهٔ قلیلی از تذکره نویسان بعامةٔ فضلاء و ادباء مجهول بوده و بطوری نادر و کمیاب بوده است که الآن چنانکه گفتیم جز دو نسخه از آن در تمام اروپا بلکه در تمام دنیا موجود نیست بهت پرفسر برون جانی نازه بقالیش در آمد و از بیم تلف و انعدام نسخهٔ آن بالکلیه از روی زمین که همیشه از انقلابات ایام وقوع اینگونه حوادث محتمل است خصوصا در صورتیکه نسخهٔ نا بدین درجه نادر باشد مصون ماند و اعتقاد پرفسر برون آن است که افلا بك نسخهٔ دیگر ازین کتاب باید در ایران موجود باشد (یا موجود بوده است) بجهت اینکه مرحوم رضا قلیخان در کتاب مجمع النصحاء که یکی از نفایس کبی است که درین قرن اخیر در ایران تألیف شده است بسیاری از اوقات از لباب الألباب نقل می نماید و از قرائن احوال یقین می پیوندد که خود آن مرحوم لباب الألباب را در دست داشته است و بلا واسطه از آن نقل می نموده، و در دو سال پیش که بنده بلندن آمدم و پرفسر برون امر تصحیح نونهای^(۱) جلد اول این کتاب را (غیر از سه جزء اول) بعهد بنده محول فرمودند از طهران از جناب آقای ذکاء الملک رئیس دار الترجمة هابیونی که با خانوادهٔ مرحوم رضا قلیخان خصوصیت نامه دارند استدعا نمودم که اگر ممکن است این کتاب را (بر فرض وجود نسخهٔ آن) از ایشان برای ما بعاریت بطلبند یا آنکه در طهران يك نسخه از روی آن بنویسند بعد از مدتی طویل جواب دادند که چنین نسخه در کتابخانه ما نیست و امید است که این جواب فقط عذر باشد برای بیرون ندادن کتاب و اگر خدای نخواستہ حقیقت باشد و اصل کتاب از دست ایشان بیرون رفته است تأسف بر آن نهایت ندارد، باری پس از مایوسی ازین

(۱) مقصود از نمونه جزوه ایست مطبوع که مطابعه پیش مصحح می فرستد و مصحح بعد از تصحیح پس میفرستد و اذن بطبع میدهد و غالباً برای کمال دقت در تصحیح يك نمونه اکتفا نمیکند بلکه ثانیا و ثالثاً نمونه میگیرند،

مقدمه

بسمه تعالی

اول کسی که نظر مستشرقین اروپارا بجانب این کتاب نفیس عزیز الوجود جلب نمود مستر ثانیل پلند بود در مقاله که بعنوان «قدیمترین تذکره شعراء فارسی تألیف محمد عوفی و بعضی تألیف دیگر از قبیل تذکره الشعراء» در روزنامه انجمن هایونی آسیائی منطبعه لندن در سال ۱۸۴۶ مسیحی درج نمود و بعد از پنجاه سال تقریباً ازین مقدمه جناب پرفسر ادوارد برون انگلیسی معلم السنه شرقیه در دار الفنون کبریج از مالک محروسه انگلستان بعد از طبع تذکره دولتشاه که جلد اول سلسله «متون تاریخی فارسی» است که خودشان بنای آنرا نهاده‌اند بخیال افتادند که اقدام بطبع لباب الالباب نمایند و آنرا نیز جزء سلسله مذکوره قرار دهند، پس بتفصیلی که در دیباچه انگلیسی جلد دوم این کتاب مذکور است عین همان نسخه لباب الالباب را که در نصرف مستر پلند بوده (و الان در منچستر است) با زحمت بسیار از مالک جدید آن بعاریت خواستند و نسخه دیگری را ازین کتاب که در کتابخانه هیونی برلین محفوظ است نیز برخصت رئیس کتابخانه بامانت گرفته از روی این دو نسخه که ظاهراً فقط نسخی است که از لباب الالباب در اروپا موجود است این کتاب را بخط خودشان استنساخ نموده بطبعه فرستادند و جلد دوم آن در سه سال قبل در سنه ۱۹۰۲ مسیحی بجلیه طبع آراسته شد و اینک جلد اول آن مکمل و مصحح و محشی از طبع بیرون آمد و ادباء و فضلاء فارسی زبان و طلاب زبان فارسی را در فرنگستان ارمغانی بل گنج شایگانی در پیش نهاده شد و این کتاب که تا کنون بیش از هفتصد سال از زمان تألیف

النصف الأول

من

كتاب

لَيْسَ لَكَ إِلَّا الْبَيْتُ

از تصنيف

محمد عوفی

که در اوایل قرن سابع هجری نوشته شد
و حالاً بتاریخ ۱۳۲۴ هجری مطابق ۱۹۰۶ میلادی

بستغی و اهتمام و تصحیح

افل عباد

اذقارڈ ہر قنر انگلیشٹ

مدرس السنۃ شرقیہ در دار الفنون کبریج
در ممالک ————— محروسۃ انگلستان

بزیر طبع آریستہ گردید

وسبقہ

من قبل النصف الثاني

طبع فی مطبعۃ بریل فی مدینۃ لیدن
وہی من مدائن ممالک الفلینک المحروسہ

